

פירושי שד"ל ז"ל

על ירמיה, יחזקאל, משלי ואיוב.

והם הפירושים שהניח אחריו ברכה בכת"י

החכם הגדול הנודע לתהלה מו"ה

שמואל דוד לוצאטו ז"ל

יצאו עתה לאור פעם ראשונה

לעמברג

בשנת אחרית טוב לפ"ק.

Erläuterungen

über einen Theil der Propheten und Hagiographen von sel.
Professor Samuel David Luzatto aus Padua

Verlag von A. Isaak Menkes.

LEMBERG 1876

Schnellpressdruck v. C. Budweiser.

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

אמר ישעיה בן לא"א שד"ל ז"ל: אבא מרי לא השלים הפירושים האלה, ולא חזר עליהם, ולא הקדים אליהם הקדמה ראויה, כי שכב עם אבותיו; ואני אמרתי אציגה לפני הקוראים הנכבדים, ואולי ייטב בעיניהם, האגרת שהשיב שני חדשים לפני מותו, לחכם אחר מעיר ווינן יע"א, (לא ידעתי מי הוא באמת), כי בה מספר בקצת תולדותיו ומזכיר כל חבוריו ומכתביו שהוציא לאור ע"י הדפוס. — האגרת הזאת כתובה בלשון צרפת, ועתה העתיק אותה ללשון הקודש ה"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פירארא יע"א.

ואני אבוא אחריה ואספח אליה רשימת חיבוריו שהוציא לאור יורשיו מוזמן פטירתו עד היום הזה. ואי"ה בסוף החומש עם תרגום איטלקי ופירוש עברי אשר הוא תחת מכבש הדפוס פה פאדובה יע"א אודיע חיבוריו שעדיין המה בכתובים, ובלב יורשיו להדפיסם:

פאדובה בחדש זיו שנת התרל"ו לפ"ג.

אדוני!

אין דבר המעכב מסביב תמונתי במכתב פתי הי"ל בווינן. אס' כך עלה במחשבה לפני. — המאמר על משפחת לוצאטו אשר דפס בספר Jahrbuch von Busch בשנת 1848 הוא שלי שלי. כי ההמשך לא בא. אני החילתי לכתוב ספר תולדותי בהמגיד בפלס שלו מיום ז' לחדש מאי 1858 והלאה. אבל דברתי על עניי עד שנת עשרים לימי חיי ולא יותר.

והוא לך קצת מהדברים הנוגעים אלי.

1800 — כ"ב אנוסטו — נולדתי בטריאסטי. צבית אשר עליו רשום מספר 666. בסדר המחמון שלו:

1819 — כ"ד אנוסטו — שיר זהב בלשון איטלקי לכבוד יורש עזר (הגאו הקיסר פֶּרְדִּינַנְד) אשר בא אל בית הכנסת בטריאסטי לרחותו. אז סבא שמי בדפוס בפעם הראשונה:

22—1821 — סדר תפלה כמנהג אשכנז מתורגם בלשון איטלקי (ווינן 22, 29, 1821):

II.

- 1825 והצאות אחריה — מאמרים בזכורי העתים (וויטן) :
- 1825— כנור נעים בזכורי העתים (וויטן) :
- 1826— צחדס סיטימברי — נישואין שלי הראשונים :
- 1829— ביאחי בפאדובה להרביץ חורס בבית מדרש הרבנים . אשר נפתחו
ללתותיו צחדס מוסימברי שנת 1829 :
- 1829— סדר חפלה כמנהג איטליאני מתורגם בלשון איטלקי (וויטן 1829 .
ליורנו 1839 . מנעונה 1865 חמת הרפוס) :
- 1830— חוסב גר . (וויטן) :
- 56—1833 — מאמרים בתשעת הכרכים של כרס חמד (וויטן , פראג , ברלין) :
- 1835 — הערות בלשון נרפת על ישעיה . הוציאן לאור ראזענמיללר בראש ספרו
Scholia in Jesaje vaticinia in compendium redacta (Lipsiae):
- 1836— *Prolegomeni ad una Grammatica ragionata della*
(מבוא אל דקדוק לשון הקדש) *lingua ebraica (Padova)* :
- 41—1839 מאמרים צמ"ע *Israelitische Annalen* של יאסע (פ"פ דמיין) :
- 41—1840 — מאמרים בלה"ק בל יון (שס) :
- 1840 — בתולת בת יהודה (פראג) :
- 1841 — אבני זכרון (שס) :
- 1842 — נישואין שלי שנית :
- 1844 מאמרים צמ"ע *Rabbinische Gutachten über die Beschneidung*
(פ"פ דמיין) :
- 1845 — "Osservazioni" (דיוקים) בחלק שלישי לספר
Storia degli Ebrei di A. Bianchi Giovini (מילאן)
- 1846 — מאמרים בהליכות קדש (אמסטערדאם) :
- 47—1846 — המשחדל ופירוש קלת ההפטרות בנתיבות השלום (וויטן) :
- 47—1846 — מאמרים צמ"ע *Rivista Israelitica* (פארמא) :
- 51—1846 — מאמרים צמ"ע *Orient* (לייפציג) :
- 65—1846 — מאמרים בזכורי יאסע (וויטן) :
- 1847 — בית האור (לעמברג) :
- 1847 — כתבו את שמי בספר החברים של *Istituto Veneto* האיש המורה
חכמת פילוסופיא במדרש החכמות בפאדובה השתדל למען יתנו לי את הכבוד
הזה . ואני לא ידעתי . — בוועד החכמים אשר היה צוייליאס צחדס סיטימברי
לשנת 1847 הביעתי ופירשתי קמיע בלה"ק כתוב על גבי טס של
מחכת אשר נמלא בלי *Sicilia* קלת החכמים חשבו שהאותיות היו יווניות .
וקלת מהס חשבו שהיו *cuneiformi* .
- 1848 — *Il Giudaismo Illustrato* (פאדובה) :
- 1849 — *Calendario ebraico per 20 Secoli* (מחזור שטת עבריות
בער עשרים דורות) (שס) :

III.

- 1851—אגרות על השומרונים בברמי שומרון (פ"פ דמיין) :
- 1851—פירושים בבן גרני (אמסטרדם) :
- 1852—ויכוח על הקבלה (גורליאה) :
- 1852—אגרות בספר חורת חמת על קצת משפטי העפמים (ראדעלהיים) :
- 1852—Giudaismo Illustrato. II. (פארוזה) :
- 1853—חיוב מתורגס איטלקית (טריאסטי) :
- 1853—שיר עברי וסורי בספר הגרפס בפארוזה בשם .
Attentato del 18 Febbrajo 1853
- 1853—57—ד' כרכים מרקדוק לשון הקדש (פארוזה) :
- 1853—והב"ח — מאמרים במ"ע Educatore Israelita (ווירלילי) :
- 1854—כ"ה גינאריו מיתח בני בכורי אהב גר. בן כ"ד שנים. מחבר כמה חיבורים. איש מלא רוח חכמה. אשר יגע יומם ולילה למלא דברי חמת :
- 1854—שיר עברי במ' הגרפס בפארוזה בנישואי הקיסר :
- 1855—63—ה' כרכים במ' ישעיה מתורגס איטלקית ומפורש עברית (פארוזה) :
- 1856—מבוא למחזור כמנהג בני רומי (ליורנו) :
- 1856—59—מאמרים במגד ירחים וביסרון (לעמברג וברעסלאי) : *
- 1856—64—מאמרים בארבעת הכרכים של אולר נחמד (וויטן) :
- 1857—Discorsi Morali (דרוסי מוסר) (פארוזה) :
- 1857—מאמר על מחברות G. B. de Rossi המובא במ' Letteratura Italiana di Camilo Ugoni (מילאנו) :
- 1857—והב"ח — מאמרים בהמניד :
- 1856—שיר עברי וסורי (חשורת בית מדרש הרבנים בבוא הקיסר במדינות חלו) (פארוזה) :
- 1858—60—חומש והפערות עם תרגום איטלקי (טריאסטי) :
- 1860—אנוסמו — נשואי בני ישעיה ביום מלאת לי ששים שנה :
- 1862—מיתח בתי יחידתי מרים. בת שמונה עשרה שנה. יקרה היתה בבנות מפני יושר מדותיה ורוחב ידיעותיה. אחרי מיתח בואו עלי מקרים רבים וילחמוני בדוחק גדול. החכם Mannheimer מעיר וויטן בבוא הדבר לאזינו השתדל בשבילי ושלח אלי, לפני מותו זמן מה, כסף להחזיק בי, וזכר צדיק לבדכה !
- 1862—Lezioni di Teologia Morale (פארוזה) :
- 1862—והב"ח — מאמרים במ"ע Corriere Israelitico (טריאסטי) :
- 1863—Lezioni d. Teologia Dogmatica (שם) :
- 1864—דיואן לר' יהודה הלוי (ליק) :
- 1864—יד יוסף והיא רשימת ספרי יוסף אלמנאי ז"ל. (פארוזה) :

1865—אגרת בם' מעשה אפור (וויטן) :

1865—אגרת בם' חומס תנ"ית (אמסטרדם) :

וכתה חתה מכנס הדפוס קונטרס הדקדוק של לשון ארמית שנמקרה ושל לשון
תלמוד בבלי (Ellementi grammaticali del Galdeo Bibbio e
(del dialetto talmudico babilones,)
(פאדוזה) :

השמטתי

ההערות לס' מגדל עוז (ליכסיא 1837) ולס' עמק הבכא (וויטן 1852) .
ולס' הכוזרי אשר הדפיס החכם ברעכער (פראג 1839) . ולס' הרקמה
לבן גנאה (פ"פ דמיין 1856) :

האגרות בם' מכתבי שפת קדש (פראג 1857) . בם' הפלאה שבערבי
(וויטן 1859) . ובמכלול (ליק 1862) :

ומאמרים במ"ע Archives Isralites ובמ"ע Univers israélite היונאים
לאור בפאריז . בהמזכיר היונא שבערלין . בזן חגיגה היונא בשטנערדין .
בכרמל אשר בוויילנא . בהמנשר אשר בלעמברג . בנייציט אשר בוויטן . ודברים
אחרים אשר ראו אור הדפוס קנאס במקום זה וקנאס במקום אחר :

פאדוברה כ"ה לחדש לוליו 1865

מוקירו ומכבדו

שד"ל

ע"ב לשון האגרת. ואלו הן חיבורי שד"ל ז"ל שהוציאו לאור יורשיו

1866 השלמת דפוס דקדוק ל' ארמי עיין שנת 1865 (פאדוזה) .

1867 השלמת פ"י ישעיה עיין שנת 1855 (שס)

1869 השלמת דקדוק לה"ק עיין שנת 1853 (שס)

דיוסי Discorsi storico religiosi (שס)

75—1866 חנ"ך מחורגס איטלקית מאת שד"ל ומלמדיו (רווינו)

76—1870 חומס מחורגס איטלקית ומפורש עברית (פאדוזה) :

לוח תיקוני טעות הדפוס

מאת הר"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פירארא במדינת איטליאה

עמוד	שורה	טעות	תיקון
ה	האחרונה	Pelusia	Pelusiae
ז	22	טוריה	טוריה
יג	19	יקרה	יקרה
לה	8	נשאים	נשאים
לו	15	שפער	שפער
לז	32	וזהו	וזהו
לח	24	או מפני	מפני
לט	36	Baalus	Racchus
מא	27	סיקוטוס	סיקוטוס
מב	18	לרושלס	לירושלם
מג	30	וברזל	הברזל
מש	24	פי'על	פעיל
נא	22	בלבנס	בלבנס
נו	10	Chalybi	Chalybs
נש	10	חלהים	לאלהים
ס	האחרונה	השנה	בשנה
סא	6	שהיה	שהיו
"	21	כפירושו	כפירושו
סב	21	החל	האל
"	28	נבואס	נבואה
סג	3	כי המלכים	כי העשירים
סח	34	ולסוב	ולשוב
עד	33	אחבתי	אחבתי
פ	8	ממני	ממני
פב	30	Symmictoris	Symmictors
פג	22	חתה	עתה
"	23	המדה	חמדה
פה	24	לאורו	לוארו
פח	5	בניהם	בניהם
צ	23	מקיים	מסיים
צב	14	ועשן	ועשו

ירמיה א

א (א) דברי . כולל כל ענין . דברי נבואה כמו כאן וכן דברי עמם ;
ודברי חכמה וסברה . כמו דברי קהלת . ומה שכתב רד"ק
כי לכך אמר דברי ירמיהו מפני שנכלל בספר הזה גם ספור מה שקרה לו
בעיני עצמו . הוא מתישב בירמיה ואינו מתישב יפה בעמם ובקהלת למעוט
מה שסופר בספריהם ממה שקרה להם . מלבד כי לפי זה יותר היה ראוי לומר
דברי יונה . והנכון כי כל א' מהנביאים קרא לספרו השם אשר ישר בעיניו .
ומכאן ראה כי הנביאים כתבו וסדרו ספריהם . ולא אחרים לקטו נבואותיהם .
כדעת קצת מהחוקרים האחרונים . שא"כ היו המאספים קוראים בשם אחד לכלם
ולא היו משנים וכותבים חזון ישיהו . דברי ירמיהו . דבר ה' אשר היה אל
הושע . אל יואל . אל יונה . אל מנחם . אל צפניה . חזון עובדיה . חזון נחום .
המשא אשר חזה חבקוק . משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי . הן אמת כי אין
כל דברי הנביאים מסודרים לפי סדר הזמנים ובפרט דברי ירמיהו אשר על כן
אמרו כי אחרים לקטו וסדרו דבריהם ; אמנם חף אס אמת היה הדבר הזה
שאין ספרי הנביאים מסודרים בידיו באותו סדר עצמו שסדרו הס"ע"ה .
אלא אחרים סדרו דבריהם . לא יצא מזה . כדעת אותם החוקרים . שהמסדרים
והמאספים גרעו והוסיפו ותקנו הלשון כאשר ישר בעיניהם . אלא לשון הנבואות
ושם הספרים הם אותו היום כאשר כתבו הנביאים ע"ה : בן חלקיהו .
דעת ר' יוסף קמחי . שזה חלקיהו בן שפן הכהן הגדול בימי יאשיהו . רחוקה
מאד . כי למה לא זכירו בשם הכהן הגדול . או בשם בן שפן ? : עגרות .
מערי הלויס ממטה בנימין (יהושע כ"א י"ח) . רחוקה מירושלם ג' מילין כדברי
ירונימוס . או עשרים רים (Stadia) כדברי יוסף פלאויוס (רו') :
(ב) אשר היה דבר ה' אליי . מודיע כאן התחלת זמן שליחותו כמפורש
למטה כ"ה ג' :

(ג) ויהי בימי יהויקים . רש"י (ואחריו ק' ב' מיכאילים) פירשו ויהי
נביא . ורד"ק ודון יצחק (ואחריהם י' ד' מיכאילים ורו') פירשו
ויהי דבר ה' אליו . וכל זה לא יתכן . כי הנה ירמיה נבא גם אחר הגלות
(מ"ב מ"ג מ"ד) לפיכך נ"ל טעם ויהי כמשמעו . שהאריך ימים עד הגלות להגיד
שראה בחייו קיום נבואתו . והנה נבא ירמיהו קודם הגלות קרוב לארבעים שנה
ואח"כ לא ידענו כמה :

(ה) במדבר אצרך . משרש יצר . ואמר זה לירמיה מפני שידע שיסרב ללכת
בשליחותו לפיכך הודיעו שהוא מוכן לנבואה מן הבטן (רד"ק) ולמשה לא
היה אפשר לומר כן הואיל ולא היה בטבעו מוכן לכך כמו שאמר לא איש
דברים חנכי . ואז לא היה נער אלא זקן וישיש : נביא לגוים . לישראל ולחומות
לא שילך וירבר אל האומות . אלא בדברו לישראל זכיר מה שאירע לקצת האומות :

לוח התיקון

תיקון	מעות	שורה	עמוד
פרצה	פכצה	30	צז
אח אבי	אב אבי	25	צט
הנשרים	הנשרים	32	"
רבי	רבי	30	קא
praecisum	precisum	4	קד
בן	בין	26	"
incurvare	incurisare	19	קז
Uafré	Hafré	11	קטו
אלל	אבל	10	קכו
החחכס	החחכס	31	קל
הדמים	הדמים	23	קמג
הלרות	והלרות	10	קמד
הנפשות	נפשות	9	קנו
ואמר	ויאמר	30	קסב
Lect.	Sect.	30	קעא
מרצה חסה המכילה	מרצה חס המכיל	4	קעב

ירמיה א

א (ה) דברי . כולל כל ענין . דברי נבואה כמו כאן וכן דברי עמוס ;

ודברי חכמה וסברה . כמו דברי קהלת . ומה שכתב רד"ק

כי לכך אמר דברי ירמיהו מפני שכלל במפר הזה גם ספור מה שקרה לו

בעיניו עצמו . הוא מתישב בירמיה ואינו מתישב יפה בעמוס ובקהלת למעט

מה שסופר בספריהם ומה שקרה להם . מלבד כי לפי זה יותר היה ראוי לומר

דברי יונה . והגיון כי כל א' מהנביאים קרא למפרו העם אשר ישר בעיניו .

ומכאן ראיה כי הנביאים נחזו וסדרו ספריהם . ולא אחרים לקטו נבואותיהם .

כדעת קצת מהחוקרים האחרונים . שא"כ היו המאספים קוראים בשם אחד לכלם

ולא היו משיגים וכותבים מזון ישיהו . דברי ירמיהו . דבר ה' אשר היה אל

הושע . אל יואל . אל יונה . אל מנחם . אל צפניה . חזון עובדיה . חזון נחום .

הנמשא אשר חזה חבקוק . משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי . הן אחת כי אין

כל דברי הנביאים מסודרים לפי סדר הזמנים ובפרט דברי ירמיהו אשר על כן

אמרו כי אחרים לקטו וסדרו דבריהם ; אמנם אף אם אחת היה הדבר הזה

שאין ספרי הנביאים מסודרים בידינו באותו סדר עצמו שמדרוס הס"פ .

אלא אחרים סדרו דבריהם . לא יאמרו . כדעת אותם החוקרים . שהמסדרים

והמאספים גרשו והוסיפו ומקטו הלשון כאשר ישר בעיניהם . אלא לשון הנבואות

ושם הספרים הם אחת היום כאשר כתבום הנביאים ע"ה : בן חלקיהו .

דעת ר' יוסף קמחי . שזה חלקיהו בן שפן הכהן הגדול בימי יאשיהו . רחוקה

מאד . כי למעלה לא יזכירו בשם הכהן הגדול . או בשם בן שפן ? : עתה

מערי הלוים מתטה בימין (יהושע כ"א י"ח) . רחוקה מירושלם ג' מילין כדברי

יירונימוס . או עשרים רים (Stadia) כדברי יוסף פלאויוס (רו') :

ב) אשר היה דבר ה' אלי . מודיע כאן התחלת זמן שליחותו כמפורש

למעלה כ"ה ג' :

ג) ויהי בימי יהויקים . רש"י (ואחריו ק' ב' תיכאלים) פירשו ויהי

נביא . ורד"ק ודון יצחק (ואחריהם י' ד' תיכאלים ורו') פירשו

ויהי דבר ה' אליו . וכל זה לא יתכן . כי הנה ירמיה נבא גם אחר הגלות

(מ"ב מ"ג מ"ד) לפיכך ל"ל טעם ויהי כמשמעו . שהאריך ימים עד הגלות להגיד

שראה בחייו קיום נבואתו . והנה נבא ירמיהו קודם הגלות קרוב לארבעים שנה

ואח"כ לא ידענו כמה :

ד) במדבר אצרך . משרש יצר . ואמר זה לירמיה מפני שידע שיסרב ללכת

בשליחותו לפיכך הודיעו שהוא מוכן לנבואה מן הבטן (רד"ק) ולמעשה לא

היה אפשר לומר כן הואיל ולא היה בטבעו מוכן לכך . כמו שאמר לא איש

דברים חכמי . ואז לא היה נער אלא זקן וישיש : נביא לגוים . לישראל ולאומות

לא שילך וידבר אל האומות . אלא בדברו לישראל יזכיר מה שאירע לקצת האומות :

(ז) על כל אשר אשרך. אל כל מקום שאלחך. כמו ורוח ה' יאחזק על אשר לא אדע (מלכים א' י"ח י"ב) והטעם (כדברי ד"ק) כי בעצמות בואה לו הנבואה בתחלה והיה רצון האל לשלחו לירושלם להוכיח גם המלך והשרים :

(ח) בפניהם. מפני אנשי יהודה ואנשי" שלא הזכירם עדיין הדבר למד מענינו וכן למטה (פסוק י"ו) ודברתי משפטי אונם וגו' ועדיין לא פירש על מי הוא מדבר ולכסוף פירש לתלמי יהודה לשריה לכהנים ולעם הארץ :
(ט) ויגע על פי. הפעיל. הגיע ידו. עשה שחגע ידו על פיו ואמר לו הנה עתה נחתי דברי בפוך. והכל במראה הנבואה לחזק את לבו לדבר אל העם :

(י) הפקדתיך על הגוים. כמו ויפקידוהו על ביתו. נתינת רשות על דבר לעשות בו כרצונו. והטעם אחר שנתתי דברי בפוך הנה כל מה שתדבר יהקיים הן לעובד הן לרע והרי זה (דרך משל) כאלו נתתיך שליט בגוים ובממלכות לעשות בהם כחפץ : לנחוש. משל לקוח מעקירת הנביאות כמו ולנעו על נטיעתן וכן למטה (מ"ב י') ונטעתי אחסם ולא אחוש : ולנחוש. הוא על הבנינים והוא הפך לבנות :

(יא) מקל שקד אני רואה. הכירו בעלהו ובפרטיו (רו') ולא כדעת ד"ק (ואחריו ר"מ אבנריק) שלא היה זו עלה ובכל זאת הכירו ושעל כן אמר לו היטבת לראות. כי אין היטבת לראות שבה לו על שהבטין והכיר המלך אלא כאומר יפה הראיתך מקל שקד. כי כן יהיה שאשקוד על דברי והנה דבר הגון ולדק ראית :

(יב) כי שוקד אני. לשון המופל על השלשון. ואין הכוונה כי ממחר אני לקיים דברי כמו השקד שממחר להוציא פרח. שח"כ הי"ל כי ממחר אני. כי אמנם אין שרש שקד מורה על העשייה מהר כ"א על ההשגחה על הדבר בלא התרשלות ובלא שכחה. וגם הענין הזה לחזק את לבו שלא יירא מלדבר אל העם. כי לא יטוש ה' את הדברים אשר ישים בפיו. לעשותם :

(יג) סיר נפוח. מעלה עשן ברתוחו ודוגמתו מנחירו יאחזק כדוד נפוח (איוב מ"ח י"ב) והסיר הוא משל לעיר הבאה במצור על דרך היא הסיר ואנחנו הנשר (יחזקאל י"א ג') : ופניו מפני צפונה. מלת מפני לא תתפרש בדיוק לפיכך כ"ל שהיה כתוב מפני כלומר מפנים כמו מדרך שער העליין אשר מפניה צפונה (יחזקאל ט' ב') ולענין פירוש המליצה נ"ל כפירוש ר' יוסף קמחי. כי הלא שהיו מכניסים בו האש תחת הסיר היה ללד לפון וזה היה סימן שהמבעיר אש המלחמה והרעה יאחזק מצד צפון. והנה כשאל לו עתה אחת רואה. לא שאל לאיזה צד הוא פונה. ולא היה לו לירמיהו להשיב על זה ; אמנם להיות שהכל היה במראה הנבואה. גם תשובת ירמיהו היתה כרצון האל :

(יד) מצפון. מבבל. והנה בבל איננה לצפון א"י כ"א למזרח וכתב הסכך

בושארט כי הנאים מבבל לא"י היו נריכים ללכת דרך דרך רבנה וחמת
 סהן לפון א"י. זה מפני המדבר שבין בבל וא"י. ועדיין קשה מה שכתוב
 אחר זה הנני קורא לכל משפחות ממלכות אפונה כי זה לא נאמר בבחינת דרך
 בואם אלא בבחינת מקום מושבם; לפיכך נ"ל כי אנשי יהודה בראותם שהנאים
 מבבל באים אליהם מדרך לפון. חשבו כי באמת תכונת ארצם אפונה לא"י. והכתוב הולך
 לדבר כלשון העם. שאם היה אומר להם ממזרח לא היו מבינים שהכוונה על בבל:
 (טו) ובאו ונתנו איש בסאו וגו'. ד"מ כאלו האל קורא לאנשי לפון לשפוט
 בינו ובין איש יהודה והם יכינו מושבם בשער העיר כמשפט השופטים
 (וכן מלאמי אח"כ שהיה דעת י' ד' מביאילים):

(טז) ודברתי משפטי אותם. אריב עם אנשי יהודה ואוכיחם על מה
 שחטאו לי. ואח"כ אנשי לפון יגזרו עליהם את הדין ויעשו בהם משפט כתוב:
 (יז) אך תחת... פן אחתך. לשון נופל על הלשון. הראשון ענין יראה
 ופחד והשני ל' שבר כתרונמו. וכן בתרגום סורי (מיבאסט' שמיט ורוז'):
 את כל אשר אנכי אצוך. אנכי. נראה כמיותר. ובא למזק את
 לבו כלומר התבונן מי הוא המלואה כי אנכי הוא:

ב.

(ג) זכרתי לך חסד נעורייך. החסד הוא באהבה. והסן הוא בנאהב
 (עין פירושי בבראשית ל"ט כ"א ולמטה י"ז י"ג) וכאן הכוונה זכרתי
 לך החסד והדבקות שהייתי דבק בך בימי נעוריך והזכרתי אותך בימי כלולותיך
 ולפיכך חף חס אענישך. הנה חסדי מאתך לא ימוש. וקדש ישראל לה' וגו'.
 ומכל מקום הנני מוכרח להוכיח אתכם על פניכם ולומר לכם מה מלאו אבותיכם
 בי עול וגו' וגו'. ויונתן ורש"י (וגו' ואחרים) פירשו חסד נעוריך דבקותך בי
 בימי נעוריך. ונ"ל כי דבקות האדם באל לא חקרא חסד. ואעפ"י שהאובד את
 ה' נקרא חסידו [לאיש חסידך. אספו לי חסידיו. כי טוב נגד חסידך. וזולתם]
 מכל מקום לשון חסד לא נמצא רק בין אדם לאדם או מהאל לאדם ורק בדורות
 האחרונים (בנחמיה ובדברי הימים). אולי נקראו מעשי חסידות שבין אדם למקום
 בשם חסדים. וגו' הביא כי חסד חפצתי (הושע ו' ו') להוראת החסידות והוא
 שבשם. והנכון כפירוש רד"ק. והנה הנביאים היו מלמדים את העם כי חסד
 יספך האל ולא זבח ושרעת אלהים אינה אלא לדעת כי הוא עושה חסד ומשפט
 ונדקה בארץ ושאלה הוא חפץ. כי דרך ה' (בראשית י"ח י"ט) אינה אלא
 לעשות נדקה ומשפט. ונראה כי כשבעלו הנביאים נפלו המון ישראל בטעות
 גדולה וקראו חסד וחסידות למעשים שבין אדם למקום. והנה קורס שיתחיל
 להוכיחם ולחייב עליהם ראה להודיעם שאם יענישם לא יהיה זה משנאתו אותם
 כי עדיין חביבים הם בעיניו: דברתי לך לכתך אחרי במדבר כלו' זכרתי
 מה שהזכרתיך כשהוא אחיך ממלרים. וגם מה שאת היית דבקה בי והולכת
 אחרי במדבר. ולדעת תלמידי מוהר"ר אח"א מלבוב גם זה חסד האל עם ישראל

כל' זכרתי מה שהייתי מוליך אותך במדבר. באופן שהיית הולכת אחרי במדבר :
(ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. ישראל הם לה' כקדש וכתרומה
שאלוהים חייבים עליו מיתה. כאלו ה' הוא בעל השדה וכל הגוים הם
תבואת שדהו וישראל הם התרומה וראשית התבואה. ואם יבא אדם ויחלל משאר
תבואתו יש לו תשלומין. ואם יחלל מן התרומה הוא חייב מיתה : יאשמו .
עין בראשית מ"ב כ"א. ורו' פירש הפסוק הזה לשעבר. קדש היה ישראל לה'
בדור המדבר. אך באמרו בסוף הפסוק נאום ה' משמע כי גם עתה הדבר
כן הוא. וכל זה לא יתנגד למה שהוא עתיד להוכיחם ולחייב עליהם. כי הכוונה
שלא ירע להם אדם מבלעדי בורת האל. ורק בשיעור אשר תגזור מדת דינו ולא
יתאסס ולא ינעלם לכולם :

(ה) מה מצאו. כאן תחלת התוכחה. ותלה הקלקלה בתבואתם הקדמונים
שהתחילו לזנות מאחרי ה' ומסס כמשך אח"כ להוכיח את בני דורו :
עול. הפך אמונה כמו אל אמונה ואין עול וכן לא תעשו עול במשפט במדה
במשקל ובמאורה : וידכו אחרי ההבל. זו רעה אחרת. ולמטה מפרש כי שמים
רעות עשה עמי :

(ו) איה ה'. אנה עזבנו. כלומר השליכונו אחרי גוס ולא זכרנו : בארץ
ערבה ושוחה. רו' פירש שם זה שוחות ו"ו וגומות. וא"כ היל"ל
בלי. ול"כ ארץ שוחה ארץ קבר. שחול. ארץ שהיושב בה כאלו הוא בקבר ובמקום
אשר לא יחיה אדם שם. והנה הזכיר תחלה ערבה שהוא כמשמעו ואח"כ שוחה
שהוא לשון מושאל. וכן אח"כ הזכיר תחלה ארץ ליה כמשמעו ואח"כ ללמות
שהוא לשון מושאל. שענינו חשך גדול והושאל על כל מקום נורא ומפחיד :
(ז) ואביא אתכם. היל"ל המביא אותנו אל ארץ הכרמל. והפסיק הענין
כדי להתחיל בתוכחה ושם הדבור בפי האל. ואביא אתכם. עם האבות שבבר
מחו מדבר ותחילה הזכירם בל' נסתר [מה מלאו אבותיכם וגו' ולא אמרו וגו']
ועתה "מדבר עמכם לנכח : ארץ הכרמל. כל ארץ טובה נקראה כן ע"ש הכרמל
שהיה הר טוב ונחמד. ורו' וגו' אומרים כי כרמל היה מתחלתו שם כללי נגזר
מן כרם והיה ענינו ארץ טובה ואח"כ הונח ביחוד להר הכרמל. ואני אומר
כי כרמל נגזר מן כרם אל וי"א מן כרמל : ונחלתו שמתם. בטפחא
מרכא (רע"ח) :

(ח) ותופשי התורה. אנשי הסוראה. כמו תופשי המלחמה (במדבר ל"א
כ"ז) שנקראו ג"כ אנשי המלחמה (שם כ"ח). הדבקים במלאכה מיוחדת נקראו
תופשים אותה (שנורריר ורו') : לא ידעוני. לא שמו לב אלי כאלו
מעולם לא ידעוני. כעס האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר
ואת בניו לא ידע : הדועים. המלכים והשרים : והנביאים. הצוחקים והמדברים
אל העם. ואין תחלת הוראת שרם נבא הגדת העתיד כי אם [כרעת רש"]
דבור אל העם :
(ט) לבן עוד אריב אתכם. הפקוד עליכם עונכם כמו הוא יריב את ריבם

אחך (משלי כ"ג י"ח) וכן חרגס יונתן : ואת בני בניכם אריב. המפרשים פירשו על העתידים להולד כי ידע ברוח הקדש שגס הם יחטאו. וזה רחוק צמי שיתחיל להנבא שיאמר אל העם ידעתי כי לא תשמעו לי. ואין הענין כן במשה שאמר קרוב למותו כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון. ויונתן חרגס אם יעשו כמעשיכם. וא"כ יהיה המאמר אך למותר. ונראה לי כי באמרו עוד אריב אתכם עם האבות שכבר מתו דבר ולהם אמר ואת בני בניכם אריב והכוונה על אלהם העומדים בימי ירמיה. וי"ו ואת בני בניכם איננו לחזור אלא לפירוש ונמות הרבה :

(יא) איי בתיים. אי קפרוס ושאר האיים אשר למערב א"י : וקדר. שם משפחה ממשפחות הערביים למזרח א"י : הן היתה בזאת. היתה כזאת. מלת הן שגורה בל' ארמית להוראת אם [וכען הן על מלכא טב יתבקר בבית גמול עזרא ה' י"ז] וגם להוראת ה [הן אחי די מן כרם מלכא. שם בס] וכן בעברית. והן לא יאמינו לי. הן נזכר את תועבת מצרים. ותלמידי שמשון ייטילומו ע"ה אומר כי אולי היה כתוב הנהיתה כזאת כמו הנהיה כדבר הגדול הזה. ובאמרו כי עברו איי כתיים וראו וגו' אינו מדבר לישראל אלא למי שיהיה כעס חזקו ידיס רפות (ישעיה ל"ה ג') וחברו (ע' שם רד"ק) ועל ישראל מדבר בל' נסתר. ועמי המיר כבודו. כי שתיס רעות עשה עמי וגו' :

(יב) שערו. לשון סערה : חרבו. ל' חרבה. ומורה ג"כ תמיהה כחבריו שנים ושאה ע' פירוש ברא' ח' ב' :

(יג) בארות. לקבל מי המער. והם עשויים בבנין. ואם הכותל נשבר המים נבלעים בקרקע :

(יד) העבד ישראל. וכי ישראל עבד הוא או בן השפחה שולד בעבדות והלא בן חורין הוא ואיך היה לבו ? ונ"ל שאמר זה על מה שהיה בימי מנשה שבאו שרי הנבא אשר למלך חסור והגלו את מנשה (ר"ה ב' ל"ג י"ח) : (טו) עליו ישאגו בפירים. הם שרי הנבא הנ"ל : וישיתו ארצו לשמה. זה לא נזכר בד"ה. אבל רחוק הוא שיאסרו את המלך במחשבים ויוליכוהו בשבי. בלי שהיה שם מלחמה ושבר גדול בעם : עריו נצתו. ענין חרבה והמלה משרש נצת ומענין שרש נצה כמו עריך תלינה (למטה ד' ז') להשאות בליס נליס (ישעיה ל"ז כ"ו). ורז' אומר כי לפי הכתיב נצתה הוא על משפטו משרש נלה ובא הפועל בלשון יחיד אחר שם רבים נקבה : כמו בנות לעדה עלי שור. גם בהמות שדה תערוג אליך (יואל א' ב') ומעאחז ענתה בנו (ישעיה נ"ט י"ב) שאל נא בהמות וחורך (איוב י"ב ז') ואחרים. וכן המנהג בל' ערבי. וכל זה אינו שוה. כי מלאנו : למטה כי נלחו מבלי חיש עובר (ט' ט') והוא כחוב בוי"ו. ע"כ כל שאין מנוס מהודות כי אמרו לפעמים שרש נלח להוראת שרש נלה. ורש"י (וגו') פירשו ענין שרפה אך העדר מלת באש ומתיכות מלילת מבלי יושב מורים שהוא ל' שמתה כתרנומו :

(טז) נף Memphis : תחפנחס. Daphnes Pelusie שתיכן במצרים

ירעוך קדקדך . ירעו על קדקדך . קוליום פירש יכריחוך למרוט
שער ראשך. לייסטי רוח' ואחרים פירשו ישימוך קרחה ול"כ דרך מלילה כמ
על גבי מרשו חורשים, כך ירעוך קדקדך ירכצו אותך : תחת כפות רגליהם
כאלו קדקדך יהיה להם מקום מרעה. והבזפרשים פירשו ענין רצילה אך לפי זה
היה ראוי להנקד ירעוך כמו חרעס בשבט ברזל משרש רעע. ועוד אין רצילת
הקדקד נמשכים : עס יתר : הנה אחר שהוא דרך משל ומלילה. וטעם
הכתוב הזה כמו שמפורש בסוף הסימן בס ממלרים תבושי כאשר בוסת מאשור
ול"ל שהיו קצת מן העם חפלים לברות ברית עם מלך מלרים ולבטוח בו
שיושיעם בעת לרחס :

(י') **הלא זאת תעשה לך** . תעשה לשון נקבה חוזר לעזבך שהוא מקור
כמו הנקלה בעיניכם התחתן במלך (ר"ק ורו') חלא שאין הגדון דומה
לראיה כי שם הכונה הדבר נקל הוא התחתן במלך ובה התאר בל' נקבה כמו
קטנה או גדולה שענינו דבר קטן או גדול. ואפשר ליישב כי גם פה הכונה
הלא זאת תעשה לך הדבר הזה שאת עושה כלומר עזבך את ה' : בעת
מוליכך בדרך . בעת שהוא מוליך ארצך תמיד בדרך הטובה והישרה ואת
עזבת אותו ללכת בדרכים אחרים למלרים ולאשור וכמו שמפרש :

(י') **ועתה מה לך בדרך מצרים רגו'** . ל"ל מה צורך לך לנשות מעל ה'
ולשים בטחונך בבשר ודם ? מה צורך לך ללכת בדרך מלרים לכרות
עמם ברית לשמות מי יילום. כלומר לקבל תועלת משם. ומה צורך היה לך
לשעבר ללכת בדרך אשור לכרות ברית עמם. לשמות מי סנהר הדגול שהוא פרת
כלומר לקבל תועלת מהם. והנה הזכיר התחברותם עם מלך אשור לרמוז כי
כמו שאבותיהם כרתו ברית עם מלך אשור ובטחו עליו שיושיעם ואח"כ נהפך
להם לאויב כן יקרה להם עתה בבטחם במלרים ולזה נזכר דברי היצקיר
אמנם לייסטי גרוטיוס ורו' פירשו דרך על עבודה זרה. וסוף הסימן כי
מאס ה' במצטחקי מסייע לפירושי : שחור . כן נקרא נהר יילום וכן בל' יוני
Melas שפנינו שחור ע"ש שחורות ועכרות מימיו (י' ג' וואסיוס
ורו'). והנה גם מימי יילום גם מימי פרת עכורים מאד. ואינם ראויים לשתייה
אם לא יסגנו אותם היטב (Harmer) ולפיכך אומר כאן דרך לעג לשמות מי
שחור לשמות מי נהר. והכל כנגד אותי עזבו מקור מים חיים :

(יט) **תיסרך רעתך** . ל"ל הלא תמה שרצית שבטחונך באשור לרע לך. היה
ראוי שרעתך עלמה תיסרך שתקרי מוסר תמה שגרמת לך רעתך וכמו
שמפרש אח"כ ודעי וראי ונ' :

(כ) **כי מעולם שברתי עלך** . כשהוא תיך ממלרים כדי שתהיו עבדים לי כמ"ש כי
עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מלרים. ועם כל זה לא חבית לשמוע
לי ותאמרי לא אעבור כלומר אחר שנגאלתי משעבוד מלרים אין רצוני לעבור
משעבוד זה לשעבוד אחר רק אהיה כפשי. וכתוב לא אעבור. והענין אחר
והמפרשים פירשו לא אעבור עוד על דבריוך אך אשתע בקולך אמנם אין זה

ירמיה ב

נקשר יפה עם סוף הפסוק. ורוח' ולפניו י' ד' מיכאילים ואחרים פירשו שברתי ונתקתי כאלו היו"ד יתרה [כמו למטה כסוק ל"ג למדתי את דרכיך וכן ד' י"ט שמעתי נפשי וזולתם] והכוונה את שברת עלך ונתקת מוסרותיך ותאמרי לא אעבוד (ברל"ת); ונ"ל כי לפי זה היל"ל שברתי עול נתקתי מוסרות בלא כנוי כמו למטה אך המה יחדו שברו עול נתקו מוסרות (ה' ה') או שברת עולי נתקת מוסרותי. כמו ננתקת את מוסרותימי ושליכה ממנו עבותימי. אך שברתי עולך נתקתי מוסרותיך היא מליצה כמליצת ואשבר מוסרות. עלכס (ויקרא כ"ו י"ג) ומוסרותיך אנתק (ירמיה ל' ח') ומוסרותיך אנתק (נחום א' י"ג) ויזיאס מחשך וללמות ומוסרותיהם ינתק (תהלים ק"ז י"ד) שנינו כלס הולאת אחרים משעבוד. ותלמידי מוהר"ר אהוד לולי מוסיף כי לא יתק שהנביא עלצו בדברו בשם האל יקרא עבודת האל בשם עול ומוסרות : את צועה זונה. יפה פירוש שרש נעה ל' ג' שרידיר על פי לשון ערבי שעיניו נעים. כריעה וכניפת הגוף וכאן אמר ל' כריעה במשל על הזנות ובגמל על עבודת האלילים : (כא) בלה זרע אמת. כרס אשר כלו זרע טוב. אשר כל יודעו יחשוב שלא יתכן שלמחו זו באושים. כשהנטיעה עושה כתקנת הזורע והנוטע אז נקראת זרע אמת. וכשהענין בהפך נקראת מכחשת כמו כחש מעשה זית. ותירוש יכחש זה : סורי הגפן נכריה. רד"ק ודון יצחק פירשו סורי ענפים ובדים המסירים אותם להזות רעים. ורוח' פי' שם מפשט degenerationes. וי' ד' מיכאילים הניה סוריה גפן נכריה. ודמה לל' ערבי שוריה שהוא מין נטיעה בלתי ידועה בלמנוס. והגהתו קרובה בעיני. אך ל"ל לפרש סוריה מל' ארמית סרא סרי שעיניו כמו בעברי באש. והנה סוריה היא גפן באשים (ע' ישעיה ה') והנה הענבים נקראים באושים והגפן עלמה נקראת סוריה :

(כב) בנתר. הוא הנקרא בערבי נטרון והוא מין alcali fossile ונמצא לרוב בארס ואשור ומצרים. ופליניוס ושאר הקדמונים קראו לו nitrum ועושים ממנו צורית לכבס הבגדים (יוחן ד' מיכאילים ורוח' וע' ג"כ אינלך ארט' נאפרוס) : בורית. י' ד' מיכאילים וגיו' אומרים שהוא פאפאשא ויירומים אומר שהוא מין עשב וכן בתרגום המיוחס לע' זקנים מתורגם מין עשב : נבתם. מל' כחש בארמית ובלשון חכמים. עונך עומד לפני כחש קשה ובלתי עובר בכביסה והנה המקרא קר אס תכבסי בנתר לא יועיל לך כי נכחם עונך לפני. וענין הפסוק הזה אינו כלל (כדעת רד"ק וכדעת המדרש שהביא) אס תטהרי עצמך בתשובה לא יועיל לך. חלילה לאל מזה. אך הכוונה (כפירוש דון יצחק) אס תחשבי להנקות מבחח ולהסתיר ממני עונך לא יועיל לך כי הנה הס נגר עיני וכמו שאמר איך תאמרי לא נעמאתי :

(כג) ראי דרכך בגיא. בגיא בן הנס שהיו שורפים שם את בניהם למולך (רוח' וגיו' וכן מלאה כוונת התרגום המיוחס לע' שתרנא Polyandron מקום רבוי בני אדם כלו' בית הקברות) : בברה. גמל נקבה צעירה לימים : משרבת דרביה. המועה כס וכה מפני תאוה לזכר : משרבת. שרש

שרך קרוב לשרש שרג. וממנו שרנים וישתרגו עין סבך (נ"ז) והטעם שאינה
הולכת בדרך ישרה אלא לכאן ולכאן ברהנה דרכיה נסבכים זה בזה :
(כד) פרה למור מדבר . אחר שהמשיל ישראל לבכרה קלה המשרכת דרכיה
ומטעה כה וכה המשילס לפרא הוא חמור הדב וכאן הכוונה על נקבה
והנה הפרא הוא רגיל לשכון רחוק מצד הישוב כמו שכתוב פרא בודד (הושע
ח' ט') אבל כשיגיע החדש שהוא ערב יחס שלו הוא יוצא ממלפזיו לבקש בן
זוגו וכן חלה הנקבה לבקש בן זוגה. וכעין מה ששורר ווירגיליוס על נקבות
הסוס בעת יחס (Georg. III 250) Superant montes et flumina transant
זה טעם כל מבקשה לא ייעפו במדשה ימלאונה. כי באותו דש חלה ממלפזיה
ותמעה כה וכה ואז נקל ללכה : באות נפשה . בעת תאותה למשגל .
שאפה רוח . לקרר החמימות שבקצבה : תאנתה . לשון חמימות נגשר
אני בערבי (ל' ג' שרדיר) :

(כה) מנעי רגלך מיחה . רש"י ודרש יצחק פי' מנעי עצמך מע"ז שלא תלכי
יחף בגלות. ודר"ק פירש מנעי עצמך מלכת בדרכים רחוקים להעזר מן
האומות. ורש"י ולפניו אוריווליוס פי' שהוא לשון נקיה כלומר אל תזני עוד
אל חגלי ערוחק . וכל זה רחוק מה מסך המשל ול"נ כי אחר שהמשיל חת
ישראל לבהמה וחסה הטועה כה וכה ר' מר עתה. אני אמרתי לך אל תחעי כה
וכה באופן שתיחף רגלך וימלא גרוך כגרוכ הדרך אך הרגעי ושקועי ודבקי בלי
וזאת נראית כוונת ח' יונתן : ותאמרי נואש . לשון ייאוש. אין תועלת
בכל מה שתאמר אלי :

(כו) בן הובישו . היה ראוי להם שיבשו (רד"ק) כמו הובישו כי תועבה
עשו גם בזה לא יבשו (למטה ר' ט"ו וח' י"ב) ומלת הובישו משרש יבש
ומענין שרש בוש :

(כז) ילדתי . ילדתנו קרי. להשוותו עם תחלת הכתוב וסופו שהוא ל"ר
אך אין ספק שכוונת הנביא לומר ילדתי לשון יחיד. כי אמר אבי אתה
ולא אמר אבינו אתה וקמץ התי"ו הוא זר (כי הוא ראוי חירק או לירי) וכמהו
משבועתך אשר השבעתו (יהושע ב' י"ז) : ובעת רעתם יאמרו. אלי. וזה
הוא מה שהיה ראוי להם להיות בושים :

(כח) יקומו אם יושיעוך . אם יש יכולת בידם להושיעוך אמור להם שיקומו :
(כט) למה תריבו אלי . מה יועיל לכם אם תריבו עמי לומר לא חטאנו
כ"כ כמו שאתה אומר. כי אמנם כן הוא כי כלכם פשעתם בי :

(ל) רשוא הביתי את בניכם . י"ל שאין הכאה זו לשון הריגה. כי אחר
שימחו לא יקחו מוסר אלא היר' מכת מוסר כמו שמכים את הילדים
כטעם מהכות כסיל מאה (משלי י"ז) לך תכה ופתי יערים (שם י"ט כ"ה)
ובאמרו את בניכם המשיל הגוי כלו לילדים שלא הועילו להם המכות : אמרה
חרבכם וגו' . ואיך יועיל הכות אתכם ואתם מתקוממים נגד מוכיחכם והורגים
אותם ג"כ :

(לא) הדור אתם ראו דבר ה' . מדבר פס כל בני עולם אשר באותו דור וקורא להם להחזון במה שהוא בא לומר בדבר ה' : המדבר הייתי לישראל . וכי לא הטבתי ולא הועלתי להם כאלו הייתי להם ארץ מדבר : מאפליה . לשון אפלה ושם האל בסוף המלה כמו שלהבת הררי אל : רדנו . רד"ק ודון יצחק פירשו לי ממשה יש לנו מלכים ושרים ורש"י פי' נדלנו ממך לשון הרודה פת מן התנור ויונתו תרגם איטלעלא וכן פי' לי נ' כרידיר ואחריו רז' וגו' על פי לשון ערבי ראד . הליכה כה וכה ונפל על הבהמות והחיות הרועות בשדה ומחפורות הגה והנה , ומנחם פירש לי ירידה כמו והיום רד מאד (שופטים י"ט י"א) וכן תרגם עקילם התרחקנו וכן יירונומוס וכן כל כי אחר שאמר המדבר הייתי אס ארץ מאפליה אמר מדוע אמרו לי עמי . סוף סוף יאלצו מחוכך ארץ מדבר ומאפליה (בדרך שאדם אומר בשעה שהוא נמלט מסכנה גדולה) וכל כך אצלנו שמחים על זה שלא נשוב עוד לבוא אליך . ולפירוש שרידיר יראה שהיה ראוי שחיה המלה בלשון עתיד נרדף מלבד שלא מאלו לשון זה בכל המקרא : (לב) עדיה . קשוריה . לקוח ממליצת ישעיה מ"ט י"ח : ועמי שבחוני . אחר שהייתי כבודך ומפארתם יותר מהעדיים לנשים וכמו שאמר למעלה ועמי המיר כבודו . וגם כאן באמרו המדבר הייתי לישראל יש במשמע כי בהפך מזה היה להם לישועה ולתהלה ולתפארת :

(לג) מה תישיבי דרכך . לפני לבקש אהבתי וכמו שהוא אומר למטה ותאמרי כי נקיתי אך ^{לך} שז אפו ממני (לדו' די דיו) : לבן . אם יועילך זה הגה אז גם את הרעות למדת את דרכיך . תלמדי את כל הנשים הרעות לעשות כמעשיך ולהיטיב דרכן למראה עינים כדי לפתות את בעליהן המשיח ישראל לאשה ואמר הרעות . על הנשים הרעות הטאפות מתחת בעליהן והטעם הלא אם אתפתה לחלקלקותיך נמאאתי מחזיק ידי עוברי עברה :

(לד) נפשות אביונים נקיים . נביאי האמת שנהרגו : לא במחזרת מצאתים . לא באו לחסור כחך כדי שתהיה הריגתם מותרת כלו לא בקשו להרע לך אלא הוכיחוך בשמי : כי על כל אלה רש"י (ורו') פירשו אלא הרגת אותם על כל הדברים האלה שהיו מוכיחים אותך . וזה רחוק ול"ל שהוא מקרא קצר . סתם ולא פירש והטעם כי על כל אלה הנבי שפט אותך ואענישך ועיין בפסוק שאמר זה , ודעת שורריר דאטעי ואחרים כי הוא מחובר למקרא שלמטה כי על כל אלה אמרת כי נקיתי ולפי זה אין טעם למלת כי והיל"ל ועל כל . וגם וי"ו ותאמרי לא תהכן :

(לה) ותאמרי כי נקיתי . אחר שהתחיל לומר כי על כל אלה הנבי שפט אותך הפסיק לומר כי מלבד הטאחת הגה הם מוסיפים טאחת באמרם לא הטאחי . ואמר כי יותר ממנה שראוי לו להענישם על הטאחת ראוי לו להענישם על אמרם לא הטאחי . ובאמרו אך שז אפו ממני . משמע שהיו באים לבית המקדש והיו מקריבים קרבנות להשיב חמת אל והיו אומרים לא הטאחי לא שלא חטאו לשפך אלא שאינם חוטאים עכשו . וגם עכשו היו עובדים אלילים

ירמיה ב ג

אך היו ג"כ מכבדים את אלהי ישראל וזהו מה תיטיבי דרך:
(ט) מה רתזתי: לשון זלזול רש"י (ויירונימוס) מה יועיל לך מה שאת
מזלזלת בכבודך מאד לשנות דרך ומנהגך כדי למנוח חן בעיני העמים
למען יכרתו ברית עמך: גם במצרים שאת נועמת בהם: באשר בושתי
מאשור. שקרא אחז למלך אשור שישיעו מאפרים וארם ואח"כ בא עליו
סנחריב ולולא ה' שהיה לנו היה מגלה את יהודה:
(ז) גם מאת זה. מהעם הזה שאת מבקשת עזרתו והוא מנרס. עיין למעלה
פסוק י"ח: וידרך על ראשך. סימן חבלות ובושה כמו בחמר ותשם
ידה על ראשה (ש"ב י"ג י"ט):

ג.

(ח) לאמר. המלה הזאת קשה מאד במקום הזה וי' ד' מיכאילים אמר כי
חסר ויטי דבר ה' אלי: הן ישלח איש את אשתו. כמפורש בתורה
(דברים כ"ד ח'.. ד') שהבעל אסור להחזיר גרושתו אחר שנשאת לאחר: הרא
חנות תחנה הארץ ההיא. שאם יהיה הענין הזה עומד יהיו בני אדם
מחליפים נשים זה לזה לזמן מה ותחלקלנה מדות יושבי הארץ וכן אמר בחזרה
כי תועבה היא לפני ה' ולא תחטא את הארץ. ולענין חטאת הארץ ע' למטה
פסוק ג': ואת זנות רעים רבים. הלכת אחרי אלהים אחרים: ושוב
אלי. מקור. הימנע שחשובי אלי עוד? לא לפי דרך. ורוח' ואחרים מחנמי הגוים
לא הבינו כלל ענין הכתוב הזה. ושנרדיר חמה על הכתוב הזה מאד איך
ירמיה שהיה מוכיח את העם על כל חטאתם איך יזכיר כדבר אסור שישוב
אדם לקחת אשתו אחר שלוהיה. וע"כ פירש ואמר כי הנביא ערצב המשל עם
הנמשל כי האשה משל על הארץ והארץ משל על העם והי"ל הלא חנוך חתני
האשה הריא והסכים עמו רוח' ולפני שניהם כתב בדבריהם יירונימוס. והנה המפרשים
כלם רש"י ורד"ק ודון יצחק הבינו הענין על אמתתו. והסכים האלה נראה שלא
הבינו דבריהם כי לא הזכירו כלל ונשתבשו השבט הגדול הזה:

(ב) שפיים. הרים ונבעות נשאות ע"ש שהיו עובדים את אלהיהם על ההרים:
ישבת להם. הממנה להם: להם. לרעה ומאבהב: בערבי במדבר
שהוא עומד על הדרך ומאפה מתי יעברו עובדי דרכים למנוח להם ולקנות
מהם (רד"ק); ורוח' ואחרים אומרים כדי לגזול ממנוס וי' ד' מיכאילים אומר
כדי לאספס אל ביתו. ועוד יש לומר בערבי במדבר אינו דבק עם ישבת להם
אלא סיית תועה אחריהם כה וכה בערבי במדבר. וכעין שאמר בכרה קלה.
פרה למור מדבר:

(ג) וימנעו רביבים. לא אמר שהאל הפנישם אלא שמענמו נהיה הדבר
הזה וזה פירוש ותחניפי ארץ שאמר בפסוק הקודם. כי זה עומק ענין
מנפות הארץ שהיא משחת דרכה ליושביה ותמנע פרים מהם. וכן אמר ישעיה

(כ"ד ה') והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות וגו' אבל תירוש אמללם
בפן וגו'. וזה ג"כ ענין ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא
יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם דם שופכו (במדבר
ל"ה ל"ג) וכן וחנקו הארץ ברמים (מהלים ק"ו ל"ח). והנה לא יחס הענין
לה' ואמר וימנעו רביבים. לא ואמנע. כי נראה שגם האומות היו מאמינות בענין
הזה שהטמאים הגדולים גורמים חנפות הארץ והשחתתה. ואיננו ענין פרטי
שייחסם לחללי העברים בפרט. ואולי מענין המבול נמשכה האמונה הזאת או
מאמונת נדקת החלשים שלא יעשה עולה ולא יענה מלכו ולפיכך כשהיה חיזה
מקרה רע בעולם היו חוקרים ובודקים ^ל חיזה חטא גדול נעשה בקרב העם חס
ידוע בכל הנוס הקדמונים. ולפי זה גם מה שכתוב למעלה הלא חנוף מחנק
הארץ היתה ענינו תשחת הארץ עלמה בהשחת דרכי יושביה. והנה מה שאמר
ותחניפי ארץ הוא לפי המשל שמדבר באשה ^ל זונה והזנות מחניף את הארץ.
אך לפי החמת אין הכוונה אלא על ע"ז ואין עבודת האלילים מחזקת את הארץ
ולפיכך אמר לפי המשל וימנעו רביבים. ולפי הנמשל היל"ל ואמנע רביבים כי
המעשים על עבודת האלילים אינו אלא חללי ישראל וישראל לדרם ולא באומות:
(ד) הלא מעתה. ועתה אחר כל מה שעשית את חושבת לפתוחני כמעשה
אשה מנאפת שעושה נענועין לבעלה והנה את אומרת לי אבי וחלוק
נעורי ותחשבי לכפר פני בדברי שקר. והכוונה על בואם אל בית ה' בלב ולב
ובלא תשובה שלמה ובלא עזיבת החטאים: אבי. הוא לי כבוד וחבה כאחר
וכן אומרים לכל מי שמכבדים אותו וגם אוהבים אותו. כי שמים חלה באב. וכאן
האשה המנאפת המבקשת לפייס את בעלה אומרת לו. חדוני אוהבי: אדוק.
מורע ורע כמו חלופי ומיודעי מלשון חלף שענינו למור והרגל וכן כל ערבי
אלף ^ל ענינו היות רגיל. וחלוק ענינו חבר ומורע שהוא רגיל עמו:
(ה) הינמור לעולם. כך אומרת בלבבך וחשבת כי באמך אלי אבי וחלופי
אתה חשבת כל מה שעשית עד כה: הנה וברת ותעשי הרעות
ותובל. לי תמיהה. היתכן שמדבר אחר שמדברי (והוא אמך אלי אבי וחלופי
אתה) חלחי תליתי ויועיל לך. כטעם כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.
חזקתי ותוכל (למטה כ' ז') וישר אל מלאך ויוכל (השע י"ב ד') והמפרשים
הלכו בדרכים אחרים: ותובל. חסרה יו"ד הנקבה:
(ו) בימי יאשיהו המלך. גם נבואה שלמעלה היתה בימי יאשיהו וגם
נראה כי הנבואה הזאת איננה אלא המשך הקודמת כי למעלה אמר
הינמור לעולם וכאן הוא אומר לא חסור לעולם. אך נראה כי ירמיה כשסדר
אח"כ נבואותיו הוסיף ההודעה הזאת כאן מפני שהולך לומר ויאמר ה' אלי
מפני שהדבור מוסב אליו ולא אל העם כמו למעלה והיה אפשר לטעות ולהבין
שהיא נבואה אחרת האמורה בזמן אחר. והנה הנבואה הזאת והקודמת נאמרו
בימי יאשיהו כשהחל לשב אל ה' וקודם שקרא בספר התורה. והנה לא היתה
עדיין תשובתו שלמה וקלת מן העם היושבים אל ה' בנגלה מפחד המלך ולא

בכל לבבם : ותזני שם . לשון נסתרת וה' יו"ד נוספת . ע"ר לי סורי :

(ו) ותרא בגודה אחותה יהודה . זלמדה ממנה ועשה כמעשים :

(ח) וארא כי על כל אודות . רש"י פירש נסתכלתי בה ליפרע ממנה

ולפי זה אין מלת כי מתישבת יפה ; ורד"ק פירש וארא כי אחר שלחתי

את ישראל לא יראה יהודה ולא שבה אלר כי אם בשקר והזכיר וארא כי האל

שהוא בוחן לבות ראה שלא היתה חשוכה שלמה . ושמוריר ואחריו אייכהארן

והזכיר הניחו וא"א מבין הפעיל אני הראיתי את יהודה שלחתי את ישראל

ולפי זה חסרה מלת אותה ובלעדיו לא תזון הכוונה . ותלמיד חביבי החכם

יעקב חי פארדו ז"ל היה מפרש וארא . ואני ראיתי פשעי ישראל ולא העלמתי

עני מהם כי אמנם על כל אודות אשר כאפה שלחתי וגם זה דחוק . והנה

בחרנוס סורי מחורגס וחזות כאלו כתרב ותרא וכן נמצא ג"כ ב"י אחר

לקיניקוט וז"ל כי זה הסמך הנכון בלא ספק ונתחלפה התי"ו באל"ף כי בכחב

הקדמון הנשאר ביד הכותים האל"ף והתי"ו קרובות מאד בצורתן

וכיוצא בזה אני אומר כי מה שכתוב ואמר להרעך ותחם עליך (ש"א כ"ד

י"א) משפטו ואחם באל"ף ואין לורך לדחוק ולפרש ותחם נפשי : על בר

אודות אשר י"ד נאפה . שיעורו על באודות כל אשר נאפה :

(ט) מקל . אעפ"י שהוא חסר וי"ן איבדו זו מלשון קול כי במקומות הרבה

נמצאנו חסר וכן נראה כי גם רש"י מפרש לשון קול כי אמר ויגחן

חרגס לשון קלות ; וכן פירשוהו לשון קול שמוריר ודאטי חלל שפירשו הכתוב

בדרכים אחרים ויגחן ורד"ק (לייסעי ורד"ז) פירשו מאשר היתה זנותה קלה

בעיניה הוסיפה להחזיק את הארץ ותנאף רבו' . ואמנם לפי זה היה צריך שיאמר

מקל זנותה בעיניה . ובלא מלת בעיניה העקר חסר : והיה מקול זנותה

ותחנף את הארץ . זנותה של יהודה היתה כל כך מפורסמת וגלויה לכל עד

שמפני כך חנפה הארץ תחת יושביה ומלת את יתרה ומורה על הפועל (תלמיד

חסוד) : ותנאף את האבן ואת העץ . הוא חוספת ביאור למה שאמר

מקול זנותה ולפי המשל הניאוף עם העצים ועם האבנים הוא חכלית הקלקול

באשה על דרך ותעשי לך כלמי זכר ותזכי גם (יחזקאל י"ו י"ז) . אבל לפי

המשל אין זה מוסיף כלום כי אין הכוונה אלא שעבדו חלילי עץ ואבן :

(י) וגם בכל זאת . על דרך ואמר לאחר עשותה את כל אלה חלי תשוב

ולא שבה . ועל דרך ותחזיפי ארץ צנונית וברטתך וימנעו רביבים וגו'

ואעפ"י כן ומלא אשה זונה היה לך מאד נח הכלל : אחותה יהודה . מלת

אחותה היא שלא לצורך כי האחרונה הנכבדת קודם לכן איננה ישראל אלא יהודה

אבל היא לזוג המליצה עם מליצת פסוק ז' וז' .

(יא) צדקה נפשה . שלא היה לה מצינו ללמוד רש"י (ורו') והנה הנביא

מצייר כאלו ט' התוכה עם עשרת השבטים והם הנעדרים לפניהם ולפיכך

הוא מנחם אותם ומנעיחם [בפסוקים הנזכרים] שישובו מגלותם (תלמיד משה

קוויא) :

(יב) צפונה. לעשרת השבטים שהיו בגלות באשור ומדי ואין הכוונה שילך הנביא שם אלא שיבא עליהם במקומו (רד"ק): ^{יג} לא אפיל פני בבם. אין פנים מורה על הכעס כדעת רש"י ורד"ק. גם אין המליצה הזאת מענין מליצת ויחל לקין מאד ויפלו פניו כדעת רח' ולפניו קולות אלא פניו כמו פלגני שכינתי כמו פני ילכו. אס אין פיך הולכים. ופיך הולכים בקרב ^{יד} (שמאל ב' י"ז י"ח) ואפיל פני כטעם אפול ושרם נפל שאמרו ב"ת טעמו נלחם בזעם ופתאום. כמו ויפלו בהם (יהושע י"ח ז') והיה כנפול בהם בתחלה (ט"ז י"ז ט') וקרובים לזה דברי גוזעיים:

(יג) ותפזרי את דרכיך. לשון משכב כמו ברוב דרכי יצאת (ישעיה ל"ז י"ד) היה משכבך מפוזר לזרים. נתחיו להם בפזור מענין פזר נתן לאביונים ורוח' פירש הלכת כה וכה לבקש מאהבים:

(יד) כי אנכי בעלתי בבם. בעל שאמרו ב"ת לשון הרמקה וגרושין וכן למטה (ל"א ל"ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בס' וכן בלשון ערבי (ר') יוסף קמחי ואמרו שגורריר ודאמי ורוח' וגו'): ^{טו} אחרי מעיר. אפילו המפוזרים אחר בעיר. וכל זה על זמן עליית הגולה בימי כורש שהיה מושל גם במדי ובאשור והוא הרשה את כל ישראל אשר תחת מעשלתו לשוב אל ארץ יהודה:

(טו) ונתתי לבם רועים בלבי. ל"ל שהזכיר זה מפני שירבעם מלך יהודה הוא אשר הדיחם מאחרי ה'. ועתה הנביא מבשרם שלא יקרה להם עוד כדבר הזה:

(טז) והיה כי תרבו ופריחתם בארץ בימים ההמה. ל"ל כי מפני שראו ירבעם אס יעלה העם לעשות זבחים בבית ה' (מ"א י"ב כ"ז) מפני קדושת הבית שהיו כל ישראל באים שם אמר כי לא בלבד יהיה בית ה' קדוש בעיני עשרת השבטים כי גם ירושלים כלה חקרה כמא ה'. והנה לא יאמרו עוד ארון וגו'. כאלו אין השכינה אלא בבית קדש הקדשים כי אמנם כל העיר חסה בחזקת קדושה. ולא יעשה עוד. דבר שיעמוד במקומו כמו שעשה ירבעם:

(יז) כל הגוים. כל השבטים כמו גוי וקהל גוים יהיה ממך (בראשית ל"ה י"א) וזה מוכרח מפני שאמר ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע ולא מלאנו שתהיה עבודת האלילים נחשבת לשאר האומות לחטאת ולב רע: שרירות. תרגומו הרהור ורש"י פירש משרש שור לשון ראה ורמב"ן ורד"ק ורוח' פי' מלשון שריר וקיים ואחרים מן שריר בערבי שטיט רע ואין דעתי נוחה באחת מאלה. ודעת המתרגם ורש"י היא הקרובה לפי הענין כי מלאנו ואשלחנו בשרירות לבם ילכו במועצותיהם נראה מזה שרירות ענין מחשבה ועל אף אין משקל שרירות מתישב על שרש מנחי ע"ן אלא מן הכפולים:

(ח) ילכו בית יהודה על בית ישראל. יתחברו לשוב מגלות בגל לא"י והנה כאן ירמיה רומז על גלות יהודה לבבל שהוא עתיד להבא עליה

ברחבה בספר זה. ודון יצחק אומר כי כבר קודם לכן גלו קצת מיהודה לאשור
ע"פ דבריו וע' ישעיה י"ח ונפולות יהודה יקבץ :

(יט) ואנכי אמרתי. עכשו חזר לתוכחתו ומדבר עם האומה בכללה יהודה
וישראל : איך אשיתך בבנים. אמרתי בלבי שאין ראוי לי לשום אומה
ישראל בתוך שאר בני הס שאר אומות כלומר אין ראוי שיהיה חלקך בחלקם
ולפיכך בררתי לך מנה יפה ונחתי לך ארץ חמדה (רש"י). והנה שאר אומות
נקראו בנים למקום וישראל בני בכורי : ואתן לך. הראוי ואתן : נחלת
צבי צבאות גוים. כמו בכל בני ממלכות (ישעיה י"ג י"ט) צבי הוא לכל
הארצות (יחזקאל כ' ו' וט"ו) ואינו זו מלשון חיל וצבי כטעם חילת אהבים
ועלת חן (משלי ה' י"ט) וזה מפני יופי החיה הנקראת גאזילי שדרך משוררי
העבריים להמשיל אליה חשוקותיהם ; ומלת צבאות הוא הרבוי מן צבי כשהוא
ל' נקבה כמו בצבאות או באילות השדה. וכן בסמיכות צבאות. והנה צבי צבאות
כמו שיר השירים. קדש קדשים. מלך מלכים. והטעם נחלה שהיא היותר נחמדת
ונכבדת בכל נחלות הגוים :

(כא) קוד על שפיים נשמע. הנביא מזייר את ישראל שנים אל ה' ומודים
חטאיהם. והאל שב אליהם ומדבר על לבם ; וכל זה כדי להזכירם כי

עדיין הכל תלוי במעשיהם :

(כב) משובותיכם. הרעות אשר גרמו לכם פשעים וכן ארפח משובתם
(סוּשַׁע י"ד ה') וכמו שהעונש נקרא עון והטאת כן עונש המשובה נקרא
משובה : אתנו. מנחי ל"א במקום אתאנו כמו ולמה לא מנחי חן בעיניך
(במדבר י"ח י"ח).

(כג) אכן לשקר מגבעות. לשקר היה מקום שיבא עזרו מן הגבעות אותו
המון חונג שהיה עובר ע"ז על ההרים. וקרוב לזה חרגם יונתן וקרוב
לזה פירש דון יצחק. ור' יוסף קמחי פירש לשקר היינו מנפים שיבא עזרו מן
הגבעות ושיבא המון גוים לעזור לנו מן ההרים וכיוצא בזה פירשו שורריר
ורו' לשקר מגבעות לשקר המון מהרים אלא שפירשו המון עושר ונכסים מה
שאין לו עין עם סוף הפסוק שהוא חשועת ישראל :

(כד) והבשתי. דבר המביא מי שבועה זו והוא עבודת האלילים : מנעורנו
מנעורי האומה ר"ל מימי קדם :

ד.

(ה) תשוב. השני לי ישיבה. כמו שכתבתי בבית ה' כל ימי חיי (תהלים כ"ז
ד') אם שוב תשובו בארץ הזאת (למטה מ"ב י"ד) וכן ושביה בלדקה
(ישעיה ח' כ"ז) והיה משפטו תשוב וטעמו תעמוד ותתקיים כמו ואחזק ה'
לעולם תשב וכדי לומר לשון הסופל "על הלשון אמר תשוב. וקרוב לזה פירש רד"ק
ענין מנוחה מענין משובה ונחת : ודא תנוד. הו"ו לתשובה התנאי כמו אם
תלכי עמי והלכתי :

(ב) וגשבעת. אף כשתהיה עבודתך אותו בלב שלם באופן שכשתשבע ותאמר מי ה' לא תאמר אלא באמת ובמשפט אז תהיו כלכם מצורכים ומצליחים. אז הגויס והם השבטים (ע' למעלה נ' י"ז) כלם יתצרכו באל. יאמרו כי בעזרתו הם מצליחים ובו יתהללו וזה סימן לרוב הצלחתם. והמפרשים כלם פירשו גויס כמשמעו ורובם מפרשים בו כמו בך חוץ מי' ד' מיכאילים שמפרש בו על האל מפרש הענין על שוב האומות לאמונת היחוד. ואמנם אין ענין זה תלוי בתשובת ישראל :

(ג) נירו רבם ניר. ולחרוש חרישו (ש"א ח' י"ב) מתורגם ולמנוח נירה ולשון ניר ידוע בל' משנה. אמר חרישו תחלה שדה שלכם והסירו מחוכו הקולים ושרשי העשבים הרעים ואל תפזרו את הזרע לבין הקולים והכוונה אם תרצו לשוב אלי ושאקבל תשובותיכם לא ד' שתתקרב אלי למראה. אך צריך שתסירו רוע מעלליכם מנגד עיני וכמו שאמר ואם תסיר שקוץ מפני והמשיל התשובה לזריעה ועוצת החקלא לחרישה אשר בלעדיה לא תועיל הזריעה. ובפסוק היסמוך מפרש הכוונה :

(ד) המולו לה'. פירושו אחריו והסירו ערלות לבבכם (רד"ק) וטעם מליצת ערלת הלב כמליצת כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם (ישעיה מ"ד י"ט) כאלו יש דבר המכסה על הלב ומונעו מעשות פעולתו; וכיוצא בזה ערל שותים. והנה טעם הכתוב אם תרצו לשוב אלי צריך שתשובו בכל לבבכם : פן תצא באש. מפני שהזכיר ואל תזרעו אל קולים הזכיר משל האש המולאה קולים ואוכלת גדיש :

(ה) הגידו ביהודה. אחר שאמר פן תלך כאש חמתי התחיל להגיד על ביאת נבוכדנאצר : הגידו השמיעו. שני הוויס האלה אינם לאנשים מיוחדים אלא דרך מליצת השיר להודיע כי מה שהוא בא לומר הוא דבר הראוי נהודע לכל : תקעו שופר בארץ. כתיב ותקעו. ולפי זה אחר שאמר ואמר חזר לחזק הענין ואמר. קודם שתאמרו דברי ההכרזה תקעו שופר כדי שתתחברו. אנשים רבים לשמוע דבריכם וקראו ומלאו המון עם ואח"כ אמרו דברי ההכרזה שהיא האספו ונבואה אל ערי המצור. וקרי תקעו ולפי זה תקעו שופר בארץ הם דברי ההכרזה (תקעו שופר כדי שיאספו העם לבוא אל ערי המצור) ואח"כ חזר הציב ואמר קראו מלאו ואמרו. ואח"כ סיים דברי ההכרזה שהם האספו ונבואה אל ערי המצור. וכן היא דעת בה"ט : קראו מלאו. אספו קהל גדול מלשון אשר יקרא עליו מלא רעים (ישעיה ל"ח ד') יחד עלי יתמלאון (איוב י"ז י"ד) (רש"י ורד"ק) ואין קבוצ זה לבוא אל ערי המצור אלא לשמוע ההכרזה. וטעם ראו' שאמר כי לפי זה ענין אחד הוא עם האספו ונבואה שאחריו ולפיכך פירש קראו מלאו קראו בקול מלא בקול גדול וכן מתורגם בחרבוס המיוחס לשבעים וכן תרגמו ירונימוס ולוטיר וכן פירש יוליוס ואינו אלא טעות ולא מלאו מליצת קול מלא או קריאה מלאה :

(ו) שאו גם ציונה. אינס דברי ההכרזה אך הציב מפרש מה שאמר

למעלה בדרך משל ואמר שאלו גם לליון כדי שיאספו העם בתוכה כי זה המכון
בגם שיהיה לאות לאנשי המלחמה ויתקבצו כלם סביבותיו: ציונה. לליון והוא
מקרא קצר שאלו גם כדי שיעלו העם לליון: העיון. בואו במקום מעון ומחסה
כמו שלח העז את מקנך (שמות ט' י"ט) יושבי הגנים העיון (ישעי' י"א):
(ז) עלה אריה מסבכו. דרך אריה ליטב במארח בין סבכי היער (רש"י):
מסבכו. מן סבך והדגש היה ראוי בכ"ף וי"א שהוא מן סבך והיה
ראוי מסבכו: ומשחית גוים. פירוש המשל: תצוניה. משרש נציה ענין חרבה
כמו גלים וגלים (ישעי' ל"ז כ"ו):

(ח) כי לא שב. כי עתה אנחנו רואים כי תשובתנו לא הועילה להסיר
חמתו מעלנו. ואמר זה להזכיר כי עדיין אין תשובתם שלמה:
(ט) והנביאים. הכוונה נביאי השקר שהיו מבטיחים את העם כי שלום
יהיה להם:

(י) ואמר. כשאמר לי ה' את הדבר הזה. לעקתי א"כ אתה על ידי הנביאים
השחת את העם בשקר שאמרו להם שלום יהיה לכם ואתה בזרת בהפך
שתגיע החרב עד הכפס; וכאן ירמיה עושה עלמנו כאלו מאמין שהם נביאי אמת
כמו שההמון היה מאמין בהם: השיא. ענינו הסרת הפחד בדברי שקר כמו
הנחש השיאני. אל ישיא לכם חזקיהו:

(יא) רוח צח. רש"י רד"ק (ורו') פירשו רוח כמשמעו ואמרו כי המשיל
בזכרונא לרוח חזק ולא רוח ביוכי המועיל לזרות התבואה ולברר הבר
מן התבן. וזה רחוק בעיני מאד ראשונה כי אין ענין זה נמשך עם פסוק
שלמעלה ועוד כי לפי זה מליצת לא לזרות ולא להברר מליצת מיותרת ודרך
לחוק ולא יתכן שיאמרו כן בעת ההיא כשיראו האויב בא אך יאמרו כמו
שאומר למטה חזי לנו כי שדדנו; ועוד לא מלאנו מליצת רוח לא. וכל (כדון
יחזק) רוח לא רוח של כבואה לא וברור מלשון תמהר לדבר נחות ולענין כוונת
הכתוב ל"ל שהוא נמשך לנביאי השקר שזכר למעלה. אמר בעת ההיא יודו הכל
כי רוח לא ונקי כמו הרוח הנושב על הנבעות הנבואות אשר במדבר (שאלן שם
אידים מתימים העולים מן הנשרות או מן הים) הוא נושב דרך בת עמי כלומר
יודע כי יש אלהים בישראל ושהרוח הבאה מאתו היא לאה וברר כלומר שהנבואות
הבאות מאתו אין בהן לזרות ולהברר. אין בהן פסולת אלא הכל בר בלא תבן
כלומר הכל אמת ונכון וקיים. לפי שהרוח משמש לזרות ולהברר אומר לא לזרות
ולא להברר. ואמנם אין המליצה הזאת נאמרת על הרוח אלא על הכבואה
(הנקראת רוח) ואמר שאלן בה לזרות ולהברר וכמו שאמר ירמיה עלמנו במקום
אחר בדברו בנבואות האמת ונבואות השקר מה לתבן את הבר:

(יב) רוח מלא. רש"י פירש רעון שלם שלא אחזור בי יבא לי מאלה הפורעניות
והם דברי האל. אך מליצת יבא לי רעון איננה בלש"ק. ורד"ק ורו' פירשו
רוח חזק יותר מאלה הרוחות שהזכיר שהם לזרות ולהברר ורד"ק פירש יבא לי
שהם דברי ישראל. ורו' שהם דברי האל יבא בנזרתי ואני אומר כי ירמיה מפרש

דבריו ואחר שאמר דרך כלל כי אז יודע כי יש אלהים בישראל הוסיף ואמר דרך פרט כי אז יודע כי הוא ירצה היה נביא אמת. ואמר אז יודע כי רוח נבואתי היה רוח מלא יותר מרוח נבואתם של אלו שהיה רוח ריק. כלומר רוח שקר; ואמר מלא כנגד הבר שהוא מלא והסבן הוא ריק: יבוא לי. יתנו לי יכירו שהיה בי. וכאלו אז יבא לי. כי עתה לפי מחשבתם איננו בי חזק כעצם הבו לה' כבוד ועוז שעיניו הכירו כי לו הסבור והסגור: עתה גם אני וגו'. אמר עתה על סוגן הסתירה. כאלו הוא עומד בו בדרך הניבאים. והסגור אז כשיחקיימו דברי ויתבעלו דברי נביאי השקר אוכל גם אני להתוכח עמם כמו שעתה הם מתוכחים עמי:

(יג) הנה בעננים יעלה. חוזר למחלת הצנין ומסמית גוים נספח לא מתקומו; ואומר בעננים וכסופה כנגד רוח לא שפיים שאמר למעלה: אוי לנו כי שודדנו. הנביא מנייר כאלו עתה האויב בא והוא גם הוא בחוך היראים והנאמנים על בואו:

(יד) עד מתי תלין בקרבך. תלין לשון יחיד לנסתרת. חוזר למחשבות כמו בנות לערה עלי שור. ורבים כזהו (י' ד' תכאלים). ואחרים פירשו כמו תליני. בחסרון ה"ו. כמו ותשגי הרעות ותוכל. ואז יהיה פצל יוצא. והלילה נאמרת בלשון מושאל על עמידת דבר מה במקום מה כמו בלוארו ילין עו (אויב מ"א י"ד): מחשבות אונך. מחשבות און שלך. כמו בבית חפתי (שעיה כ"ו ז') בית תפלה שלי. בית שבו "מתפללים אלי: (טו) כי קור מגיד מרן. הגם נשע קול מגיד שבא מרן. שהוא בנבול לפון. ומשמיע און ורעה נשמע שבא מהר אפרים הסגור לנר לפון. מ"כ מהרי לשון:

(טז) "הזכירו רגלים. לשבטי ישראל וליושבי ערי יהודה: בוצרים. נותנים מזר (רש"י). כמו כעיר נאורה. וינתן היה קורא בוצרים. ו"י ד' מיכאלים מקיים נסחת הסגרים בנ"ן. מעני מקרא שאמר זה כשומרי שרי היו עליה מסביב. הוא פירוש הקודם. ואולי הנביא אמר

היו לשון לוי כעצם ערכו על צבל סביב כל דרכי קשת ירך אליה אל תחמלו אל חץ כי לה' חטאה (למעט ל' י"ד) ושם מלות אל תחמלו מוכיחות בלא ספק שהאמר הוא דרך לוי. וכמו שאמר שם כי לה' חטאה. אמר כאן כי אותי מרתם. אלא כי שם מדבר נגד צבל. וכאן מדבר נגד ישראל היה הדבר קשה שיהיה הנביא מזרז את האויב להרע להם. ולפיכך נקדו היו ל' עבר:

(יח) עשו אלה דך. לפי המסרה הוא בחולם. וכן היה קורא רש"י. ולפי הפשט הוא בשורק. והוא עבר במקום עתיד. וכן תרגם יונתן: זאת דעתך. הטעם זה פרי רעמך. והפרי הוא מר:

(ט) מעי מעי. במעי: אוחילה. לשון חיל ורעדה. והראוי אוחילה או

אחולה כמו חולי ארץ. וכן הוא הכתיב בספרים מדויקים : קירות לבי
בקירות לבי : כי קול שופר שמעתי נפשי. היה ראוי שמעם נפשי.
ונ"ל להפריד לשני מאמרים. כי קול שופר שמעתי. נפשי (שמעם) תרופת
מלחמה. ומה שאמר רד"ק כי אמר נפשי ולא אזני. כי עדיין לא שמע אלא
בנבואה. טעות הוא. כי הנביא מלייר כאלו עומד באותו זמן. ואל תחמה על
שלא חזר ואמר שמעם וסמך על שמעתי שאמר תחלה. כי דוגמת זה הרבה,
כמו ליון במשפט תפדה, ושביה (יפרו) נדרקה :

(כ) שבר על שבר נקרא. בני חרס קוראים ולועקים לאמר שבר על שבר
וכן פירש ק' ב' מיכאילים לשון קריאה כמשמעו והביא דוגמאות מספר
חלקראן. שהרשעים בנהינם יעקו שבר. וכן ביטעיה לעקת שבר יעוערו
(ט"ז ה'). ויונחן ורד"ק פירשו לשון "מקרה :

(כא) אראה גם. סימן מלחמה. ובאמרו עד מתי אראה גם הנביא כמתרפס
עם האל עד מתי תאכל הארץ. והאל משיבו בפסוק הסמוך כי חויל עמיונו' :
(כג) ראיתי את הארץ. דברי הנביא. והוא מלייר שממת ח"י. על דרך
הפלגת השיר : ואל השמים. ואזינו אל השמים :

(כד) התקרקלו. לשון רעדה ורטוד. וכן בלשון ערבי וכן קלקל בחלים
(יחזקאל כ"א כ"ז) (ר' תנחום בם' השרשים כ"י ור"ו). ואולי
מזה נגזר ח"כ לשון קלקול בל"ח. שעניו השחתה, וכיוצא בזה בלשון איטלקי
conquassare :

(כה) נדרו. לרוב שממת הארץ :
(כו) והנה הברמל המדבר. היה ראוי מדבר. ואמר המדבר לחזוק.
כאלו הכרמל הוא כל כך שמש שמראה כאלו כבר מימי קדם היה מקום
מדבר. עד שיצדק לקרוא לו המדבר (תלמידי מוהר"ר אה"ח) :

(כח) תאבד הארץ. ראוי שתאכל הארץ ויקדרו השמים. והכל דרך
הפלגת השיר :

(כט) ורומה קשת. רומה ומשליך חלים בקשת. לשון רמה ציס : בעבים.
לשון יער כתרוממו. וכן בלשון ערבי. וכן בארמית אבא : ובכפים.
בצורים ובסלעים. והיא מלה ארמית. וכן באיוצ (ל' ו') חורי עפר וכפס :
(ל) ואת שדוד. חוזר למליכת האשה המנאפת. ואומר לה עתה חין עוד
כהה לשבך. כי מאהבך מאסו כך ורוצים להרנך ; ואין לשאול מי הם
המאהבים. כי חין הענין הזה אלא למשל. ולפיכך חעפ"י שבגמטל העם היה
שדוד ע"י האויב השודד. לא אמר ואחיה שדוד. או ואת שדודה. כי האשה
שהוא מדבר עמה במשלו איננה שדודה. אך מאסו בה העינים. ויבקשו
להמיתה ; והנה "טעם ואת שדוד. את הדומה לשדוד שלקחו ממנו כל
אשר לו. ואין לו עוד תקוה שישבו לו דבר. וכן גם נפל שדוד (סופטים ה' כ"ז) ענינו
משולל מכל תקוה. כמו שדוד : כי תקרעי בפוך עיניך. נ"ל כמו חרקעי.
עיין פרושי על פסוק הגה ייכי מרביץ בפוך חבניך (ישעיה נ"ד י"ח) :

עוֹגְבִים. מֵאֲהֲבִים. וְהוּא לִשׁוֹן גִּלְחֵי חֲנוּת. וְהִרְבֵּה נִמְלֵא בִּיחֻקָּהָל כ"ג :
(לח) חֲתִיפָח. שֶׁרֶשׁ יִפַּח קִרְבֹּב לִשְׂרֵשׁ פֹּחַ וּנְפֹחַ. וּלְפַעֲמִים מוֹרֵס דְּנוֹר. כִּי
קָמוּ בִי עֲדֵי שֶׁקֶר וַיִּפַּח חֲמָם. וְכֵאֵן כִּרְחֹם שֶׁעֲנִינוּ חֲנוּת :

ה

(ב) וְאִם חִי ה' יֹאמְרוּ. הַלִּשׁוֹן הַזֶּה. וְהַטַּעַם אִם תִּבְקֹשׁ אִישׁ עוֹשֶׂה מִשְׁפָּע
יִדְעָתִי כִּי לֹא תִמְצְאוּהוּ. וַיִּדְעָתִי שֶׁאִם חוֹמְרִים חִי ה' אֵין שְׁבוּעָתָם אֲלֵה
לִשְׁקֵר לְרִמּוֹת חֲבִירֵהֶם. וְהִנֵּה אֵין חֲשׂוֹבָתָם אֲלֵה לְמִרְחָה :

(ג) ה' עֵינֶיךָ הֵלֵא לְאֲמוּנָה. אֲתָה חֵיךְ מִבְּקֶשׁ-מִבְּנֵי אֲדָם אֲלֵה הֲאִמַּת
וְהֲאֲמוּנָה. וְהֵם בְּהִפֵּךְ מִשְׁתַּמְשִׁים בְּהִזְכָּרַת שְׁמֶךָ לְקִיִּים הַשֶּׁקֶר (מוֹהֲרִיר
אֲבִרָהֶם חֵי רִיבִיּוֹ). וְהִנֵּה אַחֲרֵי כֹל מֵה שֶׁהִכִּיתָם מֵאֲנוּ לִשְׁבוּ : וְלֹא חָלְוּ. כִּמוֹ
וְאֵין חוֹלֵה מִכֶּסֶּם עָלֶי (ש"ח כ"ב ח'). עַל כֵּן לֹא חִלִּית (יִשְׁעִיָּה נ"ו יו"ד) .
וְהִנֵּה נִשְׁפָּט הַכֶּסֶּם לְהִיּוֹת מִלְרַע : בְּלִיתָם. הַכֹּחַס קִרְבֹּב לִלְלִיָּה (רד"ק) :
(ד) וְאֲנִי אִמְרָתִי. הַמֶּשֶׁךְ דְּבָרֵי הַנִּבִּיא : אֲךָ דְּלִים הֵם. לִשׁוֹן דִּלֵּת
הַעֵם. כְּלוֹמַר חֲשִׁים הַמוֹנִים. אִמְרָתִי אֵין סִפֵּק שֶׁהִדְבֵּר כֵּךְ הוּא.

אֲלֵה הַמִּמְאֲרִים לִשְׁבוּ הֵם דִּלֵּת הַעֵם וְלִכְךָ מוֹאֲלֹ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יִדְעוּ דֶּרֶךְ ה' . אֲבָל
הַגְּדוּלִּים לֹא יִהְיוּ כְמוֹהֶם. לְפִיכָךְ אֲלֵכָה לִי אֵל הַגְּדוּלִּים וְגו' :

(ו) עַל כֵּן הִבֵּם אֲרִיָּה. עֲבַר בְּמִקּוֹם עֲתִיד. וְהִזְכִּיר הַחַיּוֹת מִשָּׁל עַל הָאֲוִיבִים :
יִשְׁדָּדֵם. בְּנֵן הַקֵּל עֵינַי דִּקְדוּקִי §. 390

(ז) אִי לִזְאֲתָה. לֹא זֹאת. כִּמוֹ אִי מִזֶּה בָּאת (בְּרֵאשִׁית י"ו ח') שֶׁהוּא כִּמוֹ
מֵאִי זֶה בָּאת. וְכֵן בִּלְשׁוֹן סוּרֵי אֲסָפָא עֲנִינוּ מֵהִיכָא ; וְהַטַּעַם אֵין הִיא
הַסִּבָּה וְהִיא הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר בְּעִבּוּרֹהּ אֲוֹכַל לִשְׁלֹחַ לָךְ. וְטַעַם הַמַּלְלִיָּה הַזֹּאת
הַסִּפּוּכָה כֵּךְ הוּא : אִיִּם הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר בְּעִבּוּרֹהּ אֲסִלַּח לָךְ. וְכֵן אִי מִזֶּה בָּאת.
אִיִּם הוּא הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ בָּאת :

(ח) מוֹסִים מִיּוֹנִים. לִי כֵלִי זֵין. וּמִמֶּנּוּ וַיִּתֵּן תְּהִים לָךְ עַל אֲזִנֶּךָ. וְכֵאֵן
הַכוּוֹנָה בְּעָלֵי אֲבֵר גְּדוֹל : מִשְׁכִּים. נִלֵּל מִשְׁכִּים. לִשׁוֹן מִשְׁכֵּי קֶשֶׁת .
מִטַּעַם יוֹרֵם כַּחַץ. כְּטַעַם וּזְרִמַּת מוֹסִים וּזְרִמַּת. וְרד"ק וְרוֹחַ פִּירְשׁוּ מוֹנִים
לִשׁוֹן מוֹזוֹן. וְרַש"י וְרד"ק (יְקוּלִיּוֹם) פִּירְשׁוּ מִשְׁכִּים לִשׁוֹן הַשְׁכָּמָה. וְשׁוֹלְטִינִם פִּירְשׁוּ
מִשְׁכִּים חֲזָקִים וְחֲקִיפִים מִלְּשׁוֹן עֲרָבִי. וְסִימוֹנִים וְרוֹחַ פִּירְשׁוּ מִשְׁרֵשׁ שְׂכָה בִּלְשׁוֹן
כּוֹשִׁית מִשְׁוֹטְטִים חֲנוּת וְחֵסֶה :

(י) בְּשִׁרְרוּתֶיהָ : פִּירְשׁוּ מִלְּשׁוֹן שָׁנָה קִיר. כִּי וּבִאֲחֵלֵי אֲרֵלֶנָּה שׁוֹר. וְלִפִּי
זֶה אֵין עֵינַי לְהַסִּירוֹ נְטִיחוּתָהּ, וְלִי דִלִּית שֶׁל גִּפְתִּים. וְכֵן נִלֵּל לְפִרְשׁ
בְּנוֹת נִעְרָה עָלֵי שׁוֹר. וְכֵן בֵּין שׁוֹרֹתָם יִלְהִירוּ יִקְבִּים דְּרָכוֹ (אֲיוֹב כ"ד י"ח) :
וְהַכֵּל מִעֵינַי שָׁנָה כְּדִבְרֵי רַש"י : הִסִּירוֹ נְטִיחוּתֶיהָ. הוּא פִּירוּשׁ וְכֵלֵה אֵל
חֲסָפוֹ. הִסִּירוֹ הַנְּטִיחוּת (יִשְׁעִיָּה י"ח ה'). וְאֵל תְּכַחֲמוּ הַשּׁוֹרוֹת :

(יב) כִּחְשׁוּ בְּה' וַיֹּאמְרוּ לֹא הוּא. אֵין הַכוּוֹנָה שֶׁהִכְחִישׁוּ מַלְאָכָיו, וְכֵן

פשוט וכחש בה' (שעיה ל"ט י"ג) אם היתה הכוונה שהגישו מציאותו. מה טעם לומר אח"כ וגם נ מאמר אלהינו? אבל כחש בה' ענינו מרדו בו. ועשו עצמם כאלו אינם עמו. ויפה עשו בעלי הנקוד שהדביקו פשוט וכחש זה לזה. וכן (משלי ל' ט') פן אשבע וכחשתי ואמרתני מי ה'. מאמר מי ה' איננו הכחשת מציאותו. אך מרידה בו. וכן בל' איטלקי Rinnegare נאמר על המרידה: ויאמרו לא הוא. אין הכוונה כמו איננו אך מלת לא היא כאן שם דבר (כמו בדניאל ד' ל"ב כלל חשבון). כאן הוא חשב כטעם מי ה'. האמור במשלי ל' אמר מלת וכחשתי (כ' חייר תרכ"ד):

(יג) והנביאים יהיו לרוח. המעך דברי הרשעים. שאומרים כי דברי הנביאים לא יתקיימו. וכסיראן שדבריהם יהיו לרוח יחדלו מהחננא. ולא יסיה עוד בפיהם הדבר. היא הנבואה: בה יעשה להם. הרעות שהם מיעדים לנו על ראשם... חבאנה (דון יצחק. גרועים ורוח):

(יד) יען דברכם. פתח לנכח החוטאים. וסיים לנכח הנביא. התחיל לדבר עממם. ואח"כ הפך פניו מהם ודבר עם הנביא. על דרך אז חללת... יוצי עמם וכיוצא בזה למעט פסוק י"ט. ולדעת רד"ק הגני נותן הוא מאמר מוסגר. ושיעור הכתוב. יען דברכם את הדבר הזה (כי הגני נותן דברי בפיך לאש וגו') הגני מביא עליכם גוי ממרחק וגו':

(טו) אשפתו בקבר פתוח. כטעם נבלעם כשאלו חיים. כאלו השאלו בולע בני אדם ומושכם לנפול בתומו. ואמר קבר פתוח. כמו הקבר והשאלו שהוא פתוח תמיד. כי הוא מאותן אשר לא תשבענה (משלי ל' ט"ו וט"ז) וכן אשפתו חבלע את החיים ותמית אותם בחיים:

(יז) ואבר קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך. להיות כל הפסוק בל' יחיד חוץ מן יאכלו בניך ובנותיך. וגם להיות בלתי נכון שיזכיר הנביא והננות באמצע בין הקציר והלחם והאלן והבקר. ל"ל לפרש כדון יצחק יאכל האויב קצירך ולחמך אשר יאכלו בניך ובנותיך. כלו' הלחם המזומן למאכל בניך. אמנם הריגת בני אדם הזכירה לבסוף באמרו ירושם ערי מבצריך וגו'. במרחב; ונראה כי לכך נתכוון גם בה"ט. ודוק:

(יט) בארצכם. כלו' כשהייתם על ארצכם בשמחה ובעונות לבב מרוב כל: (כא) עינים דהם ורא יראו. אחס אשר עינים לכם ולא תיראו: עיין פירושי לישעיה ח' ד'; וטעם עינים להם. ולא יראו אזינים להם ולא ישמעו חוזר למע שהם בא לומר אשר שמתי חול גבול לים וכו'. ויתגששו ולא יוכלו:

(כב) אשר שמתי חול גבול לים. ל"ל שהכוונה אינכם מתכווננים כי דבר קל הוא לי לענוש אחכם. כי אני עוזר מי הים לבלתי יבאו ויהפכו ארץ. ושמתי להם גדר חלש שהוא החול. וכל זמן שאני רוצה הים יולא מגבולו ושוטף הערים וכמו שאמר איוב (י"ב ט"ז) וישלחם ויהפכו ארץ; וזה נ"כ טעם כונס כנר מי הים נותן באולרות תהוומות ייראו מה' כל הארץ. וכיוצא

זוה למטה (פסיק כ"ד) ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנוחן
גשם יורה ומגיקש בעתו. הכוונה ויש בידו ג"כ לעצור את השמים ולא יסיה
מטר. וכמו שאמר מיד עונותיכם הטו חלה : ויתגעשו. כגלים האמורים
למטה : ורא יוכלו. לא ילאו את החול : מל' כי שרית עם אלהים ועם
אנשים וחול :

(כג) ולעם הזה היה רב סורר ומורה. עם כל זה אינם יראים אותי.
אלא סרו מאחרי. והלכו ורחקו ממני :

(כד) ולא אמרו בלבבם וגו'. אינם נוטים לב ליכלתי ואינם מתבוננים
כי הטוב והרע ביד. כי אני הנוחן המטר בעתו. ובידי לעצור את
השמים : יורה ומגיקש. יורה במרחשון בזמן הזריעה. ומלקוש בניסן. זה
משפט הגשמים בא"י, וכן כתוב ומלקוש בראשון (יול ב'). והגשמים האלו
נקראים בל"ח רביעה. לשון משכב. כי מטרא בעלה דארעה כלשון הכתוב
והולידה והלמיחה (תענית ו') : שבועות חקוקת קציר ישמר לנו. כל
טעמו נירא נא את ה' אלהינו הנוחן גשם בעתו למען ישמר לנו שבועות חקוקת
קציר. וזה טעם המקרא שאחר זה עונותיכם הטו חלה : שבועות חקוקת
קציר. שבועה שבועות שבין קציר שפורים לקציר חטים : ישמר לנו. ישמר
לנו אותן השבועות כחקוק בלוחן שבהשלמתן יסיה לנו הקציר כחקוקו. שאם
לא יסיה הקציר בזמנו הרי זה כאלו בטלו שבועות הקציר : שבועות. לי
שבוע. ונקוד שו"א מפני הסמיכות כמו חג שבועות ימים (יחזקאל מ"ה כ"א) ;
ולודוויקוס די רייו פי' לשון שבועה וחוזר למה שכתוב עוד כל ימי הארץ זרע
וקציר וגו' לא ישבותו. אך לא מנר שם לשון שבועה :

(כה) עונותיכם המו אלה. גרמו כי השבועות האלה יטו מן החק והמשפט.
ולא יבא לכם הקציר על משפטו. ואיך לא חיראו את ה' למען ישמור
לכם את חלה ?

(כו) ישור. לי מארב. כמו שוררי. רש"י (ורו'). ואמר לי יחיד לא על
רשעים אלא על העם עמי ישור ויארוב : בשך יקושים. יקוש הוא
לייד העופות. כמו כי הוא יליך מפח יקוש. וכליפור מיד יקוש (משלי ו' ה') :
בשך. מקור משרש שך מן וישכו המים כמו שהלייד כופף קומתו ומתמצא
שלא יראוהו העופות (קילום וניסיעים) : הציבו משחית. כלי השחתה.
כמו חרשי משחית (יחזקאל כ"א ל'). אנשים ידברו. כדי ללכוד בהם
אנשים. וכל זה משל על המרמה. כמו שפרש והולך :

(כז) בכרוב מלא עוף. הזכיר המשל הזה מפני שהזכיר למעלה צרת העופות :
(כח) עשחו. בשרס זך ומזהיר. לי ברזל עשוח (יחזקאל כ"ז י"ט). רד"ק
(קילום. ורו'). ומזה לדעתי לעשחות שאין (איוב י"ב ה') : גם עברו דברי
רע. כשרואים אביונים נאמנים ונאנקים לא יפנו אליהם, רק ישטו מעליהם
ועברו. כן לל. וקרוז להומאלי משפטי יעבור : דברי רע. מאורעות
קשים. ענינים כל רע. וזה דרך השאגנים והעשירים שלא להקשיב ושלא לפנות

לפניי עוני ומכאוב המדינים נפש. ואולי (כדעת מוסר"ר חמ"ת) דברי רע
 מעשים רעים כי מדבר בשופטים ואומר שהם מצלימים עין מתעשי העול והחטא:
 דין יתום ויצליחו. דין יתום יפזרוהו מנגד עיניהם, יסתירו פניהם ממנו.
 כן נ"ל. ללא כמו עבר כמו וללאו הירון לפי הערך (ש"ב י"ט י"ח). ויז
 ויזליחו [כמו למטה וחורתי וימאסו בה] לבדולת הענין כאלו הפסוק דבורו
 ואחר הפסוק מעט חזר והשלימו. ועתה שנת תר"ג בצבת נרחין לי דברי
 (חלמידי מוסר"ר דח"א ז"ל) האומר כי מלות לא דנוענות בצקים שזים.
 דין יתום לא דנו ויזליחו. לא דנו אותו להזליחו ולהזליחו לאורה. כי חגס
 שרש עבר מורה הרחקה בעלמא. אבל שרש לא מורה תמיד עברה שיהא
 לטובת העובר. ורד"ק פי' חפ"כ יליוו:
 (ג) שמה ושערורה. מל' שמו שזים על זאת ושמו. חפ"י שזים ב"ן
 זה ב"ן:

(לא) הנביאים נבאו בשקר. מדברים לא העם דברי שקר בשם ה' ומחזקים
 ירי מרעם בחגסם שלום יהיה לכם = ידרו על ידיהם. חגס מחזקים
 נבא נביאי השקר להודיע את העם כי רח"א שיהיה דבר ה' בפייהם. אחר
 שאינם מוכיחים לרשעים מועם. אך בהפך הכהנים מתחזרים פעם והם חודים
 בעם אללם ובחגורה אחת עתה: על ידיהם. אללם כמו על ירי חודם
 (במדבר ל"ד ג'). והאמונת רועות על ידיהם (חוב' ח' י"ד). ואולי יתכן
 לפרש ידרו לי מרישה [ואז חורש מרגומר ואז רד]. ואז משל ע"ד הבקר
 היו חורשות והאמונת רועות על ידיהם. הכביאים נבאו בשקר. והכהנים חורשים
 אללם. כלומר עומדים בלדס ומסייעים לאותם: אהבו בן. מפלים בזה.
 ואזהבים שכן יהיה תמיד: לאחרייתה. לאחרית הענין. כשיבואו הצאורעות
 המתוכננים מן הענין הזה. כי יבאו עליהם פתאום בסיועם יושבים לבטח בהשפעת
 אתכם נבאי השקר:

ו.

(ח) העיוו בני בנימין מקרב ירושלים. מפרש וסולך מה שרצו בעלת
 לאחריתה. וסנה למעלה (ר' ו') חביר: שאז גם ליונה כאלו משאר ערי
 יהודה יבואו לירושלם להשגב שם להיותם כביר בצורה. וכאן הוא אומר לבני
 בנימין שיבואו מתוך ירושלים. וזה כי למעלה נייר את האויב בתחלת בואו
 אל ארץ יהודה. ואז העם גם אל ערי המבצר. וכאן אחר שהזכיר חפזות
 ירושלים הוא מאיים עליה בפרט. והוא כנציר האויב שם פניו חלים לבדה.
 ע"כ הוא אומר לבני בנימין שהיו בירושלם שיבואו לעריהם ויעזבו אותה.
 ונראה כי היו בירושלם אנשים הרבה משבט בנימין אשר מפני קרבת ארץ נחלתם
 היו שוכנים בחוכה דרך עראי. ואליהם הוא אומר שיבואו לארצם. ורד"ק
 אומר כי ירושלים היתה ליהודה ולבנימין יחדו. ושירמיה אחר העיוו בני בנימין

תפני שהיו חשבי משפחתו ומיודעיו . כי הוא היה מענותם בדרך בנימין :
ובתקוע . עיר למטה יהודה (ד"ה ב' י"א ה' ו') והזכיר אותה בפרט בעבור
הלשון הנופל על הלשון מקיעת שופר : תקעו שופר . שיחמק העם אל העיר
(ד"ק) : בית הברם . שם כפר קרוב לירושלם . ומכר נחמיה ב' י"ד . ובקעת
בית כרם חכרת במשנה (גדה סוף פ"ק ב') . גם ירונימוס כתב כי בימיו
היה נקרא בית כרמא : שאו משאת . שאו גם . רש"י (וגי') ; גם ומשאת
שניהם שרש אחד . ורד"ק ואחרים פירשו ענין אש . כמו משיחין משואות (ר"ה
פרק ב' משנה ב') . וכן והמשאת האלה (שופטים כ' מ') . ולי' כי לא יתכן
לומר על האש שאו בבנין הקל אלא בהפציל [כמו בגשמה] . כי הגם נושאים
אותו בידים . אבל האש מצעירים אותו . והשליכת עולה מאלים . וזו הוראת
ההפציל :

(ב) הגוה . כמו הגאווה : דמיתי . ר' יוסף קאמי (ורו') פירשו אני כורת
ומשחית . כמו ודמיתי אמת (שופר ד' ה') ; וכמה הוא תפל מבלי מלח
סדור סוס : את הגאווה והמעצמה אני משחית בת ציון . מלבד סדור המלות
אשר לא נמצא כמותו בהפך כזה . ולי' דמיתי לנכח . והיו"ד יתרה . וכן
חרגס יונחו . וענין המלה ל' שתיקה ובטול . כמו עיני נערה ולא חדמה מעמין
דממה . וכמעט שבי דומם ובאי בחשך בת כשרים כי לא תוסיפי יקראו לך
גברת מעלכות (ישעיה מ"ו ה') . וכדרך האבלים . וכן חרגס יונחו בהיתת
לשון בושה . ואולי מפרשת רדי ושבי על עמר (— מ"ו א') שבי דומם וגו'
(— ה') לקח ירמיה המליכה הזאת ואמר מה ומעננה כנגד רכה ועטונה .
דמיתי כנגד שבי דומם . ורש"י פירש החרבתי . אבל " מלות חרגס יונתן
אין ספק שלא נמחת ידי רש"י ילאו . ואולי אחר מן המעתיקים כתב בטעות
החרבתי תי ובא אחר וחשב כי תי הוא ראשי תבות :

(ג) אליה יבאו רועים . צייר את האויב בא להחריב ירושלם ומחלם לומר
בלא מלחמה את שאר הערים . כאלו הן מקומות מרעם לעדריו . שהוא
נוסג את מקומו אל אשר יתפוז ואין מחריד : את ירו . את מקומו . הם
מחלקים להם את הארץ :

(ד) קרשו עליה מרחמה . רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהם דברי האויבים
המחזרים איש את רעהו . ולי' שהם דברי הנביא . והוא מוכיחם על
התמהמהם . ואומר להם . לא לרעות באחם . אלא למלחמה : קומו ונעלה
בצדדים . מהרו כדי שנעלה עליה בעוד היום גדול ; וכאן הנביא משחק
עצמו עם האויבים ; וכל זה להודיע כי שלוחי ה' המה : אוי לנו וגו' .
הנביא מצייר כאלו פגרו במהלכם עד שחשך עליהם היום . והוא מצייר לערם
בראותם שלא יוכלו לבא עליה בעוד היום גדול . כי כבר נטה היום . ואין
ראוי להלחם בלילה :

(ה) קומו ונעלה בלילה . הנביא מחזק את לבם ואומר להם . אל תיראו .
כי גם אם נעלה עליה בלילה נלחם נלחם ונשחית ארמנותיה :

(ו) כרתו עצה. פליס הרבה רש"י (ורו'): : סללה. פין נפירוש ליטעיה
 ל"ז ל"ג : הפקד המפרש ורו' פירשו לי פקידת העונות. ולא יתק
 לפי זה. נכון הפעל. שאינו אלא חולדה דהפעיל ; ולי מל' הפקדון אשר
 אשר הפקד אחר. שגמסרה ביד זרים באין אליהם מושיע לה. אפס באחר
 לשון פקדון. רמז כי עוד ישוב לדרוש ארחה מיד האויבים. ואמר הכקד לי
 אר להיומו פעל סחמי (imperson) כמר [מן] אח הארץ :
 (ז) כהקיר. הפעיל מענין מקור : בור. קרי ביר לי באר כי באר מימיו
 נובעין. ובור אין מימיו נובעין : חכס רשוד. שטשים זה לזה : על
 פני. בלא יראה ממני. כמו חס לא על פניה יצרך : חלי וכבה. שטשים
 זה לזה :

(ח) חקע. חפרד. מל' וחקע קף ירך יצקב (בראשית ל"ב כ"ו) :
 (ט) עולד יעודלו בגפן. זה פירוש פן אשימך שמתה. אמר שאס לא יקמו
 מוסר. חז נס השחרית אשר תשאר בהם אחר המכה הראשונה שיכה ה'
 בהם יפוללו אותה האויבים. כמו שפושין בגפן בעת הנליר שחוזרים ללקט
 העוללות השחרות : השב ירך. רש"י (ורו') פירשו אחס השונא השב ירך
 עליהם. ורד"ק פירש כל א' מהאויבים יאמר ק לחברו. ויונתן פירש דברי
 הנביא כנגד האל ; ולי השב מקור. והשב ירך מליצה עומדת במקום תאר
 הפעל. כמו בואכה. וטעמו בהשבת יד. כלומר האויב יעולל את שחרית ישראל
 פ"י שישיב ידו עליהם. כמו שיעשה הבור ששיב ידו ללקט סלסלות : סלסלות.
 מוחס [הביאו רש"י] רד"ק (ורו') פירשו לי סל שהבור מוחס הענבים בסל.
 ולי כי סלסילות שס לאסכלות הנבזים מל' סלו סלו. סלסלה ומרוממן וחבריו.
 לי גובה ; ודוה פ"י ענין ענפס חלול ס =

(י) על מי אדברה. אחר שאמר הוסרי ירושלם. אמר שאין תקוה שיקמו
 מוסר כי אינם מטיס חזנס לשמוע ארס דברי ה' : ואעידה. לי התראה
 ואזהרה. כמו העד העיד בה האיש. ואין הטעם כדעת רד"ק כי המזהיר את
 חברו מזהיר אותו בעדים כדי שלא יחיש בו חס"כ. אך המלה נזרת משרש
 עדר שעיניו בלי מורי ענין זכירה. והנה העיד כמו הזכיר : עדרה אונם.
 כאלו יש עליה עוד האועס אותה : היה להם לחרפה. כדבר נבז שמתרפים
 אותו ולועגים עליו. כמו ואל תחן נחלתך לחרפה. (יואל ב' י"ז) :

(יא) ואת חכתי ה' מדאתי. אע"פ שידעתי שלא יקשיבו. א"ל לי להמנע
 מהסנבא אליהם. כי מלאתי חמת ה' שהודיעני מה שגור עליהם ונלאתי
 להכיל אותה בקרבי : נלאיתי. אשחל לריק. כמו וילאו למאז הפתח (ברא'
 י"ט י"א) : שפוך. המפרשים פירשו מקור במקום עתיד אשפוך. ולפי זה
 היה ראוי להקד שפוך בקמ"ץ מקור נפרד. והנה המקרא שאחר זה הוא
 נקשר בענין עס הכתוב הזה. ושם ובסיים נאום ה'. ע"כ נ"ל כדעת י'
 ד' מיקאילים כי שפוך פל עולל וגו' הם דברי ה'. והיא תשובת האל לדברי
 הנביא שאמר נלאתי הכיל. ואפשר ג"כ (כדעת מוהר"ר אח"מ) שמתאמר

ספוך על עולל הס דברי ירמיה שאומר כן לעצמו. ומלצת חס ה' חזרת למאמר כי חטא את ידי על יושבי הארץ: שפוך וגו'. אל תפזר חמס בקרבך. אלח כפך חומה. כלו' הגד בקהל כי עתיד את לשפך תמתי עליהם: שפוך על עולל בחוץ. לפי הטעמים פנינו ספוך בחוץ על עולל ועל סוד בחורים. והיה אפשר לפרש ספך על התימוקות המסמקים ברחובות; והזכיר כל זמני האדם מלידתו עד מותו:

(יג) לאחרים. הם האויבים:

(יד) בוצע בצע. רודפס אחר הנחת עצמם באין השגחה להנחת חברים. כמו בעון בלעו (ישעיה כ"ז ו' ופ' שם בפירוט):

(יד) וירפאו. הנביאים והכהנים שמוטל עליהם להוכיח את העם. ולהורות: על נקלה: כאלו היה דבר נקל. וחולי קל: נקלה. דבר נקל. כמו קטנה או גדולה. ועל כמו ומשלם על יתר. משמש להדרכת חזק הפעל (לייסטי): שלום. יהיה לכם. ובכלל שלום הכללה וכל טוב: ואין שלום. וה' לא נזר שיהיה שלום:

(טו) הרבישו. כחרגונו עליהן למצבה. ופ' למעלה (כ' כ"ז): בנופלים.

בין המון הנופלים אשר יפלו חללים יפלו גם הכהנים והנביאים:

בעת פקדתם: בעת שאפקוד עון העם. אפקוד גם על הנביאים והכהנים; ולמטה (ח' י"ג) כחוב בעת פקדתם: יכשלו. אמר לשון כנגד יפלו שאמר:

(טז) כה אמר ה'. אחר שאמר שחנים מקשיבים לדבר ה'. אומר להם עתה. שמו לבכם על דרכים. והחזינו בדעתכם מה הוא הטוב לכם

ומה הוא הרע לכם. עשו כהולכי דרכים שטומדים על פרשת דרכים ומסתכלים

חיצה הדרך יבשר ללכת זו. ואם לא יוכלו להבחין מאלהים. ישאלו לעזרי

דרכים. כך עשו אחס. זכור ימות עולם שאל אביך ויגד. ובחרו בדרך הטוב.

כדי שתמלאו מרגוע. לפיכך. ועתה הנביא מלייר את האל כאלו הופך פניו

מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נלך בדרך הטוב: דרך הרע. דרך סמך

לטוב. דרך המוליך אל הטוב:

(יז) והקימותי וגו'. חזר ומדבר אל העם. אחר שאיכנס רוצים ללכת

מעלמכים בדרך הטוב. אני אקיס לכם לופים שיחקפו בשופר ויהיו אתכם

חס יבא רע עליכם. ואחס די לכם שתקשיבו לחותו קול שופר. ובזה תמלטו

את נפשכם. וכל זה אחס משל על הנביאים. ועתה חזר והספך פניו מהם

ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נקשיב:

(יח) לבן שמעו הגוים. כאלו האל מדבר דבריו לפני הגוים כלם. שיטפטו

בינו ובין עמו: עדה. מלבן זקני העדה. כלומר עדת השופטים:

את אשר בם. שפטו מי יש בהם [בבני עמ']. אם יש בהם דבר טוב.

או משחתם בהם מוס נס. ועוים נס ודמיהם בם:

(יט) ויבאסו בה. להגדיל העין הפסיק הדבור ואחר הפסק מעט חזר

והשימו בו' החבור:

(כ) רמה זה לי לבונה . חוזר להוכיחם על חטובתם המזויפת :
 (כא) מבשולים . כלפי שאמר למעלה בעתו על דרכם וראו חזו דרך הסוב
 ולכו בה . ויאמרו לא נלך . אומר עתה כי בדרך אשר ילכו יתן לפניהם
 תבשולים והוא תשל על בוא האויבים : **שכן ורעו** . בהכשל איש יכשל גם
 שבו ורעו . ולא יוכל לעזור לו ולסמוך ידו :
 (כב) ועל סוסים ירכבו . הזכיר זה מפני כי ישראל שלא היו להם סרבה
 סוסים ולא היו בקיאים בהנהגתם בתלחמה היו מפחדים מהם סרבה .
 ולפיכך היו חפצים להתחבר למצרים ויבטחו על רכבם . ועל סוסיהם : **ערוך**
באיש . כאלו הם איש אחד . ואולי שלא היו ישראל מלומדים לערוך ענאם
 בתלחמה מערכה רבקה . אלא מפחדים . וגם זה היה מפחדים יותר :
 (כד) שמענו את שמעו . הנביא מצייר כאלו סדר הוועדה ; ובאמרו
 שמענו ידיו וגו' הנביא משחק עמנו בלגלג עמו :
 (כה) אל תצאו השרה . מדבר כאשר ידבר העם איש אל רעו בהיות
 האויב סביבותיו וכתיב תלכי . כנגד בת עמי :
 (כו) והתפלשי באפר . התללגלי . רש"י ורד"ק (וגו') . ע' למטה כ"ה ל"ד :
 (כז) בחון נתתיך וגו' . בחון הוא מנדל נעשה מתחלה לסעמיר עליו לופה
 לנפות ולבחון למרחק . עיין **פירוש** לישעיה כ"ג י"ג . וסעס
 כמו שאמר למעלה ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר וגו' והתקרא הזה הם
 דברי ה' לירמיה כנגד מה שאמר כי על דברי לא הקשיבו ותורתו וימאסו בה .
 היא חומר לו . אני נתתיך בחון עמי כמו מבצר ועפל ובחן . ואין לך לירוא
 מהם . חבל תדע ובחנת את דרכם . ותמיר תסתכל **במעשיהם ותושיהם**
 על חטאתם . בחון ובחנת . לשון המפל על הלשון ורו' וגו' פירשו בחון
 כמו בחון כלומר לורק מעין התקרא שאתר זה . ואולי כשאמר ירמיה בת עמי
 חגרי שק וגו' . קמו עליו הסען לחרפו ולהכותו . וע"כ אשר בחון וגו' עד
 סוף הסען . להודיעם כי מקולם לא יירא וגו' וימאסו לא יחת :
 (כח) כלם סרי סוררים . היומר סרים וסוררים . תכל הסוררים : **נחשת**
וברזל . אינם כסף וזהב . אלא סגים נחשת וברזל . והנה ירמיה
 באמרו הכתוב הזה נראה שהיה צומו לשון ישעיה כספך היה לסגים . סרי
 סוררים . והנה תחלה אמר סרי סוררים דרך כלל . ואח"כ אמר כלם משחיתים .
 גם הוא דרך כלל . ואח"כ חזר ואמר שהם סגים וכסף נחשם . הכל דרך
 כלל ולא הזכיר שום דבר ממעשיהם הרעים בפרט . ולמה זה פרט ואמר הולכי
 רכיל ? וכי לא היה לו מעשה רע יותר מזה להזכיר ? — ל"ל כי בהיות
 סוגתו לימר עליהם שהם סגים וכסף נחשם . כלומר פחיתים וראוים להזית
 נבזים . פירש עון אח" שחלבו החמם שיש בו . יש בו ג"כ פחיתות וגריעות
 הנפש (vilta) והוא עון הולכי רכיל . שהם עושים ענאם כאוהבים והולכים
 בבית רעיהם . וראוים וסומעים . ואח"כ מלשינים עליהם וגורמים להם רעות
 גדולות . וקרוז לזה מלאנו כי מלת חנף ענינה איש נשחת לגמרי ורע בתכלית .

זבעל חרנוס חויב מתרגם תמיד מלת חנק במלת דילטור. נראה שהמלשין
היה חלש מתועב בתכלית. וכן במשנה ובתלמוד המלשנים והמסורות הם
היותר מתועבים. וזה מפני שהם מוסיקים במחר וקשה להשמר מהם:
(כט) נחר מפוח. אחר שהמשילם לכסף פנים. הוסיף ואמר כי אין תקוה
לנרוץ אותו כסף. ולהפריד ממנו פניו כי אף אם יהיה המפוח נחר
ונחרך מרוב הנפחה באש ותחס העפרת שמעורבים בכסף בשעת הצרפה הנה
לשוא ילרוץ אותם אדם. והרעים הם הפנים לא יתקן ולא יצדיק. וענין תס
עופרת הכונה שתאבד צורתו ולא יהיה עוד בצורת עפרת. ע"י הוטרופיקציון:
(י) כסף נמאס קראו להם. הקוראים ובתרגום יוני המיוחס לע' זקנים
מתורגם בל' לוי קראו. וכן דעת י' ד' מיכאילים ואיננו רחוק:

ז.

(א) הדבר אשר היה אל ירמיהו. הדבר הוא הענין עמוד בשער בית ה'
וקראת שם וגו'. והנה הנבואה הזאת לא נאמרה בימי יאשיהו. רק
בראשית פסוקים יחזיקים בנו. אחר שבא ירמיהו מענתות לירושלם. והיה
אשר נרמו עליה בסימן כ"ו. וראיה גדולה לה כי כאן הוא מזכיר שהיו עובדים
ע"ז בפרהסיא (י"ז וי"ח) וגם בבית המקדש עצמו (י') מה שלא יתכן בימי
יאשיהו (חייכוהו דאע"י ואלעיג רז"י ואחרים):
(ב) כל יהודה. לרד להיות בפשטא. וכן הוא ברע"מ ובפרושים
אחרים מדויקים:

(ד) אל תבטחו לכם וגו'. אל תבטחו במה שאתם רגילים לער או
שנתי השקר רגילים לומר. והוא שהמקום הזה הוא היכל ה'. ולא יתכן
טיפול ביד חויב ומחוך כך אתם בוטחים שגם אתם לא תפלו ביד האויבים:
המה. גיל כלפי שאתם ואשכנח אתכם במקום הזה. אחר היכל ה' הנה
המקומות האלה [אעפ"י שמלילת במקום הזה האמורה למעלה אין המכוון בה
על בית המקדש. אלא על כל א"י. ובתפורה למטה (פסוק ז') ושנתי אתכם
במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם]. ואמר ג' פעמים היכל ה' כנגד
ג' מקומות שבמקדש. אולם היכל ודביר (ר' יוסף קמחי). ולורוביקוס ד'
דין מוסיף כי אולי ירמיה מורה באצבע ג' המקומות ההמה, ור' עזרי
אבוריק פ"י הנה כמו הנה באן הוא היכל ה'. והוא שבסוף כי מלת הנה
חינה נאמרת אלא כשהכוונה על תנועה במקום למקום כמו והורדתם את אבי
הנה. לא תבא הנה. ואינה נאמרת כשהכוונה על עמידה במקום. וע'
בראשית ע"ה ה':

(ו) דם נקי אל תשפכו במקום הזה. בארץ הזאת. כי לארץ לא יכפר
דם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו: דרע לכם. כי מה שתחשבו
כי עבודת האלילים תהיה לטוב לכם. אינה אלא לרע לכם:

אל תשכבו. הילל לא חשבו. ואמר אל : דרך רבה ועלה לסוכה וכן בעבודת חללים הוסיף דרך עלה מלות לרע לנש :

(ז) למן עולם ועד עולם. מלצה היא. ואין עניה אלא עד עולם. והוא חוזר אל תכנתי אחכם. וכיולא נזה למטה כ"ה ה' וד"ק פירש נדר הננינות אשר נחתי לאבותיכם מימים קדמונים :

(ח) על דברי השקר. לאמר היכל ה' המה כלומר עס כל מה שחשט לא יבואו רע. אם נבוא אל היכל ה' : דבלתי הועיל. באופן שלא תביאו לפעמכם שום הועלת. ודוגמתו מי יצר אל ופסל נסך לבלתי הועיל (ישעיה מ"ד יו"ד) :

(ט) הגנוב. היחנן לגנוב ונז'. מלת היחנן היא בית הה"א : אשר לא ידעתם. שאינם נודעים לכם לאלהים. כי לא נסתם כחם. ולא בחנתם פעלם :

(י) למען עשו את כל התועבות האלה. וביאתם לבית המקדש אינה כוונה לשוב מדרכיהם הרעים באלה להגלל מהעונות ולהוסיף ולעשות התועבות הנזכרות למעלה :

(יא) המערת פריצים. התחשבו כי הבית הזה הוא מקום מחסה ומשגב לכל עושי רשע. שיספיק לכם לבוא בו כדי להמלט מכל עונם. כמו שהמערה מחסה לפריצים? גם אנכי הגרתי ראיתי. אם בעיניכם היא מערת פריצים גם אני ראיתי כי כן הוא. ולכן אין לו עוד קדושה בעיני. ואפילו ביד חזק. ולא יהיה לכם למחסה. וכמו שמפרש והולך :

(יב) כי לבו נא. . . וראו. אמר כי דרך מלצת השיר. והכוונה התבוננו בדעתכם על מה שהיה בימי קדם : אשר שכנתי ישימי. העבודה לשמי : את אשר עשיתי לו. שהנחתי לפלגתים להגלות הארון וישראל נקף במלחמה ולא חששתי לכבודי. והיכל ה' לא עמד לכם. ולא כלילם בהיותם חוטאים לי. ומן היום ההוא בטל משכן שילו ולא שב הארון שם :

(יג) השכם ודבר. פעם אחר פעם. כמליצת לבקרים : והשלכתי אתכם מעל פני. דרך משל. על דרך אל חשליכני מלפניך (מהלים נ"א י"ג). והנה הבית הזה אשר הקדשתי לשמי השליך מעל פני :

(יד) ב' ז' כ' ; ומ"מ ההשלכה לא מהיה לנמיתות אלא לזמן מה : זרע אפרים. עשרת השבטים שגלו. וכנה ארצם לאפרים. לפי שהמלכות היתה לאפרים ביום שחלקה המלכות [כי ירצעם היה מאפרים]. ומשם והילך נקראו עשרת השבטים בשם אפרים ד"ק (ורו"ו) וגם קודם לכן היה שבת יוסף נכד מאחיו. ושבת אפרים היה גדול ממשה כמו שמאלו. וימאס בזהל יוסף ובשבת אפרים (מהלים ע"ח ס"ו) :

(טו) ואתה אל תתפלל. להיות כוונת ירמיה להרחיק מכל בטחון שיבטחו בדבר זולת החשובה הולך. להודיעם כי כמו שביה"מ לא יגן בעדם. כן לא תוכלנה להגן בעדם חפלות הנביאים והדריקים. ע"כ הוא מלייר

כאלו ה' אחר לו . אל תתפלל בעד העם הזה . ואם תפגע בי . מלשון
פגיעה הנגזר מלשון נגיעה וענינו הפירה שאדם מפליר בחברו בידו ובגופו כדי
שיעשה בקשתו ; ויפול כשאדם מבקש מחברו דבר שאין רצונו לעשותו או שמן
המחם לא יחפוץ לעשותו ע"ן זה"ע תקפ"ט עמוד 86 :

(יח) הבונים מלקטים עצים וגו' . לרעת שפילירות שני ענינים הם :
והבערת האש חיננה לאפות הפגים . אלא שכן היה מנהג הנוס להבעיר
אש לפני ביתם ביום ראש חדש . וכדי להגדיל את המדורה ולהמשיכה זמן
רב היו הבנים מלקטים עצים על הדרך ; ולישת הבנק ענין אחר הוא . אבל
לפי הטעמים הכל ענין אחר . והביא מלייר איך האנשים וישים והטף כלם
מתעסקים בזה . לעשות בונים למלכת השמים . היא הלכנה . והיה
מנהג עכו"ם להקריב לפניה ביום ראש חדש עוגות סלת ודגש : בונים . ק
היו קוראים לאותן עוגות . ובתרגום היוני המיוחס לע' זקנים שמדור המלה .
Chawonas והיא כתובה באולרות לשון יוכת . ואין לה שם בל' יור . ואולי
מן הסוריים והפניניים נודעה אל היונים (רוו') : למלכת : לא ראו לנקד
פזת כדי שלא לייחס מלכות השמים לדבר נכבד . ויש מפרשים לפי הנקוד
כמו למלכת . כל' לבא השמים . והוא רחוק ; ורש"י פי' זקפת וכחב שכן
תרגם יונתן . ובספרינו אינו כן אלא לכוכב שצא וגו' בפירוש ישעיה (II 338)
הביא כי בל' סורי קוראים בוכבא (כוכב נקבה) לכוכב מנה . (S. Epraem II 458)
ולפי זה אם הנסח שלפנינו בתרגום יונתן הוא הישר . אפשר
שהיתה דעת המתרגם לכבד מנה :

(כ) גתבת . כאלו חמת ה' היא מער של אש . לשון ומטר לא נתן ארלה
(שמות ט' ל"ג) ולפיכך אחר על האדם ועל הבהמה ועל עץ השדה ועל
פרי האדמה : ובערה ולא תבבה . החמה היוורת בצורת מער של אש לא
תכבה כשחגיע לארץ . אבל תהיה בוערת והולכת :

(כא) עולותיכם ספו . הבאים לבס"מק היו מקריבים עולות כליל לס' וזבחי
שלמים שהיה בשרם נאכל . וירמיה אומר . אותן הבהמות שאחם מעלים
עולה לס' חוכלו לעשותן זבחי שלמים ולאכול את בשרם : כי עולותיכם לא
לרצון : ספו משרש יסף . כמו רדו . או משרש ספה מן ספות חטאת על
חטאת רד"ק (ורו') :

(כב) כי לא דברתי וגו' . איני כאלהי העמים אשר לפי מחשבת עובדיהם
אינם מבקשים רק כבוד עצמם . עולות וזבחים וכיוצא בהם . אך איני
מבקש מזבחי אדם שיעשו רצוני לטוב להם . וישמרו מצותי אשר יעשה אותן
האדם ואי בהם ; על כן לא היתה חלתי מצותי לאבותיכם על דברי עולה
וזבח . אלא תחלה צויתים עשרת הדברות ואח"כ המשפטים בין איש ובין רעו
להקין החברה . ואח"כ אצותי שיעשו לי מקדש ויקריבו לי קרבנות . והנה
כשאניכם שימרים משפטי . גם זבחיכם לא לרצון . ודון יצחק אומר כי לא טע
על הקרבנות אלא אחר ששאו הטבל . וזה שקר כי אמנם מיד אחר מתן תורה

בארבעים יום ראשונים שהיה משם בזה באמרו לו פרשת תרומה ותלום המלכות
מעשה המשכן והמזבח ומלות התמידין (שמות כ"ט ל"ח). ומעשה העגל לא
היה סבה לשיטתו על אלה. אבל בהפך גרס עיכוב ואיחור לעשיית המשכן כי
בהיותם כמופים למקום לא היה ה' רוצה לשכן שכינתו בקרבם. ולא זאת אף
על מעשה המשכן עד שנחפיים להם. ע"י רש"י שמות ל"ג י"א. ויש שם טעות
סופר כי כתוב שם: ומסר לו לוחות אחרונות וירד והתחיל ללוחות על מלאכת
המשכן ועשאוהו וכו'. ומלת ללוחות משוּבַּשֶׁת בלא ספק וז"ל ללוחות או ללוחות.
אח"כ חפשתי ומלאתי ביד ידי המשכיל והגבון הר"י אלמנזי רש"י דפוס י"ש
נושן בלי מקום וזמן. ושם כתוב: והתחיל ללוחות במו"ן. והרמב"ן בהב"א לשון
רש"י כתב: התחיל ללוחות בלא וי"ו ובלא נו"ן. ורש"י בפרשת עקב (דברים ט'
כ"ה) כתב וז"ל שהרי משכן לא נחשקך בו עד לאחר יום הכפורים כי בדרתו
מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן עכ"ל. ואמנם גם דון יצחק מודה בזה
כי פרשת תרומה ותלום עם פסוק זה אשר תעשה על המזבח נאמרו קודם
מעשה העגל. אך בפירושו לפסוק זה כאשר תעשה על המזבח כתב שהקב"ה
לא צוה בקרבנות אלא אחרי מעשה העגל כשראה את העם כי ברע הוא ומוכן
לחטוא. אז נתן לפניו התרופה לרפאות מחלתם בעת האורך בקרבנות. ומפני
זה אמר זה אשר תעשה על המזבח. לרה"ב שהכלית הנכסף במעשה המזבח
ועבודת הכהנים אינו לכפרת העונות. אבל להקריב בו התמידין בצקר ובערב.
שהם לא היו לכפרת העונות. כ"א תודה לאלוה ית' על כל הטובה שהטיב
לעמו עכ"ל. והנני משיב א' כי אין הקרבנות לכפר על עונות. אלא על
השגגות. ז' כי גם בלעדי מעשה העגל ידוע היה לאל ולכל אדם כי העם
עלולים לחטוא ובפרט בשגגה. ג' כי ירמיה לא הזכיר כאן חטאת ואשם. אלא
עולה וזבח. ולא פי' היות כוונתו על קרבנות הבאים על חטא. אלא על
קרבנות סתם. והנה גם דון יצחק מודה כי התמידין נלטו קודם מעשה העגל:
(כד) ויהיו לאחור. כמו הירדן יסב לאחור. היו הולכים ומתרחקים ממני
ולא מתקרבים אלי:

(כה) יום. כל יום: השכם ושלוח. השליחה היתה בכל בוקר. כלו' בתמידות:

(כו) ורא שמעו. כאלו האל הופך פכיו מהם. ואומר אל הנביא. אעפ"כ
לא שמעו אלי. ואח"כ ממשיך דבורו עם הנביא:

(כז) ודברת אליהם. וכמו שלא שמעו לשאר הנביאים כן לא ישמעו
גם אליך:

(כח) ואמרת אליהם. א"כ אין ראוי שתוכיחם עוד. אלא הגד להם קרעת
העמידה לבא עליהם: זה הגוי. מלת זה נאמרת פעמים רבות להורות
על המקום הזה. פה כאן. והיא בא לרוב ציוותת ודרך לכות כמו מי זה מה
זה. והנה זה מלאך (מ"א י"ט ה'); כאן כהן היא להוראת מלת פה והיא
ציוותת. והטעם כאלו אמר גש פה אתה הגוי. והנה זה הגוי כמו אתה הגוי.
וכיגאל בזה זה סיני (שופטים ה' ה'). ובהל"ס ס"ח ט') ל"ל עינו אתה סיני:

שמעו . לרדך להיות נטעם רביע [העומד במקום פשטא כשיצטרכו בשלשה פשטין לבא זה אחר זה . כמו אבל שרה אשתך יולדת לך בן] . וכן הוא ברפום רע"ס : אברה האמונה ונכרתה מפיהם . ל"ל כלו מאמר א' . האמונה אברה מפיהם ונכרתה מפיהם :

(כט) גוי . כמו ויקס חיוז ויקרע את מעילו ויגז את ראשו . ואמר גוי בלשון נקבה כנגד הגוי שהוא זכר . כי הוא ממשיך העם לאשה . כמו שראינו במקומות הרבה . והנה הפסוק הזה הוא משלוש ענין הפסוק הקודם : נורד . גדול השער נקרא כן ע"ש שהמיר מגדל שער (רד"ק) : כי מאם ה' וימוש את דור עברתו . הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר . מה טעם אמרתי אליהם גוי מרד וגו' ? מפני שמאם ה' ונטש את דור עברתו . ודור עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו') . והוא כנוי לאנשי הדור ההוא : (לא) ובנו במות התפת . ל"ל כי אחר שהרס אותן יאשיהו ועמא אותן ע"י עזמות אדם . חזרו ובנו אותן בימי יהויקים . וזה טעם ובנו : התפת . ע' ישעיה ל' ל"ג : בגיא בן הגום . כך היה נקרא הגיא ההוא (והוא סמוך לירושלם) ע"ש בעליו מקדש . ומכאן נגזר שם גיהנם למקום פורענות ואש . כי כן בגיא בן הגום היו הבנים נשרפים : א"ש לא צויתי . לעשות דבר מה לכבודי . והם עשו זה לאלהי נכר (דון יחזק) :

(לב) הנה ימים באים וגו' . הנה יאשיהו עמא את התפת ע"י שהשליך שם עזמות אדם . ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז . כי לא היו עובדים אותם במקום עמא . וכל זה לא הועיל . כי חזרו ובנו במות התפת . על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל . הנה ה' מממא את התפת ע"ד אחרת שתועיל יותר . והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום ההוא נקרא גיא ההרגה לרובי האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים יצטרכו ג"כ לקברם שם בתפת . כלן אחר שאין הרפואה מועלת להם . תועיל להם המכה : והיתה נבלת . כ"כ ירבו החללים . כי גם התפת לא יספיק להם . או לא יהיו להם קיבורים :

(לד) קול שישון וקול שמחה . קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה . ופי' כגון בשמחת חתן וכלה :

ה

(ה) בעת ההיא וגו' . גם זה קשור בענין שלמעלה . כי יאשיהו לקח עזמות אדם מן הקברים וישרוף על מזבחות ע"ז כדי לעמא אותם (מ"ב כ"ג ע"ז) . וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז . על כן ירמיה מתנבא כי עזמות המתים והשירים והנהגים והנביאים וכל העם ע"ז יהיו מולאים מקבריהם . ואמנם איך יהיה הדבר הזה . אמר יירוממום כי האויבים יעשו זה כדי לשלול את המתים שהיו בעדי עדים . ואפשר ג"כ כי בהארץ המגור קודם שתבקע

שמעו. לרדך להיות נטעם רביע [העומד במקום פשטא כשיצטרכו בשלשה פשטין לבא זה אחר זה. כמו אבל שרה אשתך יולדת לך בן]. וכן הוא ברפום רע"ס: אברה האמונה ונכרתה מפיהם. ל"ל כלו מאמר א'. האמונה אברה מפיהם ונכרתה מפיהם:

(כט) גוי. כמו ויקס חיוז ויקרע את מעילו ויגז את ראשו. ואמר גוי בלשון נקבה כנגד הגוי שהוא זכר. כי הוא ממשיך העם לאשה. כמו שראינו במקומות הרבה. והנה הפסוק הזה הוא משלוש ענין הפסוק הקודם: נזרך. גדול השער נקרא כן ע"ש שהמיר מגדל שער (רד"ק): כי מאם ה' וימוש את דור עברתו. הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר. מה טעם אמרתי אליהם גוי נזרך וגו' ? מפני שמאם ה' ונטע את דור עברתו. ודור עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו'). והוא כנוי לאנשי הדור ההוא: (לא) ובנו במות התפת. ל"ל כי אחר שהרס אותן יאשיהו ועמא אותן ע"י עזמות אדם. חזרו ובנו אותן בימי יהויקים. וזה טעם ובנו: התפת. ע' ישעיה ל' ל"ג: בגיא בן הגום. כך היה נקרא הגיא ההוא (והוא סמוך לירושלם) ע"ש בעליו מקדש. ומכאן נזר שם גיהנם למקום פורענות ואש. כי כן בגיא בן הגום היו הבנים נשרפים: א' אשר לא צויתי. לעשות דבר מה לכבודי. והם עשו זה לאלהי נכר (דון יצחק):

(לב) הנה ימים באים וגו'. הנה יאשיהו עמא את התפת ע"י שהשליך שם עזמות אדם. ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז. כי לא היו עובדים אותם במקום עמא. וכל זה לא הועיל. כי חזרו ובנו במות התפת. על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל. הנה ה' מממא את התפת ע"ד אחרת שתועיל יותר. והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום ההוא נקרא גיא ההרגה לרובי האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים יצטרכו ג"כ לקברם שם בתפת. כל' אחר שאין הרפואה מועלת להם. תועיל להם המכה: והיתה נבלת. כ"כ ירבו החללים. כי גם התפת לא יספיק להם. או לא יהיו להם קיבורים:

(לד) קול שישון וקול שמחה. קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה. ופי' כגון בשמחת חתן וכלה:

ה.

(ה) בעת ההיא וגו'. גם זה קשור בענין שלמעלה. כי יאשיהו לקח עזמות אדם מן הקברים וישרוף על מזבחות ע"ז כדי לעמא אותם (מ"ב כ"ג ע"ז). וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז. על כן ירמיה מתנבא כי עזמות המתים והקברים והנהגים והנהגות וכל העם ע"ז יהיו מולאים מקבריהם. ואמנם איך יהיה הדבר הזה. אמר יירוממום כי האויבים יעשו זה כדי לשלול את המתים שהיו בעדי עדים. ואפשר ג"כ כי בהאריך המזל קודם שתבקע

העיר. האויבים הגרים עליה יספנו חמתם על העמים. ואולי (כדעת תלמידי מוסר"ר יסודם אופיני) האויבים יעשו כן כדי להפחיד וללער אנשי העיר. למען ימהרו לפתוח להם דלתים: בעת ההיא ויוציאו. הכתיב הוא ע"ד ביום השלישי וישא חברהם את פיניו:

(ג) בכל המקומות הנשארים. כמו הפוך. הנשארים בכל המקומות (רד"ק). והיכן שמלת הנשארים מצינת וכתבה הסופר בטעות. כי במפר שהיה לפניו היה כתוב בשטה אחת הנשארים מן המשפחה הרפה הזאת בכל המקומות. ואחר שכתב בכל המקומות טעה והתחיל להעתיק שנית השטה שהיא עצמה. ואחר שכתב מלת הנשארים הכיר טעותו וכתב אשר הדחתים וגו' שהיא בשטה האחרת:

(ד) היפלו ולא יקומו. היתכן שיפלו בעון ולא יקומו ממנו לעולם? — אם ישוב ולא ישוב. היתכן שיהיו שובבים ולא ישובו לעולם בתשובה. וכן מפרש מיד. מדוע שובבה וגו' מאלו לשוב; וכן מלאו ירמיה סוגר ל' שובבה לתשובה. בחמרו שובו בניו שובבים (ג' ד' ו"ב). שובבה משובבה ישראל (ג' י"ב); ורוח' ולפניו בוסיעיוס פי'. היתכן שיתרחק חרס מן הדרך הטובה ולא ישוב אליה עוד? והענין א'. חלה שלא יאצר ישוב בענין הליחא מן הדרך. ובפסוק הסמוך פי' מדוע שובבה משרבה ללחם כנגד אס ישוב. ואח"כ אמר מאלו לשוב כנגד ולא ישוב:

(ה) מדוע שובבה העם הזה ירושלים. לדעת רד"ק בא העם לשון נקבה. כמו ומטאת עמך. ומסרה מלת עם אחר העם הזה. העם הזה עם ירושלים. ונראין לי דברי תלמידי מוסר"ר שלמה חפץ כי שובבה חוזר לירושלים ואמר הנביא. מדוע שובבה. וכוונתו לומר. מדוע שובבה ירושלים. והכנים בדבריו דרך פירוש מלות העם הזה. ועייס החזיקו בתרמית ל' רבים על העם שזכר:

(ו) לא בן. הפך הנכונה, כלו' עולה ובתרמה. ולדעת תלמידי מוסר"ר אהוד גולי. אומרים אין הדבר כן אין אנו מועלים. אין אנו מחזיקים בתרמית. אך דרכנו טובה וישרה:

(ז) גם חכידה. אחר שהמשיל לנכונה באמרו כלו שב בתרולתם כסום שטף במלחמה. הוסיף ואמר שהם פחותים מהבהמות. כי העופות יש להם מנהג ונימוס. חק וזמן נתן להם ולא ישו את תפקידם. ועמי מתנהגים בלא שום נימוס. רק אחרי שרירות לבם באלו לא ידעו את תורת ה':

(ח) איכה תאמרו וגו'. אחר שאמר ועמי לא ידעו את משפט ה'. הוא מנייר כאלו העם והכנים בפרט פרכים לאמר שקר דברת. כי אמנם חכמים אמתו ובלו יודעים את החורה. ואו (כדעת מוסר"ר דח"א ז"ל) הוא סופך פניו אל הכנים ואל הנביאים ואמר להם. איכה תאמרו חכמים אמתו? וחזרת ה' אמתו. ידענו אותם. כמו ואת מי אין כמו חלה (חוב י"ב ג'): אכן רגה לשקר עשה. ירמיה משיב א"כ שאלם יודעים את החורה. ואמנם

רחוקים מזרקה. נמצא כי לחם ולהבל נתנה. ולשקר עשה פעולתו עט הסופרים הכותבים אותה. והעט ההוא הרי הוא עט שקר והבל. כי לא הועיל מאומה בפעולתו. כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה. ובה"ט שהפרידו עט בטפחא חולי נתכוונו להסיר כפילת מלת שקר. ופירשו לשקר עשה העט של סופרי שקר וכוחי פלסתר (שקר סופרים. כמו להט החרב. שעניו החרב הלוהטת) :

(ט) חתו. גם הוא ל' בוש. כמו הוביש כל חת מרודך (למטה ל' ב'). חתו לא ענו עוד (חיוב ל"ב ט"ו) : הגה בדבר ה' מאסו. אחר שבמעשיהם הם מואסים דברי ה' מעתה אין להם חכמה בחמת. ועל הכהנים והנביאים הוא מדבר :

(יב) יפלו בנפדים. ע' למעלה ו' ט"ו :

(יג) אסוף אסיפם. אסוף מקור מן אסף אלהים את חרפתי : אסיפם עתיד הפעיל משרש אסף [וזכרם לא יסוף מורעס. יחדו יסופו חסם ה'] וכמהו אסוף אסף כל מעל פני האדמה (צפניה א' ב'). ואח"כ פירש מה תהיה ההכרחה הזאת. אין ענבים וגו'. כן פ' רש"י רד"ק (ורו') ; ונ"ל שאלמלא הנקוד ותרגום הקדמונים היה נכון יותר לקרוא אסף אסיפם. אכרית האסיף שלהם. אכרית מה שהיה להם לאסוף מן השדה. באופן ^{לשון} שלא יהיו להם ענבים בגפן וגו'. וזה ציור ביאת האויב שמנחית השדות : ואח"כ יעברום. הוא פירוש מה שלפניו. לא אכרית פרי אדמתם ממש. אבל אחר שאמן להם הענבים והתאנים וחולתם. יעברו מהם ולא יהיו להם. כי יבא האויב ויאכלם (קדוש לפירוש רד"ק) ; ורו' פ' כפירוש ווינימא ושורריר אמן להם אויבים שיעברו בארץ :

(יד) על מה אנחנו יושבים. הנביא משחק עמו בלחץ עמו. ומדבר כאלו כבר באה הרעה : על מה. מה לנו להתעכב בכפרים ובשדות אחר שאין תקוה להציל דבר מיד האויב : וגרמה שם. נשכ שם דומם כאבלים. ותלמידי מוהר"ר אליעזר אליה חינל מוסיף. שאמר ומדמה כנגד השמחה שהיו שמחים בהביאם האסיף הביתה. אחר. נבא אל ערי המצור. אך לא לחוגג ולשמח. רק לשבת דומם כאבלים :

(יז) לעת מרפה. ונקוה לעת מרפה והנה בעתה. מרפה בה"א כמו באל"ף. ולפיכך נקוד צירי ולא סגול. ובדפוס ^ט צרישא הוא באל"ף :

(טז) מרן נשמע. דן לבזל לפון של א". ואמר דרך הפלגה. כי סופי האויב רבים כ"כ שנחרתם שמעתי צירושלם חקף אחרי הכנסם בבזל א"י : נחרת. נשימה בעד ^ט הנחירים : אביריו. מוסיס אבירים וחזקים. כמו מדהרות דהרות אביריו. ולפעמים הכוונה על פרים סוקים. כמו אבירי בשן כתרני : ויבאו. האויבים :

(יח) דגני. דברי האל : צפעונים. ע' ישפיה י"ד כ"ט : לח'ש. ידוע במזרח כי ע"י קול זמר ושיר של כשפים יעשו שלא יזקו הנחשים. והאריך בזה ושארע בראיות מן הכותבים הקדמונים. ורו' מוסיף מדברי המצורס האחרונים.

ולא כדברי יואל ברי"ל (בתהלים נ"ח). והמקרא הזה משל על ביאת האויבים אשר לא יוכלו ישראל להתיצב נגדם:

(יח) מבליגותי. דברי הנביא: מבליגותי. המפרשים פירשו מסבירה לשון התחזקות. אך שולטים פי' מלשון ערבי ענין פנים נהובות ^{והחזקות}. וזה מתישב יפה בכל המקומות אשר בא בהם השרש הזה. ועדיין מלת מבליגותי קשה מאד ברקדוק. כי אין מלה על משקלה רש"י ור' משה קמחי (ורו' וניו'). פי' שם דבר כמו הבלגתי. ורמ"ק הביא לדוגמא שם מרבית. ואין המשקל מכון בעבור היו"ד הראשונה. ואחרים פירשו שם התאחר או ביוני. וגם זה לא יתכן בעבור היו"ד השניה. ור"י פירש הכנוי במקום לי. איה איפוא לי מבליגית על היגון? והנה העקר חסר. ואני אומר לקרוא מבליגותי בטעם מלעיל והוא פעל. והוא בנוי בגין שר (כמו למטה ט"ו י' מקללני) ענינו מבליג הייתי. והטעם אני הייתי מבקש להזהיל פני ולהתגבר על היגון. אך היגון מתגבר עלי. ובעל כרחי לבי דוי:

(יט) מארץ מרחקים. נשמע למרחוק. מארץ מרחקים שומעים אותו. דוגמת מדין נשמע נחרת סוסיו. או (כדעת דון יצחק) מארץ מרחקים אשר הלכו שם בגלות: הה' אין בציון - כך הם נוהגים כי היו בוועמים כי היכל ה' יולם: מלכה. אלהיה: מדוע הבעיסוני. רד"ק (ורו') פירשו כי זו תשובת האל. אך תמה שכתוב למטה הלכי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי. וכן נצמח שכתוב (מ"ט א') הבעים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכס את גר. וכן למעלה המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה מדוע אמרו עמצי רדנו. וכן היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב מדוע שובבה העם הזה. וכן מל' ישעיה מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי זו מדוע קייתי לעשות עובדים ויעש באושים. נראה כי מדוע היא שאלה קשורה עם השאלה הקודמת. ומלבד זה אם מדוע הכעיסוני היא תשובת האל. נראה שהיל"ל למה ולא מדוע. כי יב דוע (כאשר העיר בעל אורח השרשים ודבריו לקוחים מדברי ר' יואל ברי"ל במאסף תקמ"ח. ונרפסו שנית בסוף בכורי העתים תקפ"ז מן עמוד נ"ד והלאה) איכנה אלא שאלה לדעת הסבה הפועלת או הנורמת. כמו מדוע לא יבער הסנה. מדוע מהרתן בוא היום: אך בתוכחות על עון אומרים למה כל' לאיזה רצכלית. כמו למה תעשה כה לעבדיך. למה ידבר אדוני כדברים האלה. למה רשקלו כסף בלא לחם. למה אמת אחותי היא. למה לא הלכת אלי. למה ש' למתס רעה תחת טובה; ומדוע יש במשמעה שהענין נחשב למדבר כאלו לא היה אפשרי. על כן נ"ל כי הכל דברי ישראל. ומדוע הכעיסוני אמור על האויבים כטעם בנוי בכל הכעיסם. והכוונה. וכי אין ה' בגין? ואיך א"כ היה כדבר הזה שהעמים עמ"ז יכלו לי עד שהכעיסוני בפסיליהם והבליהם באמנם. ראי כמה גדול כחם של אלהינו יותר מאלהיה:

(כ) עבר קציר. הנה היינו בוועמים באלהינו שילינו כמו שיבטח איש באדמה

לאסוף חבואות שדהו . ואם יעבור זמן הקציר והקיץ ושדהו לא נתן יבולו
אין לו עוד תקוה , כן אגחנו בושטו מבטחונו כאשר יבוש איש האדמה אם עבר
קציר וכלה קיץ ואדמתו לא נחנה לו פריה :
(כא) עד שבר בת עמי . דברי הנביא : קדרתי . לי שחרות . והוא ד"מ
כטעם אותי נהג ויולך חשך ולא אור . וכן קודר הלכתי בלא חמה (איוז
לי כ"ט) :

(כב) הצרי אין בגלעד . כי בגלעד גדל הצרי . כטעם ארחת ישמעאלים באה
מגלעד וגמליהם נשאים נכחת וצרי . וכאן אינו אלא משל . והטעם אין
זה שבא לעמי שבר וחלי שאין לו תקנה ? לא עלתה ארכת בת עמי .
עלתה כמו נמסה . כמו והנה עלה כלו קמשונים . וכן וארכתך מהרה נמסה :
ארכת . כן נקרא גם בערבי כשהשבר מתייבש ונסגר . ועור חדש לומח בו :

ט.

(ח) מי יתנני במדבר . כל מה שצריך מן הרעות העמידות אין המכוון בו
אלא חולי ישובו מדרכיהם הרעים . ועתה הוא חוזר לעיקר כוונתו ;
והנה למעלה אמר הצרי אין בגלעד כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי . ועתה
בא לפרש מדוע לא עלתה ארכתם : כי רבו פשעיהם : מי יתנני במדבר .
מוטב שאשכון במדבר . ובלבד שאעזוב את עמי : מלון אורחים . מי יתנני
שאלון באותן המלונות שעושים להם אנשי השירות :

(ב) וידרכו . לשונם היא קשתם . והאליהם הם דברי השקר ד"ק (ואחריו
ד"ר אט"י) : לשונם קשתם . כמו מרשע חרבך . אע"פ שאין דעת בעל
הטעמים כן ; ומלת וידרכו הפעיל . כמו וידבקו . והטעם עשו ללשונם
שדרך שקר . מלשון ידרך חליו (תהלים : "ל"ח ח') . והנה פעל דרך
עקרו על הקשת (דרך קשתו) . ואומרים ידרך חליו כמו שאמרו אריק חרבי .
עין שם רש"י : ולא דאמונה . ע"י מה שהוא הפך האמונה . כל' בעולה
ובמרמה גברו בארץ : לא אמונה . כמו לא כן . לא עוז . לא חכם :

(ג) איש מרעהו השמרו . כדי לצייר לפניהם רעמם הוא עושה עצמו כמותן
להם ענה : יעקוב . משיכה בעקב חברו . באופן שיפול . והוא אל לכל
מין מרמה :

(ד) העזה נלאו . להעוות עוד לעשות עצמם רשעים יותר ממה שהם .
לא יוכלו . כמו נלאתי הכיל . ונלאו מנרים לשחות מים מן היאור . ע'
רש"ם בראשית י"ט י"א :

(ה) שבתך . דברי האל אל הנביא (ד"ק) : בתוך מרמה . אחת יושב
בתוך מרמות ומככים . כל' בתוך אנשי מרמה : במרמה מאנו דעת
אותי . אפי' עמי הם נוהגים במרמה . ובמרמה הוא כל מה שעושים לעבודתי
ולכבודי (כטעם הגמז רצוח וכו') . ולא רצה להסלים הענין כי גנאי כלפי

מעלה. ואמר מאמר אחר. מאנו דעת ארתי. ותלמידי מוהר"ר דוד חי אשכנזי ז"ל אומר שאין צורך להפריך התאמר לשנים והוא מפרש במרמזה מאנו דעת אותי. בקרבם מאנו דעת אותי. אבל למראה עינים הם מכבדים אותי. והנה מיאונם לדעת אותי הוא במרמזה :

(ו) הנני צורפם ובחנתים. אחר שאמר שהם נוהגים במרמזה גם עמו. אמר שלא יחשבו שאינו רואה ויודע כמה בקרבם ולכן הוא רואה לצרוף ולבחון אותם ולבער הקולים מן הכרם (כי אמנם מה שאמר כי כלם מנאפים וגו' אינו אלא דרך הפלגת השיר) : כי **אֵיךְ אֶעֱשֶׂה וְגו'**. איך אעשה שלא ארפס. אחר שהיא בת עמי כלומר לא כאוכל שלא ארפס. כי איך אינחם ברעמם והם נקראים עמי (יד"ק) :

(ז) חץ שחוט. כתיב שוחט. ויש בפרשים (וכן רוח') לשון שחיטה. חן מתי. ויש מפרשים חד וחריף. ונמשך על המשחזות לחדרו מן זהב שחוט שמפרשים נמשך ומרוקע ושולטענס בן שולטענס פירש שוחט משרש וחט. בערבי עינו כניסה penetrare (ואולי מזה חוט ומחט) ותהיה המלה מבין שפער הידוע בערבי : ישים ארבו. מל' שים לך אורב לעיר (יהושע ח' ב') : ארבו. מארצ נגדו :

(ט) עד ההרים אשא. הנביא מפסיק מאמר האל. כי כשאמר ה' אס בני אשר כזה לא תחנקם נפשי הבין הנביא מה יהיה בהם ולועק במר נפשו על ההרים אשא בני וגו' וגו'. ואח"כ מסיים דברי האל וגתתי את ירושלם וגו' : עד ההרים. רש"י (ורו') פירשו על חרבן ההרים. וז"ל כי אין להוציא המליצה ממשמעותה בשאר המקומות שהיו בזוים על ההרים ממם. כמו למעלה (ז' כ"ט) ושאי על שפיים קריה וכן (ג' כ"ח) קול על שפיים בשמע בני תחנוני בני ישראל. וכן בבית יפתח ואבכה על ההרים ; וז"ל כי הבוכה מבקש ההתבודדות שלא יטרדוהו נבי אדם. ועל ק היו עולים ובזכים על ההרים. ולפי זה מליצת המקרא הזה נאותה ועמוקה. אמר תחלה לבכות על ההרים. כדי להיות צודד. ואח"כ הוסיף וגם על נאות מדבר אבכה. ואין צורך לעלות על ההרים. כי גם נאות **מדבר** נחתו מבלי איש עובר. ותלמידי שבתי חקונוא אומר שאין צורך שיהיה על ההרים בכוונה להיות צודד. אלא כי נחתו מוסב גם על נאות מדבר וגם על ההרים : נאות מדבר. מקומות מרעה בבקעה. כמו בנאות דשא ירדני. כי דשאו נאות מדבר (יואל ב' כ"ב) ירעפו נאות מדבר (תהלים ס"ה י"ג) : נצרתו. משרש נחת ומענין שרש נחה. ע' למעלה ב' ט"ו :

(י) וגתתי : המשך דברי האל. עיין בפסוק הקודם : תנין. ע' ישעיה י"ג כ"ב :

(יא) מי האיש החכם. דברי הנביא. דהוא מדבר בלשון העם אחר שיפלו לפני אויב. והוא אומר כי אז יתמהר העם על מפלתם ויאמרו מי האיש החכם שיבין סבת נפילתנו (תלמידי מוהר"ר אה"מ) : ויגידה. יגיד את זאת :

שהוא על מה אבדה הארץ . ושנדרער פירשו יגיד את זאת אשר דבר ה' :
והוא שבש :

(יד) מאכילם את העם הזה . כמו ומראהו את הילד : לענה . עשב
מר (רש"י) . כמו ואחריתם מרה כלענה . ומס שחרגמתי הוא מה
שחרגס יירונימום והאחרונים :

(טו) בגוים . לא היה כאן מקום לה"א הידיעה . והיה : ראוי : לנקוד בגוים :
והיה ראוי להפריד והפילותם בזקף (והפילותם בגוים אשר לא ידעו) .
אבל מפני שמלילת הפיץ בגוים או בעמים או בארצות מלויה הרבה בתנ"ך
ובשום מקום אין סס מלות אשר לא ידעו . אך תמיד הכוונה בכל הגוים סחס
(פיין דברים ד' כ"ז . כ"ח ס"ד . נחמיה א' ח' . יחזקאל י"א י"ו . י"ב י"ט .
כ' כ"ג . כ"ב ט"ו . כ"ט י"ב . ל' כ"ג וכו' . ל"ו י"ט) . לפיכך עשו גם
כאן והפילותם בגוים מלילה בפני עצמה . גם כי בפסוק הזה לא נכלס בה
הענין : עד בדותי אותם . דרך הפלגה :

(טז) כה אמר ה' צבאות . אע"פ שהוא מדבר בשם ה' (כי הוא אשר
נלה לו הרעה העתידה) הנה הוא מדבר בלשון עצמו עלינו ועפפנינו :
התבוננו . חקרו ובקשו אלה נמצאות : למחוננות . כך היה מנהגם לשכור
נשים לבנות ולספור ולגנן ולזמר על המתים : וכן העיד יירונימוס שראה בא"י :
ואל החכמות . היומר חכמות בין המקומות : ותבואינה ותבאונה .
שני המשקלים נמצאים בנחי הע"ן . וכן תשובינה ותשכן : יאק"ל 16

(יז) ותשנה . נשמטה האל"ף : ותדרנה עינינו דמעה . באופן שע"י
קיומותה תדרנה עינינו דמעה . והטעם ראוי לנו לבכות הרבה על
השבר העתיד . כי רב הוא : ותדרנה עינינו דמעה . דמעה . כאלו
העין עצמה יורדת ונחכת מרוב הדמעה (רד"ק) וכן יטפו ההרים עסים .
יטפו ההרים מלד שיטוף מהם עסים . וכן כאלה נוכלת עלה . ורבים ככה :
(יח) כי קול נהי נשמע מציון . הוא פירוש המשל ד"ה הקודם . כלו'
הנה יוס בא ותבכו : כי השליכו משכנותינו . בלא יגיעה כי לא
יכלנו להלחם גם . והוא כי עזבו ארץ שעזבו ארצנו ביד האויבים . והם טעם
בשנו מאד . ועתה [כ"ח יוסן תרכ"א] כ"ל כי היל"ל כי עזבו ארצנו . מלבד
כי הם לא עזבו ארצם . אבל האויבים הוציאו אותם משם . וכל כי עזבו
ארץ הנחנו לחומותינו שחרדנה לארץ (על דרך ומבצר משגב חומותיך השם השפיל
הגיע לארץ . ישעיה כ"ה י"ב) . והוא בושש שלא יכלו לשמור חומותם מיד האויבים .
אבל הניחו להם שיעשו כרונם . באופן שהשליכו לארץ משכנותם . כמעט
בלי יגיעה :

(יט) כי עלה מות בחרונינו . משל על אויב שאין תקומה מידו : דהברית
עודל מחוץ . אם המות בא בעד החלון . איך ישחית בחולות
וברחובות ? אלא טעמו להמית העוללים בנחיתם באופן שיכרתו מן החולות .
שלא ילכו עוד בחולות :

(כ) דבר . דברי האל אל הנביא : ואין מאסף. כשאין שם אדם שיאספו. ויתכן נ"כ לפרש חוזר לנבואת האדם . כמו למעלה (ח' ב') לא יאספו ולא יקברו . אע"פ שהוא נגד הטעמים . וחולי הוא על דרך בעלם היום הזה בא נח (בראשית ז' י"ג) . את לאנס . ואת בקרם (שם ל"ד כ"ח) שבאו הטעמים נגד מה שהיה מן הראוי . כדי שלא יהיה הפסוק בלא אהנס . או כדי שלא יהיה האהנס בסוף הפסוק :

(כב) בזה אמר ה' . סיוס התוכחה . להודיע שאין להם תקנה חלל בטיעוב מעלליהם . ובלעדי זאת אין דבר שיעמוד להם בעת לרחם :

(כג) השכל וידוע אותי . להיות משכיל המבין דבר לאשרו . ועל ידי כן ידע אותי ידיעה נכונה ואמיתית . וידע כי אני ה' עושה חסד ומשפט ולדקה בחרץ : כי בארה חפצתי . אלו הם המעשים שאני חפץ שיהיו בני אדם עושים . לפיכך אני אומר בזאת יתהלל המתהלל כשידע כי אני ה' עושה אלה . כי אז יתעורר לעשות גם הוא כמעשים האלה . ועיין מה שכתבתי בבה"ע חקפ"ט עמוד ק"ך וקכ"א :

(כד) ופקדתי על כל מור בעררה . אחר שאמר שאין תקנה חלל במעשי החסד המשפט והלדקה . הוסיף עתה שאל יבטחו במיליה כל זמן שלא ימולו את לבבם הערל . ולפיכך אמר שיפקוד על כל מי שימול . והוא בערלה . כלומר שיש בו ערלה אחרת . והיא ערלת הלב . רש"י (קאלעיוס ויד"מ) . כי המילה לבדה לא תושיע מעונש העונות . ולמען יתברר להם זה יותר . ויבטחו מבטחונם במילה . הזכיר עמים אחרים שהיו גם הם נימולים . והזכיר בתוכם את יהודה . להודיע שאין יתרון לישראל על האומות . כל זמן שהם ערלי לב . כי כמוהם יחשבו . וסיים ואמר כי כל הגוים ערלים וגו' . כלומר אל תתהללו במילתכם . שהרי אם שאר הגוים הם ערלים . הנה כל בית ישראל ערלי לב . ואין אחס חסוצים לפני יותר מהם . והזכיר מלכים תחלה . או מפני שאינם מזרע אברהם . ואח"כ הזכיר יהודה ואדום ועמון ומואב וישמעאל שכלם מתשפחה אחת בני אברהם ולוע . והנה יירונימוס מעיד כי העמים הזכרים כאן היו באמת נמולים : אמנם יונתן ורד"ק (ורו') פירשו על כל מול בערלה על הנמולים ועל הערלים . ורו' דוחק ואומר כי לא היו המלכים כלם נימולים (כדעת הירודוט) אלא הכהנים שבהם . ואמר כי אדום לא היו נימולים . שהרי הורקנוס המלך הכריחם להמול (ומהר"ר אברהם לאטש משיב . על דרך שאמרו וכי עמון ומואב במקומם הם עומדים . כי אדום נפלו ביד חויב ונכרתו כאשר נבא עליהם עובדיה ובאו אחרים במקומם) . וכן אומר רו' כי חולי בימי ירמיה לא היו הערביים נימולים אע"פ שהיו נימולים בימי אורינינים : קצוצי פאה . הגבון כחרגוס יונתן והאלכסמדר . ועקלם וסומכום ויירונימוס שהיו מקיפין פאת הראש או הזקן . וכן כתב הירודוט שהיו הערביים נוהגים להתגלח כמו שהיה מתגלח האליל Baalus . ורש"י ורד"ק פירשו מוקפים בפת המדבר . וע' למטה כ"ה כ"ג . מ"ט ל"ב . ומדברי ירמיה בסיומן מ"ט נראה

כי קצוץ פאה היו משפחות קדר וחלוד. ורוז' אומר כי תלות כל הגוים ערלים
 רחיה כי האומות הזכרות כאן לא היו נימולות. אמנם אין הכרח שתהיה
 מלת הגוים חוזרת לאותן הזכרים כאן. אלא תחלה אמר שיעניש כל הנימולות
 (כי באמת כל הגוים הזכרים כאן נפלו ציד נבוכדנאצר) והודיע לישראל שאין
 להם יתרון אפי' על שאר הגוים ערלים. כי אמנם אס' שאר כל הגוים ערלים.
 הנה בית ישראל ערלי לב. ומוהר"ר אברהם חי מיינסטר מוסיף כי ראוי היה
 שיאמר וכל בית ישראל ומארים ואדום ועמון ומואב ערלי לב. אלא לא חש
 להזכירם כי אין כוונת הנביא להוכיח רק את ישראל :

יוד

- (א) שמעו את הרבר. המשך הנבואה הקודמת. ודרך הנביאים בדבריהם
 המתחזק והמר. למען יעו לב העם לדבריהם: ולא יקולו בתוכחתם.
 וסנה אחר שטיים ירמיה בתוכחות חמה ובהודעת הגלות העתידה חוזר עתה
 להוכיחם בלשון רכה להרחיקם מעבודת האלילים: וטיים בנחמה וישראל שבט
 נחלתו (ט"ז). ומיד חוזר לצייר את הגלות. ורוז' אומר כי נאמרה הנבואה
 הזאת בגלות. ונ"ל רחוק שיאמר וישראל שבט נחלתו והם בגלות :
- (ב) אל דרך הגוים. ללכת אל דרך הגוים. וכוונת הנביא להרחיק את העם
 מעבודת האלילים. ויפה כתב דון יצחק אס' אתם רוצים להיות מיוחדים
 כבדלים ונפרשים משאר הגוים מפני אות ברית המילה אשר בשרכס ראוי הוא
 שאל דרכם אל תלמדו מעבודת האלילים עכ"ל: ומאותות השמים אל
 תחתו. אל תחשבו שהמאורות הם אלוהות. ושאותות השמים מודיעים רצונם:
 כי יחתו הגוים. כי שאמר שלילה ענינו אצל. אל תחתו אתם. אך הניחו
 לגוים שיחתו מהם: יחתו הגוים מהמה. הם יחתו ולא אתם. היה אומר
 דרך ספור כי יחתו מהם הגוים: אותות. נקראו כן לפי משפחת הגוים שהיו
 מאמינים היותם סימן למה שעתיד להיות. עיין מה שכתבתי בבראשית על והיו
 לאותות ולמועדים. ואבעריק ואמרים חשבו שהוכוכבים עצמם נקראים אותות
 השמים ונפתו אחרי לשונות הגוים שאומרים signa zodiaci לטלה שור תאומים
 ושאר לורות הגלגל. ופירשו אל תחתו מהם לעבדם :
- (ג) כי חקות העמים. האליל שהגוים עובדים בחוקותיהם: כי. לחזק:
 עץ מעער ברחו. הוא עץ שהכורת כרת אותו מן היער: מעשה ידי
 חרש במעצר. עשוי במעצר. ואולי חרש ענין נקרא חרש במעצר מפני
 שמלאכתו במעצר: מעצר. ע' יעשה מ"ד י"ב :
- (ד) יחזקום. מעתה מזכיר האלילים בלי רבים. וכן במקרא שאחר זה:
 ורא יפיק. לי פיק ברכים (נחום ב' י"א) והי"ל יפיקו:
- (ה) בתמר מהשה המה. הם מקשה כמו תמר: מקשה. לי קושי.
 והכוונה שלא יחזו ממקומם: תמר. כמו תמר. כמו והיא יושבת תחת
 תמר. והזכיר התמר להיותו עץ גדול וזקוף: וזקוף. י"ט ינשוא. ע"ד נחי למ"ד

ה"א. ובתוספת האל"ף השרשים לסימן לגזרת המלה: אין אותם. אין ביכלתם: אותם. במקום אתם. ומלת את ועם מורדות לפעמים על הקיץ. כמו לך ושוב וממר אתן. ויש אתך. יש בידך למלת לו:

(ו) מאין כמוך: כמו אין כמוך. והמ"ס יתרה: וכן בפסוק שאחר זה (רו' וגי'). ולמטה ל"ז כי גדול היום הוא מאין כמכו. אולי תחלת המליצה הזאת היה דרך שאלה מאין יבא כמכו. מאין יבא כמוך. אלא כי שם שמדבר על היום הכינו המליצה כמשכנעה. וכאן לא רצו לנקד מאין כמוך. שלא למת מקום לעשות ולחשוב שיש מקרס ללשאל מהיכן יבא אלוה אחר גדול כמכו: גדול אתה. בגבורה חוזר לגדול אתה: וכן בה"ט: וגדול שזמך. שמך הנאה לך הוא האל הגדול. וכיוצא בזה שכן עד וקדוש שמו (ישעיה ל"ז ט') גואלנו מעולם שמך (שם ס"ג י') זר יהיר לך שמו (משלי כ"א כ"ד):

(ז) מי לא ייראך. כנגד אל תיראו מהם: יאתה. מגזרת יאה בארמית ובל"ח. ועינו יפה. ודומה בלה"ק נאוו (משרש אזה) עינו נחמד ויפה. וזה וזה (יאה ונאוו) נאמרים להוראת הראי: יאתה. היראה (דון יחזק): בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם. על ראפס של כל חכמי הגוים אין כמוך. ב"ת בכל כב"ת בכל זאת. שעינה עם כל זאת. אף כאן עם כל מה שיאמר חכמי הגוים אין כמוך. ותלמידי רמב"ם הלוי מפרש כי עם כל החכמה והשלטון שיש לגוים. עכ"ז אין אלהיהם כאלהינו ולא כסורנו אורס. ואח"כ אומר כי חכמי הגוים הם החרשים עושי הפסילים. כמו שאומר למטה (פסוק ט'). מעשה חכמים כלם. כלומר עם כל מה שחרשי הגוים מתחכמים בעשיית פסיליהם ועם כל המלכות שיש להם לגוים. עם כל זה אין כמוך. ורד"ק ודון יחזק פירשו כי כל חכמי הגוים יודעים שאין כמוך. ואין זה במשמעות בכל חכמי. ועוד איך הוא אומר אחר זה יבערו ויכסלו? ואם כמכו שפירשו מוסר הכלים. שחכמים והמלכים מיסרים את העם כדי שיעבדו האלילים. והם עצמם יודעים שאין בהם נמש. אי"כ אינם בוערים. אבל רשעים:

(ח) ובאחת. כלם כאחד רד"ק (ורו'). וכן בלשון סורי בחרא (גי'): מוסר הברדים. מאמר בפני עצמו. כלומר מוסר הגוים ויראחס ועבודתם הלא הוא מוסר הכלים כי האל שהם עובדים עץ הוא (סנוריר). או על דרך שפירשתי למעלה כי חקות העמים הכל הוא. אף כאן האליז שהוא מוסר הכלים שלהם עץ הוא (אח"מ):

(ט) בסף מרוקע. מרודד (רש"י) מן ר ירקעו את פחי הזהב. היו מביאין הכסף מרודד טמין טמין לרבקו על העץ. אולי בתרשים היו בקיאים במלאכה זו. ועדיין יש כמה מקומות שאין בהם חרשים בקיאים ברקוע פחי הזהב והכסף (תלמידי יוסף הלוי): וזהב מאופו. אופו לא נמצא אלא בדניאל י' ה'. ויש אומרים שהוא כמו אופיר. ובשארט אומר שהוא Ceylan.

שהיה בו נהר הנקרא Phasis נס לשון ים הנקרא Pasi :
 (י) וה' אלהים אמת . ה' הוא האלהים אמת (רד"ק ודון יצחק) כלומר
 אלהי אמת . אלהים באמת . כי באמת ראוי לו שם אלהים . והיה ראוי
 הפטטא על וה' . ומונה תחת אלהים . והטעמים שלפנינו הם תקון שתקנו
 חכמים . עיין פירושי על ואנכי ה' אלהיך : ורא' יכילו גוים זעמו . אס' יזעם
 עליהם לא יוכלו לסבול . אבל יאבדו כרנע :

(יא) בדנה תאמרן להוים . הינסליר אומר כי ירמיה כתב המקרא הזה
 למעלה אחר מעשה חכמים כלם . ונ"ל כי על מקומו יבא בשלום . כי
 כאן הוא אומר די שמיא וארקא לא עבדו . ואחריו הוא אומר עושה ארץ בכחו
 ובחבונתו נטה שמים . ורז' ולפניו וויימי אמרו . כי נראה להם שאין המקרא
 הזה לירמיה . רק אדם אחר הוסיפו ; ואני משיב : מאלו בכח הזה אלהיה
 וגו' יאבדו מארעה . ומאלו למטה הכל המה וגו' בעת פקדתי יאבדו .
 וחזרו על כל המקרא ולא מאלו בשום מקום זכרון האבדון אלל האלילים רק
 במקום הזה . א"כ נראה כי מי שכתב הכל המה וגו' . והוא ירמיה : הוא עצמו
 כתב יאבדו מארעה . וזה מלבד הדמיו שהזכרתי יגד דעת הינסליר . ודעת
 הויציגאנט כי ירמיה כתב המקרא הזה בל"ק ואחר זה תרגם ספרו בלשון
 ארמית . וכתבו המעתיקים כל פסוק עם תרגומו אחריו כמו שאנו רואים עד
 היום בקצת חומשים כתיבת יד . וקרה מקרה שסופר אחד היה מעתיק העברי
 לבדו מעל ספר שהיה בו העברי והארמי זה אחר זה . ונשתבש הסופר והעתיק
 הארמי במקום העברי . וזה חלוס . כי אנו רואים כי מאז בימי יונתן
 בן עוזיאל היה המקרא הזה כתוב ארמית . כי רק לך הוסיף ואמר דנה פרשן
 אגרתא וכו' . ולפני יונתן בן עוזיאל לא היה תרגום . ואף כי בכתב . ויונתן
 עצמו לא כתב תרגומו . אלא אמרו על פה . והנה יונתן ורש"י ורד"ק חשבו
 כי בכתב המקרא הזה ארמית . כי היא אגרת ששלח ירמיה לאישי גלות יכניה .
 וזה רחוק מאד שיגרה אותם לנאץ את שוביהם . והוא בהפך אמר להם ודרשו
 את שלום העיר "אשר הגלית אתכם שמה כי בשלומה יהיה לכם שלום . ואין
 יאמר להם שיקנוטים בדברים האלה . ואין יהיה להם שלום אס' יעשו כזאת ;
 ול"נ כי אחר שאמר ולא יכילו עמים זעמו . אמר כי אמנם עובדי האל הארמית
 לא ייראו מזעם הפסילים ועובדיהם ראוי להם לדבר אליהם באומץ לב' ובלשונם :
 שיבינו דבריהם . כי האלילים ההמה ראוי שיאבדו מן הארץ וכדי שלא להראות
 עצמו כמפחד מעובדי האלילים אמר בלשון ארמית גם המלות כדנה תאמרן
 להוים . כדי שאם ימלאו שם בחוך העם קצת מאומם עובדי אלילים ישמעו שהוא
 אומר לכל העם שיאמרו להם כזאת וכזאת : שמיא אלה . אחר שהם לא
 עשו הארץ הזאת והשמים האלה יאבדו מעל הארץ ומתחת השמים האלה . ויכלו
 ויעשו להם ארץ אחרת ושמים אחרים . ושם יהיו נעבדים . מלת אלה חוזרת
 גם למלת מארעה . ולפיכך מארעה בטעם חביר : אלה . מלת ארמית : כמו
 אלה מאיחא (עוזיאל ה' ט"ו) אע"פ ששם קרי אל (רד"ק) :

- (יב) עשה ארץ . ה' אלהים המזכר למעלה :
- (יג) לקור תתו . כל כפי' דון יחזק שבהמקרא הזה קשור עם שלאחריו . אלא שהוא מפרש כשהמון יתן קולו ותפל חזו לשמים בעבור המים . ואני מפרש (כרס") בהשמע קול ה' שהוא נותן בשמים המון מים ובהראות הנשיאים העולים מקלה הארץ . ובעשותו ברקים המורים על המטר . ובהוליו רוח מאורותיו . אז בראותם כל הגבורות האלה נבער כל אדם מדעת הובים כל צורף מפסל . כי גם הם יודעים שאין בהבלי הגוים מנשימים (למטה י"ד כ"ב) :
- (יד) נבער . לשון יבערו ויכסלו ביו . בוערים בעם . ואומרים כי הלשון נבזר מן בעיר (בהמה) . ול"נ שהרא ל' ריקות . כל אדם נשאר ריק מדעת וחכמה . והכל מלי נבזר . גם הבהמה תקרא בעיר ע"ש ובער בשרה אחר . וגם לשון בערה הנאמר באש הוא ע"ד הבעור והכליון . והנה בער כמו ביד בל"ח . שעיניו ריק :
- (טו) מעשה תעוועים . מעשה שחוק בהחול . כמו והייתי צעיון כמתעתע . ומתעתעים בנביאיו (ד"ה ב' ל"ו י"ו) : בעת פקודתם . של עונדיהם אבדו האלילים . ולא ישיעום :
- (טז) חרף יעקב . האל שהוא חלקם : כי יוצר הכל הוא . חלקם : וישראל שבט נחלתו . וכמו שהוא חלקם . כך הם חלקו :
- (יז) אספי וגו' . חוזר ומסיים בתוכחה רבציון הגלות . ואמר לרושלים הנני רואה אותך במצור . באופן שלא יוכלו עוד חשך לסחור ולסבוב בארץ כבתחלה : בנעתך . לשון סחורה . וסחורה לשון סבוב . ורד"ק פירש על צבל . אספי הסכנה שהיית מכנעת כל העמים . ויפה השיב דון יחזק כי אין כאן זכר לצבל . וכל הנצואה על חרבן ירושלים . ורוז' ולפניו שרודיר פירשו אספי ממנוק ולאי מארץ . והנה במקרא שאחר זה הוא מתנבא על הגלות . וההולכים בשבי לפי צר מה יוביל להם קבוץ ממונם . ומה שקנה עבד קנה רבו . ובני א"ג מפרש אספי כצן השדה סחורתך ותבואתך קודם שיבאו האויבים לצור עליך :
- (יח) קולע . משליך למרחוק כמו בתוך הקלע : רמזן ימצאו . לשון קר . למען ימצאו מי הוא אלהי אמת . רמה הדרך הטובה ללכת בה . וימצאו האמת ולא יתעו עוד בהבלי הגוים . וכן היה כי אחר הגלות לא זנו עוד אחר ע"ז :
- (יט) אוי לי . הנביא מצייר כאלו עומד בזמן החרבן והגלות והוא נותן הדברים בפי ירושלים :
- (כ) קור שמועה . אני שומע קול רגלי השמועה . ואני מבין שהיא קרובה לבוא . ולא השמועה לבדה אני שוכנע אבל אני שומע רעש גדול הבא מארץ לפון . והוא רעש לבאות מלך בצבא הבאים לשום וגו' : תנים . ע' ישיעה י"ג כ"ב :
- (כג) ידעתי . הנני שומע כי האויב מתקרב . אך יודע אני כי לא ביד האדם

להללית את דרכו . ואם לא על פיך חין כח ביד האויב להחריב ביתך רש"י (שנוררפר ורוז'): לא איש הודך וגו' . כשארס הולך חין בידו להכין לערו שלא יכשל ויפול . כטעם לב אדם יחשב דרכו וה' יכין לערו (משלי י"ז ט') . והטעם . אע"פ שהאויב קרוב לנפול עלינו . יש צורך להללנו . או להקל הרעה מעלינו :

(כד) יסרני ה' . אם כן גם אם גזרת שיבא עלי האויב . אל תתנהו לעשות זו כלה . ויסרני . אך במשפט . ולא בחץ :

(כה) שפוך חמתך . אם כוונת הנביא להתפלל על צרת הגלות שלא תבא איך חמר כי חללו את יעקב וגו' ואת נהו השמו . שנראה כאלו נחרבה ח"י ? ע"כ נ"ל שהיה מחמת הנביא להשתמש בשני פסוקים אלה ממזמור ע"ט כדי לסיים בתוכחה . ועם כל זה לא יחרה לב העם עליו . כי הוא כמתפלל עליהם :

יא

(א) הדבר . נבואה אחרת . ולא ידעתי זמנה :

(ב) שמעו . הרי זה מן הצוים שאינם כלפי אדם מיוחד . אלא כלפי כל השומעים . כמו שכתב רד"ק בישעיה (ל"ה ג') . האל מדבר בסתם אל כל השומעים שמעו וגו' ודברתם וגו' ואח"כ מיוחד הדבור לירמיה ואומר לו ואמרת אליהם (אח"ת) . ולדעת אחרים נ"ל שמע או שמעו ודברתם . וכן העיד רד"ק כי יונתן תרגם ותמליצו . נראה שהיה קורא ודברתם . והוא מפרש שמעו את דברי הברית הזאת שהם הדברים שיאמר ירמיה אל העם . ואח"כ אינל מסייע כי כן למטה פסוק ו' כתוב קרא את כל הדברים האלה וגו' שמעו את דברי הברית הזאת :

(ד) אשר צויתי . כלו' חין זו ברית חדשה . אלא הברית אשר צויתי את אבותיכם : ועשיתם אותם . אותם חוזר למלת דברי שהיא נשמעת באמרו שמעו בקולי . וכיוצא בזה אם חבול תחבול שלמת רעך . עד בוא השמש תשיבו לו . תשיבו חוזר לשם חבול שהוא בכח הפעל אם חבול תחבול . ורוח' אומר שאותם חוזר לדברי הברית . וזו זרות גדולה . כי הם שני מאמרים . כי ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת הוא מאמר שיאמר הנביא לבני דורו . ומאמר שמעו בקולי ועשיתם אותם הוא מה שאמר ה' ליולאי מצרים . ולא אכחד תחת לשוני כי מלת אותם מיותרת . והנכון ועשיתם ככל אשר אצוה אתכם : בור וברזל . מלי ציבים . חפירה בקרקע . שמבערים בה האש להתיך הברזל :

(ה) למען הקים . המשך דברי ה' אל יולאי מצרים . עד חלב ודבש : כיום הזה . דברי ה' אל ירמיה : אמן ה' . מפני שאמר לו ה' : ארור האיש אשר לא ישמע . השיב כן . להכניס עצמו בכלל השומעים :

(ט) נמצא קשר . אנשי יהודה כלם בעלה אחת כאלו קשרו קשר זה עם

זה. ור"ק ורון יחזק פירשו שאמר ששבר בתשובה בימי יאשיהו חזרו בימי יהויקים להרשיע. ורוז' ולפניו הסליר פירשד שזה לאמר בימי יאשיהו. ושהכוונה שהיו חוטאים בהחבא. מפני פחד המלך. ולי היה נראה שהוא דרך מליצה כאלו האחרונים באו בקשר עם הקדמונים לשונו על עונותם. ולפיכך לא אמר קשרו קשר. אלא נמצא קשר. כי הרואה מעשיהם מוצא כאלו קשרו קשר. ולדעת יא"ח הכוונה כי יושבי ערי יהודה. ויושבי ירושלים הסכימו בענה אחת להכעים את ה' :

(י) והמה. הבנים גם הם כאבותם :

(יג) לבושת. כמי לע"ז שהנעם בה ידש ממבטחו. וכן ירובעל נקרא ידששת (ש"ב י"א כ"א) :

(יד) בעד דעתם. כדי שאלים מרעם - יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים תרגמו בעת רעתם. וכן נמצא בהרבה ספרים כ"י ; ואע"פ כן רחוק הוא שיאמר בעת שתי פעמים בסמוך. בעת קראם אלי בעת רעתם :

(טו) מה לירידי. רבו הפירושים בכתוב הזה. וכלם דחוקים ורחוקים. והנני רואה כי מליצת יעברו מעליך היא כמליצת ראה העברתי מעליך עונך (זכריה ג' ד'). והנני מפרש המקרא הזה המשך הענין הקודם וחתה אל תתפלל וגו'. מה לירידי ירמיה בבית ה' הוא בית המקדש להתפלל על האומה בעשותה המזמתה והעונות הרבים. ועתה כנחזיר פניו כנגד האומה ואומר. את חושבת כי ע"י צער קדש. וע"י הקרבות שתקריבי בבית הזה יעברו מעליך עונותיך : כי. לחזק. והוא דרך החול. אם יהיה הדבר כן. אז ברעתך תעלזי. ושלוס יהיה לך בכל חטאתיך. וזה לא יתכן. אח"כ מלאתי לר' מאיר אבריק פירוש קרוב לזה במקל :

(טז) וית רענן וגו'. הנביא מדבר כנגד האומה ואומר : הנה מקדש ה' עשה אותך כזית רענן יפה פרי ויפה תאר (רד"ק). או יפה מלך פרי תאר שיש בו. כל' מלך היות בו פרי בעל תאר כלומר פרי יפה (רוז') ; אך עתה בשמעו המולה גדולה. כי קול המון פשעך עלה באזניו. הוא מליצת אש סביבות הזית הזה. וענפיו ישרדו באש לחלקים דקים. והזכיר הזית בל' זכר ובל' נקבה כמו שמלאנו גפן. ^ט ואולי הניחן לקרוא ורעו. כמו רעו עמים וחתו : (יז) הנוטע אותך. כנגד הזית שהזכיר למשל מדבר : אשר עשו להם. כי עשו הרע לעצמם. והנה מלת רעה נאמרת לשני ענינים. לענין הצרות (דבר עליך רעה). ולענין המעשים הרעים (בגלל רעת בית ישראל). ודרך צחות הוא בלה"ק לומר מלה אחת לשתי הוראות מתחלפות לפיכך אמר שאמר בגלל רעת בית ישראל על ההוראה השנית. אמר אשר עשו להם. כל' אשר עשו להם רעה. ורעה זו על ההוראה הראשונה (יא"ח) :

(יח) ור' הורדיעני. ענין אחר הוא. ארצו ירמיה כשהיה בעיר מולדתו בעתות. והכוונה ה' הורדיעני מחשבותי אשר עירי עלי לרעה. ורק ע"י כן ידעתי. כי מתחלה הייתי נועם בהם ; וכעת הענין הזה כאן. כי (כדברי

אח"ת) לפי שהוא עתיד לומר למטה (י"ב ו') כי גם אחיך ובית אחיך גם המה בגדו בך. ראה להקדים ולהודיע מה היתה בגידתם בו. אז מחזיר פניו כנגד האל ואומר לו. כבר הראיתי מעלליהם. הודעתני אותם כאלו ראיתם : (יט) אלוה. תאר בלי ערבי לכבש ביימי המלומד ללחוך בגד בעליו (בשארע ורו') : יובל לשבוח. והוא לא כן ידמה : נשחיתה וגו'. כך היו אומרים : נשחיתה עץ בלחמו. מליצה היא. נשחית העץ. עודנו עושה פרי : בלחמו. הוא פרי. ובערבי קוראים לפרי האילנות אכל (רו'). והנה ירמיה ממשל לעץ. ונבואותיו ותוכחותיו הן הפרי. והזכיר המליצה הזאת. כי השחתת העץ העושה פרי אסורה מן החורה. וכן ירמיה היה איש עושה פרי טוב לעמו. והריגתו קשה מהריגת איש אחר. ורו' פירש העץ עם פרוי יחדו. ואין הבי"ת מורה עם :

(כא) לאמר לא תנבא וגו'. לא שהיו אומרים לו כן. שא"כ איך יאמר ולא ידעתי כי עלי וגו'. אלא כך היו מחשבותם : סיבאמט' שמיד. ואח"ת אומר כי אנשי ענתות התחילו לבקש להמית ירמיה בעקבה. ולבסוף בראותם כי לא יוכלו לו. כי היה נשמר מהם (כי ה' הזהירו) אמרו לו בפירוש לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידנו. ואז אמר ירמיה הנבואה. והתחיל ואמר וה' הודיעני וגו'. כלומר כבר קודם לכן הודיעני ה' שהם אורבים לנפשו וער הזמן שהוא הייתי ככבש אלוף וגו'. ומשעה שהודיעני מחשבתם בטחתי בו שנקום את נקמתי. אך עתה שכבר גלו מחשבתם הרעה : כה אמר ה' על אנשי ענתות וגו' :

(כב) ושאריות לא תהיה להם. דרך הפלגה :

יב.

(א) צדיק אתה וגו'. חזר לענין שלמעלה קודם וה' הודיעני (אח"ת). והנה אחר שאמר ה' לירמיה ואתה אל תחפלי בעד העם הזה וגו' וגו' עד לקטר לבטל. התחכם הנביא החסיד ללמד מניגוריא על בני עמו : ואמר מדוע דרך וגו'. כלו' למה אלה מניח לרשעים מתי מספר אשר בקרב ישראל שיליחו : וזה גורם שאחרים ילמדו מהם וידבקו בדרכיהם הרעים : אך משפטים ארבר אותך. אע"פ שידעתי כי צדיק אתה ושלא יתכן לי לריב אתך. ראה אני לדבר אתך משפטים. ולומר לך מה תעשה ; עיין המליצה הזאת למעלה א' יו'. וד' י"ב. ולמטה ל"ט ה'. ונ"ב ט' :

(ב) שרשו. מוהר"ר אברהם לאטיש אומר כי הראוי שרשו בקל. כי הפעל כמו הפעל אביו לא יורה רק על עקירת השרשים (ושרשך מארץ חיים) כמו ואלאלי ישראל שרשו (איוב ל"א ח'). ויהיה הקל שזה להפעיל כמו אני ראיתי אויל משריש (שם ה' ג'). ונכון. ואולי גם בפסוק אף בל שרש בדרך גזעם (ישעיה מ' כ"ד). הראוי שרש :

קרוב אתה בפיהם וגו'. חוזר לכ' יור רשעתם. שאף הם מראים עצמם כדיוקים אין חוכם כבדם :

(ג) אתה ה' ידעתי. אתה יודע כי לכל משגה אני אומר לפיך מה שאני בא לומר: תראני ובחנת לבי אתך. אתה רואה אותי ואתה בוחן לבי איך הוא אמת: התקם. מל' עד הכתיקו אותם מן העיר (יהושע ח' ו') הפרש והרחק את הרשעים מכלל האומה. והבדילם לרעה מכל שבטי ישראל. למען הנשארם ישמעו וייראו ולא יוסיפו לעשות כמעשיהם :

(ד) עד מתי וגו'. שאל אין אתה מעשים החוטאים. הנה האחרים. והם הרוב. בראותם הללחתם. יאמרו אין דין ואין דין. כי אין ה' רואה ומשגיח מה תהיה אחריתו. עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה. ומתוך כך ההשחתה הולכת ומתרבה בקרב האומה. ובמתוך כך תאכל הארץ: ועשב כל השדה ייבש; ואמנם הזכיר יובש העשב. ומיתת הבהמה. כי בימי ירמיה היו ביהודה שנות בצורת זו אחר זו. עיין למטה י"ד א': ספתה בהמות. שם רבים ל' נקבה בא פעמים הרבה עם פעל יחיד על דרך ל' ערבי. כמו בנות לעדה עלי שור (ברא' מ"ט כ"ב) =

(ה) כי את רגלים רצת וגו'. זו תשובת האל. ושתי המליצות האלה משל הדיוט הן ובארץ שלום אתה בוטח גם הוא משל. והוא לשון קלרה. וענינו. בארץ שלום היית בוטח ואע"פ כן פגע בך רע. ואיך תעשה בגאון הירדן. והוא מקום חיות רעות. כתרגומו. וכמו שכתוב קול שאגת כפירים כי שדר גאון הירדן (זכריה י"א ג'). וכך למטה (מ"ט י"ט ו' מ"ד) הנה כארץ יעלה מגאון הירדן. וכן העידו עובדי ארמות כי על שפת הירדן נקלטה המקומות יש יער מלא עצים [וככתוב כלבה נא עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת (מ"ב ו' ב')]. ושם נמלא חיות רעות. ואותו מקום נקרא גאון הירדן (רו'). וטעם שתי המליצות האלה הוא: לא יכלת בדבר הקל. ואתה מתפאר בדבר הקשה. והכוונה מפורשת בכתוב הסמוך: תתחרה. קרוב לעין אל תחמר במרעים. והיה אפשר לקרוא תתחרה: וע' למטה כ"ב ט"ו :

(ו) כי גם אחריך וגו'. הכוונה איך תרשע. שאתה יודע כי רובם זכאים. ולכך תתפלל שאעניש רשעים בעבור הללתי הרוב. שלא ילמדו מהם? הנה אחריך ובית אחריך היית בוטח בהם ומאמין בהם. והנה גם הם בגדו בך. ראה איך איך מכיר לבותם! מעתה אל תאמן בהם. ודע כי אין מיעוט רשעים. אבל כלם או רובם. לפיכך כבר נחתם גור דינם לכליון. ולא אחוש עוד להעניש קצתם להללתי קצתם. אבל איני להם שילוחו כי חפצתי להשמידם: קראו אחריו מלא. מלשון אשר יקרא עליו מלא רועים (ישעיה ל"א ד'. ועיין למעלה ד' ה'). קראו בני אדם שיקבצו עליך :

(ז) עזבתי את ביתי. לכן מאחר שכלם או רובם רשעים הנני עוזב את ביתי וגו' :

(ח) העיף וגו'. אחר שאמר שסיתה לב' כאריה : הוסיף ואמר איך היתה

כזאת שהיתה לי נחלתי כעיט לבוע ! ואחר שהיא נהפכה לעיט. ראוי שיבא העיט סביב עליה. לכן לכו חספו וגו'. העיט הראשון הה"א לתמיהה. ויפה נקדה פתח. והוראתה שהענין הוא זר ולא יאומן כי יספר והעיט השני הה"א ליריעה. וראויה לקמץ : וכן מלאתי אח"כ בדפוס ' ברישא : עיט. העופות הדורסים. ולבוע לשון חלצות שאלצעותיו חזקות לדרוס : דה"ת. הפעיל משרש אחת :

(י) רועים רבים. משל על החרבן. והוא מצייר אותו כאלו כבר נעשה. והנה הרועים משחיתים הכרמים והשדות על ידי שלוח בעידם. וכאן הכוונה על לבאות מלך בבל : בוססו. פיעל משרש בוס ענין רמיסה : (יא) שמה. פעל שלא חקר שם פעלו (impersonale) והכוונה על כל א' מהרועים הנכרים. או על א' המיוחד שבהם. והוא מלך בבל : אבלה עלי שוממה. נהייתה שוממה היא מראית לי כאבלה וכאלו היא זוכה עלי ולועקת אלי : כי אין איש שם על לב. לחקור את דרכיו. ולשוב אל ה'. ועד כאן דברי האל :

(יב) על כל שפיים במדבר באו. ביאה על. לשון נופל על נפילת האויבים או הרעות והלכות על איזה מקום או אדם. כמו למעלה ואביא עליהם את כל דברי הכרית. והזכיר השפיים לומר כי גם המקומות הנבוזים לא ימלטו : במדבר. לא מדבר ממש. אלא כל ארץ רחבת ידים : חרב לה' אבלה מקצה ארץ וגו'. מקלה ארץ יהודה ועד קנה מהלכת חרב ה' שהיא חרב אוכלת :

(יג) זרעו חטים. משל על העדר ההלכה : נחרדו לא יועילו. לשון נחלה מכתי (למעלה יו"ד י"ט). הם מדוכאים הרבה. ואין להם תעלה ורפואה : ובשו. זווי. והכוונה לעתיד. והפך פניו כנגדם ודבר להם לנכח. ואם היה כתוב מתבואותיהם היה ובושו עבר מהוסך לעתיד לנשתרים. ואולי היה נכון יותר : (יד) כה אמר ה' על בר שבוני. היל"ל שבוני. כי הם דברי הנביא. ודברי האל מתחילים הגני נותנים. אלא כי כן דרך הנביאים. וכן למטה (י"ד ט"ו) כה אמר ה' על הנביאים הנבאים בשמי : על בר שבוני הרעים וגו'. הן האומות הקרובות לא"י. כגון עמון ומואב ואדום. שהיה דרכם בכל דור ודור לבא בנבול ישראל לבלע ולהשחית. וירמיה מתנבא כי ישראל יגלו לבבל ועממם יגלו גם הגויס ההמה אשר סביבותם. ואחר זמן אלה ואלה ישבו מן הגלות. ואז אם הנכרים ההם יניחו ע"ז שלהם יתקיימו בקרב ישראל. ואם לאו ה' יכריתם. כדי שלא יהיו לישראל למוקש. כמו שהיו בזמן הבית. והנה לעולם אין הקב"ה מעניש את האומות על היותן עובדות אלילים. אמנם כדרך שהשמיד שבעה עממים כדי שלא יהיו למוקש לישראל. כך ירמיה אומר שהאל יתוש העמים ההם ויאחדם כלו' ירחיקם מעל גבולם ושליכם אל ארץ אחרת אם יסיפו לעשות כאשר עשו. שלמדו את ישראל להשבע בבעל :

ואת בית יהודה אתוש מתוכם. על ידי הגלות. כי לא יגלו חלה וחלה
למקום אחד :

יב.

(ה) **הלך וקנית וגו'.** רמב"ם (שטיידלין ורוח) ואחרים אומרים שלא כל זה
בפועל. והרמב"ם אומר שיהיה במראה הנבואה. ושטיידלין
ורוח' אומרים שלא היה אפי' במראה הנבואה. אלא שהנביא אמר נבואתו דרך
משל ומליצה (parabola) כאלו כך היה הדבר. וכענין האיש הרש והאיש
העשיר שאמר נתן לדוד. וזהו דרך יונתן בשובע. ודון יצחק אומר כי בכל
מקום שהכתוב מעיד דרך ספור שכן היה הדבר. האמת שהיה כן. כמו ויעש
כן הלך ערום ויחף (ישעיה כ' ב') - אמנם כשהנביא עלמו אומר שהיה כן
או שעשה כן. אפשר שהיה במראה הנבואה (ע' בפירושו להושע א'). והחקירה
הואת צריכה עיון גדול. אמנם בענינו אין שום טעם לומר שלא היה הדבר
בפועל. אך נ"ל כי העמדת האזור והנבואה לא היו לעיני כל העם. אלא
מתחלת הסיון כלם דברים שאמר ירמיהו באזני העם. והכוונה לומר כי ה'
אמר אליו שכבר היו חזינים לו. אבל עתה כבר נשחתו. ולפיכך נאוו לומר
להם כל נבל ימלא יין. והנה הפרשה הזאת נבואה אחרת היא ונאמרה בימי
יהויכין (יכניה) בן יאשיהו. עיין פסוק י"ח. וכן דעת רוח' : ובמים לא
תביארו. לא תכבסו בשום זמן. כדי שתמלא זיעה ויעהר לרקוב (רש"י)
או כדעת דון יצחק. ע' דבריו. וטעם המשל הזה מפורש למטה כי כאשר
ידבק האזור אל מתני אדם כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל : ושמתו על
מתניך. הכוונה סמוך לבשר :

(ד) **פרתה.** בושארט ואחריו וויינפלד ודאטי אומרים שאין זה נהר פרת.
כי לא אמר לא נהר ולא סהר הגדול. כדרך המקרא. מלבד כי רחוק
פרת מירושלם הרבה. ורוח' משיב שאין זו קושיא. כי הכל משל. אמנם אם
היה זה משל. היה צריך שיהיה נהר פרת רומז לאיזה ענין. וירמיה לא פירש
לנו דבר מזה : ע"כ הנכון שלא נבחר פרת אלא מפני שהיה שם נקיק טלע.
ואולי היה בירושלם או קרוב לה מקום הבקרא פרת. ובושארט ואחרים שהזכרתי
אומרים כי אולי פרת הוא אפרת. היא בית לחם. או כפר סמוך לו וסמוך
לירושלם :

(י) **המאנים.** הנפרד מאן. והוא שם התאחר (רד"ק) בשקל אלס אלמים.
ודונתו מעפים מן סעף :

(יא) **לשם ודתהלה ודתפארת.** ולהיות (לא ולהיות לי) כלומר
באופן שיהיה לשם ולהלה ולהפארת. כעטם ולתתך עליון על כל הגוים
אשר עשה להלה ולשם ולהפארת. וא' בערניק הרגם ולהיות לי לשם וגו' .
ואין נראה לי :

ירמיה יג

כח

(יב) נבל. הוא כלי חרס :
(יג) היושבים דרוד עד בסאו. וכן למטה כ"ז ד'. וכן ישבו לך על
כסא ישראל (מ"ב י' וט"ו י"ב). וכן מפרי בטןך אשית לכסא לך
(תהלים קל"ב י"א). גם צניהם עדי עד ישבו לכסא לך (שם י"ב) כשהממלא
מקומו הוא בנו אומרים שהוא יושב לו. להנחתו של זקן. אבל אם איש מאומה
אחרת או ממשפחה אחרת ימלוך תחתיו. לא יאמר שהוא יושב לו. אלא שהוא
יושב על כסאו. ולא יכלתי לפרש הכוונה הזאת בחרגומי איטלקי: שכרון.
משל לזרות המשיבות האדם נבהל ויוצא מדעתו. כטעם ושכורת ולא מין
(ישעיה כ"א כ"א) :

(יד) ונפצתים. משל לקוח מנבלי חרס שנשברים בהכאה. ודרך השכורים
אחר ששתו ושכרו מריצים זה עם זה ומנפלים הכלים. ע"כ אמר שיתמלאו

שכרון. ואמר שיכרו יהיו הם עצמם כנבלי חרס. וישתברו זה בזה :

(טו) רגזו לה'. אלהיכם בבור. כמו בני שים נא כבוד לה' אלהי ישראל
ותן לו תודה. הכנעו לפניו והתודו חטאתיכם : במרם יחשיך. משל

מתיחס לענין השכרון שזכר. כי השכור יתבלבל מאור עיניו : יתנגפו. רגל

אחת בחברתה כמו שיקרה לשכור. או בא ההתפעל להוראת בנין הקל. ולא

יזכיר במה יתנגפו. כמו ורגלך לא חבוק (משלי ג' כ"ג) : עד הרי גשף.

בלכתכם על הרי גשף. לשון נגיפה אינו נקשר במלת על. אלא בצי"ת. כמו

פן חבוק באבן רגלך. וכאן הוא בודד : הרי גשף. משל. חמרים חמרים

של חשך. חשך על בני חשך. כאלו הוא הר גבוה : ושמיה. האל ישים העין

כלו ללמות. והכניי הנקבה כדרכו רומז לדבר וענין. כמו מאת ה' היתה זאת :

או (כדעת אח"מ) הכניי חוזר למלת דרך (אעפ"י שלא חכמה). ישים דרכיכם

ללמות : ושיית. מקור המשמש להוראת הזמן שלפניו : עיין פירוש ציפיה

ח' ו'. ואולי הוא ע"ד לשון ארמית. כמו ומני שים טעם שהוא פיעל עבר

והוראתו כהוראת בנין אחפעיל. וכאן יהיה עבר מהופך לעתיד :

(יז) במסתרם. במקום שיוכל אדם לבכות ואין מחיר : מפני גוה.

מפני גאוחכם :

(יח) למדך ולגבירה. יהויכין ואמו שגלו ככתוב למטה כ"ט ב'. רש"י ר"ק

(ורח'). הן אחת כי גם למטה כתוב הגבירה ולא פורש אם היא אמו

או אשתו. ודן יחזק וגיו' אומרים אשתו. והנה מלאנו (מ"א ט"ו י"ג) וגם את

מעבה אמו וסירה מגבירה. וכן ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה (מ"ב י')

י"ג) סגרה שהכוונה בני המלך יהוים : ובני איזבל אמו. כי מה צורך להזכיר

בני המלך ובני המלכה ? השפילו שבו. שבו בשפל : כי ירד מראשותיכם.

מה שהיה תחת ראשיכם. שהיה ראשיכם מתנשא. עתיד לירד ולגפול :

מראשותי. שם דבר. מורה על כל מה שנותנים עליו הראש. לא מה שנותנים

על הראש כפירוש רש"י שחשב כי מראשותיכם היא עצמה עטרת המלכותיכם.

גם איננו שם המקרה (ראשית ושלטון כדעת ר"ק ואחרים) כי הוא כתוב צו"ד

כמו מראשותיו. מראשותי שאל (ש"א כ"ו י"ג). ונקוד מראשותיכם הוא על דרך מלאכותיך (תהלים סוף ע"ג). ונקוד מראשותיו הוא על דרך מלאכה מלאכות. אלא שבאן נחה האל"ף. וכאן לא נחה:

(יט) ערי הנגב. היא ארץ הדרום. למטה מירושלם: סגרו. מפחד האויב. הבא מפון. וזה אות כי כבר לכד א"י: הגלת יהודה. זה מסיף על הקודם. והוא מצייר כאלו באו האויבים והגלו את כל אנשי ארץ יהודה: הגלת. משפטו הגלית. כמו ועשת ארץ החבואה: הגלת שלומים. הגלתם גלות שלמה (כמו י"ד צעזעז י"ד א' ר'). ומלת שלומים שם בל' רבים. עומדת במקום תאר הפעל. כמו ותרד פלאים:

(כ) העדר וגו'. מדבר עם ירושלם בגלוי אנשים. ואומר לה איה עתה העדר הניתן לך ושהיית מתפארת בו? כי בא האויב ולקחו וגלה ממך כבודך. והעדר הם אנשי ישראל. שקראם למכולה (י"ז) עדר ה'. והאל הוא אשר מסר עדרו לירושלם שהיא אם המלוכה. ובסוף הסימן הזכיר בפירוש שם ירושלם. איך לך ירושלם. וזה טעם שאו עיניכם וראו שהכתיב הוא ביו"ד שאי עיניכם וראי. והדבור כנגד ירושלם; ובתחת שהתקינו. לקרוא שאו וראו הנה ראוי שיתקינו לקרוא עיניך:

(כא) כי יפקוד. עליך. כשיבא בעל האן (הוא האל) לפקוד ולדרוש את לאנו מידך: ואת למדת אותם עריך ארופים לראש. ר"ק דון יצחק (רו' וגו') פירשו אלופים לשון שררה. ופירשו אותם על הכשרים. והענין על אלו שקרא מלך אשור לעזרתו. והנה ידענו כי אין מלכות כשרים מלכות אשור. אלא אחרת. ולא מצאנו למלכי יהודה שהתחברו מעולם עם הכשרים. אלא חזקיה שקבל מלאכי מרודך. אך מימי מנשה ואילך היו הכשרים תמיד אויבים לישראל. ואי בראותי למצולה ואני כבשם אלוף. ובראותי כאן פועל למדת. ובהיות ג"כ הענין על העדר והלאן. ל"ל שהכוונה באותם על האן שזכר. ואלופים מענין כבשם אלוף. והכוונה. ואת הנה כבר היית אוהבת את לאך מאד. עד שלמדת אותם לבוא על ראשך. על דרך הכבשים האלופים והמלומדים החביבים לבעליהם. וכל זה (מלבד פחדך כי יפקוד עליך) יוסיף לך מכאוב כאשר ילכו בשבי. והנה צייר צער הרועה כשהייתה לאן מרעיתו אוהבת ממנו. כי יהיה צער כפול. מאד אחד מצטער על חסרון כיסו. כי יבא בעל האן ומידו יבקש האו וצדק. ומאד אחר יצטער גם מאהבתו אשר אהב את האוהבת אם היתה מלומדת וחביבה לו:

(כב) נגלו שולך. דרך בזיון לאשה כבודה. כעס וגלית שולך על פניך ונראה קלוק (נחום ג' ה'). וכן למטה (כ"ו) חשפתי שולך על פניך ונראה קלוק. וכל זה סימן לירידה מכבוד. ועיין ישעיה מ"ז. ומלית גלוי השולים איננה מליצה מדויקת. כי הבשר יתגלה בהגזת השולים. וכן אריק חרבי. עיין שם רש"י: נחמסו. נגלו. וכן ויחמם כן סכו (רד"ק). וכל חמם נהפך ובתמורה כמו חשף:

(כג) היהפוך וגו'. אחר שאמר ברב עוק. חזק הענין ואמרו כי כ"כ הם משוקעים בחטא. שכמעט לא יוכלו לשוב. כמו שהכוש לא יהפוך עורו: חברבורותיו. כתמים הדומים לכתמי חבורה (רד"ק):
 (כד) כהש עובר. כקש שהוא עובר ממקום למקום לקלותו: לרוח מדבר. חוזר לתחלת המקרא: אפי' לרוח מדבר. כלומ' ברוח חזק כמו הרוח הבא מלד המדבר שהוא יותר חזק. כמו והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר (איוב א' י"ט):
 (כה) מנת מדיך. כמדתך. המנה הראויה לך. לשון מדרו בר. שהוא בדר כמדת ארך האדם:
 (כו) גאופיך ומצהלותיך זמת ונותך. ראיתי. ועל גבעות נשדה ראיתי שקולך. והיא מליצה קצרה: מצהלות. תחלת הנחתו על קול הסוס. מזהלות אביריו (למעלה ח' י"ו). והושאל לקול שמחה של זמרת ואח"כ לכל מיני שמחה. כגון והעיר שושן להלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו): לא תטהרי וגו': אמר תחלה אי אפשר שתטהרי משקולך. ואח"כ תקן הענין ואמר אחרי מתי תמחית עוד להטהר? רמז בזה כי עוד יש בידם לשוב ולהטהר. מאלו לשון המתנה מוכן אחר תלת מתי. ואתה ה' עד מתי:

יד.

(א) אשר היה דבר ה': וכן למטה מ"ו ומ"ז. ענינו זה הוא מה שהיה דבר ה' אל ירמיה. זה הוא מה שבא בנבואה לירמיה: הבערות. שנות בצורת זו אחר זו. ולא פורש מתי היו. ורו' אומר שהיה זה בימי יאשיהו. והוא מביא ראיה מן וימנעו רביצים ומלקוש לא היה (ג' ג') ולא אמרו בלבכם ירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם וגו' (ה' כ"ד) עד מתי תאכל הארץ ועשב כל השדה ייבש. (י"ב ד'):
 (ב) קדרו דאריץ. יושבות לארץ לבושות שמורים. כאכל. המשיל הערים כאלו הן בעלי נפש. ומראה שכבר היה הרעב כשאמר הנבואה הזאת. והוא נבא שימשך עוד ולא יפסוק:
 (ג) ואדיריהם וגו'. הזכיר העשירים להגדיל הניזון. כי זה הוא שהיה העשיר חסר מים. שדרכם להמלא בלא כסף ובלא מחיר: באו עד גבים. הצעירים והמשרתים באו אל בורות מים שיש לאדוניהם. ואדוניהם מתפארים כי לא יחסרו שם מים: שבו בלילה. הכניו חוזר לאדירים. העשירים כשרואים כליהם חוזרים ריקים בושו ונכלמו: ריקם. מאר הפעל. באופן ריק כל' בלי מים: וחפו ראשם. סימן אבלות. וכן וראש לו חפוי (ש"ב ט"ו ל'): גבים: בורות. וכן עשה הנחל הזה גבים גבים (מ"ב ג' י"ו). ובמשקל אחר ולחשוף מים מנבא (ישעיה ל' י"ד). ואולי הוא מלשון גָּאָ בארמית שעינו גומה וספירה:

(ד) בעבור האדמה חתה. מפני האדמה שחתה ובושה. בושו אכרים עובדי האדמה:

(ה) כי גם אילת. שהיא זריזה לשמירת ילדיה הרבה מאד (ע' בושארט). גם היא יולדת ועוזבת ילדיה. כי אין דשא:

(ו) ופראים עמדו על שפים: הפראים אובדים לשון על השפיים. וכן הביא רח' נשם פאללום; ונ"ל כי מדרך הפרא לנפש כה וכה. ועתה הפראים עמדו דומם על שפיים מפני חולשתם: שאפו רוח. מפני רוב החום. כי אין נשם. וגם מפני הרעב: כתנים. ל"ל כמו חנין. ודוגמתו התנים הגדול (יחזקאל כ"ט ג'). ומנהג התניניים להנביא רחשם ולפתוח פיהם ולשאוף האויר וגם העופות העוזרים דרך שם: בלד עיניהם. לשון כליון עיניים ידוע בענין מוחלת ממוסכה. כמו כלו עיני מוחל לאלהי (תהלים ס"ט ז'). כאלו אדם יושב ומביט חס יבא הדבר המקווה עד שעיניו כלום:

(ח) בגר בארץ. שאינו חושש לטובת הארץ אשר הוא גר בה. נטה ללון. נוטה מדרכו ללון בלילה:

(ט) למה תהיה כאיש נדהם. למעלה התרעם על הסתרת השגחתו מהם כאלו אינו חושש להם. ועתה מוסיף שחש לא ישניח על פניו יראה כאלו לא יוכל להושיע: נדהם. כמו נדום משרש דמם (קוליוס) או משרש דום. וכמו שמאלנו בארמית בהת' ענינו בלשון וכן נהרה ונר. וכן מול ומהל: והטעם כאיש משועמם ויושב דומם מפני התמיהה. ואעפ"י שהוא גבור לא יוכל להושיע:

(י) בן אהבו לנוע. מפני שזכר הפראים הזכיר אהבת ההתנועעות. כמו למעלה (ב' כ"ד) פרא למוד מדבר בלחות נפשה שאפה רוח: ואחריו מנעי רגלך מיהא וגו' לא כי אהבתי זרים ואהביהם אלך. וכן כאן הוא אומר הם אהבו לנוע ולשוט כה וכה אחרי אלהים אחרים ולהתחבר אל האומות ורגליהם לא חשבו לשוט בארץ. כן. כמו הפראים הזכרים למעלה לפיכך אני מוכרח לפקוד עונם. ולא אוכל להראות נכחי להושיעם:

(יא) כי יצומו. ל"ל כי אין תחלת הוראת לשון לום הענוי ממאכל ומשתה אלא קבוצ העם לפני אלהיו לשון בכתובה בטעם קראו לום והשיבו את נבות בראש העם (מ"א כ"א ט') וכן הן לריב ומזה חלומי. וכן כאן אומר איני שומע אל רחם משמע שהיו מתקבלים להחפץ. והמלה מלשון צומת הנידים. ולמאס. וכן בערבי צומס לשון כרוץ וקבוצ וכן מלחמי אח"כ דעת ר' יוסף קמחי: אלא שהוא מפרש כן רק בקצת מן המקומות שבהם בהם מלת לום. ולדעתי זה עקר הוראת לשון לום. אלא שאח"כ הושאל על הענוי עצמו: כמו ברכי בשלל מלום. בעבור הילד חי למח' (ש"ב י"ב כ"א). אמנם התענית עקר שמו ענוי נפש. ולום הוא שם מושאל. וזה בהפך מזה שקצת מייחס אומרים שלא תחבאר בתורה ענין התענית ביום הכפורים. מפני שלא הזכירה לשון לום. ועין פירושי בישעיה כ"ח ג':

(יג) לא תראו חרב . כמו ומרב ורעב לא נראה (למעלה ה' יג). וברפוס ברשא תיראו ביו"ד . כמו חרב ירחס (יחזקאל י"א ח') . ומסח שלנו עיקר :

(יד) שקר הנביאים . המהפך שבמלת שקר הוא ט"ס . ול"ל יתיב וכן הוא ברפוס ברשא ובתנ"ך רע"ח . וברפוס פיזארו פס פירוש דון יצחק . וכן מלא גם יוחן סיינריך מיכאילים בכ"י ערפורט ובקלס דפוסים . ועיין דקדוקי § 142 : לבם . כל"ל . עיין מנחת שי :

(טו) את רעתם . כאלו רעתם עלמה עליהם תשוב :
(ז) ואר תרמינה . משרש דמס . ענינו דומיה ושקט . וכן עיני נגרה ולא תרמינה : ושרש דוס . דמס ודמה קרובים או אחדים בענין :

(יח) כי גם נביא גם בהן סחרו אל ארץ ורא ידעו . גם הנביאים והכהנים שמדרכם לשבת בתוך העם להוכיחם ולנחמם ולהורחם . עתה סובבים ממדינה למדינה לבקש מנוח . ולא ידעו היכן ילכו והיך יקבעו דירתם : אל ארץ . מארץ אל ארץ . ולא חוץ לארץ ישראל אלא מארץ יהודה לארץ בנימין וכיוצא בזה :

(כ) עון אבותינו . ע' משתדל שמוח דף י"ב ריש ע"ב :
(כא) אל תנאין . חוזר לכסא כבודך . והוא בית המקדש : זכור . חוזר לביתך : זכור בריתך חתנו . ואל תפר בריתך חתנו (רד"ק) :
(כב) ואם השומים . מאלהם :

טו.

(א) משה ושמואל . שהתפללו בעד עמם והגינו בעדם . וכן כתוב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו; ואולי (כרעת מוהר"ר יא"א) הזכיר משה ושמואל . כי משה הוציא מים מצור החלמים . ושמואל הביא הגשם בלא עמו (שמואל א' י"ב) . וכאן בשנת בצורת ועצירת גשמים היו עומדים : אין נפשי אל העם הזה . לא תחקרב אליהם . אך תשאר רחוקה מהם . כמעט פן תקע נפשי ממך (למעלה ו' ח') : שלח מעל פני . בדבור . סודיעס שמאסתי בם ולא חפצתי קרבנם . והראיה שהכוונה בדבור . הפסוק הסמוך והיה כי יאמרו אליך אנה נלא :

(ב) אשר למות למות וגו' . היוצא למות יאל למות והיוצא למרב יאל למרב . כל' קצת מכס יאלו למות וקצת מכס יאלו למרב וגו' והוא מליצה בלה"ק . דומה לה מליצת ושמע השומע . ומליצת ושמע אשה ביום שמתו . וזה כי מלות מי שיהיה . מתי שיהיה איין בלה"ק . ואין הדבור העברי מורכב לומר דבר בלתי מוגבל . לפיכך במקום שיאמר בשאר לשונות ושמע אישה באיזה יום שיהיה . יאמר העברי ושמע אישה ביום שמתו . וכן וביום פקדי ופקדתי . וכן לא יום להס נס . יומת המת : ונשיית המליצה הזאת למטה

(מ"ג י"ח) ובא והנה את ארץ מצרים אשר למות ולמות ואשר לשבי ואשר
לחרב לחרב :

(ג) ופקדתי עליהם : לשון מתי ונתינת שלטון . כמו יפקוד ה' אלהי
הרוחות לכל בשר איש על העדה : לסחוב . לגרר . והוא נוול וגנאי יותר
משיאלוס . וכן לאבול ולהשחית . לאבול הפגרים המתים . או להשחיתם ולשברם
ולפזר עלמותם הנה והנה :

(ד) ונתתים לזעודה . כתיב לזעודה . מלשון והיה רק זעודה (ישעיה כ"ח
י"ט) . שכל הרואה אותם יזע ויחרד . ובתורה (דברים י"ז כ"ח כ"ה)
כתוב והיית לזעודה . וכן ביחזקאל כ"ג מ"ו . אבל בירמיה כתוב לזעודה בשלשה
מקומות אחרים (כ"ד ט' . כ"ט י"ח . ל"ד י"ז) . וכן ב"ה ב' כ"ט ח' :
בגלל מנשה . שהדיח את יהודה לעבוד ע"ז . ואח"כ לא שבו עוד אל ה'
בכל לבם . וכל דקת יאשיהו והשתדלותו לא הועילה להחזירם למוטב . והנה
נעשו על חטאתם שהיה בידם לשב . והסבה הראשונה היה מנשה :

(ה) כי מי יחמול עליך . אחר שהזכיר כל הרעות העתידות לבא עליהם .
חמר כי ראויים הם לכל זה ושאניס ראויים לחמלה . כמו שמפרש והולך
והנה המקרא הזה ושאריו הם כמו מאמר מוסגר . והוא מדבר לנכח ירושלם .
ואח"כ חזר לדבר עם ירמיה ומזכיר את ישראל כלשון נסתר (שלמה חפץ) :
ומי ינוד לך . ענין מנוד ראש לנחם אבלים : עיין פירושי ישעיה ל"ז כ"ב :
(ו) אזורם במזורה . כמו שמפזרים הקס . לרוח כשזורין את הדגן במזורה .
כן הפלתי רבים מהם במלחמה : בשערי הארץ . בשערי המדינות . מקום
המלחמה . כמו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה') : שבלתי .
עשיתי שימותו בניהם במלחמה . והאבות יאחרו שכולים . ומה שכתוב בדר"ק
כי בניו היו אין לו עיין ; וחלילה לומר שתהיה כוונתו כי ה' נשאר בלא בנים .
ושחיה המלה פעל עומד . כי לא מלאו דונמא לזה בכל המקרא . ודר"ק
טנמו בשרשים (שרש שכל) כתב . ואשר הוא פעל יולא שכלתי אבדתי את עמי .
כאשר שכלה נשים חרצן וכו' : מדרכיהם לא שבו . לכך עשיתי בהם כל זה ;
וכל זה ציור העמיד כאלו כבר היה :

(ח) הבאתי דהם . לעמי המכר למעלה כלשון רבים . אבדתי את עמי
מדרכיהם לא שבו : על אם בחור . על אם שאין לה אלא בן אחד בחור
המכלכל את אלמותה (דון יחזק) . ורש"י פירש על ירושלם אם ומטרפולין בא"י
(ואחריו דאליר ואייכהורן) . ודר"ק פירש על קהלת בחורים . ושוררער ואחריו
רו' פירשו הבאתי על האמות בחורים שודדים . ובאמרו אח"כ הפלתי עליה
כלשון יחיד . נ"ל סיוע לפירוש דון יחזק כי על אשה מיוחדת מדבר . היא
אם בן יחיד . ואח"כ מדבר על יולדת השבעה : עיר . ר' יוסף קמחי ודון
יחזק (ולודו זיקוס די דיו) פירשו ארצ מלשון ויהי ערף (ש"א
כ"ח י"ו) ורו' ולפניו שודיר פירשו מלשון ערבי . ומלמדי חביבי
המכס יח"ף ז"ל הביא סיוע ממלת ציר שעינה מכאוב . וידוע

כי ע' ו' מתחלפות. ואני מתחלה היה ל' ענין עיר ממש. אלא שהכוונה זעקה עיר שבני אדם זועקים בראותם האויבים באים העירה. עיר! עיר!
(ט) אמללה יולדת השבעה. אחר שאמר עלמו לי אלמנותיו. הזכיר כי גם בני אלמנות ימותו. והזכיר תחלה אותה שאין לה רק בן אחד. ועמה מזכיר אותה שיש לה שבעה בנים. והמשיל לרעה במיתת בנים כאלו בא שמשם בעוד יומם: ושאריהם. של עמי הזכיר למעלה בלשון רבים (שלמה חפץ): נפחה נפשה. כמו ונפש בעליה הפחתי (איוב ל"א ט'). ותקומת נפח נפש (שם י"א כ'). ודאבון נפש מחורגם מפחת נפש. ענין אנה. ולא כפירוש רש"י יצאת נשמה:

(י) אוי לי אמי. אחר שלא נתקבלה תפלתו על עמו. והשיבו ה' הנבואה הקודמת להנבא לרעה על יהודה. התחיל ירמיה מקונן על עמו. כי לא על חמם בכפיו כל בני עמו ישאלוהו על נבואותיו ועל דבריו: מקללני. ל' שהקריאה מקללני. והיא גורם זרה. ואולי היתה נוסגת בפי ההמון לומר כמו בעבר ובעתיד פקדוני ופקדוני. כן בבינוני פקדוני להוראת מפקדים אחתי (תחת כי מפקדי ענינו מפקדים שלי). וזה מלאתי בתלמוד ירושלמי (פאה פרק ז') הב' דעתך. דאיון פקדוניך. ר"ל חושדים אותך; ובתלמוד בבלי מלאנו פעמים הרבה הבינוני לרבים מסיים בוי"ו על דרך העבר והעתיד כמו מודן להו (חגיגה י"ז ע"ב) במקום מודין. דמפקד (פסחים כ"ב ע"ב) במקום דמפקדן. משהו (שם ל' ע"ב) במקום משהו. מלל (ברכות ח'). דלא מעלו (שם י"ד). ודוגמת מקללני אחר הפייטן ביוזר יום ראשון של שבעות המלבישוך לבוש עדנים. ענינו המלבישים אותך. וכיוצא בזה ומגדלתו ומרוממתו וחבריהם בלשון חכמים. בא הבינוני בכנוי פעל עבר (נבחר) כדי שיהיה הכנוי מורה על הפעול (מגדלת אותו). תחת שחם היינו אומרים מגדלתו. היה ענינו מגדלת שלו. כמו אומנתו יועצתו. וזה כי הבינוני כחו לפעמים ככה פעל. ולפעמים ככה שם והכנוי בהם מורה על הגיטיף. מגדלתו ומרוממתו מקללני המלבישוך כחם כח פעל. והכינוי בהם מורה על הקואלטיף:

(יא) אם לא שריתוך דטוב. רוב המפרשים פירשו על ירמיה. ויש מפרשים תחלת המקרא על ירמיה וסופו על ישראל. והנה אח"כ פסוק י"ב וי"ד הם בלא ספק על ישראל. וג"ל כי הכל על ישראל. והמקרא הזה דבק עם הבא אחריו. ובהיות כי ירמיה מתרעס ומקונן על כי ה' נחר בו להנבא רק לרעה. אמר ה' אליו כי הרעות האלה סוף סוף אינן אלא לטובת ישראל: אמר. אם לא אשים אותך לשארית. לטובתך. כלומר אם לא אמצע אחסם עד שחיו שארית פליטה. וזה אמנם לטובתכם. כדי שתשובו מדרכיכם הרעים (וכמעט שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור). ואם לא אפגיע בך בעת רעה ובעת זרה את האויב. אם לא אשלח בכם האויבים (כלשון וס') אפגיע בו את עון כלו). אז יתכן שיסגר הכרזל והנחשת. כלומר ייגזר

לבבכם הקשה כבדל (כמו וגיר ברזל ערפך ומנחך נחושה). ומליצה קרובה לזאת ביחזקאל (י' ט') וחזרו פליטיכם אותי בגוים אשר נשבו שם אשר העברתי את לבם הזונה: שריתיד. מן שרית שהוא במקום שארית. כמו וגם כל שרית ישראל (ד"ה א' י"ב ל"ח). ומלת שריתיד זרה מאד. אלא שכן דרך הלשון בפעלים הנמייס מן השם:

(י"ב) הירע. משרש רעע. וראויה היתה היו"ד להנקד צרי ולהיות נפעל. כי בקל הוא פעל יולא. כמו תרועעם בשבט ברזל. אבל בעלי הנקוד והטעמים פירשו כרש"י הירוע ברזל את ברזל. ולא כרש"י ממע. שאם כן היה להם להטעים כך. הירע ברזל ברזל מפון: ברזל מצפון. הוא פירוש לברזל

שהזכיר תחלה. וברזל מפון הוא ברזל קשה. כמו Chalybi שנקרא כן על שם אומה הנקראת Chalybes. שהיו יושבין לפני א"י (בשארט):

(י"ג) לא במחיר. כטעם תמכור עמך בלא הון. וכן חס נמכרתם כי ישראל חלק ה' ונחלתו. וכשארס צריך למעות הוא מוכרם למכור אחות נחלתו.

אבל ה' נתן ישראל ביד זרים שאינם מותנים לו כלום בעבורם. והטעם שאין האויבים עובדים את השם ומותנים לו כבוד ותורה על שנתן ישראל בידם.

אבל הם מכעיסים לפניו ומיחסים הגבורה לאליהם: ובכל חטאתיך. אבל אני עושה זאת בעבור חטאתיך ובעבור מה שחטאת בכל גבולך:

(יד) והעברתי את אויביך: למטה (י"ז ד') כתוב והעברתיך את אויביך, וכן היה קורא גם כאלו יונתן בן עוזיאל. וכן המתרגם האלכסנדר

והמתרגם הסורי. וכן נמצא גם בקצת ספרים כ"י. ולדוביקוס די דין ורנ' פירשו והעברתי את אויבותיך את אויביך. מהלוא לאויביך. או עם אויביך;

אמנם מה לי היכן ילכו אויבותי. חס למקום קרוב ואם לרחוק. אחר שיאלו מתחת ידי? ותלמידי מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר פירש (נגד הנקוד)

והעברתי את אויביך בארץ אעביר האויבים בתוך ארצך. וזה יהיה פתאום; לא ידעת. כמו ונצא עליך פתאום שואה לא תדעי (ישעיה מ"ז

י"ח). ודע כי מלת אשר הנמצאת קודם לא ידעת בניאים אחרונים עם פירוש ד"ק ועם פירוש דון יצחק (דפוס פיזארו וממנו גם בדפוס אמסטרדם)

נמצאת ג"כ בדפוס רמ"ח וברישא:

(טו) אתה ידעת. תשלום תלונות הנביא שהתחיל למעלה אוי לי אמי וגו':

אל לארך אפך תקחני. אל תקח משפטי ודיני לעבדו לארך אפך.

כלו' אל תשהה את נקמתי. וגוסיזם פירש אל תקחני כדי להראות אריכות אפך שאתה מאייס את ישראל על ידי ואיך מקיים; וחלילה שתהיה כזאת בלב

ירמיה. והלא תמיד היה מוכיחם שישובו ואם ישבו תהיה להם תקוה. ועוד כמה פעמים מאלוהו מתפלל בעד עמו. והאמת כי על רודפיו בלבד אמר

והקס לי. ולא על העם כלו: דע. כמו זכרתי ופקדתי. והכוונה הראה בפעל שאתה זוכר ויודע:

(טו) נמצאו דבריו ואכלם. אכלתי לווייך כמו שמלחמים. כלי קבלתי בשמחה כל מה שזייחתי להנבא. אם לטוב אם לרע: כי נקרא שםך ערי: וכל זה מפני שאני שלך וכל יעני וחפני לעשות רצונך:
(יז) מפני ירך. נבואתך. כאלו צידך אחת דוחק אחי: כי זעם מלאאתני. נבואת פורענות. כמו ואת חמת ה' מלאתי (למעלה ו' י"א) וינתן רש"י. דון יחזק (ורו'). ודע כי אין לשון זעם מופל אלא חלל האל. וגם ולכס זועמה ישראל עיניו קללה בשם ה'. וכן יזעמוהו לאמים. וכן מזעם לשונם (הושע ז' י"ו) עיניו מזעם האל שבא עליהם בעבור לשונם וגדופיהם. וכן ופנים מעמים (משלי כ"ה כ"ג) עיניו כפי' רש"י לשון הרע גורם שיהיו פר הקב"ה מעמים:

(יח) למה היה באבי נצח. בסבת רודפי: ומכתי אנושה. שאין לה תקות רפואה. וכמו שמפרש מאנה הרפא: וכן ויאש (ש"כ י"ב ט"ו). והנה לפי הפשט האתנה בפסוק זה חוץ למקומו. והיה מקומו במלת הרפא. ונ"ל כי התחכם בה"ט להוציא הכתוב מפשוטו. כי קשה הדבר מאד שיאמר הנביא כלפי האל היה תהיה לי כמו אחוז. והנה יונתן תקן הלשון ע"י תוספת מלת לא. ותרגם לא יהא מימרך לי כדבין. אמנם בה"ט לא היה צידו להוסיף על לשון הכתוב. לפיכך מה עשה? התקין שתפורש מלת תהיה. לא לכח וכנגד האל. אלא לנסתרת וכנגד המכה. המכה תהיה לי כמו אחוז שאני מקוה שתרפא. והיא מכזבת תוחלתי. ולרמוז על מלת תהיה שהיא כנגד המכה נתן האתנה תחת אנושה. באופן שמליצת היה תהיה לי דבקה עם מליצת מאנה הרפא. ועי"כ הקורא מבין כי כמו שהמליצה הרחשונה כנגד המכה אף השניה כנגד המכה ולא כנגד האל: כמו אבזב. מוצא מים אשר יכזבו מימיו. וכמו שמפרש מים לא נאמנו:

(יט) דבן בה אמר ה'. כוונת המאמר הזה לחזק את לבו להחזיקו במלאכות ה' להוכיח את העם ולהנבא להם רעות בלא פחד ומורא: אם תשוב. ללכת בשליחותי ולא תירא: ואשיבך. כמו למעלה ד' א' ופירושו לפני תעמוד תהיה נביאי ומשרתי. כעטס חי ה' אשר עמדתי לפניו: ואם תוציא יקר מזורל. ואם תשתדל להשיב חטאים אלי. ומתוך דבר זולל ונבזה תוציא דבר יקר וחשוב כלי תוציא קצת בעלי תשובה מתוך המון רב של רשעים: כפי תהיה. כמו הוא יהיה לך לפה. תהיה נביאי ומליצי: ושובו המה אליך. אז לא תירא מהם ולא תצטרך ללכת לחלית פניהם. אבל הם ישובו להיות משחרים פניך. וכן היה:

טז.

(כ) ולא יהיו דך. כדי שלא יהיו לך. וכל זה. וכן אל תבא בית מרוח וגו' לזה ה' לירמיה שיעשה כדי שישאלו העם. ואז ישיבם ויביד

להם הרעות העתידות. עיין דון יצחק שהשיב יפה על קושיית רד"ק. והנה אין ספק כי ירמיהו נמנע מעשות הדברים האלה לא בחלוס. אבל בהקיץ ומשך ימים ושנים הרבה. ואעפ"י שהכל היה להיות למשל ולאות לבני מרי: (ד) **ממותי תחלואים ימותו**. כ"ל כי תחלואים הם חולים זרים ובלתי מנויים ברוב בני אדם. וכמו את מכת הארץ ההיא ואת תחלואיה. וכ"ל ג"כ כי מי שהיה מת בחלי כזה לא היו עושים לו כבוד במותו. כי היה בעיניהם נגוע מכה אלהים וכן מצינו (ד"ה ב' כ"א י"ט) ויהי לימים מימים וכעת זאת הקץ. לימים שנים ילאו מעור עם חליו וימת בתחלואים רעים ולא עשו לו עמו שרפה כשרפת אבותיו. ומלת **ממותי** לא נמצאת רק פה וביחזקאל (כ"ח ח') לבחח יורידוך ומתה ממותי חלל בלב ימים. שהוא שם בפלס מצוא מקום. ופנינו מיתה. ימותו כמו במיתה תחלואים: לא יספרו וראו יקברו. המתים בתחלואים רעים לא היו עושים להם כבוד. אבל קבורה היתה להם. ואלו גם קבורה לא תהיה להם:

(ה) **בית מרוח**. לא נמצא רק פעם אחרת בעומס ו' ו' וסר מרוח סרוחים. ובל"ח נמצאת להוראת משחה. וקצת מחכמי התלמוד פירשו בית מרוח בית אבל. וכן נראה לפי הענין. ובלשון ערבי ענינו הרמת קול; ולפי זה פירש ר' יוסף קמחי שהוא לשון טפל בין לשמחה (כמו בעומס) ובין לאבל כמו כאן; ובתרגום האלכסנדרי מפורש בית משחה. וירונימוס ואחריו רז"ו ואחרים אמרו שהיה המנהג לעשות משחה בבית האבל. וזה אמנם אמת אלל היונים והרומיים. אך לא נמצאו רמז מזה בישראל. ולא בגוים שהיו שכנים להם. ואמנם סעודת הבראה אינה משחה. אך היא לאבלים לבדם. וכמו שמפרש לא יפרסו להם וגו'. והנה ירמיה מזכיר למטה ובית משחה לא תבא. אחר שהשלים ענין האבלות. והזכירו אלל שמחת חתן וכלה. א"כ אין משחה לאבל. והנכון בדברי ר' יוסף קמחי. ושרש רוח קרוב לשרש נח (נ"ז): את שלמי. השלום הבא מאתי: את החסד ואת הרחמים. שלא יהיה אדם מרחם על רעהו ועל קרובו כמו שהוא הענין במגפות ובכל הצרות הגדולות. כן כ"ל. כי לא אמר את חסדי ואת רחמי:

(ו) **ולא יתגודד ולא יקרח דהם**. אעפ"י שזה חסור מן התורה. נראה שהיו עושים כן כמנהג הגויים אשר סביבותיהם:

(ז) **ולא יפרסו**. ל' שצירה ובלעיה. כמו הלל פרש לרעב לחמך. והפרוסה הזאת וכוס התנחומים הם סעודות הבראה שמאכילים את האבל. כאלו מכריזים אותו לאכול כדי לשמור בריאותו וכמו שמנאלו ויבא כל העם להברות את דוד לחם בעוד היום (ש"ב ג' ל"ה). ואין כאן רמז למשחה. כמו שחשב רז"ו: להם. חוזר לכלל הפס. ומלות לכחמו על אביו ועל אמו חוזרות אל היחיד. מי שיקרה לו שיהיה אבל. ובקצת ספרים כ"י כתוב ולא יפרסו לחם בח"ת וכן בתרגום אלכסנדרי. ולפי זה יתכן לנקד על אבל ויהיה הדבור מדויק. ולא יפרסו לחם על אבל לנחמו על מת. ובעלי הנקוד שמנאלו

להם כה"א הוצרכו לנקד על אבל. כי להם על אבל לא היה עולה יפה :
(יא) ואותי עזבו ואת תורתִי לא שמרו. אותי עזבו נאמר על
עבודת האל בקרבנות ובעמיים שבין אדם למקום. ואת תורתִי לא
שמרו בשאר התורה. כל' במה שבין אדם לחבירו :

(יג) ועברתם שם את אלהים אחרים. על כרחו אין הכוונה על עבודת
האלילים ממס, וזה מפני מלות יומם ולילה. ומליצת אשר לא אתן לכם
חנינה שאין להן עין אלא אלא שעבוד לארזים קשים ; ולפיכך כ"ל כי הכוונה
שיעבדו ארזים קשים יומם ולילה. והם הגוים אשר יגלו ביהם. ודרך לעג
קרא אותם אלהים אחרים. כי אחר שאמר שהעונש הזה בא להם על אשר
עבדו אלהים אחרים : הוסיף ואמר כי בהיותם בגלות ישמעבדו אלהים אחרים
ממין אחר. ויצטרכו לעבדם יומם ולילה : אשר לא אתן לכם חנינה.
לא אתן לכם חן בעיני ארזיכם ולא ירחמו עליכם. ודע כי החן הוא תמיד
בנאהב. לא בנאהב. והחסד הוא בנאהב. לא בנאהב (וע' למעלה ב' ב').
ואין כ"ל לפרש חנינה (שלא נמצא במקום אחר) בענין חסד. אלא בענין חן.
מפני מלת אתן שלפניה שהוא הפעל המצוי לבא עם שם חן. ויתן חנו בעיני
שר בית הסהר. וה' נתן את חן העם. חן וכבוד יתן ה'. ולענוים יתן חן.
שכל טוב יתן חן. אבל אלא חסד לא נמצאו בשום מקום לי נתינה :

(יד) לכן הנה ימים באים וגו'. הטעם כל כך יהיה גדול וקשה אותו
שעבוד שהגאולה ממנו תהיה גדולה בעיניכם יותר מליצת מצרים (רו') :
הי ה' אשר העלה. כשיהיה אדם נשבע. והנה אע"פ שזו כנחמה אינה
אלא תוכחת חמה. כי אין גאולה אם אין לפניה שעבוד :

(טו) והשיבותים עד אדמתם. אחר שהבטיח על הגאולה בדרך רמז באמרו
שלא יזכירו בשבועתם יציאת מצרים. אלא יציאת לפון פירש דבריו בלא
משל. שישבם על אדמתם :

(טז) הנני שולח לדיינים רבים. חוזר לדבר על הגלות והדיינים משל לאנשי
הנבא שיהרגו בהם. והדיינים משל לשופים שיוליכם בגלות. כי הדגים
מתים כשילכדו אותם ולא כן החיות (רש"י ורד"ק). או (כדעת אח"ת וקצת
מזה גם ברש"י) הזכיר תחלה הדיינים שגדים דגים רבים ביחד. כל הנבאים
מאליהם ברשת. ואח"כ הזכיר הדיינים שלוכדים החיות אחת לאחת במארב
ובצודה להוציאם ממלפניהם בהרים ובנקיקים ; כך האויבים ילכדו תחלה הנמצאים
ואח"כ הנסתרים : מעד כל הר. מליצת נאותה בענין הציד : ודיגום.
ודיגום. כי מן דיג עשו הפעל דיג. ונחה הו"ל כדרכה. כמו מירושלם
מירושלם :

(יח) ושלמתי ראשונה. מפני שהזכיר הגאולה. אמר קודם לכן אשלם להם
עונם עונם. ע"י שאוליכם בגולה : משנה עונם : לא הכפל. אלא
שזה בשום. כמו וכחצ לו את משנה התורה הזאת : בנבלת שקוציהם.
שקוציהם (אליליהם) המשוקצים ומגוים כנבלה :

(יט) ה' עוזי . תשובת ירמיה להשיב חרון אף ה' מעל עמו : אליך גרים יבאו וגו'. אל יחר אפך על אלה שחללו את ארצך . כי הלא הנה יוסף נא שכל יושבי תבל אליך יבאו ויכירו אלהותך . ומה לך אם אלה פוזרים אותך : עוזי ומעוזי . העוז הוא הכח והגבורה . והמעוז הוא מקום מבצר : (כ) היעשה לו . המעשך דברי הגוים לעתיד לבא : והמה לא אלהים . השאלה ההללית יש במשמעה תשובה בהפך מלשון השאלה . והנה הטעם . היעשה לו ^{ה' יי} אדם אלהים ? לא כן . ואותם אלהים שיעשה . באמת אינם אלהים : (כא) לבן . תשובת האל כי לא יאבה לסלוח ; והנה אחר . הגוים שלא נגליתי להם הם עתידים לבא אלי ולהכיר טעותם . וישראל שטועתו להם מכמה דורות אינם רוצים להכיר ייחודי . לכן הנני מודיעם וגו' :

יז .

(א) חטאת יהודה . ביאר הטעם למה לא יוכל לסלוח להם . כי חטאתם : והיא ע"ז שלהם . חקוקה על לוח לבם . ולא יסורו ממנה : שמיר . הדיאמנט נקרא בערבי סאמור . וכן תרגם ירונימוס : חרושה . כמו חרות על הלוחות : בחלוק ש"ן בתי"ו . ואולי חרת נזר מן חרש . כי גם המרישה חקוקה בקרקע : ולקדנות מזבחותיכם . הכוונה כי במזבחות העשויים לשם ה' היו חקוקים לורת ע"ז . בהרבה ספרים כתוב מזבחותיהם : (ב) בזכור בניהם : כמו שהם זוכרים בניהם . כך היו זוכרים מזבחותם ואשריהם . שהם אצל עץ רעק וגו' (רש"י רד"ק ודון יצחק) : (ג) הררי בשדה . אחר שהזכיר מזבחותם ואשריהם על גבעות הגבוהות . קרא דרך לעג לכל אנשי יהודה בכני הררי בשדה . יושב בהר ובשדה רחוק מן היישוב : במותיך בחטאת וגו' . במותיך אתן לבו מפני החטאת אשר בכל גבולך (מוהר"ר שלמה חפץ) וכן נראה דעת בה"ט : (ד) ושחממתי ובך . מלת ובך קשה . ראיתי ושמעתי וחדשתי בה פירושים הרבה . ולא נתקרה דעתי באחד מהם . ויש שהגיהו במקום ובך ירך . שמוט ירך מנחלתך ; ואחרים אמרו כי מלת ובך יתרה מכל וכל ושמטתה מנחלתך . תנתק ותתרחק מארצך . וכטעם כי שמוט הבקר (שמואל ב' ו' ו'). ואולי יתכן שהה"א היתרה שבסוף ושמטתה היתה מתחלפת ח"ת . ושמטת חובך . והוא מל' שמוט כל בעל משה ידו (דברים ט"ו ב'). וחוב נמצא ביחזקאל (שהיה בזמן ירמיה) חבולתו ^{חוב ישיב} (יחזקאל י"ח ז'). והכוונה (כפי רש"י) כטעם אז תראה הארץ את שבחתיים כל ימי השמה תשובות את אשר לא שבחם בשבחתיים בשבחם עליה (ויקרא כ"ו ל"ד ול"ה) . והנה בעל הקרקע הוא כמו בעל חוב הנושה בו . והקרקע חייב לשלם לו תבואה בכל שנה ושנה . והתורה למה ששמוט ידיו מאותם שאנו נושים בהם בשנת השמטה . וגם הן האדמה לטויו לשמוט ידיו השנה ההיא . והם לא עשו כן . והנה מודיעם

(יט) ה' עוזי . תשובת ירמיה להשיב חרון אף ה' מעל עמו : אליך גרים יבאו וגו'. אל יחר אפך על אלה שחללו את ארצך . כי הלא הנה יוסף נא שכל יושבי תבל אליך יבאו ויכירו אלהותך . ומה לך אם אלה פוזרים אותך : עוזי ומעוזי . העוז הוא הכח והגבורה . והמעוז הוא מקום מבצר : (כ) היעשה לו . המעשך דברי הגוים לעתיד לבא : והמה לא אלהים . השאלה ההללית יש במשמעה תשובה בהפך מלשון השאלה . והנה הטעם . היעשה לו ^{ה' יי} אדם אלהים ? לא כן . ואותם אלהים שיעשה . באמת אינם אלהים : (כא) לבן . תשובת האל כי לא יאבה לסלוח ; והנה אחר . הגוים שלא נגליתי להם הם עתידים לבא אלי ולהכיר טעותם . וישראל שטועתו להם מכמה דורות אינם רוצים להכיר ייחודי . לכן הנני מודיעם וגו' :

יז.

(א) חטאת יהודה . ביאר הטעם למה לא יוכל לסלוח להם . כי חטאתם : והיא ע"ז שלהם . חקוקה על לוח לבם . ולא יסורו ממנה : שמיר . הדיאמנט נקרא בערבי סאמור . וכן תרגם ירונימוס : חרושה . כמו חרות על הלוחות : בחלוק ש"ן בתי"ו . ואולי חרת נזר מן חרש . כי גם המרישה חקוקה בקרקע : ולקדנות מזבחותיכם . הכוונה כי במזבח העשויים לשם ה' היו חקוקים לורת ע"ז . בהרבה ספרים כתוב מזבחותיהם : (ב) בזכור בניהם : כמו שהם זוכרים בניהם . כך היו זוכרים מזבחותם ואשריהם . שהם אלל עץ רעק וגו' (רש"י רד"ק ודון יצחק) : (ג) הררי בשדה . אחר שהזכיר מזבחותם ואשריהם על גבעות הגבוהות . קרא דרך לעג לכל אנשי יהודה בכני הררי בשדה . יושב בהר ובשדה רחוק מן היישוב : במותיך בחטאת וגו' . במותיך אתן לבו מפני החטאת אשר בכל גבולך (מוהר"ר שלמה חפץ) וכן נראה דעת בה"ט : (ד) ושחממתי ובך . מלת ובך קשה . ראיתי ושמעתי וחדשתי בה פירושים הרבה . ולא נתקרה דעתי באחד מהם . ויש שהגיהו במקום ובך ירך . שמוט ירך מנחלתך ; ואחרים אמרו כי מלת ובך יתרה מכל וכל ושמטתה מנחלתך . תנתק ותתרחק מארצך . וכטעם כי שמוט הבקר (שמואל ב' ו' ו'). ואולי יתכן שהה"א היתרה שבסוף ושמטתה היתה מתחלפת ח"ת . ושמטת חובך . והוא מל' שמוט כל בעל משה ידו (דברים ט"ו ב'). וחוב נמצא ביחזקאל (שהיה בזמן ירמיה) חבולתו ^{חוב ישיב} (יחזקאל י"ח ז'). והכוונה (כפי רש"י) כטעם אז תראה הארץ את שבחתי כל ימי השמה תשובות את אשר לא שבחתי בשבחתיכם בשבחתי עליה (ויקרא כ"ו ל"ד ול"ה) . והנה בעל הקרקע הוא כמו בעל חוב הנושה בו . והקרקע חייב לשלם לו תבואה בכל שנה ושנה . והתורה למה ששמוט ידיו מאותם שאנו נושים בהם בשנת השמטה . וגם הן האדמה לטויו לשמוט ידיו השנה ההיא . והם לא עשו כן . והנה מודיעם

כי יגלו מעל אדמתם. ואז בעל כרחם ישמטו חובם מנחלתם. ואדמתם לא תוכרח עוד לתת להם כחה. ובהפך הם עצמם בגלותם אל ארץ אחרת יוכרחו לעבוד את אויביהם אשר לא יתנו להם מנוחה ומרגוע בשום זמן. ובאדרת"ך פירשתי בלי חיקון חשמוט וחשכות מעבודת האדמה. כל' מלעבוד כך מנחלתך. חשמוט מעבודת נחלתך. אבל מעבוד את אויבך:

(ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם. רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהיה ישראל בוטח על מצרים. וכן ישעיה אומר ומצרים אדם ולא אל וסוסיים נשר (ל"א ג') ארור הפך-ברוך. בענינו בלתי מללימים כמו ואשר תאר יואר: ודעו. חזקן ומבטחו. כמו שהזרוע חזק הגוף:

(ו) והיה בערער. ל' עריה וערוס. וכן עירי: וכאן ענינו נטע ערוס בלא עלה ופרי. וכן פנה אל חפלת הערער. אדם ערוס מכל טוב

(רו'). בערער בערבה. כמו הערער של הערבה. כמו חיתו צינר. הרי בגלגוע. וכן חררים במדבר. מקומות שרופים ויבשים של מדבר:

(ז) ולא יראה כי יבא חם. כתיב ולא ירא. ואפשר לקרוא ירא. כלומר יירא. וכן חרגמו האלכסנדרי והסורי ויירונימוס. ויש סו'ע

ממליצת ולא ידאג שאחריו. ובעלי הנקוד רצו להשוותו עם ולא יראה כי יבא טוב. וכן היה קורא יונתן:

(ט) עקב הלב מבר. מדבר על שלום בן יאשיהו (ע' למטה ג"ב י"א) ואומר שהיה לבו מלא ערמה יותר מכל אדם. והוא אנוש ואין לו רפואה. כן השכיל לפרש יוחן דוד מיכאילים. ובפירוש זה בחר ר' שלום הכהן ז"ל כפירושו לירמיה המדפס בפירושא בשנת התק"ע לתשלום פירוש ר' דוד אונטעמאסער שפירש עד סימן י"א. ואח"כ חלה את עיניו:

(י) אני ה' חוקר לב. אל יחשוב מי ידענו כי אני ה' וגו': ולדת. ואני לתת. אני עתיד וקרוצ לתת. כמו שומר תבונה למנא טוב (משלי י"ט ח'). וכמו שפירשתי למחר שלל (ישעיה ח' א').

(יא) קורא דגר וגו'. כחרגוס יונתן ופירוש רד"ק: ונאמר על שלום בן יאשיהו. וכן אמר עליו למטה (כ"ב י"ג) הוי בונה ביתו בלא דק וגו':

דגר. עין פירושי בישעיה ל"ד ט"ו: יהיה נבל. נבזה כנבלה:

(יב) כסא כבוד מרום מראשון וגו'. הם דברי ירמיהו. והנה כל המפרשים פירשו מרום מראשון כענין נכון כסאך מאז. אמנם לא מלאנו מראשון

על הסוראה הזאת. מלבד כי נכון כסאך מאז אינו אמור על בית המקדש כמו הכסא הסוכך כאן שהוא מקום מקדשו. כלומר המקום שהוא מקדש אללנו.

וכל לפרשו כמשמטו: מרום יותר מן הראשון. כטעם גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון (חגי ב' ט'): והנה ירמיהו התחיל דבורו בשבח של

הקב"ה וזכרון ימות המשיח כמו שאמר למעלה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ וגו'. אף כאן אמר ידעתי ה' כי ברוך הגבר אשר יבטח בך. כי גם

ימים יבאו שיבנה בה"מ שני או שלישי שיהיה מרום לכבוד ולתפארת מן הראשון :
(יג) מקוה ישראל וגו' . גם זה כהקדמה . ידעתי כי כך ראוי לקוות וכל
עוזבך ינוסו. וידעתי כי הסמים ממני וממלאים לשמוע אל דברי אשר אדבר
בשמך רעה תבא אליהם . כי בעזבם דברי הנביא . הם עוזבים . מקור מים
חיים . כל' עוזבים אותך : בארץ יבתבו . (Grotius) ואחריו שווררער ורוז'
פירשו יהיו נכתבים בעפר . כלומר ימחה שםם כאילו הוא כתוב בעפר . אך
לפי זה בעפר ה"ל"ל . ונ"ל בהפך . שיהיו נכתבים בארץ החיים . כל' ישארו
למזכרת עולם שהכל יאמרו . פלוני ופלוני שעזבו את ה' כך וכך אירע להם :
וסורי . הסמים מעלי . כמו קמי הקמים עלי . וסור בינוי פעול . כמו
מוליס שובי מלחמה :

(יד) רפאני וגו' . אחר מה שהקדים בשבח האל . ערך לפניו תפלתו .
שירפאהו באופן שיהיה נרפא באמת . ויושיעוהו חשועה שלמה . והכוונה
שיצילנו מרודפיו שלא יזיקוהו . וכמו שמפרש :

(טו) ואני לא אצתי מרועה אחרריך . אחרי חקירת ימים ושנים לא מצאתי
למלות אלו פירוש מדויק המתיישב על הדעת. ועתה (שבת מ"ו) נראה
לי כי במקום מרעה ל"ל פְּרִיעָה . וידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות הרבה במכתב
שומרוני שהוא "העברי הקדמון . והכוונה אני לא הפצתי כך שתקיים
דברך . וכמו שמפרש והולך ויום אנוש לא התאזיתי : אצתי . כמו ויאליו
המלאכים בלוט : ופיא מלה טבעית . כמו בל' איטלקי aizzare ובל' אשכנז
hetzen . ואמר אחרריך ולא אמר כך בעבור מלת פְּרִיעָה . שענינו כמו שהרועה
הולך אחרי הצאן ודוחק אותן ללכת למקום שהוא רועה . כן אני לא הלכתי
אחרריך להפזיר כך שתמנהר ותחיש מעשיך למען יראו : ויום אנוש . יום רעה
גדולה שאין תקוה להמלט ממנה . כמו ויחש . (שמואל ב' י"ב ע"ו) ועיין
למעלה ט"ו י"ח . ולמעלה י"ח י"ב :

(יז) אל תהיה די למחיתה . א"כ אל תהיה אתה סבת שברי . כי ירדפוני
על אודות נבואותי : מחסי אתה . הנביא כמשיב לעצמו "חלילה שיהיה
הכל סבת שברי . כי בהפך הוא מחסי ביום רעה :

(יח) משנה שברון . שברון כפול . כמו לחם משנה . כסף משנה . ומשנה
כסף . זה כשהוא מוכרת (נקוד סגול) . אבל כשהוא סמוך לדבר אחר
ענינו שני לו כלומר שזה לו או דומה לו . כמו את משנה התורה הזאת : משנה
עונם (למעלה י"ו י"ח) . וכן כשאחריו למ"ד . משנה למלך . שני למלך . וכן
מרכבת המשנה (בראשית מ"א מ"ג) שהיא משנה למרכבת המלך . שהיא שניה
לה במעלה . וטעם שברון כפול שברון גדול :

(יט) כה אמר . תחלת נבואת אחרת : בשער בני העם . אחר משערי
ירושלם שהיה נקרא כן ע"ש רוב הסננסים והיוצאים בו . ולזהו שידבר
הדברים האלה שם תחלה ואח"כ בשאר השערים :

(כ) מדכי יהודה . המלך ובניו העמידים לשבת על כסאו . או המלך והשרים :

(כא) ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלם. שלא יביאו תבואה ופירות וכל מנח מן הכפרים ומן השדה אל העיר. ודבר אל המלכים כי המלכים היו מצוים לעבדיהם שיביאו להם זריהם מן השדה. וזו מלאכה גם מלאכת עבודה. ויגיעה. ואף אם יושם המשא על הכהמה או בעגלה. הנה היהודי מצווה על שבתת עבדיו ובהמתו. והנה כאן לא נזכר "ענין הממכר. ובנחמיה (י"ג) נזכר. ונ"ל כי באמרו בשערי ירושלם הכוונה להביא אל הרחוב למכור. שאם לא כן מלת שערי מיותרת. כי נראה שהיה חללס רחוב הממכר אלל שערי העיר. וכן כתוב טאה סלת בשקל וגו' בשער שחרון (מ"ב ז' א'). ומזה בלשון חכמים קוראים למחיר התבואות שער. כגון שער הזול. שער הגבוה. שער מקומו (מעשר שני פרק ד') שער הפירות (ב"מ ע"ד). וכן בארמית חרעא. והנה זה דומה למה שאומרים באיטלקי וטרפטי (mercato. marche) על המחיר. ותחלת הוראת המלה על הרחוב שמוכרים שם. ומזה לי שער ושיעור. כלס נגזרים משער. ונראה ג"כ כי לכך נקרא הרחוב חוץ (חוות ירושלם) מפני שהיה סמוך לשער העיר חוץ מן המקום המיושב :

(כב) ולא תוציאו משא מבתיכם. להביא אל הרחוב למכור. ואין לדחוק ולפרש כרד"ק ולא תוציאו מבתיכם חוץ לעיר. כי לפירושנו המקרא מדויק. ורבותינו פירשו הענין על איסור ההולאה והכנסה. ואמרו שהזכיר ההבאה מחוץ לעיר. כי ירושלם היו דלתותיה נעולות כלילה וסיה מותר להוציא ולהכניס בתוכה. ואם היה הדבר כן. לא היה לו לסתום ולא תוציאו משא מבתיכם בלי שזכיר מחוץ לעיר. ולפי דרכנו הזכיר המשא והמתן כי הוא חלול קדושת השבת בפומבי כי כשהמשא והמתן מותר כל העם עוסקים בצרכיהם. ואין קדושת השבת נכרת כלל. ואף מדברי נחמיה נראה ברור כי הקנין עצמו איסור בלא הולאה. והכנסה מחוץ לעיר. כי נחמיה קצף על "שהגורים היו מביאים דג וכל מנח. ומוכרים בשבת לבני יהודה. א"כ היהודים לא היו אלא קונים מן הגוים בחוץ העיר. וזה היה רע בעיני נחמיה. וזהו המכירה והקנין איגנה בעצמה מלאכה ואיגנה אסורה אלא משום גזרה שמה יכתוב (רמב"ם הלכות שבת פרק כ"ג). אמנם כשהעם עושה אותה בפומבי. קדושת יום השבת מתחללת. ויום השבת היה אות מבדיל בין ישראל לעמים. כי נראה שלא היה לעכו"ם שום חג החזר אחר מספר קטן של ימים כזה או קרוב לזה. ובחלול השבת היו ישראל מתרמים לגוים ושוכחים את ה' אלהיהם. ע"כ הוכיחם הנביא על זה כמו שהוא מוכיחם על עבודת האלילים: (כד) לברדתי עשות בו. כתיב בה. כי שבת לי נקבה. כי הוא במקום שבתת. כמו משרת במקום משרתת. וכן אחת במקום אחרת. ללל במקום ללדת. וקרי בו חזר ליום. וכן כל שומר שבת מחללו. הכניי חוזר ליום "אעפ"י שלא נכתב :

(כו) ובאו מערי יהודה וגו'. אם יחדלו להביא תבואתם העירה למכור ביום השבת ה' יברך תבואתם. ומעשה ידיהם עד שיתעוררו להביא לביה ה' זבח ומנחה וקרבן חודה :

יח .

(ג) האבנים . העיר ר' יונה צמ' השרשים כ"י שלו כל' ערבי כי ראה יולר שבא מארצות המזרח והיה עושה מלאכתו ע"י כלי עץ עשו כמין שתי רחים אחת גדולה והיא למטה ואחת קטנה והיא למעלה. והוא אומר שהכלי ההוא היה נקרא בלש"ק אבנים. כלומר שתי אבנים. אעפ"י שהוא של עץ להיותו דומה לרחים שהן של אבן (העתיק"ל לשונו גין צמ' השרשים שלו וקבל דבריו. ואחריו בס' רוח') ולא אכחד תחת לשוני כ הקמץ שתחת האל"ף קשה מאד לפירוש זה :

(ד) ונשחת הבלי וגו'. מקרא מסורס הוא. הכלי שהיה עושה מן החומר נשחת בעודו ביד היוצר. רש"י (ורו') וכן בספרים כ"י רבים מאד ובדפוס רע"ח נמצא כחמר צב"ת. וכן כמחצ בעל מנחת שי וכן העירה הממרה הקטנה שציינה למטה (פסוק ו') כחמר צ'. והשני הוא זכר נא כי כחמר עשיתי וכן נראה ברור שהיתה נשחת בה"ט שנתנו חביר בעושה. וכן תרגמו המתרגמים הקדמונים חוץ מן האלכסנדרים שהשמיט המלה. ודעת לודביקוס קאפיללום כי נכנסו כאן בטעות שלש תבות כחומר ביד היוצר מפסוק ו'. ולנשחת כחמר בכ"ף ל"ל (כמו שתרגם דיודאטי) שהוא מאמר מוסגר. נשחת הכלי אשר הוא עושה (כמו שהוא דרך החומר להשחת ביד היוצר); ודע כי ונשחת הכלי צריך להיות בטעם רביעי. וטעות מפורסמת היא בכל הספרים שיש בהם זקף על הכלי. וכן הוא ברביעי בדפוס ברישא ורע"ח ובפיזארו עס רד"ק ועס דון יצחק :

(ו) הביצור הזה וגו'. טעם המשל כי היוצר מתכוין לעשות בחומר כלי ידוע וכשהכלי נשחת בידו. אז הוא עושה מן החומר שהוא כלי אחר משונה ממנו שהיה בלבו לעשות. כפי מה שפולה בדעתו עכשו; כך האל נוצר מוצה על אומה, והיא חוזרת מדרכיה ונהפכת ממנו שהיתה. אז האל הופך נזרתו. ומצב האומה ההיא מתחלק לגמרי :

(ז) רגע. כתרגומו זמן. כלומר פעם (דון יצחק). בדפוס רמ"ח וברישא כתוב לנחוש ולנחץ ולהרוס ולהאביר :

(ח) אשר דברתי עליו. מרעמו אשר בעבורה דברתי עליו מה שדברתי (רש"י. רד"ק ודון יצחק. וכן נראה דעת בעל הטעמים) או חזר למלות הגוי ההוא. הגוי ההוא אשר דברתי עליו מה שדברתי ישוב מרעמו. (תלמיד' מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר) ולדעת יא"א הטעם מרעמו אשר בגללה דברתי עליו רעה. ומלת רעה היא בכח מלת מרעמו אלא שהיא להוראה

אחרת. כמו למעלה י"א י"ז. ובני החכם א"ג ז"ל מפרש אשר כמו יען או על אשר. כמו והמלכה אשר אמר. יען אמר. ואחרים זולתו :
 (יא) הנה אנכי יוצר עליכם. מושב וגזר. כמו ויצרתי מרחוק (ישעיה כ"ב י"א).
 ובחר בלשון זה להיותו לשון הנופל על הלשון. אחר שהתחיל במשל היוצר (דון יצחק) : וחושב עליכם מחשבה. כל חשב על. הוא לרעה :
 (יב) נואש. ל' יאוש. כמו למעלה ב' כ"ה. וקרוז לו חנוש ואנושה (עיין למעלה י"ז י"ז). והטעם אל תקוה. אין תועלת : רבו הרע. ירמיה קוראו רע. והס לא היו אומרים כן. עיין פירושי ליסעיה ח' י"ט :
 (יג) מי שמע באלה. שהמיר גוי אלהים. כמו שמפרש כי שכחתי עמי : שערורית. דבר הגורם תמהון גדול. לשון ושערו חרבו מאד אע"פ שהוא בשי"ן. כמו משארותם בשי"ן הנגזר מן שאור. בשי"ן : שערורית. עקרו שם התאר נקבה (מלתא שערורית). ושערורית מאד טעמו דבר נחשב מאד :

(יד) היעזוב מצור שדי. הכוונה להוכיח את ישראל על עזבם שבילי עולם ואלהי אבותיהם. והמשיל משל מן הדברים הטבעיים אשר לא ישנו את תפקידם. ואמר. היחדל מעולם להיות על צור שדי שלג לבנון ? לא כן. כי מעולם לא יחדל שלג על ראש הלבנון. שעל שם השלג נקרא לבנון. וכן היחדלו ויחסרו מעולם המים הזרים הבאים ממקום רחוק מן השלג הנופל מן הלבנון ונגר לארץ. שהם נובעים במעיינות ומוזלים בא"י ? הלא אינם חדלים בשום שנה. וכן כתב (Tacitus Hist. lib. 5 cap. 6). וכן כחוב (ש"ה ד' ט"ו) מעין גנים באר מים חיים ומוזלים מן לבנון : היעזוב מצור. מליצת עזב מן ענינה בערבי כמו חדל וחמר (ק' ב' מיכאילים) : צור שדי. ענינו צור קשה. כי שדה ושדי אין ענינם ביחוד שדה נעבר. אבל אומרים חית השדה וחייתו שדי. להורות חיה מדברית. וכן איש יודע ליד איש שדה. הטעם איש יערי ; וצור שדי זה הוא עצמו הלבנון. ואם תראה אמור כדון יצחק צור שדי בשי"ן. כמו הררי אל. צור גבוה מאד. וסיוע לזה כי מלאנו המליצה. הזאת בשם בן אדם. צורי שדי : אם ינתשו : כמו הפוך ישתו מן וגשתו מים מהים (ישעיה י"ט ה') (ק' ב' מיכאילים שורריר ורוז') : מים זרים. הבאים ממקום אחר : קרים. לא לשון קרירות כדעת המפרשים כלם. אלא לשון מקור וכמו שכתבתי אצל אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה ל"ז כ"ה). והטעם שהם נובעים במעיינות. וכן מראה דעת יונתן שחרם מי מבוט : נוזלים. אפשר בנהרות ואפשר בנארות. כמו ונוזלים מתוך בארץ (משלי ה' ט"ו) :

(טו) ויכשלו בדרכיהם. דמו בלבם ששבילי עולם והם המנהגים הקדמונים. הם מכשילים אותם. כלומר ההליכה בהם היא להם למכשול ולחזק. רש"י [וכן פירשתי כי ישירים דרכי ה' ודריקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (סוף הושע) יחשבו שאינם דרכים ישירים. רק דרכי מכשלה ומק] ועזבו אותם ללכת

בנתיבות והם דרכים רחבים ודרך המלך (כטפס והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות). אבל הנתיבות אשר בחרו ללכת בהם. אינם נתיבות אלא במחשבתם. כי באמת אינם אלא דרך לא סלולה :

(יז) ברוח קרים. כמו רוח קרים שהיא חזקה ומפילה הקש והדברים הרעים. כן אפי' לפני אויב (רד"ק). ובדפוס רמ"ח ובדפוס ברוח בבי"ת וכן בפזארו עס רד"ק ועס דון יצחק. ובדפוס ברוח ובגליון ברוח : ערף ולא פנים אראם. אראה אותם פנים לאויביהם ערף ולא פנים ולא אושיעם (רש"י). ורד"ק ורו' פירשו אסתיר פני מהם ואפנה אליהם עורף ולא פנים. וקשה לפי זה מליצת אראם. כי אין רואים בעורף. והיל' אפנה אליהם או תהיה הקריאה אראם בהפעיל :

(יח) ויאמרו. המשך דברי האל. בספור פשעי העם : כי לא תאבד תורה מבהן. לא שהם היו חפצים בתורה ועשה ונבואה והיו אומרים כי גם אחרי מות ירמיה לא יחסרו להם כהנים ונביאים אחרים (כדעת רד"ק ורו') אלא משל הדיוט היה. והם הזכירוהו בעבור סופי. לומר כי כל עוד שיהיה הנביא חי לא ישבות מהנבא. ועל כן צריך להציתו : תורה. הוראה בעניני אסור ומותר. טעם וטהור : ונברו ברשון. בלשון הרע. יונתן רש"י רד"ק (ונז'). ועיין למטה כ' י. גם סיוע לזה ממה שכתוב אח"כ כי כרו שומה לנפשי. כי כרו שומה ללכדי ופחים טעמו לרגלי. ודון יצחק פירש לברות את לשונו. אבל ירמיה מסיים ואחריה ה' ידעת את כל עצתם עלי למוות : ואל נקשיבה אל כל דבריו. ואל נשיט לבנו לכל הדברים אשר יאמר לאיש עלינו כשנבוא להלשין עליו ולהביא עליו משפט מות (אח"א). כי אמנם השופט כשיבאו לפניו שני עדים הוא מחויב לקבל עדותם. ולא יועיל דברי ירמיה להצדיק את עצמו. אבל בכח מליצתו היה יכול לאיים על העדים עמם שאל יזידו לדבר עליו מרה. כי ה' ינקום דמו. לכך אמרו ואל נקשיבה אל כל דבריו :

(יט) יריבי. שם בעלי הריב. כמו ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי ואת יריבך אנכי אריב (ישעיה מ"ט כ"ה) :

(כא) לכן תן את ביניהם. אין זו תפלה ממש שהתפלל ירמיה לפני ה'. אך הם דברים שאמר לפני קהל ועדה לאיים על רודפיו. כי אמנם הסימן הזה כלו ספור נבואה אחת שהשמיט לאנשי ענתות :

(כג) אל תבפר עד עונם. אל תבפר עליו. וכן כל לשון כפרה ל' כסוי הוא : תמחי. תמחה. והיו'ר נוספת ועומדת במקום ה"א לת"ד הפעל. כמו : נור ילך רש"י (רד"ק) שהוא במקום תש.

העומד במקום תשה. שהוא בתשלומי. תנשה. כמו תש מן תנשה. ולפי והנה מצאנו ואל תמח חסדי (נחמיה י"ב י"ד) בסגול. ולפי זה הוא הפעיל. ולפי זה אמר רד"ק (ונז') שגם תמחי הפעיל. וזה קשה. כי ל' מחיית הכחב לא נמצא אלא בקל. ויותר יתכן לומר כי

חמת שגחמיה מועטה . ולריך להקד' צרי (כמו תפן שהוא קל) . וחמתי
בתוספת יו"ד הוא קל עם הסגול . כמו תשי שא"א שיהיה אלא קל : ויהיו
מכשירים לפניך . כמו ישליך האלהים לפני חויב (ד"ס ב' כ"ה ח') .
לשון נפילה . וסנה ירמיהו אמר כל הקללות באוני העם . ולא ירא מהעלות
עליו חמת אויביו ורודפיו . וזו ראייה גדולה על חמיתת שליחותו , שאלי"כ היה
נמנע מהגבא עוד לרעה . בראותו עצמו בסכנה . או היה מבקש מן המלך
שיתן לו שומרים לראשו . או היה מבקש תחבולה שישלימו עמו אויביו . והוא
בהפך הפלה חמתם עד לאין מרפא :

יט.

- (ה) בקבוק כלי שתייה שפיו צר . ונקרא כן ע"ש הקול שמשמיע
כששותים בו או שופכים ממנו רד"ק (ורו' וגיו') . וגיו' מוסף
כי כן בלשון חי Malta נקרא Bakbyka . וקוראים חשבי האי ההוא
לרתיחת המים bakbak : ובזקני העם . חוזר לפועל הלך (רש"י) ככתוב
למטה (פסוק י') לעיני האנשים ההולכים אחרך :
- (ב) שער החרסית . שער האשפות ששם זורקים חרסים הנשברים . וכן
חרס יונתן (רש"י) . וזה מפני מה שהיה עתיד לומר כאשר ישבור את
כלי היוצר אשר לא יוכל להרפא עוד (קליעברגער) :
- (ג) תצלנה . בגין הקל משרש צלל :
- (ד) ויגברו . נתנוסו לאחרים (כלומר לאלהים אחרים) : כמו נכר אומתו אלהים
בידי (ש"א כ"ג ז') :
- (ה) אישר לא צויתי וגו' . לא צויתי לעשות כן לשמי . והם עושים כן
לבעל . ולפיכך חזר ואמר עולות לבעל :
- (ו) ובקותי . אשים ענחם ריק והבל . כמו ונבקה רוח מזרים בקרבן (ישעיה
י"ט ג') . ובחר בלשון זה להיותו נופל על לשון בקבוק . רש"י (ורו') :
- (ז) ולתת . ואמן . המקור משמש הוראת הזמן שלפניו : בתפת . כלל
מלאה הרוגים כמו התפת שהורגים שם את הילדים למוולך . רש"י (ורו') :
- (ח) במקום התפת הטמאים . לא יתכן שיהיה הטמאים הנשוא : ותהיה
המלה חוזרת לבתי ירושלים . כדעת רד"ק . שא"כ אין מקום לה"א ;
גם לא יתכן שתהיה חוזרת למקום התפת . כי הוא לשון יחיד ; וג"ל כי באמרו
כמקום התפת הוא כאלו אמר כבתי מקום התפת . כי אולי היו שם בתים .
והטמאים חזר לבתי מקום התפת . ואמנם התפת היה טמא לא מפני שטמאו
יאשימו (כדעת רד"ק) . כי אחרי יאשימו נראה שחזרו וטהרוהו לשרוף שם את
בניהם . אבל היה טמא מפני מה שנאמר למעלה ובתפת יקברו מאין מקום
לקבור : דכל הבתים . למ"ד הכלליה שהזכיר רמבמ"ן בשמות י"ד כ"ח :

(א) פקיד נגיד. פקיד ענינו מפקד וממונה מאחרים. כמו ויפקד המלך פקידים. הלא בן ירבעל וזבול פקידו (שופטים ט' כ"ח). ונגיד ענינו מושל ומנהיג. מלשון נגד בארמית שהוא משיכה והנהגה. וגם המלך נקרא נגיד [גם מלך נגור "מן מלך"]. והנה פקיד נגיד הוא ממונה על הנהגת דבר מה:

(ב) על המהפכת. לא נמצא אלא כאן ולמטה כ"ט כ"ו. ובר"ה (ב' י"ו) בית המהפכת. וחרגס יונחן כיפתא. ופירש רש"י לשון פִּיפִּה (volta): ובמשה (סנהדרין דף פ"א) מי שלקה ושנה בית דין מכניסים אותו לכיפה, ופירשו בגמרא מאי כיפה? מלא קומתו. כלומר בית נמוך וזר שאין בו מקום אלא לגוף אדם אחד. ואולי היתה הכיפה בית למטה מן הקרקע. ונקרא כן מפני שעליו כיפה לסבול במשאל הבית שעליו. וכן אומרים באיטלקי volta לבית היין (cantina). וכן חרגס כאן המחרגס האלכסנדר. אבל ממה שהוא אומר אח"כ וינלא לא ריעלה. נראה שלא היה מתחת לארץ. ונוסעיוס אומר שאולי "נקרא" מהפכת מלשון מהפכת סדום. שהיה מקום בלא תקרה. ודומה למדבה:

(ג) ויוצא פשחור. אולי במלות המלך: לא פשחור קרא ה' שםך. רבים בקשו הוראת שם פשחור. שתהיה לשון גדולה והללחה. ואין צורך. כי בן דרך הכנאות כמו ולא יקרא עוד שםך אברם והיה שםך אברהם. וכן לא תקרא את שמה שרי כי שרה שבה. אין ספק כי שמות אברם ושרי אין להם שום הוראה מנוגה. שבעבור כן נשתנו. אף כאן אפשר שאין לשם פשחור שום הוראת גדולה. אבל ירמיה אמר לו דע כי שםך הראוי לך אינו אלא זה. מגור מסביב:

(ד) הנני נותןך לבגור דך ולבד אוהבך. כמו למעלה (י"ז י"ז) ול תהיה לי למחסה, סבת מחסה, וכן למטה כי היה דבר ה' לי למרפה ולקלם. אף כאן חשים אותך סבת מגור לך ולכל אוהבך. חלק שהיית סבת בטחון לאוהבך אשר נבאח להם בשקר. כפירוש רד"ק (ורו'): "ונפרו בחרב אויביהם. לא כלם אלא קצתם. כי למטה אומר שיבאו צבלה ושם ימותו; וסחם מיתה אינה במרצ רק כמות כל האדם:

(ו) וכל אוהבך. הנשאים שלא נפלו במרצ (רד"ק):
(ז) פתיתיני ה'. ירמיה חוזר ומתרעם על ה' ששלחו להוציא תמיד לרעה. וגם הדברים האלה אמר ירמיהו באזני העם כדי שיבינו כי בעל כרחו ועם כל מה שמאיימים עליו הוא מוכרח להוציא לרעה. וע"י זה אולי יתעוררו להאמין בדבריו ולסוב אל ה': פתיתיני. כענין שנאמר אל תאמר נער אנכי: ואפת. נפעל משרש פתה בהשמטת הה"א. כמו חגל ערוחך: הזקתני. באח עלי במזקה:

(ט) ואמרתי. וכשאתי אומר בלבי : לא אזכרנו. לא אזכיר את ה' ולא אדבר עוד בשמו : אזכרנו. אפ"י שלשון זכירה בבנין. הקל ענינה זכירה בלב. ולא הזכרה בפה. כאן ל"ל שפיעה הזכרה במאמר. וכן למטה ל"א כ' : (י) כי שמעתי דבת רבים. שמועתי דבה ושם רע עלי. וזה גורס לי מנור מסביב : הגידו ונגידנו. הם אומרים זה לזה הגידו אם שמעתם דבר רע על ירמיהו. ואנחנו נגידנו ונפרסם הלשון הרע יותר : כל אנוש שרובי שומרי צלעי. כל אזהבי ורעי מצפים לראות אותי טלע (רש"י רד"ק ודון יחזק). כלומר שאכשל. בדבר עברה. כדי שיוכלו להושיא לעו עלי. ואומרים "אולי יפתה באיזה חטא. ואז נוכל לו. כי נפרסם שהוא איש חוטא ונביא שקר. "וע"י כן נקח נקמתנו מענו. ונקמתנו היא על שהוא היה מוכיחם תמיד על חטאתם. ואם תעלה בידם להראות שהוא פלגו רשע. תהיה זאת נקמתם :

(יד) אדור היום. אייכסורן "שטרירי דההליר ורו' חשבו כי לא יתכן שאמר ירמיה המקרא הזה ושחריו בזמן שאמר המקראות שנעלה. אלא בזמן אחר אמרם. ול"ג כי אין לורך להצריך בין הדבקים. כי כל המקראות האלה אמרם ירמיהו באזני העם. והנה התחיל פתיחי ה'. כי מדי אדבר. ואמרתי לא אזכרנו. להראות לעם כי בעל כרחו ולא מלבו הוא מתנבא לרעה. ואח"כ אמר כי שמעתי דבת רבים עד שירו לה'. להודיע שאינו ירא משונאיו. כי באמת ה' אמו. ואח"כ חזר לסיים בציור לערו על היותו מוכרח להנבא לרעה לבני אדם שאינם מקבלים תוכחותיו. והם ממרפים אותו על דבריו. עד כי טוב מותו מחיו. כי אפ"י שלא היה ירא שמו ימיתוהו. כי ילנו ה'. הנה היה תמיד למרפה ולקלם. והנה אין ספק כי המקראות האחרונים האלה היו כדאי לגרום התפעלות גדולה בלב השומעים. כי יאמרו : הנה האיש הזה עתה ילא מן המהפכת. והוא יודע כי רבים מבקשים את נפשו. והוא מטער "כ"כ על מצבו עד שהוא מקלל את יומו. ואפ"י כן אינו נמנע מהתנבא. הלא זה אות כי לא מלבו הוא מדבר. ולכוננו זאת הוא מה שבחר לסיים בדבר רע ולא בדברי נחמה. כגון וס' אותי כגבור עריץ וגו' כי הציל את נפשי מבין מיד מרעים. כי המכוון לא היה להתנבאות על שונאיו ולהראות שאינו ירא מהם אלא להראות לכל העם כי רוח ה' דבר בו. והנה בלבול דבריו המתנגדים זה לזה. וכוללים בטחון בה' וגם כעס ולב סוער. הוא ציור אמיתי המתאמת בצדיקי הדורות. כי מצד אחד הם בוחסים בה' ואינם יראים מנגלי הרשעים. ומצד אחר אי אפשר שלא ירגישו לער וכאב לב בראותם "עלמם שואים ורדופים. או למרפה ולקלם. אלא ענין קללת היום. וכן קללת המבשר אשר לא מותתו מרחם. אין ספק שהם דברי הבאי הנאמרים דרך הפלגת השיר. כמו שאמר חיוז יאבד יום חולד בו וגו' וגו'. וכיוצא בזה אמר דוד (ש"ב א' כ"ח) הרי בגלבוני אל טל ואל מער עליכם וגו' :

(טו) אשר בשר וגו'. עדיין המנהג כן אצל אנשי פרס שנהולד בן זכר
מנשרים הדבר אל האב. והוא כותן מתנה למנשר (רו'): :
(טז) ולא נחם. הפך אותן בלי שישוב מגורמיו קודם שזליחנה לפועל (רש'').
או שלא נחם אח"כ לשוב ולבנות. והן ערי סדום ועמורה :
(יז) אשר לא מורתני. חוזר לאיש המנשר. אמר כי לא היה לו לעשות
כאשר עשה. אבל בהפך. אם היה אפשר לו. היה לו להמיתו מאז
כשהיה עדיין ברחם אמו. באופן שחיה לו אמו קברו. שלא ילא משם לעולם
(אם היה זה אפשר) אפי' נפל. או חוזר ליום (ר') אליה בחור בנימוקיו שרש
מות) היום הממונה על הלידה היה לו לסגור דלתי בטן אמי ותהיה הרח עולם :
ורחמה הרת עולם. שם רחם הוא לשון זכר. אמנם מאז הרס לא יאמר
בלשון זכר. כי הוא מטבעו לשון נקבה. וגם אם היה אומר הר עולם.
לא היה משמע לי הריון. אלא לשון הר וגבעה :

כא

(א) הדבר אשר היה. נראה כי במקום הסימן הזה הוא בין סימן ל"ז
ול"ח (ווימא ורו'). ואולי נתוהו כאן מפני [שסופו דיו לבקר משפט]
דומה לחלח סימן כ"ז [עשו משפט וזרקה] :
(ב) בכר נפלאותיו. כנפלאותיו המרובות :
(ג) הנני מסב. הם היו מבקשים שהאויב יהפוך ויעלה מעליהם. והוא
אומר להם כי בהפך. ה' יהפוך כלי מלחמתם והוא ילחם בהם בחור
העיר. ואולי בחר במליצה זאת כנגד מה שהיו נביאי השקר אומרים (למטה
כ"ז י"ו) הנה כלי בית ה' מושבים מבבל עתה מהרה :
(ד) ולבית מלך יהודה. דעת שטררער ורו' כי מכאן עד סוף הסימן
הזה. וגם תחלת הסימן שאחר זה אינו המשך הנבואה הקודמת. אבל
נאמרו המקראות האלה בזמן אחר קודם לכן. כי הנה הוא אומר פן תלא
כאש חמתי. אח"כ עדיין לא ילאה. ולמעלה משמע שכבר היה נבוכדנאצר נלחם
עמם. ושלא היתה להם תשועה כי אם לכפול אל הכשדים. ואולי יתכן שהיו
גם המקראות האלה המשך פנין שלמעלה. כי כשאמר הנני נותן לפניכם את
דרך החיים ואת דרך המות. גם המלך בכלל. שגם הוא אם יפול אל הכשדים
יחיה. וכמו שאמר לו למטה (ל"ח י"ז) אם ילא תלא אל שרי מלך בבל ויחיה
נפך והעיר הזאת לא תשרף באש; ובאמר כי שיתי פני צעיר הזאת וגו'
יהיה על תנאי אם לא יפלו אל הכשדים; ואחר כן אמר לבית מלך יהודה
(לא לזרקה) שאם יפלו אל הכשדים וינאלו ונבוכדנאצר ימליך על יהודה אחד
מבית דוד אחת לזקיקו. אז ישערו בנפשותם שלא יוסיפו לחטוא פן תלא כאש
חמתי פעם אחרת ואמר להם האומרים מי יחת עלינו. ר"ל שהיו אומרים
כן בזמן שצבר; ואח"כ אמר גם אל המלך שמת דבר ה' מלך יהודה וגו' וגו'.
הכל אם יפול אל הכשדים וינאל:

(יב) לבקך . יום יום . כלומר חמיר . כמו ותפקדנו לבקרים לרנעים
 חבחנו . לבקרים חלמית כל רשעי ארץ . עלת לבקר עיניה בכל בקר .
 כמו שנים ליום שעיניו בכל יום . יספר לה' לדור . לכל דור ודור :
 (יג) הנני אריך וגו' . נתחבטו המפרשים לפרש נור ומישור שהם שני
 הפכים . וכלם פירשו שהכוונה על ירושלים . ורש"י פירש הר שכל
 סביבותיו מישור . ורז"ל אומר כי ירושלים היתה במקום הר וגבוהה משאר ארץ
 יהודה . ואעפ"כ היתה מישור לעומת ההרים אשר סביבותיה . ול"ל כי כלם
 שנו ברוחה . כי אין הנביא מדבר לירושלים . אלא לבית המלך . והוא ממשיך
 אותם כאלו הם מחפזים שהם עומדים במקום גבוה ושם שלא יוכלו נר
 ואויב לעלות לבס ולהורידם לארץ . וכמו שפירש האומרים מי יחת עלינו וגו' .
 והנה המשיך בית המלך לעדה ואומה . ואמר להם בלשון נקבה יושבת העמק
 אחס חושבים שחס בראש ההר . ובאמת אין אחס אלא בעמק . ופירש ואמר
 נור המישור . כלומר נור אשר באמת אינו נור . אלא מישור : מי יחת
 עלינו . משרש נחת שעיניו בארמית ירד . אבל בלה"ק אין עיניו חמיר ירדה
 ממש . אלא לפי שהנפילה על האויב היא יותר קשה ומוקת כשהיא ירדה
 מלמעלה למטה . לפיכך הושאל לשון נחת על כל נפילה על זולתו בכח . כמו
 כי חלך נחתו בי . ולענין משל זה שממשיל בית המלך לנור ולעמק . מלאו
 דוגמתו למטה גלעד אשה לי ראש הלבנון וגו' (כ"ב ו') :
 (יד) והצתי אש ביערה . חוזר למשל שהחיל בו . יושבת העמק נור המישור
 העדה או הכת ההיא שהיתה מתפארת שהיא יושבת על הצור . אי
 אצית אש ביערה . והזכיר יער כי בראש הצורים ימלאו סיערים . ודוגמת זה
 למטה כ"ב ז' :

כב.

(ה) כה אמר ה' . אינו דבק עם הסימן הקודם . אבל נאמר קודם בוא
 נבוכדנאצר :
 (ג) מיד עשוק . עינו עשק . והוא ע"ד ל' ארמית . כמו כרוא קמלא :
 (ו) גלעד אתה לי ראש הלבנון . המשיך בית המלך
 לארץ הגלעד (ארץ סיחון ועוג) המפורסמת בעבור הריה ויערים . ככתוב
 הר גבוהים הר בשן . ועל כל חלוצי הבשן . וכן המשיך אותו לראש הלבנון .
 הר גבוה ושם וכבד בעבור ארצו : אם לא . ל' שבועה חי אני אם לא :
 (י) אל תבכו למת . עין אחר . אל תבכו כל כך על אותו שמת . והוא
 יאשיהו שבו אותו כל ישראל הרבה . כי יותר ראוי שתבכו את שלום
 החבר אח"כ . שהלך מא"י . כי לא ישוב עוד לארץ מולדתו :
 (יא) שלום בן יאשיהו . לא חזר אלא בד"ה (א' ג' ט"ו) ובני יאשיהו
 הבכור יוחם השגי יסויקים השלישי לזקיה הרביעי שלום . ודעת רש"י

(וכן יירונימוס) כי שלום הוא לרקיו וכתב שגרא הרביעי למלכות. כי תחלה
מלך יואחז ואחריו יהויקים ואחריו יהויכין ואחריו לרקיו. ואתה רואה כמה
זה רחוק שיזכיר בספר היחס איש אחד שתי פעמים [השלישי לרקיו הרביעי
שלוש]; ורד"ק כתב כי שלום הוא יהויכין. והוכיחו עם בני יאשיהו (אעפ"י
שלא היה אלא בן יהויקים) מפני שמלך צח"י לרקיו דודו. וגם זה רחוק מאד.
כי אח"כ הוא אומר ובני יהויקים יבנים בני וגו' ויבנים הוא יהויכין. וראב"ע
ודון יאמק (ורו' וגו' בליקסיון) אומרים כי שלום הוא יואחז. ורו' אומר
כי צעל ספרד"ה טעה. כי לא הבין המקרא הזה וברם מלכו בן רביעי ליאשיהו
שלא היה ולא נברא. ולי"נ כי כל אלה עשו מפני שפירשו המלך תחת יאשיהו
אביו שבאמת מלך. וירמיה לא אמר אלא שהיה עתיד למלוך. והוא על דרך
מכור פרעה 'היושב על כסאו. שענינו העתיד (לפי מחשבתו ומחשבת אחרים)
לשבת על כסאו; והכוונה שהיה שלום מרעה בלבו ומתפאר בדבריו ובפעולותיו
לאמור אני המלך. והיה קורא עצמו. וגם אחרים היו קוראים לו המלך.
כלומר העתיד למלוך. והנה נ"ל כי בן רביעי היה ליאשיהו. ושמו שלום. והיה
מתנשא לאמר אני המלך. ולא נזכר בו מלכים כי באמת לא מלך. והגלה
אותו פרעה נכס למצרים כשהגלה את יואחז ומת שם במצרים:

(יג) הוי בונה ביתו. נאמר על יהויקים:

(יד) בית מדות. כמו אנשי מדות: וקרע לו חרוגי. מלונות פתוחות
ורחבות הרבה. כדבר הנקרא שהוא כפתח בלא מדרגה: ספון. כ"ל
וספון כמו ומשום שניהם נקור. ובדפוס רמ"ח וברישא שניהם נשורק.
והם חורים לבית: בששור. לא נמצא אלא ביחזקאל כ"ג י"ד; ורו' מרמה
אותו לאשורר בערבי. שענינו חורס. וכן מרגס המתרגם האלכסנדר וכן פי' רד"ק:
(טו) התמרוך. המתשוב שחמלך: מתחרה בארץ. לשון ואך
תתחרה את המוסים. אתה מבקש להדמות לארץ ולהתגדל יותר ממנו.
והארץ הוא משל לאביו יאשיהו. וכן נראה דעת יונתן. וכן דעת יירונימוס
וי"ד מיכאילים. וכן נראה ממה שאומר ביד אבין וגו'. ומפני שאמר למעלה
וספון בארץ המשיל את אביו לארץ (תלמידי מוסר"ר שלמה חפץ): אבד ושתה.
גם הוא נהג בעצמו גדולה וכבוד והתנהג כמלכי המזרח להרבות בהולאות.
אבל מלבד זה עשה משפט ולדקה; וכן בקהלת ב' כ"ד וגו' י"ג אכל ושתה
נאמר על המרבה בהולאות:

(סז) הלא היא הדעת אותי. זו היא ידיעת דרכי. כעצם השכל וידוע
אותי כי אני ה' עושה חסד משפט ולדקה בארץ:

(ז) המרוצה. משרש רצן. כמו ואת בני עסקתי ואת בני רעותי. והוי"ו
יתרה והיתה ה"ד ראוייה לדגש:

(יח) לא יספרו לו וגו'. הוי אמות איננו נופל על יהויקים. ויש שפירשו
על אשת יהויקים. והנה לא מכרה; ושנורריר אמר כי העם יתמרו
איש אל אחיו. הוי אחי. ואשה אל רעותה. הוי אחות. כלומר הוי לנו על

אברתנו ; וזה לא יתכן . כי הוי ארון והוי הודו לא יתכן לפרשו אלא על יהויקים . ורז' ולפי' היגסליר אמרו כי כן היה לשון הספר המלכים מתחיל במלות האלה הוי אחי והוי אחות הוי ארון והוי הודו . וגם זה לא ידק . ש"כ לא היה חוזר ואומר לא יספרו לו שתי פעמים . והנכון כדעת ראשונה של רד"ק כי הוי אחי והוי אחות הוא לשון ההספר שהיו סופרים על האיש ועל האשה . אלא שהוא אומר שזה היה לשון הקרובים . ושהעם היו אומרים הוי ארון והוי הודו . ול"כ כי הוי אחי והוי אחות היה לשון ההספר על ההדיוטות ככתוב (מ"א י"ג ל') ויבא אל עיר הנביא הזקן לספור ולקברו וגו' ויספרו עליו הוי אחי ; והוי ארון והוי הודו היה לשון ההספר על המלכים . ככתוב למטה (ל"ד ה') בשלום תמות ובמשפחות אבותיך המלכים הראשונים אשר היו לפניך כן ישרפו לך והוי ארון יספרו לך . וכאן הוא אומר כי לא יספרו על יהויקים לא כלשון סופרים על ההדיוטות . שאומרים על האיש הוי אחי . ועל האשה הוי אחות . ולא כלשון סופרים על המלכים שאומרים עליהם הוי ארון והוי הודו . ומלת הוי ענינה כמו בשאר מקומות קריאה בלבד . לא כענין אחי :

(יט) קבורת חמור יקבר . כמו שהספור לא יקבר כן לא יקבר הוא . כי מה היא קבורת החמור ? שישכבו אותו וישליכוהו לאשפה (רד"ק) . וכן הוא אומר למטה (ל"ו ל') וגבלתו תהיה מושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה . והנה בד"ה (ב' ל"ו ו') כתוב על יהויקים . עליו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויאסרוהו בנחשטים להוליכו בבלה . על כן אמרו רז"ל כי נבוכדנאצר הוליך אותו בשבי . ולא הגיע לבבל . אלא מת בדרך ומלך בבל הלך לדרכו והניח נבלתו על הדרך . ובס' מלכים (ב' כ"ד ו') כתוב וישב יהויקים עם אבותיו . ורז' אומר כי זה מורה שנקבר עם אבותיו . והוא חושד את בעל ד"ה שח"א ברה מלכו מה שכתב עליו ; וכל זה שקר . כי מליצת וישכב עם אבותיו ח"ן ענינה אלא מיתה . ואין ענינה כלל הקבורה אלא האבות . כי יעקב אמר תחלה וישכבתי עם אבותי ואח"כ וגשאתי ממזרים . וכתוב (מ"א ט"ו כ"ד) וישכב אחא עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . הרי שהם שני ענינים . וכן (שם כ"ב כ"א) וישכב יהושפט עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . וכן (מ"ב ח' כ"ד) וישכב יורם עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . וכן (שם ט"ו ז') וישכב עזריה עם אבותיו ויקברו אותו עם אבותיו . וכן ביותם (שם ט"ו ל"ח) . וכן באחז (שם י"ז ב') . וכתוב (מ"א ב' ו') וישכב דוד עם אבותיו . ואין נראה שנקבר עם אבותיו . כי הוא נקבר בעיר דוד . והם היו בבית לחם . ואמנם אמת הוא שח"א היה הדבר כן שמלך בבל הוליך את יהויקים בשבי . יקשה מאד איך יסמוך בעל ס' המלכים ולא יאמר אלא וישכב יהויקים עם אבותיו וימלוך יסריכן בנו מחתיו . לפיכך נראה לי דברי בני בכורי אהב נר כי יהויקים לא הגלה מירושלם . אבל שכב עם אבותיו בירושלם . ואמנם מה שנקבר קבורת החמור ולא ספרו לו הוי אחי והוי ארון . לא נבוכדנאצר עשה זאת . אלא

בני יהודה עצמם עשו לו כן משנחתם אבותו מפני שהיה מלך עריץ. והוא ושריו
היו מרכאים את העם ויהויקים היה צדיק בפרעה נכה שהמליכו. וגם אחר
שלקח מלך בבל מנחל מנרים עד נהר פרת (מ"ב כ"ד ז'). תמיד היה קשר
בין פרעה ויהויקים נגד מלך בבל. עד כי לבסוף עלה ל"ג שנים על יהויקים.
וקרה מקרה שקודם שגיע מלך בבל לירושלם מת יהויקים. והעם השליכו את
נבלתו בבזון והמליכו את יהויכין. ושלשה חדשים אחר שהמליכוהו בל נ"ב
והוליכו שני. אבל מה שכתוב בל"ה (ב' ל"ו ו') ויאסרוהו בנחשתיים להוליכו
בבלה אינו בפעם הזאת. אלא קודם לכן בשנת שלש או ארבע ליהויקים היא
השנה הראשונה לנ"ב. כי אז אסר אותו להוליכו ולא הוליכו. אך נתפטר
עמו והניחו במלכותו. ועל אותה שעה כתוב בתחלת דניאל ויתן ה' בידו את
יהויקים מלך יהודה ומקלט כלי בית הראלסים ויביאם ארץ שטור אלהיו.
ומלת ויביאם איכה חוזרת על יהויקים והכלים. אלא על הכלים לבדם. ומה
שחזר ואמר ואת הכלים הביא בית אולר אלהיו. הכוונה שאר הכלים שלא היו
ראויים לתשמיש בית אלהיו נתנם בית אולר אלהיו:

(כ) עלי הלבנון וגו'. נבואה אחרת. והוא מדבר עם כנסת ישראל. ומתנבא
לה רעות. והכוונה על גלות יהויכין. ולבסוף מסב דבריו ליהויכין עצמו:
עלי הלבנון. כטעם על ההרים חשך כזי וגו'. וכן בצפון. בהרי הצפון:
וצעקי. ע' דקדוקי § 391: מעברים. בקלוות ארץ. כמו ושלום היה לו
מכל עבריו מסביב (מ"א ה' ד'). וכך למטה (מ"ט ל"ב) ומכל עבריו הביא
את אידם: כי גשברו כל מאהביך. האומות שהיית בועט בהן. נפלו ביד
מלך בבל. ככתוב בימי יהויקים (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מנרים
לנאת מארצו כי לקח מלך בבל וגו'. ובמלך מנרים הוא שהמליך את יהויקים.
רד"ק ודון יצחק (יירונומוס וי' ד' מיכאילים). ולדעת רז"ל מאהביך הם מלכי
יהודה. כי כן למטה הוא סומך רועיך למאהביך. והרועים הם המלכים:
(כא) דברתי. הם דברי האל: בשלדורתיך. בימי שלוםך. שלום. ימי שלום.
וכן נבורות לדקות. מעשי נבורה. מעשי לדקה (ר' שלום הכהן).
ואולי זה טעם נעורים. זקונים: מנעוריך. מנעורי האומה. מימי משה
ויהושע והשופטים:

(כב) תרעה רוח. תהלה הרוח. כל' רוח תשאם:
(כג) יושבת בלבנון. כנוי של גדולה. והוא כאן דרך לעג. אף שהיית
חושבת כי איתן מושבך ושיס בצלע קק. ואף הכוונה כלל על הארמנות
הבנויים בעלי ארזים. ישבת ומקינתני כמ' יושבת ומקינתני. ומשפט החזו"ן להקדק
בחירק. כמו רבתי שרתי. אהבתי לרוח (הושע י' י"א): מה נחנת בבוא
לך חבלים. כל דרך לעג (sarcastice). כמה את יפה
ונושאת חן נבוא לך חבלים. דמה כנסת ישראל לאשה העומדת על המשבר.
שהיא מתחלחלת בחבלים. ובשרה מתחלחלת במקלט. והיא נושאת חן בעיני
הרואים הנלתי רחמים. והביא אחר שאמר חבושי ונכלמת מכל רעתך הו

עושה עצמו כשמת בצרחה. ויא"ח מפרש דרך התול (ironia) כמה את יפה
 צבוא לך חבלים. והכוונה בהפך כמה את מכוערת. (ורו' וגו' פירשו נחמה
 quam eris miseranda) : נחמת. משפטו נחלות. נפעל משרש חק.
 והוקלה למ"ד הפעל. כמו יזמו ונבלה במקום יזמו ונבלה. וזר"י
 הגו"ן הראשונה הוא במקום יזמו חיר"ק ודגש. יזמו אחריו ע"ד
 לשון ארמית שמוסיפין נו"ן או מדגישים אף שלא במקום חסרון אות רק כדי
 לשמור לורת ההברה כמו שהיתה בשרשים השלמים. כגון הנעל לרניאל. שהוא
 הפעיל משרש עלל. ואם היו אומרים העל לא היתה ההברה מורכבת כמו
 שהיא בשלמים (הפחד). וכן חללה ומדקה הפעיל מן דקק. וכן בלה"ק יתם
 בנין הקל מן תתם. כדי שתהיה ההברה מורכבת כמו
 שהיא בפקד ובהפעיל ויסב אלהים את העם. תתם דרכך. ובנפעל צרי
 לפי אהמ"ע הגחמים באלים. במארה אחס נארים :
 (כד) בניהו. הוא יהויכין בן יהויקים. והוא נקרא ג"כ
 יכניה : חותם על יד ימיני. שאין מסירים אותו לא ביום ולא בלילה.
 כמו ימיני כחותם על לבך כחותם על זרועך (רד"ק). והטעם אפי'
 היה קשה לי להשליך מעל פני כמו שאין אדם משליך ומרחיק חותם שגל ידו.
 כדי שלא יבא ביד זרים ויחתמו מה שירצו. אעפ"כ השליך : כי משם
 אתקנך. החליל בל' נסתר. והפסיק הדבור. והתחיל לדבר עמו לנכח :
 אתקנך. משרש נחק. והגו"ן שאחר. הקו"ף היא כגו"ן יברכנהו (רד"ק) וכמו
 יכבדני :

(כה) ומבקשי נפשך. יפה אחר סיבאסטיאנוס שמיד שאין הכוונה
 המבקשים מתחך. אלא המבקשים שמפול בידם. שאם היו חפצים
 מיתתו לא היה חומר אח"כ והטלתי אותך על ארץ אחרת. כי לא היו
 מביאים אותו בבלה. אך היו ממיתים אותו בא"י אם היה זה חפץ : וביד
 נבוכדראצר. הו"ו לפירוש. כמו למעלה ב' ט'. וע' ברא' י"ג ח' :
 (כו) והטלתי. משרש טול. כמו ויעל שאל את הכהן. שאוני והטלתי אל
 הים : הארץ אחרת. הס"א יתרה. כמו את הכבש אחד תעשה
 בבקר : אשר לא ידרתם שם ושם תמותו. עגמת נפש היתה להם
 כשהיו מתים חוץ לארץ מולדתם. ומזה נמשך המנהג מימי קדם ועד היום
 שהחסידים מבקשים ללכת למות בא"י. כי בזה הם מעידים חביבותה חללם.
 שהיא בעיניהם כאלו היתה ארץ מולדתם. והם משחוקקים למות בחובה.
 וזה מחזק האחרונה והאחרונה בין בני הגולה. כי כלנו עם אחד וכי ארץ אחת.
 וכן עשו ר' יהודה הלוי בעל הכחרי והרמב"ן :
 (כז) מנשאים את נפשם. ל' בסמוך. כמו ואליו הוא נושא את נפשו.
 אליך ה' נפשי אשא. לא נושא לשוא נפשי. והפעיל להורות שהם מבקשים
 את עצמם. בלי שהיה להם שום הנטחה בדבר. ומן הל' הזה נגזר ל' השיא
 [הנחש השיאני] אעפ"י שהוא בשי"ן. עינו הנטחה והסרת הפחד :

(כח) העצב נבזה וגו'. ל"ל כי הנביא עושה עצמו כשואל מדוע היה הדבר הזה. ואח"כ משיב כי גזרת האל היא. ארץ ארץ ארץ וגו'. או (כדעת אח"מ) הנביא מזכיר מה שיאמרו הרוואים את יכניה בגלות. ע"ד ועברו גוים רבים (למעלה כ' ח'): העצב. הה"א לשאלה וע"כ נפתחה לפני הע"ן: עצב. מל' ידך עלבוי ויעשוי. וכן העצבים הם פסילים ולורות; ואולי עלב כמו חלב. כמו הביטו אל צור חבתם. מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר אמר. וכי האיש הזה הוא לורה נבזית ושבורה. מלשון ככלי יוצר תפסם או הוא כלי שאינו מועיל לכלום? והלא אין הדבר כן. כי איש נכבד היה. ואין היה שהשלך וגו' :

(כט) "ארץ ארץ ארץ. השלום לחזק כמו למעלה ז' ל"ל היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה. וכיוצא בזה בישיבה ו' ג' וביחזקאל כ"א ל"ב: (ל) כתבו את האיש הזה ערירי. יכתב האיש הזה שיהיה ערירי. כלומר יכתב על גור דין זה: ערירי. "אעפ"י שבשאר מקומות ענינו בלא בנים. וכאן א"ל לומר כן. כי כבר אמר מדוע הוטלו הוא וזרעו; והאמת כי ערירי הוא מלשון ערער (למעלה י"ז ז'). והוא מלשון ערום ועריה. ונקרא מי שמת בלא בנים ערירי. להיותו נעדר מכל טוב. וכאן ענינו דרך כלל נעדר מכל טוב. וכמו שפירש גבר לא יללח בימיו: כי לא יצליח מזרעו. כלם עיקר ענינו עבר. כמו וללחו סירדן לפני המלך (ש"ב י"ט י"ח). וכאן ל"ל ענינו כמו יאל. לא ילא מזרעו איש שיהיה יושב וגו'. והנה ידוע כי זרובבל בן שאלתיאל בן יכניה היה פחת יהודה. על כן אמרו רבותינו כי יכניה עשה תשובה; והנכון כדברי בני אהוב גר ז"ל כי זרובבל לא ישב על כסא דוד. ולא היה מושל ביהודה. אלא פחת חחת מתשלט מלכי פרס:

כג.

(א) הוי רועים. ענין אחר. והכוונה על מלכי יהודה. ודוגמת זה ביחזקאל ל"ד: מאבדים. גורמים ללאני להיות לאן אובדות וחטאות כשה אובד: (ג) אשר הדרתני אותם שם. מחלה אחר שהרועים הדחוס. כי המלכים היו סבה להסתחת מדות העם ועזבם את ה'. ואח"כ ה' הענישם: על גויהן. מקום מרעה סוב שלהן. כמו והיה השרון לנוה לאן (ישעיה נ"ה י'). שם חרבננה בנוה טוב (יחזקאל ל"ד י"ד). ומזה בגלות דשא: (ה) הנה ימים באים. מדבר על זמן עליית הגולה מבבל: ולא על הגולה העתידה: והקיימותי לרוד צמח צדיק. אקום מגוע דוד צמח וחסד שיהיה איש צדיק. ולא כאותם הרועים שזכר: (ו) אשר יקראו. אשר יקרא לו הקורא. ר"ל לאותו מושל. ולמעשה (ל"ג י"ו). אומר כענין זה על ירושלם. וירושלם תשכון לבטח וזה אשר יקרא לה ה' דקנו. והענין אחר. כי המושל והעיר שניהם יוכלו לקרוא בשם זה:

ה' צדקנו . כטעם אלהי צדקי . אלהי ישועתי . כל' ה' סבת חשועתנו והלחמנו . ומלאנו שמות כאלה כמו ה' נסי . וכן בשמות בני אדם לורי שדי צורחל אליצור . ואולי רמז ב"כ בזה לשם המלך שהיה בימיו . שהיה שמו צדקיה . ואמר אז יהיה המושל ראוי להקרא בשם זה צדקיה או ה' צדקנו ולא כזה ששמו צדקיה ואין השם אחר :

(ט) רנביאים . מלה בפני עצמה . והיא הודעת ענין הנבואה כמו למטה (מ"ח) למואב . וכן (מ"ט) לבני עמון . לאדום ולרמבק . לקדר . (חייכהורן דההליר וויימא) . ומלות נשבר לבי דבקות עם מפני ה' וגו' . וזה נגד הטעמים : רחפו בר עצמותי . כל איברי רועדים ומתמוטטים . וכמו שמפרש הייתי כאיש שכור וכננר עברו יין . מליצה לקומה מן המים השוטפים . כטעם נחלה עבר על נפשנו . אזי עבר על נפשנו המים הזדונים . וכן עלי עברו חרוניך . כי עונתי עברו ראשי (אח"מ) . ויש חלוק בין עבר על ועבר אחר . מליצה עבר על מושאלת מנחל שוטף . ועבר אחר מושאל ממים שהאדם בחוכם והם מתנשאים מעט מעט עד שמגיעים לראשו ועוברים אותו כל' מתנשאים עד למעלה מראשו . וכן היין וכן העונות מתנשאים מעט מעט ומתנבזים על האדם : בפני ה' וגו' . מפני הרעות שהודיעני שעתידות לבוא : (י) כי בפני אדה . קללות שהנגזל והעשוק מקללים את הגוזל והעושק . כמו את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להלחמן וגו' (מ"א ח' ל"א) : אבלה הארץ יבשו נאות מדבר . ע"ד על כן אלה חכלה ארץ (ישעיה כ"ד ו') :

(יב) ירחו . פתח ומלעיל . משרש דח . והוא אחד בענין עם שרש דחה . ועינו ההחלקה בדרך שאין האדם יכול לעמוד כרצונו . אלא הדרך החלק מושך אותו ^{יד} בעל כרחו : שגת פקודתם : אביא עליהם זמן פורענותם . וכן בטובה ושגת גאלי בזה . הכוונה זמן . ושגת לאו דוקא : (יג) ובנביאי שמרון ראיתי תפלה . התחיל לדבר על הנביאים . ואומר כי מאז בדורות הקודמים ראה בנביאי שמרון תפלה וסכלות . כי התנבאו בבבל . והתעו את ישראל . אבל מה שהוא רואה עתה בנביאי ירושלם קשה יותר . כי הם עושים תועבות ואומרים שקר בשם אלהי אמת : תפלה . מלשון היאכל חפל מבלי מלח . וכן נביאיך חזו לך שוא ותפל . עינו דבר שאין בו טעם ^{יד} דבר של תהו :

(יד) לבלתי שבו . הראוי ישיב . כשהתבה מתחלת באות שבסוף התבה הקודמת לפעמים היו הסופרים משמיטין אחת מהאותיות בהן . ואח"כ היו סופרים אחרים מוסיפין בין השמות האות החסרה ולבסוף היו סופרים אחרים כותבים אותה במקומה . אך היו עושים אותה זעירה . כגון ותאמר רבקה אל יצחק קנתי . ויקרא אל משה . ועיין למטה כ"ז י"ח . ועיין בישיעה מ"א כ"ה . וכן צד"ה א' י"ז י"א כי מלאו ימך . וכן צד"ה א' ט' מ' וכן יסוּגן מריב בעל ומרי בעל הוליד את מיכה . וכן ש"א י"ט ט' מנגן ביד

ויבקש שאל ל"ל בידו. וכן שס פסוק בלילה הוא ל"ל ההוא. וכן ש"צ ה' ב' והמבי את ישראל ושס פסוק ד' במלכו ארבעים. וכן במ"ב י"ג ו' החטי את ישראל וכן נחום ב' ט' מימי היא משפטו מימיה היא. וכן למטה ל"ט י"ז מבי את דבריו. וכן בישעיה מ"ה כ"ה עריו יבא ויבשו. וכן ביחזקאל כ' ל"ח ואל ארמית ישראל לא יבא וידעתס. ל"ל יבאו. וכן למטה ל"ב ל"ה החטי את יהודה. וכן לעשות הרע בעיני ה' להכעיס וישס את פסל (מ"ב כ"א ו' ו'). משפטו להכעיסו: היו לי בלם וגו'. וע"י זה נהפכו לי כל הפס כסודס. ויושניה של ירושלים כיושבי עמורה. ויא"א אומר כי כדרך שיושביה ענינו יושבי ירושלים: ק בלם ענינו נביאי ירושלים שזכר בראש הפסוק: (טו) לא מפי ה'. אינס מדברים מפי ה'. לא שמעו דבריהם מפי ה': (יח) כי מי עמד. כלומר אין אחד מהם שעמד בסוד ה'. וסוד ה' הוא דרך משל. כמלך הנועץ בסתר עם שריו. ואח"כ נוזר כחפנו: וירא וישמע. מי עמד בסוד ה' באופן שיוכל לראות את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו. ובאופן שיוכל לשמוע את דברו ונזרתו: מי הקשיב דברו וישמע. מי נטה אזנו מאחורי הפרגוד לשמוע דברו ושמע? — מי הקשיב דברי. אולי ירמיה כתב דבריו והסופר השמיט הו"ו מפני ושמע שאחרים. ונשאר דברי. (חלמדי מוה"ר דוד חזק):

(יט) סערת ה'. שלוחה מאתו. כלומר גדולה וקשה. כי הדברים הגדולים ייוחסו אליו. כמו הררי אל: חמה יצאה. הסערה הזאת היא חמת ה': יצאה חזר לסערת ה' שהיא חמת ה'. ולפי הטעמים שיעורו. הנה סערת ה' יצאה. הנה חמה יצאה: יצאה מלפניו ובשליחותיו: וסער מתחולל. גם זה פירוש סערת ה'. הסערה ההיא היא מתחוללת. ענין חנועה בסיובו. כן הוראת שרש חול בערבי (י"ד מיכאילים). וכן בלה"ק לחול במחלות ובל"ח חזר חלילה: על ראש רשעים יחול. דרך הנביאים להשתמש בפסוק אחד בשרש אחד לשתי הוראות שונות. ולדעת חלמדי מוה"ר דח"א ע"ה גם זה מן הענין הראשון. וכן יחולו על ראש יואב (ש"ב ג') לא חלו בה ידים (איכה ד' ו') כלס עיקר עכנים חנועה סבוכית:

(כ) באחרית הימים וגו'. אס עתה אינכם שמים על לב. ידעתי כי לעתיד תחבוננו בדבר הזה שאני אומר לכם. וזה כשיתקיימו דברי: אחרית הימים. הנאמר כאן אינו לזמן רחוק אלא לזמן עתיד אעפ"י שהיה קרוב:

(כב) וישמיעו. ל' נזיו. והו"ו להודעת החלק השני מן המאמר. שהוא גורת המאמר (apodosi) כמו אס תלכי עמי והלכתי:

(כג) האדרי מקרוב אני וגו'. וכי איני אל אלא בקירוב מקום ולא ברחוק מקום שלא אראה המעשים הנעשים ברחוק ממני? אדרי מקרוב. ענינו אלהים מקרוב: וכן גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעיה כ"ט ט'). לנביאי מלבס (יחזקאל י"ג ב'):

(כו) עד מתי . לשון קלרס . וכמו ואתה ה' עד מתי והטעם עד מתי יהיה זה : היש בלב הנביאים . סוף הענין בפסוק הסמוך . היש בלב הנביאים להשכיח את עמי שמי . אלא מתוך שהאריך בדברים חזר ואמר החושבים : והה"א לשללה . וכי חושבים הם . והוא כפל לשון של היש בלב הנביאים . כן השביל לפרש שני המקראות האלה החכם לודביקוס די ריו . והנה לפירוש זה גם לפירוש רש"י עד מתי הוא מאמר בפני עצמו . והיה ראוי לזקף או לאתחא ; אבל יונתן תרגם עד איתמי אית בלבהון , עשה ה"א התמיהה שבמלת היש כאלו היא יתרה . וכן עשו גם בעה"ט שנקדו עד מתי ברביע (תלמידיו מוהר"ר אר"ג ע"ה) :

(כט) הלא כה דברי בא"ש . אין לבעל החלוט לומר כי חלומי נראה לו היותו דבר ה' . כי אמנם דבר ה' נבדל ויכר משאר חלומות לעולם התפעלות האדם ממנו . רש"י ורון יצחק . ע' דבריו . (וקרוב לזה י' ד' מכאילים) :

(ל) לכן הנני עד הנביאים . מזכיר שלשה מינים של נביאי השקר ע' רד"ק :

(לא) הלוקחים לשונם . משתמשים בלשון שלהם . כלומר בדברים שזרו מלבם . ומתנבאים בשם ה' :

(לב) מה משה ה' . דרך לעג היו אומרים לו כן . לשון משאוי ודבר כבד : את מה משה . מה הדבר שאתם קוראים בשם משה . כלומר ידעתי את אשר בלבבכם . כי דבר ה' לכם למשא . והתמרגס האלכסמדי ויירונומוס תרגמו כאלו כחזב במקום את מה משה אתם המשא . והסכים בזה לודביקוס קאפיללוס . והוא מתיישב יפה עם ונטשתי אתכם וכפירוש רש"י :

(לו) לא תזכרו . כאן בא הקל במקום ההפיל : כי המשא יהיה לאיש דברו . נתקשו בזה המפרשים . ונ"ל פשוט , מאד . אך בשנוי נקוד הה"א . ובשנוי הטעמים כי המשא יהיה לאיש דברו . וכי דברו . כלומר דבר ה' . יהיה לאיש כמשא ? ויש אומרים כי דבר ה' אינו משא אלא לאיש דברו . לנביא השלוח לדבר בשמו ולפרסם דברו בקהל ; האיש הזה יהיה דבר ה' לו למשא כבד . כי ישאלוהו העם וירדפוהו . ולא לכם לאמר משא ה' . כי לא למשא הוא לכם . כי המשאוי אינו אלא לנביא . אך יקשה לפירוש זה כי מליצת איש דברו לא מצאנום להורות על הנביאים :

(לט) וגישתי . לשון שכחה . והוא לשון הנופל על לשון משא : אלא שזה בס"ן וזה בש"ן : ונמשתי . ל' עזיבה . ואין לפרש לשון נחיתה שענינו עקירה . כי מעל פני עינו הרחקה . ולא יתכן לעקור את העיר ולהשליכה מעל פניו : מעל פני . אטום ואעזוב אתכם באופן שיהיו רחוקים מעל פני . כלומר מהשגחתו :

בר .

(א) רודאי . לא נמצא במקום אחר באל"ף . אבל בלא אל"ף ושימו את ראשיהם בדודים (ת"צ י' ז') : מועדים . מונסים . ודמנו לו פסלי

בכורים מונחים וממתינים שיבא הכהן ויקחם מיד המביא אותם . ככתוב ולקח הכהן הטנא מידך . וכשהיו המביאים רבים היו צריכין להמתין זה לזה . והיו מכינים סליהם עד שיבא הכהן ויקבלם מידם . כן כ"ל : את החרש ואת המסגר . נמלא שני השמות האלה סמוכים זה לזה בשלשה מקומות אחרים . למטה כ"ט ז' ובמ"ב כ"ד י"ד י"ו . ומלשון הכתוב שם במלכים . וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים והחרש והמסגר אלף הכל -- גבורים עושה מלחמה . נראה ברור כי החרש והמסגר שם מין ממני אנשי המלחמה ומהנכבדים שבהם : אבל יונתן תרגם אֲמָנָה וְחֶרֶץ (בעלי אומנות והשועים) . והמחרש האלכסנדרי תרגם האומנים והכלואים או סגורים (ויירונימוס תרגם et fabrum et inclusorem) ורוז' פירש חרש בעלי אומנות או חרשי עלים . והמסגר חרשי ברזל ; ורוז'ל פירשו ח"ח . אמרו (נטין פ"ח) חרש . בשעה שפותחים נעשו הכל כחרשים (כאלמים) . מסגר . בשעה שסוגרין שוב אין פותחים . ורד"ק פירש החכמים והיועלים . ודון יצחק (במלכים) האומנים והשוערים ושומרי החומה וסוגרים פתחיה , וג"ל שהיו החכמים והאומנים ההולכים עם אנשי המלחמה . ונקראו חרש אותם שהיו עושים כלי משחית להזיק לאויב ולהפיל החומה . ונקראו מסגר אותם שהיו סוגרים המחנה בגדר וכיוצא . כדי שלא יכנסו בו האויבים :

(ג) בתאני הבכורות . כתאני העלם המבכרות (רד"ק) . בכורה הוא שם הפרי . בכורה שם העץ המבכר . ושמיד ורוז' פירשו בכורות הנומחות בפעם הראשונה . לפי מה שכתב פליניוס (15. 18) שביהודה היו החאנים עושות פרי שתי פעמים בשנה . וג"ל כי אין זה ענין בכורים ובכורה ובכורה בלה"ק חעפ"י שבלשון ארמית מלאנו והקשורים ליעקב תרגם אונקלוס יִבְרִיָא מלבד כי לפי זה אין טעם לסמיכות כתאני הבכורות :

(ה) בן אכיר . נקשר עם לטובה (רש"י) . וכן לפי הטעמים . וטעם אכיר אעשה להם הכר . אכדיל אותם : כמו לא תכירו פנים במשפט . כי את הבכור בן השמאה יכיר . וכן בהפך והבדילו ה' לרעה :

(ו) ורא אהרם . ורא אתו'ש . אחר שהלכו בגלות היה נראה שכוונת האל להרוס ולנחוש אותם ובהפוך הוא כי יבנם ויטעם . זה טעם מלת ולא :

כה .

(א) על ירמיהו . כמו אל . כמו למטה כ"ו ז' ודברת על כל ערי יהודה הנחיים להשחחות בית ה' :

(ב) על כל עם יהודה . הנחיים ירושלימה ואל כל יושביה :

(ג) אש"ים . לפי הנקוד הוא מקור . והאל"ף במקום ה"א ואך היו"ד הכתובה אחר הכ"ף מוכחת שהיתה כוונת ירמיה לומר אֲשֵׁכִים לשון עמד . והוא על דרך הרגו היהודים ואבד :

- (ד) ושלח ה' אליכם. אין לתמוה אם לא שמעם אלי. כי כבר כמה נביאים שלח ה' לכם ולא שמעם:
- (ה) דאמר. חוזר להשכס ושלח (י"א): ושבו. באופן שחשבו. ועי"כ חשבו. כמו שמור מלתי וחי:
- (ו) במעשה ידיכם. בעבדכם. אלילים מעשה ידיכם:
- (ז) ואל נבוכדראצר. חוזר להגוי שולח: עבדי. כעסם היו אשור שבע אפי: והחרמתי וגו'. חוזר לארץ הזאת ויושביה וכל הגוים סביב: ועל כל הגוים האלה סביב. לא שהגוים ילקו על חטאת ישראל. אלא הם ילקו על חטאת עצמם. והנביא מודיע זה לישראל כדי שלא יבטחו בגוים אשר סביבותם שיעזרו להם: חרבות עולם. הרי זה דרך נחמה:
- (ח) קול חתן וקול בלה. ע' למעלה ז' ל"ד: קול רחים ואור נר. סימן ישוב. והרחים הם רחים של יד שהיו טוחנים בביתם. כעסם עד בכור השפחה אשר אחר הרחים. וכן תטמן לאחר חשתי (חוב ל"א י'): (יב) ושמתי אותי לשממות עולם. אותו חוזר לגוי ולא לארץ. ואעפ"י שלקן שגממה נופל יותר על הארץ. הנה כבר אמר למעלה (פסוק ט') והחרמתי ושמתי וגו' ולחרבות עולם:
- (יג) את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו על כל הגוים. יפה אמרו וויינא שורריר ורו' שאין אלו דברי ירמיהו. אלא אח"כ נוספו לפירוש. כי לא יתכן שיאמר האל אביא על הארץ ההיא את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו. וגם מלות על כל הגוים אין מדוייקות. כי כאן אין הכוונה אלא על בבל בפרט. לפיכך אני אומר כי כשאמר ירמיהו את כל דברי אשר דברתי עליה כוונתו על אשר דבר ישעיה במשא בבל (ישעיה י"ג). אגס אחר זמן מי שלא הבין כוונת ירמיהו הסיף בגליון דרך פירוש את כל הכתוב וגו'. ודע כי רח' היא קשה בעיניו כי מאז בשנה הראשונה לנבוכדנאצר יתנבא ירמיהו על מה שיגדל ויגבר על כמה גוים. ושיתנבא על מפלתו קודם שיתחיל להרע לישראל. על כן אמר כי לא נבא ירמיהו בשנה הרביעית ליהויקים אלא עד פסוק י"א. אבל והיה כמלאת שבעים שנה ושאר הענין נוסף אחר זמן כשחברו נבואות ירמיהו כולן בספר אשר לפניו. ואיננו מכחיש סיוט הנבואה הזאת לירמיהו. אלא אחר שירמיהו חזרה בזמן מאוחר לתחלת מלכות נבוכדנאצר. אגס ראוי להשנות כי ח"א להחיש (וכנ"ל שגס הוא רח' לא הכחש) כי עד פסוק י"א אמר ירמיהו בשנה הרביעית ליהויקים. וא"ל לומר שהמספר מוטעה. כי הנה חשבון זה שלש ועשרים שנה מכון עם השנה הרביעית ליהויקים. מעתה. אם בתחלת מלכות נבוכדנאצר נבא ירמיהו סימן ה' בידו את ישראל ואת הגוים אשר סביבותיהם. איך ילא ביעזבו שיאמר נ"כ באותו זמן עצמו כי לבסוף יפקוד ה' על תלך בבל את עוני?
- (יד) כי עברו בם. כי לחוק: עבדו. משפטו יעבדו מפני הו"ד שבמלת כי (עיין למעלה כ"ג י"ד). גם הם חשבו בבל יהיו גוים רבים ומלכים

גדולים עובדים זהם. כלומר משעבדים אותם; וכיוצא בזה למטה (כ"ז ז')
עד בוא עת ארצו ועבדו בו גויס רבים ומלכים גדולים:
(טו) קח את כוס וגו'. הכל במראה הנבואה (רד"ק): היין החמה.
יין שהוא חמה. כלומר שאינו באמת יין אלא חמה: והשקיתה אותו.
כוס הוא ל' נקבה: אבל בל' ארמית הוא זכר. ויתכן שבא כאן ל' זכר ויתכן
ג"כ שאותו חוזר ליין:
(טז) מפני החרב. הוא פירוש המשל. ותלמידי מוסר"ר אפרים רפאל נירונדי
ז"ל אומר שהמאמר מחובר. כי שתיית הכוס תגרום להם אכזריות השכל
והנח באופן שיפלו כמשועממים ולא יוכלו להתקומם נגד החרב. ומלת מפני
קשה מעט. וע' פסוק כ"ז:
(יז) ואקח את הכוס. המקרא הזה כעין מאמר מוסגר. והמקראות שאחריו
הם המשך דברי ה'. כי למטה אמר בלשון עתיד: ומלך ששך ישתה אחריהם.
ועוד הוא אומר ואמרת אליהם:
(יח) את ירושלים. חוזר אל והשקיתה אותו: כיום הזה. רש"י (ורו')
אמרו כי לאחר החרבן כתב ירמיהו כן. וז"ע. ושתי המלות האלה אינם
בתרגום אלכסנדר; ור' שלום הכהן פירש כיום הזה מליצה מורה אמתות הדבר
שבא ספק יתקיים; וי' ד' מיכאילים פירש בזמן קרוב. 'ומוסר"ר מרדכי
מורטארה אומר לתת את ירושלים לחרבה תחלה. קודם לשאר מלכיות שמזכיר
אח"כ. כמו שפירשתי מכרה כיום את בכורתך לי. מכור לי קודם:
(כ) ואת כל הערב. ל' כדעת בעל מחקרי ארץ שהמכוון בשם זה אנשים
שאין להם דירה קבועה. ומוסעים. פס עדריהם ממקום למקום. וכמו
שאומר למטה ואת כל מלכי הערב השוככים במדבר; ורו' אומר שהם הנכרים
היושבים במדבר. כטעם וגם ערב רב פלה אחס. וז"ל כי לפי זה היה לו
לומר ואת כל הערב אשר בחוכם כמו למטה (ל' ל"ז) ואל כל הערב אשר
בחוכה: ארץ העוץ. מקום בארץ ערב. מקום חיוז: שארית אשדוד.
כי Psammetichus אחי פרעה. נכח נלחם מלחמה ארוכה באשדוד
וילכדה והחריבה. כן העיד הירודוטוס בס' שני (גדוליוס ורו'). ומה שמרגש
יונתן ואת כל ערב סומכוותא. ורש"י פירש ל' סמך מל' עבדך ערב את הנער.
ורד"ק פירש לשון ערבוביא. אומר אחי חולי לשון יוני הוא. "כי כן בתרגום
אלכסנדר מתורגם Symmictoris ועינו mixticios, adventitios
(כג) את דדן ואת תימא. שם משפחות של ערביים: בוז. מבני נחור
(בראשית כ"ב כ"א): קצוצי פאה. עיין למעלה ט' כ"ה:
(כה) מלכי זמרי. רד"ק אומר כי חולי הוא זמרן מבני קטורה. וכן בתרגום
סורי כתוב זמרן. וכן כתב (טיאדוריוס) שהיה כתוב גם בעברי:
עירם. פרס:
(כו) איש אל אחיו. ל' זה אחר זה: הממלכות הארץ. מלת הארץ
מיוחסת: ששך. בכל. כמפורש למטה ל"א מ"א. וכן תרגם יונתן.

והמפרשים כלם פירשו המלה על פי אחז"ש. וכן יירונימוס. ונראה לי שאין
לפקפק בזה ושכלל ספק היה השם הזה ידוע אלל הסמון. והיו משתמשים בו
דרך חידה. וכיוצא בזה למטה (נ"א ח') לב קמי באתב"ש כסדים. וגז'
מקשה ממה שכתוב למטה נ"א מ"א איך נלכדה ששך וגו' איך היחה לשמה
בבל בנזים. וקושייתו בלי טעם. כי גם הוא מודה כי ששך הוא כנוי לפיר
בבל. אלא שאינו מודה באתב"ש. ואני אומר כי ששך היה בקרב ישראל כנוי
לבבל. ואח"כ שב השם נרדף. ואמרו ששך ובבל בפסוק אחד. כמו שאמרו
וימאם באל יוסף ובשבת אפרים לא בחר וכמהו רבים :

(כז) וקין. במקום וסקיאו או וקיאז והוא משרש קיה הנמצא בערבי. ואולי
ג"כ הקריאה וקין במקום וקיאז ע"ד אביו. אחיו פיו במקום אביו
אסיהו פיהו : וגפלו. ולא תקומו. לדעת תלמידי מזה"ר אר"ג פ"ה
(ונגד הנגינה) מחובר למטה. השתייה חדרוס להם שיפלו ולא יקומו מפני החרב :
(ל) במדרום. מן השמים. והיא ג"כ מעון קדשו : על גודו. והיא א"י :
היוד כדורכים וגו'. כי ירמוס עמים באפו :

(לד) הרועים. הם המלכים : אדירי הצאן. החזקים שבאלן. כטעם עתודי
ארץ. והם השרים והגדולים וכן חרגס המחרגס האלכסנדרים לשון אלס
(arietes). וכן דעת י' ד' מיכאילים ; אך רוז' וגז' פירשו גם אדירי
לאן על הרועים. וג"ל כי לא יתכן לקרוא לרועה אדיר האלן כלומר החזק
שבאלן. וגם לא יתכן לומר לרועים מלאו ימיכם לטבוח : והתפרשו. באפר.
החפלים עיניו התגלגל. והוא קרוב לשרש לפח (תלמידי יח"ק ז"ל) : כי מלאו
ימיכם לטבוח. משל לקוח מן הבהמות שמיחין אותם בחיים זמן מה עד
שתהיינה ראויות לשחיטה : ותרפוצותיכם. ואתם שהייתם עד אהה נפולים
ורועים כה וכה לבטח מהיו טבוחים וחפלו בשחיטה : בבלי המדה. הוא כלי
זכוית (כדברי רש"י) שאין לו תקנה :

(לו) את מדעיתם. של הרועים. פ"כ הרועים לועקים. וגם אדירי האלן
ייללו על עצמם :

(לז) ונדמו. משרש דמס. יהיו דומים. כטעם תאכל הארץ :
(לח) עזב כבפיר סבו. ל"ל שעל נ"נ נאמר. כמו שאמר עליו עלה ארזה
מסבכו. ומי יודע אם גם כאן לא כתב ירמיה סבכו ולא סכו ? מפני
חרון היונה. ר' עזריה בעל מ"ע (אמרי בינה פרק כ"א) אומר שהוא רמז
למלכות אשור ובבל שהם חוג דגלס יונה. אבל אחר שמלאנו על ירושלם
(אפיה נ' א') העיר היונה. ל"ל שאין לזוז מלשון הונאה (כפירוש המפרשים
ורו') שענינו עשק ועולה. וג"ל ג"כ שהקריאה הכונה היננה. לשון זכר.
והוא מלך בבל. ועליו אמר ומפני חרון אפו. ויש * ספרים כתוב
בהם. מפני חרב היונה. וכן גרסת יונתן ; ובתרגום סורי מפני חרון
ה'. ובתרגום אלכסנדרים מפני חרב הגדולה : אולי היה קורא מפני חרב ה'.
כפירוש רש"י ל"ל משכרת כיון :

(ב) על כל ערי יהודה הבאים לרשתחות בית ה'. אולי היה זה באחד משלש רגלים (תלמידי מוסר"ר משה עהרענרייך) :

(ה) לשמוע עד דברי. על במקום חל. כמו למעלה כ"ג י"ו. ולמטה ל"ה י"ח: והשבם ושרוח. מליה אחרת לחוק הענין. כלומר וגם אני שולח אותם השכם ושלוח בתמידות. ולא שמעתי :
(ו) בשילה. עיין למעלה ז' י"ב וי"ד :

(ט) מדוע נבית. איך יכלת להנבא כזאת? כי לא יתכן שיאמר האל כזה על מקדשו ועל עירו. א"כ מלבדן זאת בודה הדברים האלה. וירמיה הנטק באמרו אליהם [פסוק י"ב וי"ג] שערין יש בידם לעשות תשובה וינחם ה' מאשר דבר. אז האמינו בו העם והשרים ואמרו אין לאיש הזה משפט מות: (י) שער ה'. בספרים כ"י רבים כתוב שער בית ה' (כמו למטה ל"ו וי"ד). וכן תרגמו הקדמונים. גם רש"י העתיק כך וכתב. בפתח שער בית ה' החדש. כשגלה יהויכין וכו'. ואחרים שמאלו בפירושו מלת בית שלא היה בספריהם בלשון הפסוק. כתבו בגליון "אחרים הגיהו" וכוונתם לומר כי מלת בית לא כתבה רש"י. אלא אחרים הוסיפו. וא"כ באו המעתיקים והכניסו המלות האלה בפירוש רש"י :

(טו) דבר ארינו. לטובתנו. להחזירנו למוטב באמרו ועתה היטיבו דרכים ומעלליכם וגו'. ונראה כי זאת היתה בעיניהם ראייה על אמת שליחותו. וג"כ מה שראוהו עומד בדרכיו ולא נחם ולא מנחם ולא מורה ועוזב. ואולי ג"כ השרים היו יודעים כי ירכיזה היה מתנבא : זה י"ט שנה בימי יאשיהו (עיין למעלה כ"ה ג' וא' ז') והיה מוחזק לנביא אמת :

(יח) ציון וגו'. כן כתוב במיכה ג' י"ב :
(יט) ואנחנו עושים וגו'. עתה שהעם אומרים לירמיה מות תמות. אנחנו עושים רעה גדולה ומטא גדול אס לנו נמיתים אותו. והעון הזה הוא על נפשותנו. כלומר יפול על ראשו :

(א) וגם איש היה מתנבא. הספור הזה אינו לא דברי הזקנים ולא דברי שוכני ירמיה. אלא ספור שירמיהו מספר להודיע גודל הסכנה אשר היה בה. ויזילו ה' (וכן מלאכי א"כ שהיתה דעת גרועים. ואחריו שזרעור ורוח'). ולא יתכן לומר שכן ספר הספור הזה באותו מעמד. כי לא היה המגיד מאריך כ"כ בספור כל פרטי המאורע הזה שהיה באותה שנה או קרוב לה. כי בראשית ממלכות יהויקים נאמר הסימן הזה. וענין השלכת נבלת הנביא אל קברי בני העם היה דבר מפורסם. ואל תחמה על מליכת העיר הזאת והארץ הזאת. כי כן למטה (כ"ו י"ו) ואל כל העם הזה לעפ"י שאינו אלא ספור. ולפי דעתי היה המעשה הזה יאמר מעשה ירמיה. ואוריה לא היה נביא ה' באמת. אך היה אומר מה שהיה שומע מפי ירמיה. וכשראה עצמו בסכנה ברם :

(כב) ארנתו בן עכבור . אחד מן השרים . ומכר למטה לוי י"ב וכ"ה :
 (כד) אחיקם בן שפן . הוא ששלח יאשיהו לדרוש את ה' בעדו (מ"ב כ"ב י"ב)
 ואולי הוא בנו של שפן הסופר הזכר שם . ובנו של אחיקם זה היה
 גדליה : לבדתי תת אותו ביד העם . אין הכוונה על אוחז היום . כי
 כבר אמרו השרים וכל העם אין לאיש הזה משפט מות . אך הכוונה משם
 והלאה היתה יד אחיקם בן שפן את ירמיהו להאילו בכל פעם שיהיה העם
 מתפתה אחרי נביאי השקר ומבקש להמית את ירמיהו . ואין לתמוה למה כתב
 היתה את ירמיהו ולא אמר היתה אתי כי כן אחר זה מיד מלאנו
 היה הדבר הזה אל ירמיה :

כז .

(ה) בראשית ממלכת יהויקים . אין ספק כי בטעות נכתב יהויקים
 במקום דקיה . שהרי בפסוק נ' וי"ב מזכיר דקיהו
 ובתחלת סימן שאחר זה כתוב ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה .
 וכן בספר כ"י שבעיר קעניגסבערג כתוב דקיה . ובכ"י אחר היה כתוב תחלה
 דקיה ואח"כ הגיהו יהויקים . ובכ"י אחר נמלא בוויטן בספרי הקיסר הכוב
 בגליון דקיה . וכן כתוב דקיה בתרגום סורי . ובתרגום ערבי כ"י העשיה
 ע"פ תרגום אלכסנדרי (בתרגום אלכסנדרי שלפנינו חסר הפסוק הזה) . והנה
 נקל היה לסופרים לכתוב כאן יהויקים במקום דקיהו הואיל ובסימן הקודם
 נזכר פעמים הרבה יהויקים (מוהר"ר שלמה אולפער) . ודעת רוז' כי המקרא
 הזה אחרים הוסיפוהו לכבוד ירמיה שיראהו כאלו י"א שנה קודם שימלוך
 דקיה נאמרה לו הנבואה . ומלילה לנו מואת ! ולמה לא מחקו הפסוק
 שלמעלה מזה כדי שתהיה הללת ירמיה כלה מעשה ניסים ?
 (ב) מוסדות . הן הרצועות . ומוטה הוא העול : ונתתם על צווארך .
 אחר מהם יאמר על צוואר (ע' למטה כ"ח י"ד) והאחרים יניחם על
 צוואר לשעה . ויסירם מעליו וימסרם למלאכי האומות :
 (ג) הבאים ירושלים אל צדקיהו . הנכון כד"ק ודון יצחק (ורו') שבאו
 להוועץ כדי למרוד בנבוכדנאצר . ואין מקום לקושי רוז' האומר כי לא
 יזכר שנאמרה הנבואה הזאת בראשית ממלכת דקיה . כי לא חשב דקיה
 למרוד בתוך ככל עד השנה הרביעית למלו . כי אמנם מליצת בראשית ממלכת
 אין ענינה בשנה הראשונה ממש . אלא בשנה הרביעית כמפורש בתחלת הסימן
 שלפנינו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה מלך יהודה בשנה הרביעית :
 (ה) ובזרועי הנמזיה . המליצה הזאת ענינה להכות ולהפחיד . ולכאורה אין
 לה מקום כאן שמדבר על ה'צירה . ומוהר"ר אר"ג אומר כי בזרועי הנמזיה
 דבק למטה [ובזרועי הנמזיה נתתיה לאשר ישר בעיני] . ולדעת הכוונה כי ה'
 ששה את הארץ בכחו הגדול . וזה על הבריאה עצמה . וגם בזרועו הנמזיה .
 וזה על ההשגחה שאחר הבריאה לעושים הרשעים . ומה נמשך שהוא מהעדה

מלכין ומעקים מלכין. וכמו שמפרש ונתתיה לאשר ישר בעיני. וכינולא כזה למטה ל"ב י"ז :

(ו) וגם חית השרה וגו'. אולי הכוונה שישלח גם במדברות. כלו' כי גם המדברות לא יעמדו לפניו לעכו. בדרשו. וכן מפורש בדניאל (ב' ל"ח) ובכל די' דיירין בני אנשא חיות ברא ועוקי שמיא יסב בידך. ואר"נ מפרש כמשמעו. והכוונה על הפילים שהיו מלכי אשור ובכל משתמשים בהם במלחמותיהם :
(ז) ואת בנו ואת בן בנו. אולי מרודך ובלשאלר. ועיין כ"ט מ' : ועברדו בו. בנ"ג. כלומר בארלו ומלכותו :

(ח) ואת אשר לא יתן. מלת את חיבה כאן לסימן הפעול. אלא נאמרת על הפועל כמו בל"ח את שלפני המטה ואת שלאמר המטה. וכמו אותו היום אותו האיש : עד תומי אותם בידו. אין שם תמס יולא בבין הקל. ונ"ל שם כאן ט"ס ונ"ל עד תתין. וכן תרגם יונתן עד דאמסר יתסון בידיה :
(י) למען ארחיק אתכם. שם תשעצו להם זה יסיה סבה שתגלו :
(י) ואר צדקיה. ירמיה מספר בספרו מה שאמר לנרקים מענין מה שאמר למלאכי הגוים :

(יט) לברתי באו. הראוי יבאו. ונאבדה הו"ד אחת מפני הקודמת וע' למעלה כ"ג י"ד :

בח -

(ס) ויאמר ירמיהו הנביא. אי"פ שנפסוק ראשון אמר מדבר בערו אמר אלי חגייה בן עוזר. עכשו מדבר בלשון נסתר ויאמר ירמיה. ומכאן ראיה ברורה שלא נמנעו הקדמונים לדבר על פנחס בל' נסתר ושחין שם חשש זיף על המקראות ההם :

(ח) הנביאים וגו'. המקרא הזה נראה שאין לו גזרה (apodosis). ולפירוש ר' תנחומא (הביאו רש"י) והרמב"ם (בהקדמת פירושם לסדר זרעים) ה"ז מקרא קצר. והעקר חסר. והוא. הנביאים אשר נבאו לרעה אם לא היה דברם מתקיים לא היו מקריים. כי שם הגויי ההוא מרעמו ושם ה' מחרון אפו ; אבל הנביא אשר ינבא לשלום אם יתקיים דברו יודע כי ה' שלמו. ואם לא יתקיים הרי הוא שקרן ; ונראה יותר כדעת דון יצחק שכאן מדבר בנביא החולק על נביא. זה מתנבא לרעה חס לטובה. ושיעור שני הכתובים הללו ק' הוא לרעתי. הנביאים אשר היו בכל הדורות זה בדורו חס בדורו וכל א' מהם בדורו היה מתנבא לרעה (כי זה עיקר שליחות הנביאים להוכיח את העם למען ישובו מדרכיהם הרעים). אם היה נביא אחר מותר לדבר הנביא שדורו ומבשר טובות. או נבוא דבר הנביא [היה מי שהיה המתנבא לרעה או לשלום] יודע מי משהיה הוא הנביא אשר שלמו ה' באמת. ובאמרו יודע הנביא אשר שלמו ה' ולא אמר יודע כי שלמו ה' הדבר ברור שהכוונה יודע מי הוא הנביא האמתי. זה או זה. א"כ מדבר בנביא החולק על נביא. והנה הענין הזה נאות ומכוון למחלוקת חגייה פס ירמיה. ואי תמה על דון יצחק שכתב

אז יודע ששלחו ה' באמת. ולא ראם שהכוונה אז יודע מי משיבס הוא אשר שלחו ה'. ומלות הנביא אשר יבא לשלום שיעור. הנביא [אם היה זה] אשר יבא לשלום. כלומר אם היה אחד מתקומם על הנביא המתנבא לרעה: למלחמה ולרעה ולדבר. בהרבה ספרים כ"י כתוב ולרעב. וכן דרך הנביאים למבר המרעב והרעב והדבר וכן היתה נסחת הרמב"ם לפי מה שהביא בהקדמתו לסדר זרעים בלשון ערבי שהדפוס (Pocoke בספרו Porta Mosis):

(י) וישברדו. חוזר לעול שהוא כמו מועט. וכן אם חבול תחבול שלמת רעך עד בוא השמש תשיבנו לו תשיבנו חוזר לשם חבל או עבד שרמנו ולא נכתב. (יא) ויך ירמיה וגו'. לא הולך לענותו דבר"י אלא סמך על מה שאמר לו בתחלה בוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת (אח"מ). ולדעת דון יצחק הלך לו ירמיה כי ירא ממנו. ולדעת שלמה חפץ הלך לו כדי שלא לבוא לידי ריב ומלחמה עמו. ולדעתו לא רצה לדבר דבר מלבדו. והלך לו עד שיבואהו מענה מה'. וחולי הרגיש בעצמו שהיה בכעס וידע שאין הנבואה שורה מחוך כעס:

(יב) ועשית תחתיהן וגו'. כ"ל כי לא נעוהו ירמיה לעשות לו עול ברזל אלא כך אמר לחניניה. אחת שצרת מועות עץ להורות על העתיד. 77

עתה ועשה מועות ברזל. כי בזה תרמזו על העתיד באמת:

(סז) סרה. כמו לענות בו סרה. שקר עיין ישעיה ח' ה'.

(ז) בחדש השביעי. אעפ"י שבחשרי השנה מתחדשת. מכל מקום באמרו השנה אחת מת הכוונה בתוך י"ב. עיין רד"ק. ובאמת לא היה צריך להודיעו באיזה חדש מת. אך (כדברי אסור) רצה להודיע כי לא האריך ימים אפי' שני חדשים. כי שצירת המועה היה בחדש החמישי:

כח

(ב) והגבורה. ע' למעלה י"ג י"ח: והחרש והמסגר. ע' למעלה כ"ד ח': (ג) ביד אלעשה וגו'. לא ידענו מה היתה טבת השליחות הזאת ששלח דקיס לני. אולי לשלוח לו מנחה או מס. כי הוא המליך אותו תחת יכניה: בבלה לאמר. דבק למעלה אשר שלח ירמיה הנביא מירושלם צבלה לאמר:

(ד) ותלדנה בנים ובנות. חוזר אל צוניהם וגם אל הנשים שיקחו לבניהם (תלמידי חביבי החכם יח"ק ז"ל). וכן דעת בעל הטעמים:

(ה) כי בשלומה יהיה לכם שלום. אל תחשבו למרוד בבבלים או להחזיר עט שונאיהם כי לא תגלימו ורק בשלומם יהיה לכם שלום:

(ו) אשר אתם מחלמים. משפטו מחלמים והוא פעל וסוראחו על רבוי החלומות. ובגלל אזה הארון נתחלף מלכ הנקודות וכמהו לעשר

(דברים כ"ו י"ב). בעבר (נחמיה י' ל"ט) מעזרים (ד"א ב' כ"ח כ"ג):

(י) רפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם . לרעת רוב המפרטים וחכמים יודעי העתים החמילו שבעים שנים אלה משנה ראשונה למלכות נבוכדנאצר . ושלמו בשנת אחת לכרם כשלד בבל והמית את בלשאצר . והנה בספרי הקדש לא נזכר כחצר נ"כ כי אם חויל מדרך ובלשאצר ולא נזכרו שנות מלכותם . ואין מזה חמך ס ראה שלח היו בניהם מלכים אחרים . כי לא נזכרו אלה אלא לצורך המאורעות . והנה במספר מלכי בבל וימי מלכותם אין לנו רק קצת דברים שהעתיק יוסף ב' לאויוס מפסר Berossus הכשרי שהיה אחר שנפלה מלכות פרס ביד היונים . וקרוז הדבר מאד שכבר אבדו או נתקלקלו זכרונות מלכי בבל . שכבר נמחו מן הארץ גם הם גם מלכי פרס שבאו אחריהם . והנה במספר שנות נ"כ – Berossus מסכים עם ספרי הקדש . כי אמר (כמו שהביא יוסף בספרו הר' אשון נגד אפיון) שמלך מ"ג שנה . והנה בסוף ירמיה ובסוף מלכים כתוב כי חויל מדרך הולך יחזיק מביט בלא בשנת מלכו היא שנת ל"ז לגלות יהויכין . והנה יהויכין בלה אחר י"ח שנה למלכות יהויקים . ונבוכדנאצר מלך בשנה הרביעית ליהויקים . נשאר ז' שנים ליהויקים ול"ז לגלות יהויכין . הרי מ"ד . ושכח אחת נבלעה בנותים . אמנם המלכים אשר מלכו אחרי נ"כ לדברי בירוסו (לפי מה שהביא יוסף בספר הנזכר) אלה שמונתם ואלה שנות מלכותם :

Evilmaraduk	2
Neriglissar	4
Labosoarco	— $\frac{3}{4}$
Nabonnedus	17
	<hr/>
	23 $\frac{3}{4}$

ועם מלכות נבוכדנאצר הרי 67 . ודע כי בירוסו טעמו אומר כי נריגליסר ולאבוזווארקוד לא היו מזרע נ"כ . ולפי זה ידק מה שכתוב למעלה כ"ז ז' ואת בנו ואת בן בנו . ואמנם נבוכדנאצר נראה שהוא בלשאצר בן בנו של נבוכדנאצר . אעפ"י שאין נראה בן מדברי בירוסו . ואין ספק כי גם בדברי בירוסו יש שבוש . כי אמר כי כורש לא המית את מלך בבל . וכן בפרטים אחרים . ע"ש . ואין ספק כי יותר ראוי לשמוך על דניאל שהיה בימי המלכים ההם . ודע כי יש עוד חשבון אחר לשבעים שנה . לא למלכות נבוכדנאצר . אך לחרבות ירושלים . עיין ראב"ע בדניאל ט' ב' . ורד"ק בזכריה א' י"ב . ובסוף ד"ה : (יא) אחרית ותקוה . אחרית טובה . כלומר טובה לזמן עתיד . כמו כי אחרית לאיש שלום (תהלים ל"ז ל"ז) כי אם יש אחרית ותקוה לא תכרת (משלי כ"ג י"ח) . אם מלאת ויש אחרית ותקוה לא תכרת (שם כ"ד י"ד) . ותקוה ענינו ב"אם הדבר המקוה . וכן ב"אם רש"י בצבורות (י"ו ב') אחרית ותקוה . שחלף אחריתו טובה ורואה מה שקויו : (יב) וקראתם אותי והלכתם . כעטש . וילך חלף : (יד) ושבת י את שבותיכם . מלח שב ונת או שבי . במלחמה הזאת השבורה

בספרי הקדש איננה מלשון שביה וגלות כדעת יונתן ורד"ק (קולעים ורו' וגו') אלא משרש שוב. כמו' לזות משרש לו. כדעת קולעים. וכוונת המליצה הזאת החזרת האדם או הגוי למצבו הראשון. ורחיק לזה וה' שב את שבות איוב ושם אין מקום לשביה וגלות. וכן ושנתי את שבותיהן את שבות מרום ובנותיה (יחזקאל י"ו ל"ג) ומרום לא הלכה בגלות. וכן מצאנו פעם אחת בשבט ה' את שיבת ליון. שהוא בלא ספק משרש שוב:

(טו) כי אבדתם וגו'. כל זה אני אומר לכם מפני שידעתי שאתם בוטחים בגביחי שקר שלכם. שמבטיחים אתכם כי עוד מעט תשובו אל ארצכם. לפיכך אני אומר לכם: ברו בתיכם ושבנו וגו' וגו':

(יז) השוערים. רש"י רד"ק (ורו' וגו' ואחרים) פירשו מלשון שערורה. וזה רחוק. כי מה שהוא שערורה מביא חרדה ופחד. לא מ'אום. וי' ד' מיכאילים פירש מל' ערבי. מין מראה הנטות לשחור. והמתרגם היוני תיאודוסיאון כתב המלה ככתבה Soyareim וכן נכון. כי נראה שהיה שם למין תאנים הידוע אללס. ואולי טעם שוערים שהם נשאים תמיד בשער הפירות כי אין איש קונה אותם. והנה הם כמו השוער היושב תמיד בשער; ולהבדיל בין ענין לענין אמרו שוערים בקמץ:

(יח) ראדה. שיהיה המקלל אומר תהיה כפלוני:

(יט) ולא שמעתם. לא הם ולא אחס (רד"ק):

(כא) אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה. לא מכרו אלא כאן. ועיין סנהדרין ל"ג. אמנם מעשה שושנה כבר העיד היירונימוס בהקדמתו לקריאל שהיו חכמי ישראל מלעיגים עליו. ואומרים כי איש יוני בדה אותו שהרי נמצא בו ל' המפל על הלשון שאינו טפל אלא בלשון יון. עיין שם:

(כב) ובאחב. מפני שהסרה האל"ף מהמכתב והוטלה תנועתה על החי"ת (כמשפט אותיות יהו"א). אף בלא השמטת האות מן המכתב כמו ישמעאל במקום ישמעאל) לפיכך פתח האל"ף הראשונה הולך להתחלק בסגול. ^{טז}

בעבור ^{יז} היות אחריו חי"ת קמוצה כמו החכם (המדקדק ר' שלמה זלמן הענא):

(כד) ואל שמעיהו. ענין אחר. והוא נבואה שנחנבא ירמיה זמן מה אחר הקודמת. אחר שהגיע ספרו לבבל. ואחר שכתב שמעיה מה שכתב עליו: הנחלמי. על שם עירו (יונתן ורש"י). ורד"ק פירש על שם שהיה חולם חלומות:

(כה) צפניה. נראה שהוא כהן המשנה שנהרג בזמן החרבן (למטה ל"ב כ"ד ומלכים ב' כ"ה י"ח):

(כו) תחת יהודיע הכהן. הוא יהודיע שהיה בנבי יואש. והיה שמו גדול בין הכהנים הגדולים. כי הציל את ישראל מיד עתליה: להיות פקידים. היל"ל פקיד. ועכשו צריך לפרש כדי שיהיו פקידים. שאתה חפיקד פקידים:

המהפכת . ע' למעלה כ' ב' : הציבור . בלשון שמרני נמצא שרש נק
להוראת הסגירה והעלירה והוא נגזר מן שרש נק:
(כח) ארכה היא . הגלות (רש"י ורד"ק) . או הוא כמו קטנה או גדולה
שענינו דבר קטון או דבר גדול . כי אומרים לי נקבה על מה שבלשון
רומי אומרים לי neutrum והלשון נופץ על מלתא שהוא תרגום דבר ; וכן
כאן הכוונה ארוך הוא הענין :
(כצ) איש יושב בתוך העם הזה . שישב עם עולי הגולה לשבת בא"י .
ופי"כ לא יראה שמעיה בטוב אשר חני פוסה לעמי . וזה לאחר מותו .
כי מסתמא ימות בשבעים שנה של גלות . אבל לא יראה בטוב ע"י זרעו .
כי ימחה שמו משראל . וזה היה אללס רעה גדולה :

ד

(ב) את כל הדברים אשר דברתי אליך . הם הכתובים אח"כ ממסוק
ד' ואיך . רד"ק דון יצחק (ורו') . ואמר דברתי כי תחלה הודיעו ה'
את הענין ואח"כ אמר לו כתוב . וטעמו שיכתוב מפני שהענין לעתיד . ולא
לדבר אל העם . וכמו שכתבתי בישיה י"ב . ושורריר רלס להוכיח מזה כי
הנביאים לא היו רבילים לכתוב כל נבואותיהם על ספר . רק היו משמיעים
אותם אל העם . ולא אמר כלום . כי נבואות האמירות לעורך השעה היה
הזוי לך ואמרת . והנביא היה הולך ומדבר אל העם והיה ג"כ כותב בספרו .
אבל הנבואות האמורות לימים רחוקים . לא היה הנביא משמיע אותן בקהל .
ולא היה האל אומר לו לך . ואמרת . אבל היה אומר לו שיכתוב הדברים
על הספר :

(ג) כי הנה ימים באים . לעתיד לבא . נבואה העתידה . כי סימן זה
ושלחמיו ענין חמר הם . וסימן ל"ה מקיים לא ינתש ולא יחרס עוד
לעולם . וכן דעת יונתן רד"ק ודון יצחק - אמנם רש"י ואחריו גרסו פירשו
על גאולת בבל :

(ה) קול חרדה שמענו . הנביא מצייר יוס' ה' צבוא לבוא את ישראל .
ומדבר כאלו רואה ושומע את הגוים מרדים ורוננים . ורד"ק אומר שהם
דברי האומות . ושוררער ורו' שהם דברי ישראל בגלות בבל :

(ו) שאדו נא וראו . עזי למי שיהיה - על דרך נחמו נחמו עמי (ישעיה
מ' א') . עיין מה שכתבתי שם : אם יולד זכר : אם רגיל הוא או אם
יכול זכר להיות יולד :

(ז) כאין כבדו . עיין למעלה י' ו' . וברע"ח רמ"ח וברישא מאין : ועת
צדה היא ריעקב . כעסם ויירא יפסק מאד וילך לו . ענין פחד
והאנס : וממנה ישע . שלא תבואו רפה :
(ח) אשבור עורו . של האויב (כמו ופרכת עולו מעל עוהדך) אפי' שלא

המהפכת . ע' למעלה כ' ב' : הציבור . בלשון שמרני נמצא שרש נק
להוראת הסגירה והעלירה והוא נגזר מן שרש נק:
(כח) ארכה היא . הגלות (רש"י ורד"ק) . או הוא כמו קטנה או גדולה
שענינו דבר קטון או דבר גדול . כי אומרים לי נקבה על מה שבלשון
רומי אומרים לי neutrum והלשון נופץ על מלתא שהוא תרגום דבר ; וכן
כאן הכוונה ארוך הוא הענין :
(כז) איש יושב בתוך העם הזה . שישב עם עולי הגולה לשבת בא"י .
ופי"כ לא יראה שמעיה בטוב אשר חני פוסה לעמי . וזה לאחר מותו .
כי מסתמא ימות בשבעים שנה של גלות . אבל לא יראה בטוב ע"י זרעו .
כי ימחה שמו משראל . וזה היה אללס רעה גדולה :

ד

(ב) את כל הדברים אשר דברתי אליך . הם הכתובים אח"כ ממסוק
ד' וחיך . רד"ק דון יצחק (ורו') . ואמר דברתי כי תחלה הודיעו ה'
את הענין ואח"כ אמר לו כתוב . וטעמו שיכתוב מפני שהענין לעתיד . ולא
לדבר אל העם . וכמו שכתבתי בישיה י"ב . ושורריר רלס להוכיח מזה כי
הנביאים לא היו רבילים לכתוב כל נבואותיהם על ספר . רק היו משמיעים
אותם אל העם . ולא אמר כלום . כי נבואות האמירות לעורך השעה היה
הזוי לך ואמרת . והנביא היה הולך ומדבר אל העם והיה ג"כ כותב בספרו .
אבל הנבואות האמורות לימים רחוקים . לא היה הנביא משמיע אותן בקהל .
ולא היה האל אומר לו לך . ואמרת . אבל היה אומר לו שיכתוב הדברים
על הספר :

(ג) כי הנה ימים באים . לעתיד לבא . נבואה העתידה . כי סימן זה
ושלחמיו ענין חמר הס . וסימן ל"ה מקיים לא ינתש ולא יחרס עוד
לעולם . וכן דעת יונתן רד"ק ודון יצחק - אמנם רש"י ואחריו גרסו פירשו
על גאולת בבל :

(ה) קול חרדה שמענו . הנביא מצייר יוס' ה' צבוא לבוא את ישראל .
ומדבר כאלו רואה ושומע את הגוים מרדים ורוננים . ורד"ק אומר שהם
דברי האומות . ושוררער ורו' שהם דברי ישראל בגלות בבל :

(ו) שאדו נא וראו . זוי למי שיהיה - על דרך נחמו נחמו עמי (ישעיה
מ' א') . עיין מה שכתבתי שם : אם יולד זכר : אם רגיל הוא או אם
יכול זכר להיות יולד :

(ז) כאין כבדו . עיין למעלה י' ו' . וברע"ח רמ"ח וברישא מאין : ועת
צדה היא ריעקב . כעסם ויירא יפקב מאד וילך לו . ענין פחד
והאנס : וממנה ישע . שלא תבואו רפה :
(ח) אשבור עורו . של האויב (כמו ופרכת עולו מעל עוהדך) אפי' שלא

זכר כאן האויב: ולא יעברו בו. ביעקב. ופתח לנכח וסיים בלשון נסתר. ואח"כ הפסוק שאחר זה לנסתר. והמקרא שלאחריו תחלתו לנכח וסופו לנסתר; ושוררער ורוח' פירשו עלו חוזר ליעקב. וזה רחוק מאד. כי היל"ל עלו מעל לוארו:

(ט) ועברו. ישראל: דוד מלכם. מלך הנון כמו. וכן ביחזקאל ל"ד כ"ג ול"ז כ"ד. ובסו"ג נ' ה'. וכמו שאומרים בלשון Mentore לכל מלמד להועיל, Mecenate לכל מיטיב לחמים ולאומנים. Cicerone לכל מלך מופלא; ולדעת גדולים דוד זה נאמר על ורובל. ורוח' מסכים לפירוש ראשון של רד"ק. שהוא דוד בעצמו שיקום מעפרו. וביחזקאל ל"ד כ"ג הביא שכן היתה חמונת הפרסיים. כי פשוטן שהיה בימי זורואסטרו ושהיה מסייעו בפיוור חמונתו. עתיד לבא באחרית הימים. ולהחזיר מלכות פרס לקדמותה. ולהביא השבט והשלום על פני כל הארץ. חמנס השווי הנמצא לדעת רוח' בין חמונת אחי פרס ודברי נביאנו (אפי' חס נפרס דוד מלכס הוא דוד בעצמו) אינו כלום. כי הוא עצמו מביא דברי החכם Silvestre de Sacy שכח כי אין חמונת הפרסיים שהמלך פשוטן יקום מעפרו. אלא. שהוא חי וקיים. והנה בספרי הקדש כתוב מפורש כי דוד שכב עם אבותיו. א"כ אין להקיש חמונת הנביאים לחמונת הפרסיים חלילה:

(יח) כי אעשה בלה בכל הדגים וגו'. כמו גם חלה תשכחה ואנכי לא אשכחך. וכן כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסרי מאתך לח ימוס (ישעיה נ"ד י'). שזין הכוונה לומר שיהיו הדברים האלה. אלא שלא יהיה זה כמו שלא יהיה זה. ושיותר אפשר שיהיה זה משיהיה זה. והכוונה לא אעשה אתך כלם בגלות: ונקמה לא אנקך. כמשמעו. וכמו שמפרש והולך (ר' שלום הכהן ורוח'):

(יב) אנש לשברך. מלייר כוזר הגלות. כדי לזייר אח"כ הגאולה. ונקדו שברך ומכתך בכנוי הנקבה. כי למטה מסיים כי מדה קראו לך ציון היא וגי'. וגם רחיה מל' מאהבך שכחך. כי המאהבים הם זכרים. אבל מלך אחר הנה בפסוק ט"ו כתוב מפורש מה תזעק בלשון זכר. ואיננו רחוק שתהיה כל הפרשה לשון זכר על יעקב וישראל. אעפ"י שהסיוס הוא ל' נקבה על ציון. ומלת מאהבך חגיגה רחיה גמורה. כי מלאנו בזכריה (י"ג ו') אשר הכיתי בית מאהבי. והמדבר הוא זכר. וגם כל מאהבך שכחך יתכן על אהבת האנשים זה לזה דרך אחוה ורעות. וכפירוש ר' יוסף קמחי. עיין למטה: רשברך. הלמ"ד יתרה. ורוח' פירש דבר חנוש יש בשברך. ואני אומר שאם נקרא הכנוים האלה בלשון זכר על יעקב. הלמ"ד עולה יפה. אחת יעקב חנוש מפני שברך:

(יג) אין דן דינך. אין רב ריבך. וסופט משפטך: למזור. להשתדל לזור ולחבוש. אח שברך: רפואות תעלה. רפואות מועילות:

תעלה. אינו ממש לשון תועלת. אלא משרש עלה. כמעט כי מדוע לא עלתה ארוכת בן עמי (למעלה ח' כ"ב).

(יד) כל מאהבך שבחוך. חוזר על משל החולי. כי המאהבים מבקרים את החולה ר' יוסף קמחי (ורו'): כי מבית אויב הכיתוך. מי שהיה נגוע מכה אלהים היו עוזבים אותו. ע' ישעיה נ"ב: (טו) ביה תזעק על שברך. הלא לא יועיל לך. כי אמנם חנוש מכאובך. כי אני הוא שעשיתי אלה לך על רוב עונך. וכל זה להכביר ליור הצרות להגדיל חס"כ ליור הגאולה:

(טז) כל אוכליך יאכלו וגו'. חין להביא מזה ראייה שיהיה כי תעשה כלה בכל הגוים כמשמעו. כי כאן אומר כל אוכליך כל צריך כל שאסך וכל בוזיך. ובס' כולל גם אשר לא הרעו לו נאמרו בכל הגוים אשר הפיצוהו שם: שאסך. האל"ף במקום אות הכפל כמו ימאסו כמו מים. במקום יפסי. בזאו נהרים במקום בזו. והיה משפטו שאסך. אבל בעלי הנקוד הניחו האל"ף נחה ועשו החכה מנחי ל"ה:

(יז) כי אעלה ארוכה לך. ע' למעלה ח' כ"ב: נדחה. אובדת. כמו את שני נדחים. שהוא כמו שם אובד: ציון וגו'. רוו' פירש לשון ציה. והם דברי החו"בים. ונכון לפי הנגזרות. ולדעתי הם דברי הנביא. שזעק. ציון העיר המהוללה הזאת היא בעצמה דורש חין לה. וראוי להטעים ציון היא דורש חין לה (והוא על דרך כי יראה כי אולת יד ואפס עלור ועוזב וגו' וגו' ראו עתה כי אני אני הוא); וגל' כי דורש חין לה לשון חבה כאשר המצר ברעת חברו. ואינם לשון לעג. ויורק בפי הנביא ולא בפי החו"בים; ונראה כי בעלי הטעמים ברחו מלהטעים כך כדי שלא להשמיע לאזני ההמון שיהיה הנביא אומר ציון דורש חין לה: ובחרו שיהיה נראה שהם דברי החו"ב:

(יח) על תלה. על תל חרבותיה: (יט) ויצא בהם. מיראל: תודה. קול תודה לה' מרוב כל. ע"ד בקול תודה אובדה לך: משחקים. תנגנים. ע"ד תודה וקול זמרה: והכבדתים ורא יצערו. וכן באיוב יכבדו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו (י"ד כ"ה). רש"י ורד"ק פירשו ל' רבוי ומעוט במספר. ולירוביקום די דיו ורוו' פירשו ל' כבוד ובזיון, ויונתן תרגם ל' חוקף וחולשה. והנה חין ספק כי הכביר ענינו עשה שיהיה כבד (כי אמנם עשיית כבוד יאמר בפעל כבד. לא הכביר). ולער ענינו היה צעיר. ולעיר ענינו קטון. ואח"כ הושאל על כל פחות ונבזה. וכבד כשהוא נאמר על עס (עס כבד) יורה רבוי. אבל על היחיד לא יורה. אלא כובד הנשר (כי זקן האיש וכבד. ש"א ד' י"ח). או כובד הנכסים (ואזכיר כבד מאד). וכאן נראה לי שחיונו אומר על הכלל. אלא על הפרטי. שיהיה כל אחד ואחד כבד. וחין זה אלא בנכסים. וכן זאת הכבודה לפניהם (שופטים י"ח). ופי' שכל אחד מהם הוא צעיר ונבזה:

(כ) לפני תבון. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך :
 (כח) אדיריו. הגדול אללו. כלו' מושלו. יהיה ממנו. ולא ימשלו בו זרים :
 והקרבתי. אחי ישראל. יונתן רד"ק בפירוש שני. (ושנוררער ורו') :
 ערב את לבו. לשון ערבון. הבטיח את לבו שיגש אלי ולא יפחד : לגשת
 אלי. דרך נחות כפל המליצה בשתי הוראות. תחלה אמר ונגש אלי דרך חבה
 ועכשו' אומר לגשת אלי למלחמה ולמחות בידי כפירוש רש"י :
 (כנ) הנה סערת ה'. ע' למעלה כ"ג י"ט. ואעפ"י שסם נאמרו שני
 המקראות האלה בענין הגלות שהיה קרוב לבא. נשתמש בהם כאן
 לפני הגאולה העתידה. והם מסכימים עם תחלת הכוונה קול חרדה שמענו :
 מתגורר. פירש גי' משרש גר ובהוראת בנין הקל. שהוא גורר את הכל.
 ורש"י רד"ק ורו' פירשו חונה ודר. וקוליוס מתגלגל. והנכון כתרנוס יונתן
 מתכנס. והטעם (כדברי תלמידי שלום מודינה) הסער הולך וחזק והעבים
 מתקבצים זה אל זה. ועוד תעס יחול הסער על ראש הרשעים :
 (כד) דא ישוב. ע' למעלה כ"ג כ' : באחרית הימים. המליצה הזאת
 נאמרה גם על עתיד קרוב (כמו למעלה כ"ג ב') וגם על עתיד רחוק
 כמו כאן :

לא

(א) מצא חן במדבר. הנכון כדעת שנוירר ורו' שאינו מדבר כאן על
 יציאת מצרים ועל דור המדבר. אלא המשיל הגלות להליכה במקום
 מדבר : הלך. מקור. ראוי ללכת. ראוי לי שאלך : להרגיעו. להוציאו מן
 המדבר ולהביאו אל המנוחה : ישראל : פירש מ' הוא העם הזה שהזכיר :
 (ב) מרחוק ה' נראה לי. יונתן ורד"ק ורו' אחק' (ושנוירר ורו') אומרים
 שהם דברי ירושלם או כנסת ישראל. ול"ל כדברי רש"י שהם דברי הנביא.
 והטעם. אני רואה את ה' בא ממקום רחוק. כי הנביא היה בא"י. והיה
 רואה את ה' בא מארצות הגלות להשיב ישראל לארצם. והנביא מלייר את ה'
 מדבר עם האומה אשר אהב דברי אהבה ובכלל דבריו אומר לה ואהבת עולם
 אהבתיך וגו'. והסתכל בוי"ו שבתחלת הדבור. כי נרמז בה כי כמה מאמרים
 אחרים של אהבה וחסד דבר ה' לאומתו מלבד הכתובים כאן. אלא שהנביא
 לא שמע רק סוף הדברים. אחר שנתקרבו אליו ה' וישראל הצאים לארצם
 מארץ רחוקה : משכתיך חסד. משכתי לך חסד. כמו משוך חסדך ליודעך
 (תהלים ל"ו י"א). ותחלה הייתי מפרש כתרנומו משכתי אותך. כלו' הנני
 מושך אותך אלי בחסד. רונתם (הושע י"א ד') בחבלי אדם אמשכם
 בעבותות אהבה :
 (ב) עוד יבא זמן : אבנך ונבנית. אהן לך הללתי קיימת. כמו גם
 בנו עושי רשעה (מלאכי ג' ע"ו) :

(ד) נטעו נטעים וחללו. לא יטעו ואחר יחבל. אלא הם עתם יחללו נטיעתם. כלשון אשר נטע כרם ולא חללו (דברים כ' ו'). וענין החילול הוא אכילת פירות השנה הרביעית בירושלם. ע' פירוש בדברים כ' ו' :

(ה) כי יש יום. כך נגזר שיבא יום. וכאלו היום ההוא הוא זמנאות ושומר באזירות ההשגחה : נוצרים. שומרי השדות. ואחרי חסיפת התבואה ואין לורך עוד לשומר השדות יאמרו קומו ונעלה ליון להודות לה' על האסיף : נוצרים. כמו ממגדל מורים עד עיר מבצר (מ"ב י"ז ט' ו"ח ח'). ורוח' פירש לופים העולים על המגדלים ומכריזים מתי ימי החג. כמו שהוא מנהג השמעאלים :

(ו) רנו ליעקב שמחה. אומר כלפי העולם כלו. שמחו בטובת יעקב. כטעם ירנו וישמחו חפני נדקי. ובהפך ורננו על בבל שמים וארץ (למטה ל"א מ"ח) : בראש גוים. במקומות היותר נבזיים וגלויים שבגוים. כמו בראש כל חולות. ועיין למטה פסוק י"ב ; ולא כפירוש שגורריר ורוח' אהלו אתם הגוים במקומות הנבזיים : השמיעו הדרו. הללו בקול נשמע. בקול רם. והללו זה אין ענינו תהלה. לא לאל ולא ליעקב. אלא השמעת קול שמחה : הושע ה' וגו'. בראותכם את ישראל חוזרים מן הגלות התפללו שילס מכל רם בדרך. ורוח' נדחק לפרש הושע מקור. והכוונה הושעת :

(ז) בם עוד ופסח וגו'. ה' ינהלם בדרך ישר ויילס מכל פגע רע בדרך. שאפילו אלו יגיעו למחוז חפצם בשלומם (ר' יוסף קמחי) . והמחרנס האלכסדרי מרגס במקום בם עוד ופסח במועד פסח !!!

(ח) בבבי יבאו. בני של שמחה. רד"ק (י ירונימוס ורוח') : ובתחנונים אובילים. רד"ק (ורוח') פירשו ל' חסד. וזה רחוק שיהיה הבני לישראל. והתחנונים לא להם. אלא לאל. ונ"ל גם התחנונים לישראל. כטעם כי רע עבדך את אבניו ואת עפרם יחוננו : כי דהיינו לישראל לאב. אז אהיה להם לאב. על דרך ויהי למטה בכפו :

(ט) מזרה ישראל. הוא ה' :

(י) במרום ציון. במקומות הגלויים יותר. מקומות קבוץ העם. כמו שפירשתי בראש הגוים. וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט' ג'). בראש מרומים עלי דרך (שם ח' ב'), וכן על מרומי שדה (שופטים ה' י"ח) ענינו in Campagna aperta : ונהרו. ל' אורה ושמחה בלשון ארמית. וכן הבינו אליו ונהרו. אז תראי ונהרת :

(יג) ונחמתים ושמחתים מיגונם. ל"כ כ' כן ראוי לחבר המלות. ומיגונם ענינו 'אחרי יגונם' :

(יד) ורויתי נפש הבהנים דשן. אחר ש הזכיר רבוי הדגן והתירוש והסילר וכו' אמר כי גם הבהנים יהיו דשנים בצדו הממנות שיתנו להם. וסיים ואמר ועמי את טובי ישבעו כלי' גם העם לא יטערו על מה שיתנו לבהנים. כי ישאר להם אכול וסוף (שלמה חפץ) :

רמה . בחלק בנימין, וקרוב לקבורת רחל . כי שמואל היה יושב ברמה. ואמר לשאול (ס"א י"ב) בלכתך היום מעמדי ומלאת שני חשבים עם קבורת רחל : כי איננו . ואין אחד מהם . ואולי נ"כ חוזר על בנימין שנקברה בהלקו . וכאלו אחרי מותה היתה רואה את בנימין בנה . ועתה אינה מוצאה אותו :

(טז) פעודתך . הפעולה היא הבני והנהי שעשתה על בניה . דן יצחק (ורח') והנה גם המקראות האלה רחיש על היות אמונת השארות הנפש מקובלת בימי קדם אצל האומה .

(יז) ויש תקוה לאחרייתך . יש לך לקוות טובה בזמן העתיד . והטובה היא שתשובי להשתעשע עם בניך שישכנו אצלך . וכמו שמפרש ושבו בנים לנבולס : (יח) שמוע שמעתי אפרים . אחר שהזכיר ושבו בנים . מצייר הבנים עצמם : מתנודד . נד על ענמו . מלשון לנוד לו : ואוסר . קבלתי מוסר . בעגל לא למד . "שע"י מכות מתלמד : השיבני ואשובה . קרנני אליך . קרא לי וקבלני . ואני אשוב אליך :

(יט) ואחרי הודעי . רד"ק (ורח') פירשו וודעתי בעצמי . ידעתי את עצמי . והכרתי רוע מעשי . ולא מלאנו נודע להוראה זאת . וג"ל כתרנוס יונתן הודעי . כמו הודע לי :

(כ) הבן יקיר וגו' . תשובת האל . והטעם הלא לא היה ראוי לי לחבב את אפרים כי הרבה חטא לי . אמנם אעפ"י כן המו מעי . וכל זמן שאני מדבר בו אני מוסיף להזכיר אותו כי אהבתיו כבן יקיר . ע"כ רחם ארחמנו : זכור אזכרנו עוד . אחר שאני דברתי בו מעט אני מוסיף לדבר בו ולהזכירו . עיין למעלה כ"ט :

(כא) הציבי לך ציונים וגו' . אחר שאמר על כן המו מעי לו רחם ארחמנו . התחיל לדבר עם האומה בלשון חבה . כבעל הקורא לאשתו אשר אהב שתשוב אליו אחר שהלכה מאתו : הציבי לך ציונים . אבנים שהערכיים מקימים במדברות לידע הדרכים . וקוראים לאותן אבנים ציונים (Pocokius) : תמרורים . משרש תמר (ואותו של מעלה פסוק ט"ו הוא משרש תמר) . והם מין עמודים . ונקראים כן ע"ש היותם זקופים . כמו שאומרים תמרות עשן (יואל ג' ג') . וכן בל"ח מתמר ועולה (י' ד' מיכאלים ורח') . ופירש המשל ואמר שיתי לבך למסלה דרך הלכת . ופירש עוד ואומר שובי וגו' . והנה הציבי לך ציונים אין לו ענין במשל . כי אמנם אם בהליכתה מא"י לארצות הגלות לא הציבה לה ציונים . לא תמצא בחזרתה ציונים שיורוהו הדרך ; ואין לומר שהכוונה הציבי לך ציונים עתה בלכתך כדי שמדעי הדרכים בשוכך . כי הנה עתה מדבר כאלו עומד בשעת הגאולה . לא בשעת הגלות . מלבד כי בימי ירמיה עשרת השבטים כבר גלו . והנה שתי המליצות האלה הציבי לך ציונים שיתי לך תמרורים אין אלא דרך מליצת השיר . ועיני שיתי לבך על הדרכים אשר הלכת . כדי לחזור . ושיתי לבך כמו

עוברי מדברות שותנים לבם לליונים שלא יתנו מני דרך : למסלה דרך
הדבת . למסלה אשר בדרכה הלכת . כלומר אשר זה הלכת :

(כג) תתחמקין . תסובני הנה והנה . מן ודודי חמק עבר (רד"ק) . והאל
מדבר עם ישראל כבעל המוכים את אשתו בנחת . ואומר לה עד מתי
חספי רחוק ממני : כי ברא וגו' . באבת חסובי אלי . ואז לא אדאג עוד
שתסובני להתרחק ממני . כי ה' יעשה דבר חדש וזר . והוא שלא יהיה האיש
מסובב את אשתו ומחזר אחריה . אלא הנקבה תחזר אחר הזכר . כלומר
חדבקי בי . ולא חסורי עוד מאחרי (רש"י ורד"ק) . ודון יחמק פי' שהנקבה
תשתנה להיות זכר . כלו' המלש ישוב גביר . ושורריר ורו' פירשו הנקבה
תשמור את הזכר (מלשון) יסובבנהו יבוננהו ילנהו . חונה מלאך ה' סביב
ליראיו ויחלסם . והכוונה שלא יערכו לאבשי חיל לשמור העיר והבתים מפחד
החיות והאויבים . כי תספיק להם שמירה שתשמורנה הנשים . וזה אות לרוב
השלום בארץ :

(כד) בה אביר וגו' . עד כאן דבר כנגד ישראל : ומעתה מדבר כנגד יהודה .
כי הגאולה תהיה לשניהם . וכאן אומר כי עוד תהיה ארץ יהודה מאושרת
ומוללחת . שיאמרו כנגדה כל הבאים אליה יברכך ה' וגו' : ובעריו . של יהודה .
והוא זכר כשהכוונה על העם . ונקבה כשהכוונה על הארמה :

(כה) וישבו בה יהודה וכל עריו . אבשי יהודה ואבשי כל עריו : אבירים .
האבירים ישבו בה . והרועים יסעו בעדר לבקש מרעה . כי לרוב ישוב
הארץ לא ירבו בה מקומות המרעה :

(כו) כי הרויתי נפש עיפה . העיפות מביאה צמא . והרויה היא שביעת
משקה . וכאן הוא משל . ופירושו וכל כפס דאבה מלאחי :

(כז) על זאת הקיצותי וגו' . הם דברי ישראל . אחרי הקיצט משנת
הגלות . כן דעת מוהר"ר אברהם חי ריגיו . ומוהר"ר ישראל גדליה
קזיס ז"ל תקן ואמר כי ירמיה מצייר כאלו הגאולה באה בעת השנה . כאשר
חולה הישן . ולפעמים יקרה שבזמן שנתו ירפא . ובהקינו " מולא עצמו
בריאה חדשה . ואומר הנה שנת ערבה לי . " וכן יאמרו ישראל בהקיצט משנת
הגלות . וימצאו עצמם בהללחה גדולה . ואין הכוונה שהיה הגלות נמשך
לשנה . ש"כ לא יתכן שיאמרו שהיתה שנתם ערבה . כי הגלות לא היתה
" עכבה להם . אך הכביא מצייר כאלו ישראל בסוף הגלות בזמן שיגאלם ה'
יהיו ישימים . ובחור שנתם יהיו גאולים ; וזה אמנם להודיע שלא תהיה הגאולה
לא בחיל ולא בכח אנושי . כי אם ברצון ה' דרך נס . וכמעט בשובי את
שבותיכם לעיניכם (נפיה ג' כ') שפירושו בלא שום פעולה שתפעלו אתם .
אלא ה' ילחם לכם ואתם תראו מה שאעשה בלי שתהיו מסייעים שום " סיוע
בדבר . והמפרשים פירשו שהם דברי הנביא . והקיצותי ענינו . לדעת רד"ק
ודון יחמק ור' מאיר אבנריק אחר החלוש והנבואה שראם . רד"ק פי' הקיצותי

אחר מה שראיתי . וכשישנתי אחר כך שנתי ערבה לי . ודון יצחק פירש הקילותי מן הנבואה שהזכרתי ועוד ראיתי מראה אחרת . ושנתי ערבה לי על הנבואה שהוא אומר אח"כ . ור' מאיר אבערינק פירש כמשמעו וכאשר הקילותי אז ערבה לי שנתי ושמחתי . ורש"י פירש הקילותי ממנה שהייתי נרדס בנבואת הפורענות . ומיכאילים אב ובנו ורוח' פירשו שהם דברי האל . כטעם ויקץ כישן ה' . וטעם ושנתי ערבה לי . כי מצאתי בני שחזרו מדרכם הרעה . ואיכהארן ואחריו דלהליר פירשו שהם דברי הנביא ופירשו הקילותי מי יתן ואקץ . והטעם מי יתן ואקוס מעפרי בזמן הגאולה . ואף אם אח"כ אשוב לישון שנת עולם תהיה שנתי ערבה לי אחר שראיתי את הגאולה . ויפה השיב רוח' כי לא מצאנו בשום מקום שיהיה לשון עבר מורה על התאווה :

(כ) וזרעתי וגו' . המשיל העם לשדה שזרעים בו מיני זרעים שונים . וגרעין של זרע מתרבה לכמה גרעינין . והכוונה ארבה בהם האדם והבהמה : (כט) אבות אכלו בוסר . משל הדיוט שהיה צימים ההם (ומכר גם ביחזקאל י"ח ב'). ואולי נולד המשל הזה מפני שהיו הנביאים אומרים כי תבא עליהם דעה בעבור חטאת מנשה :

(ל) ימות . ילקה :

(לא) ברית חדשה . כמו שמפרש והולך . ועיין רד"ק ודון יצחק . ועיין למטה ל"ב ל"ז — מ"א :

(לב) בעדתי בם . ע' למעלה ג' י"ד :

(לג) כי זאת הברית . זאת תהיה הברית . כלו' לא יקרה שיפרו אותה . כמו שעשו . כי אתן תורת בקרבם וגו' . כטעם ומל' ה' "אלהיך את לבבך ; והנה אמר תורת . לא תורה חדשה . והנה זה לא נתקיים פדיון . כי לא נתקנו בני אדם . ואין התורה כתובה על לבם . עד שלא יהיו ביניהם רעים וחטאים :

(לד) דעו את ה' . היא דעת דרכיו ללכת בהם . וכטעם השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט ודקה בארץ וגו' : כי אסלח וגו' . כל זה יהיה אחר שאסלח לעונם ואשיבם לארצם :

(לה) רוגע . ל' בקיעה . והוא נאמר על קריעת ים סוף (רד"ק) . והמליצה לקומה מישעיה ל"א ט"ו . ושם הזכיר קודם לכן [פסוק י'] קריעת ים סוף לעבור גאולים . וגם זו ראיה כי נכתבו נבואות חלק שני של ישעיה קודם דור הגלות ואין צריך לומר קודם דור גאולת בבל . הן אמר כי היה אפשר לומר כי בעל החלק השני מישעיה העתיק מירמיה . אבל הנה ידוע כי ירמיה מצאנוהו חמיד משתמש במילות זולתו . לא כן ישעיה . לא בחלק הראשון ולא בחלק השני איננו לוקח מאשר לפניו רק מעט מזער :

(לו) מרפני . מהיות לפני . שאני הוא המקיים אותם : מהיות גוי לפני . חביב לי . ואני מקיימו . כמו לו ישמעאל יהיה לפניך . והתבונן כי אחר שהזכיר הברית החדשה סמך מיד ההבטחה שלא יחליף אותה באומה אחרת :

(ו) ויחקרו. שרש חקר נאמר על הדרישה. והושאל על הדיעה בלמנוס. כמו כי לא יחקר כי רבו מארבה (למטה מ"ו כ"ג). ומה מליצת חין חקר. ודון יחקק פירש מוסרי על המרכז. וא"ל לבי ארס לרפת מה במרכז הארץ. ולדעתי גם ירמיה וגם כל אכשי דורו היו יודעים שאין לארץ יסודות. ושהיא חלוייה על בלימה (איוצ כ"ו ז') ודרך מליצת השיר אמר ויחקרו מוסרי ארץ שאין להם מליחות וע' מה שכתבתי בשיעור מ' כ"א. ויתכן ב"כ שהיה מוסרי כמשמעו. ולומר כי הנביא דבר לפי מחשבת הדורות ההם :

(ז) ונבנתה. חסוב וחכמה בעת הבחולה : העיר לה'. תבנה ותהיה קדושה לה'. כלו' (כאמור בסוף הענין) קדש לה' לא יתש ולא יהרס עוד לעולם : ממגדר חננאל וגו'. נראה שהכוונה שתתרחב. וכיוצא בזה בזכריה י"ד : וסע חכר ג"כ מגדל חננאל ושער הפנינים. ומגדל חננאל מזכר גם בנחמיה ג' א' וי"ב ל"ט. ויותר מזה לא ידענו על אודות המקומות האלה. ויונתן תרגם מגדל חננאל מגדל פקוס. וכאמר ק' ב' מיכאילים כי אולי היא מלה רומית pecus כי מנחמיה נראה שהיה קרוב לשער האלון :

(ח) ויצא עוד וגו'. קו מרת העיר ימשך עוד משם והלאה. עזו בקו ישר : גרב וגעתה. לא ידענו מהם דבר. ודעת סימניס כי גרב נקרא כן ע"ש שהיו המורעים משולחים שם. מלשון בגרב ובחרם. וכלי מורי נרצח לרעת. ויונתן תרגם געתה ברכת עגל. נראה שכן היה נקרא בזמנו. ושהיה מקום בריכת מים ללשקות הבהמות. ונקרא גועה ע"ש געיית הבהמות :

(ט) העמק הפגרים והרשן. העמק שהיה נקרא עמק הפגרים. ויונתן תרגם שגל שם מחנה אשור. וכך העמק שהיה נקרא עמק הרשן ע"ש שהיה שם שפך הדשן. וכל אלה והמכרים אח"כ היו מקומות חוז לעיר. ויהיו לעמיד מן העיר. וקדושים כקדושת העיר : השורמות. השורמות כתיב ברי"ש. וכן בחרנוס אלכסנדרי Aseremoth. ותרגם יונתן אריתא שפירשו אמת המים. וי' ד' מיכאילים אמר כי אולי הוא מקדש שורמא שעינו בסורי חלחלה. ושאווי היה מוצא הזבל מן העיר אל כהל קדרון. זה קרוב :

לב

(ג) המצודה. משרש נטר. והוא כזרנוס של משמר. והאמר היה בבית המלך. נראה שהיה משמר של כבוד. והיו יושבים שם בריוח ולא בלעז. גם היו קרוביהם יכולים לבוא שם ולדבר עמם. כמו שהיה במעשה המסופר כאן. ולפיכך כשביקש ירמיה (ל"ו כ') מאת המלך שלא ייחסו בבית יונתן הסופר. פן ימות שם. אז לזה המלך והפקידוהו בחצר המערה :

(ד) עזר פקדי אורו. פקודת כל האדם. היא המיתה (רש"י ורד"ק) וכן מפורש למטה (כ"ב י"א) עד יום מותו :

(ו) ויאמר ירמיהו. אל סיהודים אשר היו בחצר המערה. המכרים בפסוק י"ב :

(ז) כי דך משפט הגאולה לקנות. אם מכרתיו היה לך משפט הגאולה

לקחתו מיד הקונה אותו שנאמר וזא גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו (ויקרא כ"ה כ"ה). ועשו קודם שנמכרו לאחרים. קנוו. כי לך יאחזה (רד"ק):

(ט) ואקנה את השרה. Grotius הביא כאן מה שספר Florus Lib. 2 Cap. 6 שאירע כשהיה האניבאל צר על רומי. שהיה מי שקנה השרה שהיה בו האויב. וזה אמנם היה להראות שאינם יראים ממנו. וכאן היה להבטיח את העם על גאולת בבל: שבעה שקלים וגו'. רח' ואחרים פירשו י"ז שקל כסף. אך לא מלאנו שבעה ועשרה במקום שבעה עשר. ויונתן פי' ז' מניס וי' סלעים. וזה רחוק שהיה המנה נקרא שקל. ול"ז ז' שקלים כמשמעו. וי' כסף הם חלקים מן השקל. גרה וכיוצא. והיל"ל ועשרה כסף ובאמרו ועשרה הכסף נראה שהכוונה (נגד "הטעמים") הכסף שנתי לו היה שבעה שקלים ועשרה. וכך היו מהגים וכך מהגים עד היום בקצת ארצות להזכיר לפעמים מספר הפרוטות בלי להזכיר שמן. כגון שבעה ליטרין ועשרה ר"ל עשרה סולרי:

(י) ואשקור' הבסקף. למעלה אמר דרך כלל. וכאן פירש דרך פרט: (יא) ואקח את ספר המקנה. נראה כדברי החכם Gatacker שלא היו אלא שני ספרים (ספרות) אחד חתום. ואחד גלוי ופתוח. ובחמס היו כתובים תנאי המכירה. והם הנקראים המלוא והמקיס. ולודוויקוס די דיו פי' המלוא הכתובה בתורה בדיני הגאולה (ויקרא כ"ה). ורח' פי' כתרנוס יונתן כמלוא והמקיס. כלו' שהיה חתום כמשפט התורה. ואינני רואה מקום למלוא בענין חתימת השטר:

(יב) חנמאל דודי. נראה שחמרה מלת בן. והיא נמלאת בקצת נמחאות. ונסחת יונתן כנסחת ספריו. כי תרגם אחזי (כמו אח — אחזי). אלא שאין זו ראייה. כי אפשר שהיה כתוב בתרגום בר אחזי והסופרים השמיטו מלת בר מפני שלא מלאוהו בעברי. ויש מפרשים דודי ידידי: ודע כי בשני תרגומים כ"י מלאתי בר דודי. אעפ"י שלמעלה כתוב בהם אז אחזי ואחזבון: הברותבים. שכתבו שם. והבינוני תורה כאן על מה שגבר. כמו המוליד אתכם. ובתרגום ספרים. ובדפוס רמ"ח וברישא כתוב הברותבים. וכן תרגם יונתן. ונסח שלנו י"ל עיקר:

(יד) ואת החתום. לא היו אלא שנים. והיו לפירוש. ולרד"ק ודון יצחק היו שלשה ספרים:

(יז) לא יפלא. לא יקשה. אין דבר למעלה מכך (רח'). כלו' ידעתי כי הכל בידך. ואעפ"י שהעיר קרובה לנפול ביד הספרים. אם אתה רואה שלא תפול לא תפול. וזה דרך התללות קודם שיתרעם על ה'. וכמו שפשה למעלה (י"ב ח') לדיק אתה ה' כי אריב אליך. ובתחלה הייתי דומה הפירוש הזה והייתי צומח בפירוש יונתן רש"י ורד"ק ודון יצחק. שפירשו לא יתבסס ויעלם: כי היה ל"ל שאינו מענין המאורע לומר כי הכל ביכולת האל. אלא

לומר כי הכל גלוי לפניו. ולמה ח"כ צוהו להשליך כספו אחר שהעיר עתידה
לנפול ביד האויב. ותלמידי דח"א דחה טעמתי ואמר כי ירמיה חיננו נכנס מיד
לדבר מענינו של יום. אבל האריך בספור גדולת האל בפסוק זה ובפסוקים
שאחריו. וח"כ נכון הוא שיהיה לא יפלא נאמר על עולם יכולת האל:
(יח) אל ח"ק. מליצה לקוחה מן הכסף שהיו נושאים אותו בחיקם: כטעם
ושחר בחיק חמה עזה (משלי כ"א י"ד):

(כ) אשר שמת. ל' שמה מלי צלות דת ובמפתים. וכן למען שיתי אותותי
אלה בקרבנו: ובישראל ובאדם - גם בישראל גם באומות. והבי"ת חוזרת
לפעל שמת. כמו ואת אותותי אשר שכיני בם:

(כג) ותקרא אותם. לשון מקרה ופגע. כמו וקראת אתכם הרעה.
את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ואם היה ל' קריאה היל"ל
ותקרא אליהם או עליהם. ותלמידי יחזק קליעוצברגער אומר כי הרעה הזאת
לא באה על הראשונים. שעדיין הייתה סתידה לבא. והוא מפרש ותקרא אותם
עשית שהם יהיו גרמא וסבה לרעה הזאת ול"ע:

(כד) הסולדות. כפירוש רד"ק. וע' בישעיה ל"ז כ"ג:

(כו) הממני יפלא כל דבר. לא יקשה לי לקיים כל דבר אשר ילא מפני.
וזה דבק עם סוף הנבואה הנכ"י מקצתם מכל הארצות. ונקמה הסרה
בארץ הזאת. שדות נכסף יקנו:

(ל) מנעורותיהם. מהתחלת הויית האומה: במעשה ידיהם. בעבודת
האלילים שהם מעשה ידיהם:

(לא) למן היום אשר בנו אותה. כי שלמה החל לבנות מזבחות לאלהים
אחרים:

(לב) אשר לא צויתים. לעשות כדבר הזה חפ"י לכבודי: למען החשיא
את יהודה. כתרומתו לחייבא. כ"כ גדלה התועבה הזאת: שכל יהודה
חייבים עונש עליה. ואעפ"י שלא כלם עשו כן. אלא מפני שלא מיחו.
כמו שכתוב ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם וגו'. וכל זה בעבור
הדם הנקי. ככתוב כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא ארץ לא יכופר וגו'. ולשון
החט"א את הארץ הוא אחד בענין עם לשון החניף את הארץ. כי מצאנו ולא
חט"א את הארץ (דברים כ"ד ד') במחזור גרושמו אחרי אשר הטמאה.
ובירמיה נאמר על זה הלא חטף חטף הארץ ההיא:

(לו) אשר אתם אומרים. אע"פ שהמלך והשרים היו מקווים להנצל מיד
הכשדים. הנה רוב העם היו מבינים כי כלתה אליהם הרעה:

(לז) הנני מקבצם. את אנשי העיר הזאת. ולא אמר מקבצכם. כי הנולים
עלמם ימותו רובם במשך ע' שני הגלות. ורק צניהם ישובו:

(לט) לב אחד ודרך אחד. שיה ככלם. על דרך שפה אחת ודברים אחדים:

- (ב) עושה . סכנו חוזר לענין הנבואה : אע"פ שערין לא חזר . והטעם
 ה' שהוא עתיד לעשות הדבר הזה . הוא אומר אליך קרא אלי ואעק
 ואנידע לך גדולות : יוצר אותה . נזר . כמו הנני יוצר עליכם רעה (למעלה
 י"ח י"ח) : להבינה . ומכנה . ה' יוצר אותה להכניס ה' שמו הוא כעין
 מאמר מוסגר :
- (ג) ובצורות . תרגם יונתן ונטרין . נראה (כדברי רד"ק) שהיה קורא
 נזרות . כמו ב'שפיע מ"ח ו' ונזרות ולא ידעתם . וכן נראה שהיתה
 ג"כ נסחת רש"י . ע' מ"ש . וכן מלא קעניקוט בשני ספרים כ"י . אמנם
 המתרגם האלכסגרי והשורי ויירונימוס היו קוראים בצורות ב'י"ח :
- (ד) הנתוצים . הקרובים להיות נתוצים . ובספר אחד כתוב הנתונים : אל
 הסוללות . על הסוללות . ע"י הסוללות .
- (ה) באים להלחם את הכשדים . באים פעל סתמי . כלומר
 הנה אנשי ירושלם באים להלחם נגד הכשדים . והם ירמנו
 למלא בתיכם פגרי האדם (וקרובים לזה דברי רד"ק) . והפסוק הזה
 הוא מאמר מוסגר והוא נבואה לרעה . ועיקר הנבואה אמנם הוא לטובה .
 כה אמר ה' על בתי העיר הזאת וגו' הנני מעלה לה ארובה וגו' :
- (ו) מעלה לה . לירושלם : ודפאתים . אנשי ירושלם ויהודה . ורו' פירש
 חוזר לבתים : עתרת . יש מפרשים רבוי . ורו' פי' לי עושר ולא מלאכו
 לי עושר להוראה מושאלת . ול"י כל לשון עתה נזר . מלשון עטר בל' סורי
 שענינו עליית העט . ועיין פירושי בראשית כ"ה כ"א . וכאן הכוונה אגלה להם
 מקום עליית השלום אגלה להם מקום השלום . מקום שהשלום צומח ועולה משם .
 כמו שאמר הנני מעלה לה ארובה : ואמת . ושלוש אמת . שלום ק"ס ומתמיד :
 (ז) והשיבותי את שבות יהודה . כאן הוא בננין הפעיל . והוא מבוחר
 שהכוונה החזרת הענין כמו שהיה מקדם . וכן למטה פסוק י"ח כי אשיב
 את שבות הארץ כבראשונה :
- (ח) והיתה לי . ירושלם שהזכיר למעלה (פסוק ד' ה') : רשם ששון .
 שם המציא ששון לבעליו : ופחדו ורגזו . הגויים :
- (ט) תעבורנה הצאן . ל"ל כפשוטו . כי אמר כמה פעמים ומאין בהמה .
 ועתה אמר שהיה שם בהמה לרוב . ורבוי המקנה אינו בזולת רבוי .
 היושבים : על ידי מונה . לידע אם חסרה א' מהן או ליטול מהן המעשר :
- (י) צמח צדקה . ע' למעלה כ"ג ה' ו' :
- (יא) בימים ההם . ע' למעלה כ"ג ו' : יקרא לה . לירושלם :
- (יב) את בריתי היום . בריתי עם היום (רש"י) . והיא מליצה סתומה כאלו
 ה' כרת ברית עם היום והלילה שיהיו תמיד בעתה .
- (יג) משרתי אותי . על דרך יושבי על מדין והולכי על דרך (שופטים ה')

טוברי בעמק הבנא (תהלים פ"ד) :

(כד) העם הזה. היהודים. עלמם היו אומרים כן. ויאמן ורו' אומרים כי הפס הזה סס הכשרים. ואין ל'ל : שתי המשפחות. בית אהרן ובית דוד (רש"י רד"ק ודון יצחק). ורו' פירש יאדם וישראל : ואת עמי ינאצון. בדבריהם שאומרים שמאמרים (דון יצחק). וזהו שרש נאץ בבנין הקל פניו הרחקה ומאום. כמו ומוכחח נאץ לבי. וכאן הכוונה האנשים האלה מישראל אומרים כי ה' מאם בבית דוד ובית אהרן. ואומרים ג"כ כי פס ה' מרחק ונמאם מהיות גוי לפני המלך ולפני הכהנים. כללו של דבר אומרים כי ה' מאם בפס ובמנהיגיו. וכנגד זה אמר למסס זרע יעקב ודוד עבדי : ינאצון. בדבור. כמו וספרו הכהן. ועמאל הכהן. ואל תחמה שאמר הפס הזה ואמר עמי. וכוונה תמיד על ישראל. כי בראשית האומרים כן אינם פס ה' אפ"י שהם מורע ישראל :

(כה) אם לא בריתי. אם לא תקום בריתי. אם תחנכל : לא שמתי. אם לא חקיים בקביעות. ואולי מלכת לא היא כאן שם דבר. (פל דרך כלא חשיבין דניאל ד' ל"ב. הייחס לא חיוני ו' כ"א. וישם לאל מלתי שם כ"ד כ"ה) אם בריתי יומם ולילה תהפך ללא. ואם חקות שמים וארץ חשים ללא : (כו) גם זרע יעקב ודוד. הזכיר יעקב כנגד ואם עמי ינאצון מהיות עוד גוי. וסזכיר זרע דוד כנגד שתי המשפחות. כהונה ומלכות. והשמים משפחת כהונה. כדי לסיים בעיקר שהוא המלכות. ור' יונה המדקדק אמר כי יעקב טעות. ונ"ל אהרן. וזה מפני שלא הבין מקרא שלמעלה (כ"ד) :

לד

(א) וכל ממרכות וגו'. מלבד אנשי מילו היו אחר ג"כ אנשים חפשים שבאו להלחם עמו ברצונם בהקומם לשלול שלל ולבזוז. והיו משאננות שחתת תמשלתו וגם מעמים אחרים (י' בראשון חרכ"ה) :

(ב) ואמרת אליו. בייחוד. ולא נקבל. כי כשהיה אומר הדבר בפרטום היה מרפה ידי הנלחמים ולפיכך הושם במאמר. ולפיכך ראה ה' שידבר אל המלך בייחוד כדי להסיר מלבו שהיה מנבא עליו רעות. משנאמו אחריו ולא מפי ה'. ופעל כן אחר שהושם במאמר לכא נבא עוד לרעה (דון יצחק) :

(ג) ובמשפחות. במפרים הרבה כ"ר כתוב בכ"ף. וכמשפחות. וכן נכון. ומעט משפחות שהיו שורפים על הבתים כלי חשמלים לכבודם. כמו שרף אנקלום הגר על רבן גמליאל בערך פ' מנה לורי (עבודה זרה י"א). וסנה. שרף שאפ"י שימות בבבל. ימות בשלום ובכבוד. ואמרו רבותי שמת בכבודגלר. בימי. וזה קרוב. ואמרו כי לרקיסו מת במחמת מותו. חס ג"כ קרוב. הואיל ולא חקר שהליו חויל מרדך מבית כלא כמו שהליו את יכיה. וסנה. ישראל שבבבל והגו בכבוד במלכס הממ. אפ"י שהיו בגולה. ורו' :

ולפניו ויניחם פירשו זה כייעוד טוב חס ישמע בקול ה'. שאז לא יתנו ביד מלך בבל וימות בשלום בירושלם. וזה לא יתכן :

(ס) אחרי כרות וגו'. אמרו במדר עולם שהיה זה בשנת שבע לדקיה. והביאו סמך מ'מזקאל כ' א'. ואין משם ראיה כלל. והנכון כדעת דה' יחזק (ורו') שהיה נס הנבואה הזאת בשנה העשירית : כרות וגו' ברית את כל העם וגו' לקרוא דהם דרור. ר"ק (ורו') פירשו להם חזר לעבדים שפדיין לא חזרו. ונ"ל כי מליצת כרות ברית את... פנינה כאן כמו סביא בברית. כמו למטה (י"ג) אחי כרתי ברית את אבותיכם. ולקרוח להם דרור ענינו שיקראו דרור זה לזה :

(ט) לשלח איש את עבדו. שכבר שפדו אותם כמה שנים יומר על שם. ואמר ויניחם כי עשו זה כדרך שהיו עושים סיונים והרומיים בשעת הדחק מפחד אויב. היו משחררים העבדים כדי שילמנו בעדם בלב שלם ; וכשלאו להם הכשרים (כאמור בסוף הסימן) חזרו וכבשו לעבדים. והנכון כי לא לכך עשו. אלא לשב אל ה'. וכמו שאמר ירמיה למטה בפסוק ט"ו : (טו) וזכרתם ברית לפני. המלך כרת ברית לפני ה'. ועבר בין בתי העגל. ואחריו עברו במלכות השמים והכהנים וכל עם הארץ (למטה י"ט). והנה היה הברית לזוי מאתו לכל ישראל. כי כלם במלכותו עברו בין הבתרים. ע"כ יתכן לומר כי הוא הביאם בברית. אמנם אחר שנס העם עברו יתכן לומר שהם כרתו הברית ברצונם. והנה מן הפרשה הזאת נראה בבירור שאין כל ברית כוללת התחייבות כפולה מה לזה. אלא כל המחייב עצמו או את אחרים בדבר מה יקרא כורת ברית :

(יח) העגל אשר ברתו וגו'. כן היה דרכם לעבור בין הבתרים בברית ברית. כנראה מאברהם. ומה מליצת כרת ברית. גם מלת ברית בעצם הפך בחר לדעת ר' יוסף זארכ בעל רב פעלים. והנה אין להכחיש כי תמלת כריתת ברית אפשר שהיה כשהיו שנים מחייבים זה לזה וזה לזה. ולפי זה אפשר כדעת בעל ס' העיקרים (מאמר ד' פרק ת"ס) שהיו כותמים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים. לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו נוף אחד צבעל חיים הסוף בהיותו חי. והיה כל חלק מהם מרגיש בלעז חבדו. עד שכאשר היה מניע חולי או חק בחלק האחד היה חבדו מרגיש בחולי או סתם הסוף. ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המות. כן שני האנשים כורתו הברית יהיו כנוף אחד וכו'. או כדברי המבאר בנחמ"ש (בראשית ט"ו י"ד) שהעברה בין הנזרים מורה על אחרות הכוונה והרצון בכורתו הברית. וכמו שחן המלי האחד שלם בלתי צרוף עם החלי שכנגדו. כן אין רצון אחד מהם שלם בלי רצון חבדו. וזה מורה על ההסכמה שביניהם וכו'. ורו' בבראשית כתב שהיו עוברים בין הנזרים להורות שני שיעבור על דברי הברית יכרת דלבר כבעל חיים שהוא אשר כרתו לשנים (וכן דעת רש"י כאן). וכחז כי נס סיונים הקדמונים היו אומרים בלשונם כרת שנופה. מפני שהיו מקיימים השבועה

ע"י זכאים שהיו מצחירים לנחירים. עיין האמירות Ilias 2. 124. ולדעת
 גוסטיוס לשון כריתת הוא כאן כענין לנחיתות (כי הצמיח קרוב להכרית).
 להורות גזרה מוחלטת וקיימת: וכמו שאומרים ברומי: decretum,
 perentorium. precisum. וכן אומרים כרת ענה (למעלה ו' ו') שהוא
 מפרש לי ענה. לא לשון עץ. ובזה אין דעתי מסכמת עמו. אמנם אחרי
 דבריו יש להתבונן כי באמת גם בלש"ק ובס ברומי מלאו לשונות של כריתת
 נופלים על החלטה הרצון והמשפט. הלא רצאה ותנור חמר (חיוב כ"ב כ"ח)
 נחתך על עמך (דניאל ט' כ"ד). וכן לנחיתות. ובארמית: פסק. וברומי
 decidere. ואולי להיות כריתת בעל חיים גורם מיחתו בלא חקקה (פסיק)
 רשיה ולא ימות) קראו להחלטה כל ענין באופן בלתי משמנה בלשונות המורים
 כריתת; ותלמיד מוהר"ר אח"ת אומר כי פסק דין נקרא בל' כריתת על שם
 שבתחלה הן והלאו האמת והשקר מעורבים יחד בויכוח בעלי הדין. והדין
 כורת בין זה לזה. ומבדיל האמת מן השקר: העגל אשר בדתו לשנים
 וגו'. הוא פירוש הצריח אשר כרתו לפני =
 (יט) שרי יהודה וגו'. הוא פירוש האנשים העוברים את בריתי (תלמיד)
 מוהר"ר שלמה חפץ):
 (כא) העורים מעליכם. נראה שזה הוא שכתוב למטה (ל"ז ה') וחיל פרעה
 ילא ממארים וישמעו הכשרים הארים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל
 ירושלם. רש"י רד"ק דון יצחק (ורו'): :

לה.

(ב) בית הרכבים. דעת כל המפרשים שהם מבני קיני חותן משה. והיו
 גרים בקרב ישראל. ובית הרכבים היתה אחת ממשפחותיהם
 והאייחם ממה שכתוב בד"ה א' ב' כ"ה הכנה הקינים הבאים מחמת אבי בית
 רכב. ואני מסופק בזה. כי הקינים לא יתכן לומר עליהם שהם מורע רכב.
 אלא בהפך הרכבים הם משפחה ממשפחות הקינים. כי משפחת קין היתה מאז
 בימי משה ובלעם (וירא את הקיני. כי ראם יהיה לבער קין). ויהודה בין
 רכב היה מאוחר. והיה בימי יהוא (מ"ב יו"ד ט"ו כ"ב). גם בעלי הנקוד
 הבדילו בין משפחה למשפחה. כי הקינים שבד"ה הקו"ף נקודס חירק (ורד"ק
 בד"ה כתב כי מלא בם מדויק קינים בל"י. ובשאר ספרים בחירק). ואם
 מפרש כפירוש רד"ק שהקינים לא ילאו מבית רכב. אלא מחמת. וחמת היה
 תפורסם בעבור שילאו ממנו גם בית רכב. עדיין יקשה למה הזכיר חמת שהוא
 בלתי ידוע ולא הזכיר יתרו או חובב? ובדולה מכל אלה מה מקום בד"ה
 להזכיר יחס הקינים אשר לא מבני ישראל הם? והקירוב אלי כי בית הרכבים
 מישראל היו ומשכנ יהודה היו. והם הקינים שבד"ה. ונקראו בשם זה (כמו
 שהזכיר שם רד"ק בשם אחרים) משום קינאה שעינו בארמית לורף. כי מפני

שלא היו זורעים זרע ולא נוטעים כרם. היו אומנים עושי כל מלאכה. ומתם ג"כ סופרים וחכמים ככתוב שם. ומשפחת סופרים. ומחשבה אחרת עיין למטה פסוק ז' ועיין פירושי בשמות י"ח א' :

(ד) איש האלהים. אולי חנן היה נביא : השרים. אולי שרי הכהנים : שומר הסף. שומר הפתח :

(ה) גביעים וכוסות. הנביע קטון מן הכוס. ומן הכוס ממלאין כמה גביעים. ועיין ישעיה כ"א י"ז :

(ו) עד פני האדמה אשר אתם גרים שם. כל שהכוונה על העולם הזה בכלל. והוריעם כי חיי העולם הזה חיי מבורים הם. כמו שהיו האבות אומרים. וכן מליצת פני האדמה רוב שמושה הוא על העה"ז בכלל. ולא על ארץ מיוחדת. והנה המנהגים האלה נוהגים היו אלל קצת מן הערביים. כמו שכתב Diodorus Siculus, Bibl. hist. lib. 19. § 594 וכן Ammianus Marcellinus lib. 14 c. 4 וכל שכן היו מנהגי הקיני מבני יתרו. וכמו שמתארו חבר הקיני שהיה יושב באהל. ואולי מפני שיונדב בן רכב בחר לו במנהגים האלה. נקראו בניו ע"ש זה קינים. אעפ"י שלא היו מורע יתרו. אלא מיהודה :

(ז) הלוך ואמרת לאיש יהודה. נראה כי מה שאמר אל הרכבים אמר בלשכה בסתר. ואח"כ ילא משם עמם ודבר אל העם אשר בבית ה'.

ולפיכך נלעוו להביאם בבית ה' ובלשכה :

(ט) עומד לפני. מתקיים תחת כנפי אהבתי. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך.

כ"ו

(ס) אני עצור. יונתן ורש"י פירשו בבית הכלא. ולא מלאו שכלל ירמיהו בימי יהויקים. ומפסוק י"ט נראה בבירור שהיה ירמיהו ברשות עצמו :

והגון בדברי רוח' שהיה נמנע מפני איזו סבה אחרת :

(ו) ביום צום. יפה פירש ר' יוסף קמחי ל' קבוץ. מענין לומת הגידים. כמו קראו לום והוסיפו את נבות בראש העם. והנה לום הוא תענית צדור. ותחלת הנחתו על הקבוץ שהיו מתקבלים ביום ההוא להשגיח על עניני צדור ולשוב בחשובה ולתקן המעוות; ובערבי למס. בנקודה על ה"ר contractis ומזה למאוס :

(ז) אורי תפול תחנתם לפני ה'. כאלו אמר אולי יפילו תחנתם לפני ה'. כמו למטה מפיל אני תחנתי לפני המלך (ל"ח כ"ו). להפיל תחנתם לפני (שם מ"ב ט'). אחת מפילים תחנוניו לפניך (דניאל ט' י"ח).

ויונתן חרגס מחיס תחקבל לבעותהון קרם ה'. וכיוצא בזה חרגס למטה (ל"ז כ') חפל נא תחנתי לפניך. וכן (שם מ"ב כ') חפל נא תחנתי לפניך; וכל כי עקר הוראה חפל נא תחנתי לפניך הוא מן לי רשות להפיל תחנתי לפניך.

ירמיהו לו לו

קו

ובלא מלת נא. הפול תחנתם ענינו שיתפללו ואין ענינו שתקובל תפלתם.
(מרחשון תרכ"ה) :

(ח) ויעש ברוך וגו'. הפסוק הזה הוא כלל. ואחריו פרט הפנין מתי
ואיך היה :

(ט) קראו צום. אולי עשו זה מאימת ל"ג שיהיה תחילת לכבוד ממלכות :

(י) בחצר העדין. רוח' אומר שיהיה עזרת כהנים. ופירש בחצר לפני
החצר ולא בתוכה. וי' ד' מיכאילים כתב כי הלשכה היתה "למעלה".

וברוך עמד על החלון וקרא. כי לא יתכן שהיה כל העם בלשכה. ונכון.
ולפי זה בחצר פירושו שהיתה הלשכה פתוחה לאותה חצר :

(טו) שב נא. האלכסדרר ויונתן קראו שוב נא ואין לורך :

(יז) איך כתבת וגו'. אסאמרס לך דרך כלל ואמה כתבת המלות מדעתך.
או לא. עיין דון יצחק :

(יח) כותב עד הספר בדיו. לא הייתי שומר הדברים בלבי לכחנם אח"כ.
אלא מיד הייתי כותבם מפיו על הספר בדיו. כלומר חבק לקריאתו

היתה כחובתי יולאה לפועל. ולא היה אפשר לי להחליף דבר :

(כא) העומדים מעל המדך. כמו (ישעיהו ו' ב') שרפים עומדים ממעל
לו. ועיין שם :

(כג) יקרעה. המלך עצמו (רש"י ורון יצחק) או יסודי במלות המלך :
יקרעה. לשון עמיד והוראתו היה קורע. כי אחר קריאת ג' או ד'

דלתות היה קורע. וכן אחר ג' דלתות ראיות. וכן עד סוף :

(כד) בן המדך. לא יתכן להיות בן יהויקים. כי לא היה לו בן גדול כי
היה הוא אז בן כ"ט שנה. ויירויצום חרנס המלך שם אדם. וכן נכון

(י' ד' מיכאילים ורוח') : ויסתירם ה'. עשה שלא ימצאום. ושישאר נסתרים
תמנקהם :

(לג) דברים רבים כהמה. דברים רבים הדומים להם (אנצורניק). וסלמדי
שלוס מדינא מוסיף כי זאת ג"כ צדעת נס"ס :

לו -

(ה) וימלך מלך. מלך אחר. והפירש הזה חזן למקומה. ומקומה למעלה :

אשר המלך. לפי הטעמים הסודנה על יכניה. אך לא מצאנו שהמלך
ל"ג את יכניה (הוא יהויכין). ונראה שהכוונה על נדקיה. והיה אפשר לומר

מדעת נה"ט שהמלך חוזר ליהויקים. אך גם זה דמוק. כי מה טרד להזכיר
כאן כי יהויקים הוקם למלך מאת ל"ג ?

(ו) יהוכל בן שלמיה. אחד מן השרים. ומכר למטה ל"ג ח' : צפניה
בן מעשיה. מכר למעלה כ"א ח' ונ"ט כ"ה :

(ז) ולא נתנו אותנו בית הבדוא. עדין לא סוסס פשוטם בכלל ועכשו נתשקו :

(י) לדרשני. היה אפשר לפרש להתפלל אליו. כמו דרשו ה' ועז. אלא שם כן יקשה איך ישיב השוכה קשה כזאת לבאים להתפלל אליו. ומלבד זה יקשה למה לא התחיל דרקים להתפלל הוא ועבדיו ולשוב אל ה'. ועל כן מראה כי לדרשני ענינו כענין מליצת דרש את ה'. או דרש ב... ברחב המקומות. שעיניה שאלת העתיד. כמו וחלך לדרוש את ה'. ומה שאמר לתעלה התפלל נא בעדנו אל ה' אלשיט נראה ענינו. שאל איך יפול הדבר. והתפלל שחסיס הנבואה לטובה. אמנם לא נכנס המלך ועבדיו להתפלל אל ה' ולשוב אליו :

(יב) לחריק משם וגו'. לפי הנקוד הוא בנין הפעיל. וכן פירשו דר"ק ור"ו ענין השמטה מל' חלקלקות. להחליק עצמו (או להחליק רגליו) כלומר לנוס בהכרח ולהמלט מירושלם בחוק העם היוצאים מן העיר ; וזה מפי שידם שיקלפו עליו השמים על שאמר העיר תשרף באש. ובאותה שעה חיל הכשרים סלך לו והיה קרוב הדבר שאויביו וכל נביאי השקר יתכבדו להמיתו. וירמיהו לא חדל להשמיט דבר ה' באמנם ואמונה. אך אחר שפסע שליחומו חשב להתרחק מירושלם זמן מה עד יעבור זעם. כדי שיוכל אח"כ לשוב לירושלם ולהכבד בשם ה' ולהועיל לבני עמו אם בארנס ואם חזן לארנס. וכמו שהיה. (י"ז מרחשון תרכ"ה). ויונתן ואחרים פירשו לחלוק נחלם. וקשה לפירוש זה מלת משם. וסיל"ל לחלוק שם. גם בחוק העם לא יתישב יפס : (טו) החנוניות. רוח' מפרש משרש חנא בערבי שעינו flectere incurisare מקומות מתחת לארץ ועל גבם יפה אמנם שם חטת גם בארמי וגם בערבי עינו taberna. ונית שמוכרים בו מוונות. ואפשר שיהיה מנהגם למכור מאכל ומשקה בבתי מתחת לארץ. כמו שיש טהבים גם בימינו :

לח.

(ח) יוכל בן שלמיה. חכר למעלה ל"ז נ' : פשחור בן מלכיה. למעלה כ"א ח'. וכלם היו שרים (למעט פסוק ד') :

(ט) כי אין המלך יוכל אחכם דבר. היה משפטו כי אין המלך יכול אחכם דבר. והנה הוא מליצת מורכבת פשתי מליצות. והראשונה בלתי שלמה. כי אין המלך... המלך לא יוכל אחכם דבר. ודר"ק פירש אין המלך שיוכל. וכן תרגמתי : אל הבור מרכידו. הבור הנקרא בור מלכיהו : בו המלך. שם אדם. כמו למעלה (ל"ז כ"ו) ירמיהו בן המלך :

(י) עבר מלך. שם אדם. כמו אחימלך. אבימלך. ואח"כ סיל"ל עבר המלך דר"ק (ורח') : הכושי איש סרים. רוח' אומר כי עד היום הסריסים הכושים נכבדים מאד ומשרתים בבתי מלכי המזרח : והמלך יושב בשער בנימין. לא היה אז בביתו אלא באחד משערי העיר :

(ט) ויבית תחתיו מפני הרעב. וסלא גם אם סירתו אומרו במקומו (במלך

המטרה) היה מח מחליו מפני הרעב . והם הרעו לקרב מיתחו (רש"י).
ואר מתחלה הייתי מפרש השליכו אותו אל הכור באופן שימות שם . והעשו
מפני הרעב . כי אין הלחם עוד בעיר . ולפי זה היה ראוי לקרוא וימת . וגם
היה צריך להחליף הטעמים :

(יא) אל תחת האוצר . מקום היה תחת האוצר שהיו מוחנים שם הכלאות
(Tympe) : מלחים . לשון כי שמים כעשן נמלחו (ישעיה ל"א ו') .
לשון כליון . ויתכן שיהיה הלשון נזר מן מלח . על שם שהמלח נמס לפעמים
מחליו ונהפך למים .

(יב) אצילות יריך . בית השחי . ונראה שנקרא כן מן אללון שהוא בערבי
שורש . כי שם שורש הירד או הזרוע (וכן דעת רש"י) : ועיין מה שכתבתי
בכרך חמד ז' עמוד 40 : מתחת לחבלים . שהיו הכלואים קרובים לבשר
יותר מן החבלים . ואמר מתחת מפני שהחבלים היו ארוכים ועולים למעלה
מן הכלואים ומגופו של ירמיה :

(יד) מבוא השלישי . לא ידענו מה הוא . ור' שלום הכהן אומר כי חולי
היו לבית ה' שלשה שערים . אחד לכהנים . אחד לעם . ואחד למלך :
שואל אני אותך דבר וגו' . היה לו להשלים דבורו ולומר הנידה לי מה דבר
ה' עלי וכיוצא בזה . אלא שירמיה לא המתין ומסר להשיב קודם שישלים מאמרו :
(טו) אשר עשה לנו את הנפש הזאת . מלת הזאת לא תחזק על
הגשמה . אלא על השמיה . כענין נפשו נחלים תלסט (חיו"ב מ"א י"ג) :
(יט) פן יתנו אותי בידם . הכשרים יתנו אותי ביד היהודים . והיהודים
יתעללו בי (רש"י רד"ק ודן ילחק) :

(כ) ותחי נפשך . תגלל מכל רע . כי אמנם כבר אמר לו כי גם כשילכדוהו
הכשרים לא ימיתוהו : ובשלוש ימות :

(כג) והנה אומרות הסיתוך וגו' . מפני שהיה צדקיהו דואג מחרפות
היהודים שמא יתעללו בו . התחכם ירמיה להראות לו כי יותר יחפרוהו
כשיכול בעל כרחו ביד האויב . והגדיל ציור המרפה ביחסו הדבור אל הנשים :
אנשי ירוםך . כחלי השקר והאוסף ויועץ שהיית בועט בהם : המבעו
בבוץ רגליך . הזכיר משל זה על שם המאורע שהשליכו את ירמיהו בטיט :
נסתו אחור . אנשי שלומך שהסיתוך . יסיגו אחור ויכלמו :

(כד) ואת כל נשיך וגו' מוצאים . הראני שהיו מוצאים אותם אל הכשרים :
ול"ג אחר שאין יו"ד אחר הכר"י שהקריאה מוצאים . הראני ה' את
השך ואת בניך המוצאים כמו שאמר למעלה מוצאות אל שרי מלך בבל :

(כה) והיה כאשר נלכדה ירושלם . אחר שספר כל הרפתקי דעו
על ירמיה . ושם אחר שהעלוהו מן הכור נשאר עלור בחצר המטרה : : : : :
פתה להזכיר ח"ך בקרב צרת המלך והעם היתה ה' אמו . והנה המקרא הזה
דבק עם ויל"ג מלך בבל (ל"ט י"א) ושאר הענין . וקודם שיזכיר זה ראה

להגיד בקצור מה שאירע למלך ולעם . ואך נתקיימו כל דברי ירמיהו . וקודם שזכיר צקיעת העיר הזכיר תחלה מתי תחיל המצור . אעפ"י שהמצור כבר תחיל קודם העניינים האמורים למעלה :

לט !

(ג) נרגז שראצור רב מג . הוא נרגז שראצור שני . וסיה שר וגדול בין המרטומים וכסני האש הנקראים בל' פרסי מג : וכל שארית שרי מלך בבל . מלת שארית היא כאן שלא על הוראתה בכל המקרא . כי רחוק הוא שמתו קצת מהם במלחמה . וכמוהו מלאנו בנחמיה ח' ע"ב ואשר נתנו שארית העם ; ולפי עקר הל' היל' וכל יתר . ונראה שהוא על דרך לשון ארמית . כי כן באן חרנס יונתן וכל שאר . וכן בעזרא (ד' י') ושאר אמיא . ושאר עבר נהרא . כי אין בלשון ארמית שרש יתר :

(ה) רבדתה בארץ חמת . חמת היא ממלכה בגבול צפוני של א"י בין סיס ובין דמשק . ונראה כי נבוכדנאצר קבע quartier général שלו בעיר רבלה בארץ חמת : וידבר אתו משפטים . על שמד בו אחר שהוא המלך אותו . ולדקוהו נשבע לו . ע' יחזקאל י"ז ט"ו :

(ח) ואת בית העם . ארמון שהיה נקרא כך . אולי היו נאספים בו העם למשפט או לדברים אחרים . ואמנם הנחילה הזאת לא הייתה מיד . אלא בחדש אב ככתוב בסוף הספר . ואולי המתינו עד בוא מצות המלך שהיה ברבלה (שמיד ורוח) :

(י) ויגבים . יגב כפירוש רש"י (וכן ב"ר) ענינו חפירה . ונקרא כן כל שדה נעבר . ומזה יקב חפירה בקרקע :

(יא) על ירמיה . הסופלים אשר נפלו אל הכשדים הודיעו להם שהיה ירמיהו מתנבא ומזהיר את המלך והעם שיפלו ביד הכשדים . בשלום ולא ימרדו בהם . ומדע הדבר לנבוכדנאצר :

(יד) וישלחו ויקחו וגו' . זה דרך כלל . ובסימן שלפניו פרט' הענין : להוציאהו אל הבית . בית גדליה . וגדליה היה יושב במצפה :

(טו) הדרך ואמרת . לא שילך ממס . כי היה עזר . אלא זירת . ונראה כי עבר מלך בא אליו לבקרו ואז אמר לו הדבר הזה : והיו לפניך . תראה דברי מתקיימים ואתה לא תמק :

מ

(א) הדיבר אשר היה אל ירמיהו . הוא שם כולל לנבואות ירמיהו אחר המצור . כי בתחלת הספר אמר עד גלות ירושלם (שמיד ורוח) : מן הרמה . נבוכדנאצר לא חזר למעלה ל"ט ג' . ונראה שנשאר ברמה . ושאר

השמים שנקטו בירושלם לא נלכו על ירמיהו. והולכיהו בויקים פס שאר הגולים
לפני נבחרהו. והוא פתח מן הויקים: באוקים. משרש זקק הידוע בלשון
ארמית (ומלכיהס נהגים תרגומו זקין) ובל"ח זקוקה ליבס:

(ג) כי חטאתם לה'. הגוים המאמינים באלהות הרבה לא היה רחוק אללם
שכל אלוה ואלוה יענוש את עמו על מה שחטאו לו:

(ה) ועודנו לא ישוב. ירמיה עדיין לא היה חוזר לאחוריו לשבת בא"י.

כי היה ירא שמא יענס נבחרהו אם ימאן ללכת עמו. כאלו איננו
בטוח בדבריו אשר דבר לו. ונבחרהו הנין מחשבתו ואמר לו בפירוש ושובה
אל גדליה וגו'. וי' ד' מיכאילים פירש לא ישוב כמו לא ישיב. עודנו לא
היה משיב חשבה; אך אין חשבה במקרה בלא מלת דבר. ושורריר ורוז'
פירשו לא ישוב ללכת לבבל. וזה לא יחבן. כי אם היה ירמיהו חפץ ללכת
בבלה לא היה בידו לילך מאליו. אך היה צריך להמתין לנבחרהו ללכת עמו.
ובהפך אם היה חפץ לשבת בא"י היה בידו לשוב ללכת שם מאליו; מלבד כי
אך חקרה הליכתו לבבל שבה? ושורריר אומר כי גם הליכתו אל גדליה לא
היתה שבה. כי לא היה עמו קודם לכן; וזה אינו כלום. כי שב יקרא
בשובו לירושלם ולמלכה. ובהפירושו נבחרהו שהיה הולך לבבל: ארוחה.
דן יחק ורח' פירשו מזון קצוב. כמו וארחתו ארחת חמיר. וקשה פעל ויתן
לו. כי כמו שהמשאל נתנה לו מיד: כן כראה שנתן לו הארוחה. לא שזה
לחת לו. מלבד שהיה ראוי שיפרש למי צרה כדי שתנתן לו. כי אמנם גדליה
לא היה שם. ונראה כדעת גוסליוס כי ארחת נזר מן אורח. ותחלת הנחת
ללחם צרה לדרך. וזו הורחתו כאן. אלא שאח"כ הושאל להורות כל מזון
שאינו לידה. כמו וארחתו ארחת חמיר. טוב ארחת יק וזהבם שם:
(ח) וישמעאל. ר"ל שסו"ו ענינה לפירושו (idest). ע' בראשית י"ז ח':
הנמשפתי. עיר נעופה מחרת בעורא ב' כ"ב: ויזניהו בן המעכתי.

שם חביו הושפיה (למטה מ"ב א')

(י) רעמוד לפני הכשרים. כמו ולבמוד לפני העדה לשרתם. וסכוונה
לעשות מלחמה. ולתת להם מם. כי ארץ בבל היתה (לדברי סירודוט)

מסרה בין ושמן ותאנים (רח'): קיץ. פירות הקיץ. ונראה כדעת יונתן ורש"י
שהכוונה בפרט על התאנים שמיצשים. ודעת J. E. Faber שהכוונה כל מיני
פירות יבשים. ואין ספק כי באמרו קיץ בין יין ושמן. ובאמרו חס"כ ושימו
בכליכם. משמע כי קיץ הוא אוכל הנשמה. לא נאכל לשעתו. א"כ אינו חלף
פירות מיוצשים. ובפרט אם הם תאנים לא יעמדו מיום ליום אם לא ימיצשו:

מא

(ה) בחרש. נראה כדברי רד"ק שהוא רכוש חרש. כמו נחר חרש. ובסורחת
המלה מעיקרה. חרש פירש: ורבי המלך. שממאל היה מורש

המלוכה ומרבי המלך . כלומר משרי זרקיה (שמיר וק' ב' עיכאילים) כי אח"כ לא נזכר שהיו עמו אלא עשרה אנשים :

(ג) את אנשי המלחמה . הוא פירוש הקודם . כי לא הרג אלא אנשי המלחמה. והשאר שבה אוחס. ככתוב למטה פסוק י"ו (ק' ב' עיכאילים). אולי אחר האכילה הלכו לישון שנת הצהריים . ואז הרג בעשרה אנשים את כל היהודים והכשרים ההם :

(ד) ואיש לא ידע . שעדיין לא נודע הדבר חת לעיר :
(ה) להביא בית ה' . אי אפשר לומר כי מתעשה כאב עד תשרי לא ידע האנשים ההם כי נשרף הבית . אלא חשבו להקריב מנחה ולבונה בבית ה' חטפ"י שהרס (דון יצחק). ונקרא בית ה' גם אחר שנחרב . כעטם וענה חיים באלתמותיו וחיים בהיכלי עגב (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן אמרו על בתי הכנסיות שחרבו שבקדושתם הם עומדים . וכן הביא גרוליוס בשם פופיניאטוס . והנה הם היו הולכים לירושלם . לא למצפה . וישמעאל הביאם המצפה :

(ח) משמונים בשדה . פירות טמונים בחפירות שבקרקע . אולי להסתיר מפני האויבים . ואותם נתן לך לפדיון נפשנו . ובלשון ערבי (כמו בארמית) נקרא מטמורה חפירה שעושין קללת מן הערביים ומחיים שם החטים : וכן נהגים בקללת מקומות באפריקה . וקוראין להן mattamoren (רוח') :
(ט) ביד גדליו . במקומו ובעירו . וכן ליד אבי (ש"א י"ט ג') אצלו . וכן חלקת יואב אל ידי (ש"ב י"ד ג') אצלי . וכן והאחונות רעות על ידיהם . ומזה עמדו עם ידי . ולודוביקוס די דיו ורוח' פירשו יחד עם גדליה . כמו עגלת בקר תקח בדרך . ואינו נכון . כי לא הרגס עמו . וגם מלילת תקח בדרך יש בה הוראת ברשותך . ואין ענינה מתם יחד עם :

(י) לעבוד אד בני עמון . ישמעאל לא הניח את גדליה אלא בשליחות מלך בני עמון שהיה שכן רע לישראל ועלצ בעובדתם . והנה הלך להביא אליו כל השבטים . כדי לקבל מידו שכר ומתנות :

(יב) אל מים רבים . היא ברכה כחרגומו . והיא ברכת גבעון (ש"ב ב' י"ג) וסימנה נקראת מים רבים :

(טו) בשמונה אנשים . ל"ל שהיו הוא וקס שמונה. (פ"ד וישאווה במוס בשנים) וזולתו שבעה . כי אין הכי"ת מורה הוראת עם :

(טז) השיב . הציל מיד האויב השלבה . כמו וישב את כל הרכוש : מן המצפה . ואח"כ אומר אשר השיב פנצטון . ל"ל פירשו כי האנשים ההם היו מן המצפה . כי היו יושבים עם גדליה במצפה . ויוסן הצילם בגבעון . כי שם נאלא אוחס :

(יז) בגרות במהם . הסכון כדברי רח' . שהיה מקום מלון לעובדי דרך ועסה אותו חיים עשיר ששמו כמס . אולי בן ברזלי הנזכר בשמואל ב' י"ט פסוק ל"ח ול"ט . וכן דרך העשירים בארצות המזרח לבנות בתי מלון לאורחים שילינו שם כלילה . ואין שם מנוחות אלא מקום ללון . ונקראים בלשון

ירמיה כז מג

היב

פרס באדואן שראי (Caravan — Sarai) . כאדואן פנינו סירה . שראי
פנינו בית :

כז

(ג) את הדרך אשר נלך בה . דרך משל . כמו וסלכת בדרכיו . לא כמשמעו :
(ד) ה' אלהיכם . הם אמרו לו ה' אלהיך . דרך כבוד לנביא . והוא אמר
אלהיכם לפי האמת וגם לחזק רצת לבס לשוב אל ה' :

(ו) אם טוב ואם רע . בעינינו : ה' אלהינו . אמרו אלהינו צדקתם
השמימה בקולו . שאל"כ הים בראה כאלו חנים מקבלים אותו עליהם
לחזון . אבל באמרו אלהיך לירמיה . הכוונה שאתה עבדו . והוא דרך כבוד
וכן אמר שאלו לשמואל למען זכות לה' אלהיך . והשתחוית לה' אלהיך ורבים
כן . וכן חזקת לישעיה והוכיח בדברים אשר שמע ה' אלהיך . וכן האלמנה
(מ"א י"ז ב') ועובדיה (שם י"ח י') לאלוהו :

(י) אם שוב תשובו . שרש שוב . נמצא לפעמים להוראת שרש ישב כמו
ושבתי בבית ה' . ושבתי בצדקה . וכן טוב ויטב ואחרים : כי נחמתי
וגו' . אני מטער בביכול על שהוכרחתי להרע לכם :
(יז) והשיב אתכם וגו' . שלא יצ"ה אחכם לבבל . אלא יניח לכם שתשובו
להיות נאחזים באדמתכם כקדם :

(טו) ושם תמותו . נראה שלא היה בדעתם לרדת מצרימה להשתקע אלא
לגור שם זמן מה . אולי עד שיבנות בבודנאלר . וכן אמר בכתוב הקודם
ובאתם לגור שם . וכן במקרא שאמר זה . וכן למטה (מ"ד י"ד) מפורש שהיה
בדעתם לשוב אל ארץ יהודה :

(יח) נתך . נפעל משרש נתך : כמו דמטר לא נתך ארצה . ענינו יציקה .
והוא כמו נסך . ונראה כי נתך לשון ארמית . כדרך לשון ארמית לשמש
ת"י ובמקום ש"י . וכן בלה"ק מסכה רב"ל מתבת :

(כ) התעיתם בגפשותיכם . ל"ל כדעת ק' ב' מיכאילים מענין
והייתי בעיניו מתעטע . והכוונה אתם מתעטעים בה' ובנביאיו . כי
אמרתם לשמוע בקולו . ועתה לא תשמעו לו . אך התעטעו הזה יהיה לרעתכם .
כעס בנפשו דבר אדניהו . בנפשו נביא לחמנו : מתעטע הוא בנין פעל .
והתעיתם הפעיל . וסנייהם נכונים . ומחלת הוראתם על אדם אשר דרך
לחזק יגרום לחזירו להיות תועה :

(כא) ורא שמעתם וגו' . עדיין לא ענו אותו דבר . אבל הבין צפיהם
ובתועותיהם שאין בדעתם לשמוע :

מג

(ב) הודים . כל לשון זדון הוא לשון רמייה . מן ויזר יעקב חיד : וכן

בלשון איטלקי rigoglio נאמר על הרמימה ועל הגאווה :
 (ג) כי ברוך בן נדיה וגו' . לא כחשו בנבואת ירמיה דרך כלל . כי כבר
 האמינו בה כשאמרו לו שידרוש את פי ה' בערס . גם לא חשבו שירמיהו
 ישקר הפעם הזאת כדי להנקם מהם על מה שהרעו לו לשעבר . אבל תלו
 הדבר בברוך :

(ד) תחפנחם . היא עיר Tophna pelusiaca . שהיתה בקצה ארץ
 מצרים מזר ארס וערב :

(ט) במלמ במלבן . המפרשים ובושארע ורו' פירשו מלט malta וכן
 הוא בלשון ערבי . וכן תרגם יונתן עפ"ל . רק רש"י פירש משרש לוט .
 (enveloppement) . ומלבן (הנמלא ג"כ בש"ב י"ב ל"א ונחוס ג' י"ד) פירשו
 מקום שרפת הלבנים . וקשה איך היה כבשן אלל בית המלך . ודעת נוספיוס
 כי מלבן הוא פירוש של עגים הנקראים לבנה (pioppo) . ועושים לל . כמ"ס
 תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב לל . (הושע ד' י"ג) . וגם זה לא
 יחשב בנחוס ג' . ויונתן תרגם בפ"ל בנחל . ויש מי שמפרש מלבן בנין
 של לבנים . ונראה לי דברי תלמידי מוהר"ר . יצחק פארדו שהמלבן הוא אזור
 של לבנים ושאר עניינים הצריכים לבנין . והנה היה אלל בית פרעה אזור כזה
 או עשוי זהו כדי לבצר החומה ובית המלך מפחד מלך בבל . ובאותו אזור
 היה ג"כ מלט הרבה לכל צורך הבנינים . ובמלט ההוא עמן ירמיה את האבנים
 וכן בשמאל ב' י"ב ל"א הכוונה שהולך את אנשי עמון לעבוד את כל עבודת
 המלבן בחומר ולבנים ובכל עבודה קשה . וכן בנחוס החזיקי מלבן . החזיקי
 הארמינאל שלא יחסר כל בו ממנה שדרך לצורך המלצר : בית פרעה בתחפנחם .
 פרעה היו לו בתים בערים הרבה . והיה לו בית בתחפנחם . ולא היה המלך
 שם בעת ההיא :

(י) שפדירו . אומרים שהוא אלל יפה מל' שפיר בארמית . או ענין אלל
 ממש . כמו ברוחו שמים שפרה (איוז כ"ו י"ג) כדעת רש"י :

(יא) אשר למות רמות וגו' . ימית מי שימית : וישבה מי שישבה . על
 דרך ושמע אישה ביום שמתו : וביום פקדי ופקדתי . ושמע השומע ואמר .
 לא יום להם גם . עיין למעלה ט"ו ב' :

(יב) בית שמש : הוא שם עברי לעיר שהיה שמה בלשון מצרי און . שעיניה
 שמש . והוסיף אשר בארץ מצרים . כי יש בית שמש בא"י (רח') :
 מצבות בית שמש . אפרים הסורי שראה שבריתן כחז עליהן כדברים האלה .
 Insignes in ea (Heliopoli) statuæ erant proceritatis molis-
 que admirandæ; singulæ quippe ad sexaginta cubitos assur-
 gebant. Suberat pedibus solium, seu basis denorum cubi-
 torum. Supereminebat capiti mitra ex candido metallo, pon-
 do librarum mille et amplius. Partes omnes ornabant figuræ
 et imagines hominum et animalium, quæ ejus temporis gen-

tilium numina fuerunt. Adjecti hieroglyphici characteres, talium arcaonorum indices (Ephraem Syrus, Tom. II pag. 145. גם הירודוט (Lib. II. cap. III.) הזכיר שנים obelischi גדולים שהיו בעיר היליאופוליס . ועד היום נשארה אחת מהם . אך שבורה היא . והנה ירמיה מתנבא שיהיה נבוכדנאצר העושה כל אלה . ושטראבון מיהם כל זה לקמבזים בן כורש . ואמת כי היונים לא ידעו דבר ברור ממה שאירע בארצות הקדם קודם כורש . ואפילו שם נבוכדנאצר לא נזכר בספריהם הנמלאים אצלנו . ואחרים אומרים כי נחם ה' על הרעה (רוז') :

מד .

- (א) מגדול . הוא קרוב לים סוף : והוא הנזכר בשמות י"ד ב' .
 (ב) מפני רעתם . של יושבי הערים הנזכרים באמרו ואין בהם יושב : דמה . אותם שמחו במלחמה או שגלו (רד"ק) :
 (ג) מתוך יהודה . מתוך עם יהודה . מתוך היהודים :
 (ד) למען הברית רכם . חסרה מלת שארית . כמו שאמר למעלה לבנתי הותיר לכם שארית . או איש ואשה כמו שאמר למעלה להכרית לכם איש ואשה עולל ויונק : ולמען היותכם דקלדה ולחרפה . או לפחות אם לא תפדו כלכם תהיו נשארים לקללה ולחרפה :
 (ה) רעות נשיו . של המלך האחרון . הוא נדקיה :
 (ו) ולא יהיה פליט ושריד . דרך גומא . יזא"כ אמר כי ישונו מהם פלטים : ולשוב . הולכים לגור במצרים בכוונה לשוב . יזא"כ אל ארץ יהודה : כי אם פלטים . נסים מחרב ומתי מספר . עיין למטה כ"ח :
 (ז) למלכת השמים . עיין למעלה ז' י"ח .
 (ח) וכי אנחנו מקמרים . הנשים אמרו זה . ולא אמרו מקטרות כי היו עושות זה עם בניהן ובעליהן : ב"בנים . אומרים שהן עונות בצורת לבנה שהיא מלכת השמים וכן היה המנהג ^ד חל קצת האומות . וכן בלשון ^ד יוני ^ד σελήνη ^ד שעינו lunae היה שם לעונות וחסות ובעלות קריש : שהיו מקריבים ללבנה (Diana) (רוז') : להעציבה . דרך כמו (רד"ק) הכוונה לפייסה כדי שתאיר לנו פניה . והנביא הפך הלשון דרך לעב ואמר להעציבה : ותלמידו מוהר"ר יצחק פארדו אומר כי גם בלא כנוי יתכן לפרש להעציבה שחיה נעלמת עלינו ויהמו מעיה לנו : להעציבה . היטה ה"א ראוייה למפיק ומראה כי בעלי הנקוד (ולפניהם חז"ל מתקני הקריאה) לא רצו לייחס חיים והרגשה ועצבון לכוכבים או לשום עבודה זרה . ועשו ה"א הזאת יתרה . וחסיה הכוונה להכעיס לקב"ה (כ"ח מרחשון תרכ"ה) :
 (ט) אותם זכר ה' ותעדה על לבו . אמר אותם על כלל ההקטרות

שהקטירו הקודמים : ואמר ותעלה על הפעולה ; ומוהר"ר י"ק פירש
אוחס על האנשים הנזכרים :

(כה) ותדרבנה . . תקימנה : תעשינה. אעפ"י שהתחיל אחס ונשיכם. דבר
בלשון נקבה כנגד הנשים . נראה שהיו ארוקות לע"ז יותר מהאנשים :
(כו) אם יהיה עוד שמי נקרא וגו' . הכוונה שלא יסאר בארץ מצרים שום
יהודי : אומר חי ה' . הוא פירש אס יהיה עוד שמי נקרא . לא יהיה
עוד שמי נקרא כפי שום איש יהודה שיאמר חי ה' :

(כח) דבר מי יקום ממני ומהם . שיעורו . דבר מי (ממני ומהם) יקום :
(ל) פרעה חפרע . נקרא כפי הירודוט ודיאודורוס Apries . ולדעת
יבולונסקיוס עינו בלשון מצרי כהן השמש . מורכב מן Heb-fre .
וכן בתרגום אלכסנדרי מתורגם Hafre (רו') : ביד אויביו . הוא
Amasis אשר מרד בו . וילכדו וימיתו (רו') . וענין השמרת אנשי
יהודה אשר במצרים לא ידעו אס נחיימה . או אס שבו ממעשהם הרעים
וינחם ה' על הרעה . כי אמנם כל הנבואות לרעה אין תכליתן אלא שישוב
החוטא מדרך . כי לא יחפוץ ה' בנזת המת כי אס בשובו מדרךיו וחיה :

מה .

- (א) בשנה הרביעית ליהויקים . סיים תחלה כל עניני הצבור . ואח"כ
הזכיר ענין היחיד . אע"פ שקדם בזמן (גרמיוס) :
(ג) כי יסף ה' יגון על מבאובי . הביא עלי מכאוב כפול ומכופל . ורז"ל
פירשו שהיה מבקש להיות נביא . ולפי הפשט היה מנטער על שהיה נרדף
בירמיהו : יגעתי באנחותי וגו' . מרוב אנחותי אני עיף ויגע . ואף גם זאת
איני מוצא דרך לנח מאנחותי :
(ד) ואת כל הארץ היא . הוא פירש הקודם . את נאמר על הנפשא .
והטעם זה שאמרתי אשר בניתי ואשר נטעתי היא כל ארץ יהודה :
(ה) גדולות . לפי הפשט להתלט ממכאוב ומיגון :

מו .

- (א) על הגוים . אחר שסיים נבואותיו על בני עמו . הזכיר הנבואות
שהתנבא בזמנים שונים על שאר האומות :
(ב) למצרים על חיר פרעה וגו' . הנבואה היא על מצרים אך לא על
ארץ מצרים . אלא על חיל פרעה נכו שילא מארצו ונלחם באשור בימי
יאשיהו ולקח קצת מארצו . ואחר זמן מלך נבוכדנאצר בבבל . וגם עליו ילא
פרעה נכו . ונ"ל נבר עליו . ככתוב (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים
ללאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרס וגו' :

ברכמיש. ברומי Circesium או Cercasium עיר מצר על נהר פרס :
(ג) ערכו מגן וגו'. הנביא רואה בדמיונו חיל פרעה נגס למלחמה. ומספר
מה שרואה אותם עושים. ומדרך הכבודות לדבר בלשון זווי על דבר
הנעשה עתה. כאומר עשו כי כן ראוי לכם לעשות :
(ד) אסרו הסוסים וגו'. הוא מדמה כאלו המצרים קלעם חוסרים הסוסים
אל המרכבה. וקלעם עולים על הסוסים. וקלעם ממרקים הרמחים :
וקלעם לובשים הסריומת :

(ה) מדוע ראיתי. עתה רואה בדמיונו שהם נסונים אחור : יכתו. מן
יכוס ויכחוס עד החרמה. משרש נכת. ולפי הדקדוק הוא בנין הפעל.
ולפי דעתי ולפי הענין הוא פעל. ומשפטו יכתמו : ולא הפנו. אחר :
שהתחילו לנוס לא פנו עוד : להסכל : באויבים. וזה מרוב פחדם :
מגור מסביב. כאלו ה' משיב אל הנביא. היטבת לראות כי באמת ראוי
להם להיות יראים מכל סביבותם :

(ו) אל ינום הקל. גם אלה דברי האל. והוא אומר להם שלא ינומו.
כי לא יועיל להם. כי כבר נגזר עליהם שיכשלו ויפלו על יד נהר פרס.
ואולי הקריאה הנכונה בשלדו ונפלדו בלשון : צפונה. כי כרכמיש צפונית
למצרים :

(ז) מי זה ביאור יעלה. מוזר לצייר גאונות פרעה בגשתו למלחמה. ומדמה
אותו לנחל שוטף (כמו בישעיה ח' ז') וליאור מצרים הפולה ומכסה את
הארץ : יתגעשו. עיין למעלה ה' כ"ב :

(ח) מצרים. הנביא משיב לשאלתו : יתגעשו. בחולס. לפעמים בבוא
תיבה אחת שתי פעמים זו אלל זו ה"א מקבלת קלע שני בנקודה. כגון
אנה ואנה. שכלתי שכלתי. וקרוצ לזה יתארתו בשרר ובמחונה יתארתו.
וק' פשרת הדברות וכל מה שבה : בתורה שתי פעמים באו :
קלע חלופים : אערה. בפתח. והוא זר. כי הוא בצורת הפעיל. וכאן
אינו אלא קל : אובידה. הפעיל משרש אבד. כאלו הים השרש יבד. והוא
על דרך לשון חרמית. כמו והובר גשמה (דניאל ז' י"א) שהוא הפעיל משרש
אבד. וכן התי הפעיל משרש : אחת :

(ט) עלו הסוסים. דרך לעג : והתהדווללו הרכב. השמעת קול שאון
לגאון ושנאה : בוש ופוט. היו בחיילות של מצרים אנשים מכוס ופוט.
ופוט אומרים שהיא ליביאה והיום נקראת ארץ מרוקן. ושם נהר נקרא Fut
בערות יוסף וגם פלייז : ולודים. הם אנשי לידיאה באזיה הקטנה. כי
Psamentichus מלך מצרים הביא בארצו אנשים הרבה. מארצות Caria et
Jonia הקרובות ללידיאה וגם נתן להם אחוזת שדה וכרם במצרים :

(י) מצריו. נכה שהרג את יאשיהו ונתן ממ על ח"י :

(יא) עלי גרעד. ע' למעלה ח' כ"ב :

(יב) קרונך. מפלגך אשר היא לך לקלון : וצותתך. שמשך קולך בצומה
מרוב מכתך : בשלדו. בנוסס :

(יד) התיצב והבן לך. עמוד והכן עומד למלחמה. כי כבר חללה חרב את המלכיות אשר סביבותיך שהן יהודה ועמון ומואב. והנה דרך החול הוא אומר לו שיעמוד על נפשו. ואח"כ הוא מתמיה איך לא עמדו גבוריו. אבל נסחפו. ואח"כ משיב לא עמד כי ה' הדפו:

(טו) נסחף. נפל לארץ. מלשון מטר סוחף. דומה שרש סחב. ואמר נסחף בלשון יחיד על כל אחד ואחד: לא עמד. היא השוואה. ובתרגום אלכסנדרי מדוע גם Apis עגל בחירך. פירשו אביריך מן אבירי בן. ובקריאה הזאת בחרו Kenicot יי' יי' יי' ד' מיכאילים. ונ"ל כי לא עמד כי ה' הדפו איננה תשובה מתישבת על שאלת מדוע גם כי הגם גם מפני היראה. ועדיין לא הדפוהו. גם המשך הענין (גם נפל איש אל רעהו) מורה באצבע כי הענין נאמר על גבורים רבים. וכן תרגם יונתן:

(טז) הרבה. ה' כושלים בהם: ויאמרו. אנשי המלחמה אומרים להתפזר מן המערכה ולשוב לבתיהם: מפני חרב היונה. ר' עזריה (מאורי עינים פרק כ"א) אמר שהוא רמז למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלס יונה; אבל אחר שמלאנו על ירושלם (כפניה נ' א') העיר היונה. אין לזוז מלפרשו ענין הונאה כדעת המפרשים. (גם רח' וגו') שעינו חמם ועוסק. ואולי ראוי לקרוא (גם כאן וגם למעלה כ"ה ל"ח) חרב היונה לשון זכר. והכוונה על מלך בבל. וכמו שהכתוב מסיים (למעלה כ"ה ל"ח) ומפני מדון אפו בלשון זכר: ובספר בעל כנפים כ"י מלאחי. חרב היונה תאר לנקבה. מן לא חוט. ולרבות יונות ולזכרים יונים. ומזה אמר המשורר יונים בידי יונים. עכ"ל בעל כנפים. והכוונה על עליה לר' משה בן עזרא הכתובת בשפתי רננות (בדפוס שבירי היא בדף מ"ו) יונים בידי יונים אשר נפזרו לכל רוחה. והמדפיסים לא הבינו. ונקדו בידי יונים. ואינו אלא שבוש:

(יז) קראו שם וגו'. מקרא זה ושלחתי קשה להולמם. רש"י פירש. במלחמה הכריזו משל של לעב. פרעה שהיה מנבזה קול תשואות להתהלל. העביר המועד שיעד ללאת ולהלחם ולא יאל. אבל מה ענין כאן ליום מועד ומזמון? והלא בבוא האויב בארצו היה לו ללאת לקראתו. ואין כאן זמון. ורד"ק פירש גם הוא המועד שנתן למלך בבל ללאת להלחם עמו. אלא שפירש שאין שהיה מלך שאון והמון רב. גם דון יצחק פירש כיוצא בזה. קראו שם ונתפרסם במלכים שאון. כלומר בזה ופתיחות גדול. כי פרעה העביר המועד שהיה נועד למלחמה ולא יאל אליה. גדוליו פירש transmissit opportunitatem pugnandi. ואין זה ענין מלת מועד. דאפי' פירש. הביח ה' את המועד והמזמון הוא בכוונתו; ואין זה ענין מלת העביר. דלהליר פירש. האל הקדים הזמן המזמון למיתת פרעה. וגם זה אינו הוראת העביר ולא הוראת המועד (ואין ראיה מן ויעבור את הכושי (שמאל ב' י"ח כ"ג) כי גם הכוונה עבר לפניו ממש). מלבד כי לא חקר כאן שם ה'. דעדרליין פירש. השאון והבהלה גרמו לאנשי הנבא לעבור מקום המועד. כי היה להם מקום מועד

להשגב שם אם יוסו. אך מרוב הבהלה עזרו מהללה לאותם המקומות :
 ורו' אומר כי אולי מועד עינו עדה. כמר קריאי מועד. והנה שאנו ומפלחו
 של פרעה גרמו לעדת אנשי המלחמה הנאמרים עמו מעמים אחרים. שמתפור
 הנה והנה. ואין הדעת מתישבת באחד מאלה. ובתרגום אלכסנדר. קראו
 שם פרעה. שאון העביר המועד. והנה חו המלות האלה ככתבן ;
 ויירומם קרא גם הוא קראו שם. לא שתרגם שאון העביר המועד
 tumultum adduxit tempus. ואין זו הוראת העביר ולא הוראת המועד.
 ואולי יתכן לפרש. אנשים הרואים האויב בא. קראו ואמרו. פרעה מלך
 מצרים! שאון. קול חרדה שמענו. קול שאון בעמך. ומיד המלך שהיה
 בעדת השרים להמתין סוד. העביר המועד ליום אחר :
 (יח) נאם המלך. כנגד מה שאמר למעשה פרעה מלך מצרים : כי בתבור
 וגו'. יונתן ורש"י פירשו כמו שדבר רמיה הוא שחבור קצוב צהרים וזה
 הכרמל על הים. כן באמת יבא הדבר הזה על מצרים. ודון יצחק פירש כמו
 שחבור צהרים הוא דבר קיים שלא יזוז ממקומו. וככרמל שהוא נטוע על הים
 ולא ימש משם. כן יבא מלך בבל. ור' יוסף קמחי פירש כמו שהר חבור
 הוא מועד לגור שם ולפרש רשמות (כמ"ש ורשת פרושה על חבור) כן יורו
 אותם. וכמו עלי הכרמל שמצויים בים. כן יביאו אותם בשביה. לודוויקוס
 די דיו ושנוריר פירשו יבא מלך בבל בגאווה כחבור וככרמל. שהם הרים גבוהים.
 כ' שטארק פירש אם יהיה מצרים גבוה כחבור צהרים. הנה ככרמל יבא
 בים. כי הוא קרוב לים. ואולי הים יכסו. גאזכיות ודאסליר ואחרים ראו
 חבור הפסוק עם שלאחריו ; וזה תרגום דאסליר Si tu te distiguais
 comme le Thabor entre les montagnes, comme le Carmel
 qui s'avance dans la mer ; tu te prepareras pour le départ
 dans le captivité, fille, habitante de l'Egypte!
 כמו שלא יהיה הדבר. ולא יבא שחבור וכרמל יבאו בים. כי לא יפלו זו
 לעפ"י שהם קרובים אליו. כן לא יהיה מה שאמרו אנשי המלחמה לכו וגשבה
 אל עמנו ואל ארץ מלדתנו. אלא על כרחם ילכו רחוק מארצם. לכן כלי גולה
 עשי לך ; ולפי זה יהיה קראו שם וגו' כמו מאמר מוסגר :
 (יט) בדי גולה. כלים לשאת בהם ממנוס. היקר לצאת לדרך רחוקה. כמ"ש
 ביחזקאל י"ב : יושבת בת מצרים : יושבת מצרים. והיא ג"כ בת
 מצרים שגולה שם. ושבת היה אלל הקדמוני להיות נולדים בארץ. לא גרים
 ומשבים. ולפיכך נקראו האומות בת. בבל. בת יהודה. בת ירושלים.
 בת אדום. ובאו שתי מלות סמוכות למלה אחת. כמו למעלה תופשי דורכי
 חשם :
 (כ) יפה-פיה. מלה אחת. בפלס מחרת. עקלקל. אדמדם. ירקרק :
 קרץ. בלשון ערבי לשון עקילה. והוא הדרבן המנהיג את

הבהמות . ואחר שהמשיל מזרים לעגלה . אמר כי מצפון יבא לה הדרבן למשול בה . וכן חרגס יירונימוס Stimulator (רו') : בא בא : הכפל להורות על מהירות הביאה . ויש ספרים כתוב בהם בא בה . ואינו נכון . שא"כ היל"ל בא לה :

(כא) גם שכיריה . אשר בקרבה : שהם כעגלי מרבק . גם הם נמו : ואמר כעגלי מרבק כנגד עגלה יפה פיה . ובאמת היו הנכרים מכובדים מאד במזרים צימים ההם . ובפרט תחת Amasis המלך שהיה בועט בהם מאד . כי על ידם עלה למלוכה :

(כב) קורה . של העגלה . היא מזרים : כנחש ירך . תנעה ותנאק במרירות כקול נחש : כי בחיל ירכו : האויבים : ובקררומות . ולא בדרבן בלבד :

(כג) ברתו יערה . האויבים כורמים יערה של מזרים . והמשיל אותם ליער מפני שהזכיר כחוטני ענבים : כי לא יחקר . מספר האויבים :

(כה) אל אמן מנא : אמן הוא אחד מאלהי מזרים . והיה נעבד ביחוד בנא . היא Thebe הנקראת גם כן Diospolis . כלומר עיר האליל יופיטיר . ודמות האליל הזה אמן נמצאת עד היום בצורת בחור יושב על כסא . או בראש איר . או כלו בצורת איר . והתארים המיוחדים לו הם אדון כל הארץ . אדון עליון . או מלך האלהים . והיו לו היכלות המפוארים בעיר Meroe אשר in Oasi libyca . ומשכנו המיוחד בעיר Thebe אשר נקראת נא אמן (נחם ב' ח') :

(כו) תשכון . תהיה מיושבת . כמו לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור (ישעיה י"ג כ') :

(כז) ואתה אל תירא . המקרא הזה ושל אחרייו כבר נאמרו למעלה (ל' י' וי"א) . ואמר רו' כי המעתיק הוסיף לנחם את ישראל . ואין הדבר כן . כי לא הועתקו ככתבם וכלשונם . אלא בשינוי לשון קצת . וזה על דרך לה"ק בכל המאמרים הנכפלים . עיין למעלה פסוק ו' :

מז

(ח) במרם יכה פרעה את עזה . נראה כי פרעה נכה הכה את עזה בימי יאשיהו . קודם לאתו ממזרים למלחמה על מלך אשור (מלכים ב' כ"ג כ"ט) . והמכוון בהודעה הזאת (במרם יכה פרעה את עזה) הוא להודיע כי ירמיה נבא על ביאת כ"ג על פלשתיים מאז קודם התחלת מלחמות כ"ג . בזמן שלא היה עולם על דעת שום אדם שיבאו אויבים על פלשתיים מן הצפון (רו') :

יחזקאל

יחזקאל א.

דודי בשלשים שנה . נחלקו החכמים לדעת לאיזה מנין הוא מונה . עיין
 רש"י ורד"ק . ויירוימוס פרארוס שפירש ס' יחזקאל בשנת 1596
 חשב שהמנין הוא למלכות נבופולאסר אביו של נבוכדנאצר . והוא החשבון הנקרא
 aera Nebopolassar . אלא שבאמת אין שום ראיה למציאות המנין ההוא אצל
 הכשדים . וגם החשבון אינו מכוון . אשר על כן היה מי שרצה לפרש שלשים
 שנה לחיי יחזקאל . והבן הביא גם הוא . שהרי לא מצאנו כזה בשום מקום .
 שירשום הכחוש את מספר השנה במנין שאינו ידוע לשום אדם זולתו . ועכ"פ
 היה לו ליחזקאל להזכיר תחלה השנה החמישית לגלות יויכין . ואח"כ היה יכול
 להוסיף היא שנת שלשים לימי חיי . ובני בכורי אוהב נר אומר כי הגה ראינו
 ירמיה ויחזקאל וריאל וזולתם . הכותבים בדור ההוא . שהיו מונים שנותיהם
 למלכים שהיו ביניהם . והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה
 לנבוכדנאצר (ירמיה כ"ה) . ויהויקים מלך י"ח שנה ואחריו מיד מלך יהויכין
 שלשה חדשים ומיד הגלה לבבל . אח"כ השנה החמישית לגלות המלך יויכין
 הזכרת כאן היא שנת שלש עשרה לנ"ח א"כ בהכרח במקום בשלשים שנה צריך
 לקרוא בשלש עשרה שנה . ונראה לי כי אחד מן הסופרים כתב בשלש י'
 ומה נעשה אח"כ בשלשים . וכיוצא בזה מצא בני הכ"ל בדברי הימים
 למלכי דומי להראב"ד שהקיסר הרומי אלכסנדר מלך שלשים שנה . וידוע כי
 לא מלך רק י"ג שנה . וצריך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י' (וכן
 הוא בדפוס ויניציאה) ובא אחד וכתב שלשים : על נהר בבר . מוכר גם למטה ג' ס"ו
 כ"ג י' ט"ו כ"ב . ואומרים שהוא בארס נהרים Mesopotamia והוא יורד מההרים
 הנקראים Mesii ונשפך בנהר פרת אצל כרכמיש . ומלמי קורא לו Chaboras
 וב' ערב נקרא חאבור . ולדעת גי' הוא עצמו חצור דמלכים ב' י"ז ו' . י"ח
 י"א וד"ה א' ה' כ"ו . והנה כרכמיש היא בקצה גבול ארס נהרים ובית
 יחזקאל היתה תחת יד הכשדים . ואותו מקום מנהר כבר שהיה בו יחזקאל
 היה גם הוא תחת ידיהם . ולפיכך הוא אומר למטה (פסוק ג') בארץ כשדים
 על נהר כזר : נפתחו השמים . כן נדמה לנביא ברוח נבואתו :
 (ב) בחמישה לחדש החדש היא השנה החמישית . ה"ז לשון קצר ושיעורו
 בחמישה לחדש המזכיר בשנה הזכרת היא השנה החמישית לגלות המלך
 יויכין . והנה יפה העיר רש"י כי פסוק זה ושלאחריו הם מפסיקים דברי הנביא
 שפתח מדבר בעדו (ואני בתוך הגולה : ואראה מראות אלהים) וכאן מדבר
 בלשון נסתר (היה היה דבר ה' אל יחזקאל) . והנה היה נראה לומר ששני
 מקראות הללו חוספת שהוסיפו אחרים להודיע מי הוא הנביא ולאיזה מנין הוא
 מונה . ונ"ל שאין צורך לזה אלא יחזקאל עצמו כתב גם פסוק ראשון גם שני המקראות

שאחריו . אלא שכשחמר הכנזאה אל היהודים אשר עמו בגולה לא הוצרך לפרש
לא חשבון שלשים שנה כי היו רגילים בד . ולא לומר להם שמו ושם אביו כי
יודעים היו אותו . ולא לומר שהיה בארץ כשדים ; ואח"כ כשבא לכתוב נבואתו
על ספר . הוסיף שני המקראות הללו . והנה ראוי היה לו שיכפול ויאמר
בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש כדי לפרש היא השנה החמישית . וכדי שלא
יכפול כל כך מלות . כפל השמים האחרונות לבדן :

(ג) יד ה' . ע' רש"י :

(ד) וארא והנה רוח סערה וגו' . היא מרכבת כסא כבוד השכינה נרמזה
בה השנחת האל והנהגתו את העולם . ע"ד וירכב על כרוז . והחיות
האמורות כאן נקראות בחזיון שני (למטה סימן י"ד) בשם כרוזים : באה מן
הצפון . לדעת רז"ל דמה לו שבאה מן הצפון כלפי חמונת אנשי מרח שזירכתי
צפון הוא הר מועד האלהים . אמנם רחוק הוא שיסמוך הנביא על חמונת
הגוים . וקרוב הדבר שהזכיר צפון מפני שהרוח הצפונית קשה וקרה (מוהר"ר
דח"ו ומוהר"ר יח"ף ז"ל) : ואש מתקדחת . ע' שמות ט' כ"ד : ונגה לו .
לענן : ומתוכה . מתוך האש . כמו שמפרש אח"כ . ומלת מתוכה ראוייה
לחזיר : בעין החשמל . נראה שהחשמל הוא גוף טבעי ידוע בלשון (על דרך
וחמת רגליו כמעשה לבנת הספיר . חלוצי אר"ג) . ודעת האחרונים שהוא
בעין נחשת קלל . והמלה לדעת בושארב מורכבת מן נחש (נחשת) מלד
שעניו זהב בלתי מזוקק (כמו שהביא הסערוך מכתובות
פ"ז בערך תלל ב') בין שחיה הכוונה נחשת מעורב בזהב או נחשת קלל
יפה כזהב :

(ה) רמות אדם להנה . היו כלן בצורת אדם ובקומה זקופה . אמנם היו
לכל אחד שלשה פנים מלבד פני אדם :

(ו) רגל ישראל . כלן כלות זו אלל זו בשטח שזה כעס כנפיהם ישירות אשה
אל אחותה (למטה פסוק כ"ב) שענינו שוות זו לזו . אף כאן נ"ל כי
לפי שאמר שהיו להן ארבעה פנים . הוצד כאן שלא היו רגליהן ממינים שונים
אלא כלן שוות . וכלן היתה קף שלהן ככף רגל עגל : רגל עגל . י"ת רגלין
סגלגלין . לא שהיה קורא עגל (שא"כ היה די שיאמר וכף רגליהם עגולה ומה
עס ככף רגל עגול ?) אלא שיהי הענין בעבור ההדיוטות שלא יחיה הענין
מתבזה בעיניהם בשמעם שרגלי החיות כרגל עגל ; והתחכם ג"כ לדרוש
מלת עגל כמשמעה ואמר שהיו מזועזעות בעולם בהילוכן על דרך וירקודם כמו
עגל : ונוצצים . ל' ניצח : קדל . ממורכו . ל' פנים קלקל (קהלת י"י) :
(ח) ופניהם ובגפיהם לארבעתם . נ"ל לארבעת רבועיהם כל' מכל צד היה
להם פנים וכנף . כי גם היה אפשר שיהיו ארבעה פנים לאחת כלם מלד
אחד זה אלל זה :

(ט) חוברות . מחוברות . כמו חמש היריעות תהיין חוברות אשה אל אחותה
(שמות כ"ו ג') : לא יסבו בלבתן וגו' . לכל צד שילכו אף לזן
להסב פניהן כי יש להן פנים לכל רוח :

יחזקאל א

הבה

(י) ורמות פניהם וגו'. כאן פירש הארבעה פנים שהיו לכל אחת מהחיות. והנה ידוע כי הקדמונים היו מליירים החכמות והתארים בצורות ב"ס. ומראה כי באלו החיות הנושאות כמא הכבוד נרמז כי השגחת האל וההנהגה את העולם היא בחכמה ובחכמה (פני אדם) ובגבורה ועוז (פני אריה) ולפעמים ג"כ בסבלות (פני שור) ולפעמים בחכמיות המהירות (פני נשר) :
(יא) ופניהם ובגפיהם פרודות מלמעלה : ה"ז מקרא סתום. ולפי רש"י ורד"ק מלת ופניהם כמיותרת כי לא נכלל בה שום ענין חדש. ואולי בראותי כי לשון יחזקאל מנומנס ובלתי מדויק ל"ל שהכוונה ופניהם היו להם מלמעלה כפניהם פרודות. כלומר שהגפיים היו פרושות למעלה מן הפנים. וכן נראה למטה (פסוק כ"ב וכ"ג) כי על ראשי החיות היה רקיע וחמת הרקיע כפניהם ישרות משמע שהגפיים היו פרושות למעלה מן הפנים ונושאות הרקיע : שתיים חוברות. לבנות זו בצד זו לשאת את הכסא :
(יג) מראיהם כגחדי אש בוערות. ל"ל שמלת בוערות חוזרת אל גחלי אש. אעפ"י שאין כן דעת בה"ט. ומלות כמראה הלפידים חוזרות למראיהם : היא מתהדקת בין החיות. המקום שבין החיות היה אש. וכן בחזון האחר (למטה ט"ו י') נזכר האש אשר בינות הכרובים. וכן אחר למעלה ומתוכה (מתוך האש) דמות ארבע חיות :
(יד) רצוא. משרש רלא. ומענין שרש רוצ. כמו אש ראית גנב ותרוץ עמו : הבזק. כמרגיש סורי זיקתא. ופירש מר אפרים שהוא הכוכב הנראה כופל ורוץ ממקום למקום (כוכבא דרהט). והס הזיקין המזכירים במשנה (ברכות פרק ט' דף נ"ח ב'). וקרוי לזה "מאורי זיקות וזיקוקין דנור. ואולי כל זה נגזר משרש זנק (זנק מן הבשן) שהנילוות והבזק מקפלים ממקום למקום. ובלשון סורי זנק ענינו ירה חלים :
(טו) אצל החיות. אופן אחר אלל כל אחת מן החיות : לארבעת פניו. כל אופן היו לו ארבעת פנים כי היה האופן בתוך האופן :
(טז) ומעשיהם. הראשון נראה מיותר. אלא שתחלה הזכיר דרך כלל מראיהם ומעשיהם. ואח"כ פירש המראה ואח"כ המעשה : באשר יהיה האופן בתוך האופן. אופן קבוע בתוך אופן שתי וערב. ע' רש"י. והנה האופנים האלה לא היו קבועים בשום עגלה או מרכבה ולא היה בהם קוטר רק היו אלל רגלי החיות. כי אמנם אש היו קבועים במרכבה לא היה אפשר להם להתגלגל מכל צד :
(יז) על ארבעת רבעיהן וגו'. לכך היו האופנים אופן בתוך אופן : כדי שיוכלו להתגלגל מכל צד לפי מהלך החיות :
(יח) וגביהן. המפרשים פירשו על האופנים. ונ"ל שהוא כאמר על החיות : וכן למטה (י"ב י"ג) וכל בשר וגביהם וידיהם וכנפיהם והאופנים מלאים עינים סביב. הרי שגם החיות (שהיה להם בשר וידים וכנפיים משא"כ האופנים) היו מלאות עינים ; ואם אמנם גם האופנים היו מלאים עינים. ל"ל שהיו

עניינם מבפנים לא בנביהם : וגובה להם ויראה להם . מאמר מוסגר . החיות היו בעלי קומה גבוהה ומראה : וגבותם . לפי שהפסיק הענין במאמר שבנתיב חזר ואמר וגבותם והוא עלמנו גביון שבראש הפסוק . ומפני שכל המלה שנה חזרה כמו שכתב רד"ק . וכן בכל מקום בתל"ך המאמר הגשמה דרכו ^י להיות משונה :

(כ) על אשר יהיה שמה הרוח . של החיות : ירכו . האופנים : שמה הרוח . של האופנים : והאופנים ינשאו . מקרא קצר . ובהנשא החיות ינשאו האופנים לעמסם : כי רוח החיה . יחיד במקום רבים . כמו למטה ודמות על ראשי החיה . שיעורו החיות . ונקראו בל"י מפני שלא היו מתפרדות זו מזו . אלא עומדות תמיד זו אצל זו ורוח אחד לכל :

(כב) רקיע . שטח כעין רלפה שעליה היה הכסא . והשטח היה ספירי שהראות עוברת בחוכו . וזה טעם כעין הקרח :

(כג) ישרות אשה אל אחותה . כל הנפים היו עומדות בשטח אחד שזה כדי לשאת הכסא כראוי . וחלמידי יחזק קליעבערגער אומר ישרות . זקופות לשאת את הכסא . ואשה אל אחותה ענינו חוברות זו לזו (כמו למעלה ט') : ראיש שתיים וגו' . מלבד הנפים הנושאות הכסא היו לכל חיה שתי כנפים המכסות את גופה :

(כד) בקור שדי . למטה (י' ה') מפורש כקול אל שדי בדברו : המרה . ענינו לפי מקומו קול גדול . וכן בירמיה (י"א י"ו) לקול המולה גדולה . ואולי בחלוף . דטלית מן המון אמרו המולה :

(כו) וארא בעין חשמל . דמות אדם שהזכיר . והוא דמות השכינה . היה סביב לה כעין חשמל וכמראה אש : בית לה . האש היה כמו בית סביבות דמות כבוד ה' (ד"ה) . והנה ממראה מחניו ולמעלה היתה דמות האל מוקפת אש בלא נגה סביב . וממראה מחניו ולמטה היתה ג"כ מוקפת אש : אך סביבות האש היה הנגה והוא כמראה הקשת . למטה ח' ב' למעלה במקום למטה . ולמטה במקום למעלה . נראה כי טעות נפלה כאן או שם . ורז"ל אמרו כאן ושם (עין רש"י) אסור להחבון בפסוק זה (תשרי תרכ"א) : (כח) הוא מראה דמות כבוד ה' . אינו חוזר למראה הנגה סביב . אלא הואיל והשלים לומר מראה דמות כבוד ה' שהיה כמראה אדם ושהיה מוקף אש וכו' חתם ואמר זה הוא מראה דמות כבוד ה' :

ב.

(א) בן אדם : מליצה נהוגה ביחזקאל וברמיאל לבדם . והיא ע"ד ל' חרמית בר נשא . וי"ת בר אדם (בנו של אדם הראשון) לא בר נשא . שנה הלשון דרך כבוד : כי המליצה הבלתי מורגלת נכבדת יותר : (ב) מדבר . החפצל . וע' פירש"י . וכיוצא בזה וישמע קול מדבר אליו (במדבר ז' פ"ט) :

- (ד) והבנים : אמר כן כנגד אבותם שהזכיר : קשי פנים . הבנים אשר הם קשי פנים :
- (ה) אם ישמעו ואם יחדלו . יעשו מה שירצו ישמעו אם ירצו ואם לא ירצו יחדלו לשמוע . אבל אם לא ישמעו אליך אז תבאנה עליהם הרעות ואז יכירו כי נביא אמת היה בתוכם ויודו כי אני שלחתיך . ודו' פירש אם ישמעו מוטב ואם יחדלו ידעו כי נביא היה בתוכם . ואין פירוש זה מתיישב בפסוק ז' . ואמנם הכוונה אחת היא :
- (ו) סרבים . שרש סרב בארמי ענין מרי . וממנו סרבן : סלונים . מענין סלון שהוא מין קוליס . כלומר אנשים קשים :
- (ז) כי מרי המה . אנשי מרי . כמו כי חמורות אחת . ובקצת ספרים ובדפוס ברי"ש כתוב גם כאן בית מרי :
- (ח) אל תהי מרי . למאן ללכת בשליחותי :
- (ט) והנה בו . כמו וירי משה כבדים (שמות י"ז י"ב) :
- (י) פנים ואחור . מפריהם לא היו כתובים אלא מאד אחד כמוספר תורה שלנו . והיתה המגלה הזאת כתובה פנים ואחור לאות על רוב הקייס שהיה עתיד להנבא עליהם . כאלו קצרה היריעה מהכיל . וכעין זה כתב Juvenalis בתחלת ספרו :

ג .

- (ב) ויאבירני . באדם . הנותן מאכל בפי חברו . אך עדיין לא אכל אותה ממנו . ער שאמר לו בטק תאכל ומעך תמלא ואז אמר ואכלה :
- (ג) ותהי בפי כדבש למחוק . כל (נגד הטעמים) וזה בפי למחוק כדבש : למ"ד למחוק חזרת לפועל היה : ע"ד ויהי למטה . ואמר למחוק לי זכר . והטעם לדבר מחוק :
- (ד) לא אל עם עמקי שפה ובברי לשון . שפחת עמוקה . כל' קשה ובלתי מובנת לך . אלא אחת מבין לשונות והם מבינים לשוק :
- (ו) אם לא אדריהם שלחתיך . לי שבועה . ע' רש"י . וכל שאין המקרא חסר אלא אם . אם לא אם אליהם שלחתיך המה ישמעו אליך . ומלת אם נשמעת במקומות הרבה :
- (ז) בשמיר חזק מצור . כמו שהשמיר הוא חזק . והוא חזק משאר אבנים . כן אתן את מלך חזק יותר ממלכתי :
- (ח) ותשאני רוח . דממה לו כאלו רוח ה' נשאתהו ממקומו אל מקום אחר . ומענה עמו גם המרכבה . לכך שנתקול רעש גדול . כי קול כנפי הסויות בלכתן היה כקול מים רבים ; וכל זה אמנם היה מפני שהשכינה היתה נוסעת מן המקום ההוא למקום אחר : קול רעש גדול בדרך כבוד ה' ממקומו . קול רעש אינו מתיישב על קול של דבור . אלא על קול כנפי הסויות בלכתן .

וכן הנביא חוזר ומפרש וקול כנפי החיות משיקות וגו' וקול רעש גדול. הרי
 מפורש כי קול הרעש הגדול הוא קול הכנפים. לא קול של דבור. ועוד בכל
 ספור המרכבה לא מלאנו מיוחס אל החיות שום דבור. ומלת ממקומו היא
 קשה וסתומה מאד. לא מלאנו דוגמתה. ורו' הביא דוגמתה ואחס תאמרו
 יגדל ה' מעל לגבול ישראל (מלאכי א' ה'). אך שם פשט הכתוב הוא כפירוש
 רד"ק. ואחס מעל לגבול ישראל. כלו' בהיותכם על ארצכם תאמרו יגדל ה';
 וגם אס יפורש יגדל ה' מעל לגבול ישראל עדיין הפרש גדול יש בין אמרך יגדל
 ה' ובין אמרך ברוך כבוד ה'; ועכ"פ ה"לל יחברך כבוד ה'. לא ברוך;
 ורד"ק פירש יתוסף כבוד ה' כשסר ממקומו. כלומר בהסתרחקו מבית המקדש;
 ודון ילחק פי'. ברוך ומהולל תמיד יהיה כבוד ה' אעפ"י שסר ממקומו הוא
 בהמ"ק; וכמה רחוקים ורחוקים הפירושים האלה! ורמב"ם במורה נ"ח פרק
 ח' פי' ממקומו כפי מעלתו (ועיין פירוש דון ילחק על המורה שביטל דעת
 האפו"ר בהבנת דברי הרמב"ם) אך אין שום ראיה ברורה שתהיה מלת נקוט
 נאמרת להוראת המעלה והמדרגה. ואין שום חזי ראיה שתהיה המ"ם משמשת
 להוראת דבר. לפיכך ל"ל ברור כי טעם המליצה הזאת כטעם וידע כבוד ה'
 (למטה יו"ד ד'). וירומו הכרובים (שם ט"ו). בעתה יעמדו וברומם ירומו
 (שם י"ו) וזה מפני שהכ"ף והמ"ם קרובות מאד במכתב שמרנו שהוא העברי
 הקדמון אשר בו כתבו הנביאים את ספריהם. ודוגמת זה למטה יו"ד וידע סלת
 יחנן ודבש האכלתך. עיין שם פירושי. ומה נמשך ג"כ כי בקלם ספרים היה
 כתוב וישפט את ישראל בימי פלגשים ארבעים שנה (שופטים סוף סימן ט"ו)
 במקום עשרים. כמו שמכר בירושלמי פ"ק דסוטה. וזה מפני שקלם מן הסופרים
 כתבו ב' במקום ב'. ומה נמשך ג"כ מה שכתוב ב"ה (ב' כ"ב ב') בן ארבעים
 ושנים שנה אחזיהו במלכו. והוא שבשם גמור. שהרי יהורם אביו היה בן
 שלשים ושנים שנה במלכו ושמונה שנים מלך. א"כ לא חי רק ארבעים שנה;
 וה"ך יהיה בנו בן מ"ב במלכו תחת אביו? ולא חקר ששברו ימים רבים בין
 מיתת האב למלכות בנו. ובס' מלכים (ב' ח' כ"ו) כתוב בן עשרים ושנים
 שנה אחזיהו במלכו; וכן למטה כ"ז י"א בני ארוד וחילך. ול"ל וסילס. וכן
 בירמיה ג' ח' וארא. והראוי ותרא. כי האל"ף והת"ו דומות במכתב שמרנו.
 והפך הדבר בשמואל א' כ"ד י"א ואמר להרגך ותחס עליך. נשפטו ואחס.
 וכן בישעיה י"א ט"ו צעים רוחו משפטו בעלם רוחו כי הו"ד והל"י קרובות
 במכתב השמרונים. גם הנו"ן והפ"א קרובות במכתב שמרנו. ומה (למטה
 כ"ב כ') וסנחתי וסנחתי אתכם. נשפטו (לדעת יח"ף) והפחתו. וא"ת וסל
 אנשי כנה"ג שהיו קרובים בזמן ליחזקאל תקטו י"ח ברכות ושם (בברכת שלישיית)
 מחר פסוק ברוך כבוד ה' ממקומו — דע כי נוסח התפלה מתחלק הרבה
 במשך הדורות. וענין הקדושה שאומרים המלאכים יתכן שנוסף זמן רב אחרי
 כנה"ג. ובספרי (פרשת וואת הברכה) מלאנו שהיו אומרים בכל יום. קדוש
 אתה וגורא שמך וכו' ועד היום במנהג האיטליאני או מנהג בני רומה (שהיא)

לפי הנהגה הקהילה היותר קדמונית שבאירופה) היחד יאמר לדור ודור ממליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש ושכחך אלשינו מפינו לא ימוס לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה בל"י האל הקדוש. ואין שם זכרון למלאכים ולקדושים. ואף אם תמלא לומר כי אנשי כנה"ג המקינו להזכיר הקדושה שאומרים המלאכים. הנה עיקר הקדושה אינו אלא קדוש קדוש קדוש הכתוב בנפשי. ואחר זמן הוסיפו בדרך כבוד ה' ממקומו. ופסוק ימלך ה' לעולם. על דרך שאחר כמה דורות כשעמדו האויזים ולא היו מניחין את ישראל לקרוא קריאת שמע. הוסיפו בקדושה דמוסף פסוק שמע ישראל ומלות אי ה' אליהם: (י) משיקות. ענין נשיקה וחבטה. וכפי' רש"י מקישות. והמלה אמנם משרש נשק. וגם שרש נשק תחילת הנחתו על השמעת קול שק שק. ע' בל"ע חקפ"ז עמוד 184. והנה בתרגום שלפנינו (וכן בתרגום כ"י שבדי) מתורגם נקשן. אבל בל"י חזקיהו נקשן. ואולי נוסח חזקיהו אינו אלא הנהגה האחרונה: וקול רעש גדול. כלל שאחר הפרטים. כל זה היה משמיע קול רעש גדול:

(יד) ואלך מר. במר נפש: בחבת רוחי. כל הלכתי למקום שהולכתי היום בחקפו ובחמתי: ויד ה' עלי חזקה. הכריחתי בחזקה. אבל בעלי הטעמים חקנו והדביקו עלי ליד ה'. יד ה' שהיתה עלי היתה חזקה: (טו) חל אביב. שם מקום. דוגמת חל מלח חל חרש (עזרא ב' כ"ט ונחמיה ז' ס"א). וכן הרבה מקומות: בארס נהרים ואשור נקראים חל שפנינו הר וגבעה (רו'): ואשר הבה יושבים שם. לפי הכתיב הוא חוזר לחל אביב שהיה המקום שהיו יושבים שם. והיו של ואשר יתרה:

(כ) ונתתי מבשר לפניו. כל יכשל בדביו עבירה. אלא שהדבר מיוחס לאל ע"ד והאלהים אלה לידו. כי הדריק לא יבקש לחטוא אלא סבה מן החוץ חזדמן לפיו שחטאו על דעתו. ויחטא כמעט נגד רצונו; ובה"ט רחקו מפירוש זה. והדביקו ונתתי מכשול לפניו עס הוא ימות. כדי שיוכן שהמכשול שיתן ה' לפניו אינו אלא העונש שיפנישו אשר בו ימות (כפירוש רמ"ק ור"א). או שהאל יכשילו בחטא גלוי אחר שהיה חטא בסתר. כפי' רש"י:

(כא) לברתי חטוא. כשחזדמן לו מכשול לחטוא: כי נזהר. בקמץ. לא שהיה ביטוי אלא שהוא ענין נבדל ממה שאחריו וראוי להפסקה גדולה. כמו למטה (כ"ז) והחל יחדל:

(כב) אל הבקעה. כמו בל"ח. והכוונה שיהיה או מדבר. מקום בלא ישוב בני אדם:

(כג) הנה נתנו עדיך עבותים. עכשו אתה צריך להיות כאלו נאסרת בעבדות. ולא חלל בתיבס (יונתן ורש"י). ומלות נתנו ואחרון הם (כדברי בני אלה גר) פעל סתמי כמו לך אמרין נבוכדנאצר (Dieunt):

(כ) השומע ישמע. חין זה מן השלימות. אלא רוח הקדש אומר בן
לנביא. ע' רש"י :

ד.

- (א) קח לך רבנה. הכשרים היו נוהגים לכתוב על הלבנים מה שהיו
רוצים שיתקיים זמן הרבה. והזכיר פליניוס כי היו אלס תסלכות
הכוכבים במשך זמן חש"ך שנה כתובות על הלבנים. ועד היום מוצאים במרחבות
בבל לבנים הרבה כתובות בכתב צורה cuneiforme :
- (ב) ונתת עדיה וגו'. כל זה יחקה על הלבנה (ד"א ור"ח) : דיק .
מלוי עפר לעמוד עליו אנשי המצור : סללה. כלי שמסליכים בו חבנים
גדולות להפיל החומה (רלב"ג במ"ב י"ט ל"ב) : ברים. אילים. והם כלי עץ
וברזל לנגח החומה (ר' יוסף קמחי) :
- (ג) מחבת ברזל. שיכפה אותה על הלבנה ומכסה אותה מלמעלה ומן
הסדרים (י"א). ואר"ג אומר שיהן הלבנה בחור המחבת. סיהיו שולי
המחבת למטה ולא תהיה העיר מכוסה ובלתי נראית : קיר ברזל. לרמוז
שלא יחוס ה' ולא יחמול על ירושלם ולא ישמע תפלת יושביה. ע"ד סוכות
בעקן לך מעבור תפלה :
- (ד) ואתה שבב על צדך השמאלי. לסבול צער ויסורין מנין ימים כמנין
שנים אשר הניקתני רומי על שהכעיסו לפני (רש"י) : וישמת את עון
בית ישראל עליו. הלא הוא שיכב עליו תמיד הוא מצטער וכואב :
והצער ההוא שיסבול אותו לא הוא כנגד עון בית ישראל. וכאילו הלא הוא
נושא את משא עונם (י"א) ; והנה זה משל על אורך הזמן שהאריך ה' אפו
וסבל עונותם של ישראל ויהודה. והנה כל זה יתכן שעשה אותו הנביא בפועל .
לא שהיה שוכב יום ולילה אלל הלבנה. אלא שכלילה בזמן שב"א שוכבים היה
שוכב י"ג חרשים על לא שמאל ואח"כ מ' יום על לא ימין. ולדעת רד"ק היה
כל ענין השכיבה במראה הנבואה :
- (ה) שלש מאות ותשעים יום. כנגד מספר השנים שעברו משעה שנחלקה
המלכות בימי רחבעם עד חרבן הבית (ד"א בפירושו השני ור"ח) . וזה
כנגד הזמן שסבל ה' עון י' השבטים. ואעפ"י ש' השבטים כבר גלו קל"ג שנים
קודם חרבן הבית הנה רבים מהם נשארו בא"י ונתחברו עם יהודה ובנימין .
והוסיפו לחטוא עד החרבן ונענשו גם הם בחרבן ירושלם. ולהיות המנין הזה
(וכן מנין הארבעים שאחריו) קשה לבררו. החכם המתרגם והוציא מלת שני
מתשמעותה. ופירש אותה מענין שנים. ואמר על חר תרין בחובסון :
- (ו) ארבעים יום. הענין מסופק מאד. ולדעת רד"ק הם כנגד השנים שחטא
מנשה. והוא מלך ל"ה שנה. ובקצתם עשה תשובה. ואין אלו יורעים
כמה זמן חטא. ואולי היו מ' שנה. ולדעת דון יחזקאל הם כנגד זמן מלכות

שלמה בן דוד . ולדעת Frank ואחריו רז"ו הם כנגד מ' שנה משנת י"ב ליאשיהו . שאז החל לטור את יהודה וירושלם מן הצמות והאשרים וטפסילים והמסכות (ד"ה ב' ל"ד ג') . ואז נמחלו להם מה שחטאו קודם לכן . ולא נמנו להם מה שחטאו קודם לכן . ולא נמנו להם אלא מה שחזרו וחסטאו אחרי הזמן ההוא . וקשה כי הנבואה היתה בשנת ה' ללדקיה ועדיין לא עברו מ' שנה משנת י"ב ליאשיהו . אלא ל"ו שנים :

(ז) וזרועך חשופה . כאויב נלחם : ונבאת עדיה . ע"י המעשים האלה תרמוז מה שאני עתיד לעשות לה :

(ח) נתתי עריך עבובים . גזרת מנותי תהא חמורה עליך כאלו נאסרת בעבובים שלא תהפך מדרך אל לך (רש"י) :

(ט) ואתה קח לך וגו' . סימן הרעב שיהיה להם בימי המצור ויאכלו לחם חערובת (רש"י) . והנה הכביא היה מלך אחד דוגמת האויבים הארים על העיר . ומלך אחד היה דוגמת היושבים במצור :

(י) מעת עד עת . כמו מעת לעת בל"ח . ובד"ה (א' ט' כ"ה) מעת אל עת . כלו' מערב עד ערב . או מבקר עד בקר . יום של כ"ד שעות ; והנה במשך כ"ד שעות לא יאכל אלא כשיעור הזה :

(יא) במשורה . שם כולל למדות הלח : ששית ההין . י"ב ביצים . כי ההין חצי מאה . והמאה ששה קבין . והקב ארבע לוגין . והלוג ששה ביצים :

(יב) ועגות שעורים תאכלנה . נראה כי העוגות העשויות משעורים היו עושין אותן בתבנית מיוחדת בלתי מהודרת כלורת עונות חטין . ואולי כן דעת רש"י . והנה כל עונה היתה נאפית על גבי גחלים . וזהו אותו שיהיו הגחלים מגללים מיושבים בדרך שעושים בהעדר העצים . והנה העונה תהיה מונחת ע"ג לואה יבשה :

(יג) בגוים אשר אדירחם שם . כאן רמז שלא בלבד יהיו זמן מה במצור אלא יפלו ביד האויב וילכו בגלות . וגם שט יהיו בעוני ובחוסר כל : (יד) הנה נפשי לא מטומאה . אחרי שאני לא שקצתי את נפשי באכילת שום דבר חסור למה תענישני לאכול דבר מאוס ?

(טו) צפיעני . נפעי בערבי עשה לרכיו הגדולים . והנה נפיעי הבקר אינם מאוסים כ"כ ואין ריחם רע כלאת האדם . כי הבקר אוכל עשב ואינו אוכל בשר . והבשר כולל אויר רע הנקרא azotus שאיננו בעשבים וברוב למחי האדמה :

(יז) ונשמו איש באחיו . יביטו זה את זה כמשוממים . כאילו כל אחד יקוה עזר מחבירו ולא יוכל אחד מהם לעזור לחברו . והוא ע"ד למה תפראו :

הגלבים : מגלבים בארמי וסורי. וקרוז לזה צרומי glaber שעיניו חלק
ובלי שער : תער הגלבים תקחנה לך. תקח המרב במקום התער.

והיא תהיה לך לתער : לרמוז לחרב האויב : וחקקתם. השערות :
(ב) וחרב אריק אחריהם. לא היה אפשר ליחזקאל להריק מרבו על
השערות הפורחות באויר. לפיכך אמר כי האל עצמו יריק הרבו אחריהם.

ואחר מתלמידי אומר לקרוא חריק. כי א' וח' דומות בכתב שמרוני :
(ג) מעט במספר. משפטו לפי דעתי ולקחתי משם מעט במספר.
ומליצת במספר דומות על מספר קטן :

(ד) ומהם עוד תקח. מאוחס מתי מעט (רש"י) : ממנו תצא אש.
מן האש הזה שמבעיר בתוך העיר תלא אש לכל בית ישראל. כל' הוא
רמז לאש שחפשת ותשחית בכל ישראל :

(ה) בתוך הגוים שמתיה. הקדים זה כלפי מה שהוא עתיד לומר
בפסוק ז' :

(ו) ותמר. הפעיל משרש מרה. תחילת הוראתו הכעסה והמר את רוח
המלכה. והוא אל אח"כ לכל מעשה שהוא נגד הלוי : "ותמר את

כ"שפטי" דרשעה מן הגוים. לפי הטעמים לרשעה דבק עם ותמר.
ומן הגוים חוזר אל ותמר. מרתה יותר מן הגוים. וכן מרתה את חקותי יותר
משאר ארצות ; אלא שיקשה שאין דרך הנביאים לומר שהגוים ממרים את מצוות
ה' כאלו ה' נתן להם מצות ; והאמת הוא כי לרשעה דבק אל מן הגוים.
ותמר ואת חקותי מן הארצות שיעורו. ותמר את חקותי לרשעה מן הארצות.
וגם רש"י ושאר הקדמונים הבינו כן. והיה קשה עליהם איך יהיו ישראל רשעים
יותר מן הגוים. ורש"י הביא מה שג' בד"ה ב' ל"ג ט' לעשות רע מן הגוים.
ואח"כ הביא יש פותרים שלכך אמר שהרשיעו יותר מהגוים. כי האומות לא
קבלו התורה וישראל שקבלו ועברו עליה הרי חטאתם גדולה יותר. ונראה כי
בה בעלי הנקוד הוקשה להם להשמיע להמון שישראל הרשיעו יותר מהגוים.
ולפי' נתנו פשטא על לרשעה :

(ז) יען המנכם. מלה זוהי נתחבטו בה המפרשים. ול"נ שהקריאה המנכם
והוא במקום המנותכם נפעל משרש מנה כל' יען הבאחס

טלמכס במספר שאר "א" ל' אומות להיות כא' מן הגוים : וכמשפטי הגוים
אשר סביבותיכם לא עשיתם. בהרבה כ"י ובר' ברישא אין כתוב לא.
וכן הוא בתרגום סורי וכן מפורש למטה ("א"י"ב). והנה אמר שעזבו משפטי
ה' ודבקו במשפטי הגוים ונכנסו במנינם :

(ח) הנני עריך גם אני. אחס בקשחס להתכבד בעיני הגוים בעשותכם
כמשפטיהם. ואני אחס אחס נבזים ושפלים בעיני הגוים ע"י רעות
שאכלת בכם :

(יא) אגרע . זומן הים קורא אנדע גדל'ת . וכן בקל'ת ספרים כ"י וזר' כר"ש'ת . והוא מן החלופים שבין מערבאי ומדנחאי . למערבאי (שהם בני א"י) אגרע כתיב וקרי . ולמדנחאי אגרע כתיב אגרע קרי . ודע כי גרע כר"ש ענינו בארמי כמו גלח בעברית . ותגלח את שבע מחלפות ראשו (שופטים י"ו י"ט) תרגומו וגרעת . ואינו רחוק שאמר שהמשל הוא בגלוח השער . ואמר גם אני אגלח (וכמו שאמר ישעיה יגלח ה' בתער השכירה) :

(יג) והנחותי חמתי בם . אעשה שמוח ומשקוט חמתי ע"י רוח המכות שאכה בהם : והנחותי . גם שרש נחם מעיין שרש נח . וכל נחם הוא נח ועוזב עזבו אשר יעץ או אכלו אשר היה מתאבל או כעסו שהיה כועס . וכן כאן . וכמאן הוי אלחם מצרי :

(טו) והזיתה . המפרשים פירשו על ירושלם . כי כן דרך הנביאים לדבר לנכח ושלא לנכח באחר . וכל וזיתה ענינו הדבר הזה כל' פורענותם של ישראל תהיה (לגוים אשר סביבותיהם) סנה לחרף ולגדף אותם ולקחת מאמר ולהשתוותם בעשותי כך וגו' : וגרופה . ככ"י על קלק שבידי וגרופה בחירק ודגש . ובגליון . מצי וגרופה :

(טז) ורעב אסף עדיכם . אחר שאמר בשלחי את חצי הרעב הרעים בהם קשה הוא שיחזור ויאמר ורעב אוסף עליכם ; ורש"י בשם אחרים הביא פירוש שאינו לפי הפשט . ואני תרגמתי ל' אסיפה וקידוש ; ואולם בראותי המתלה כתובה בלא וי"ו ובלא יו"ד כ"ל לקרוא אסף לשון סוף (ע' במחלת לפניה) כי אחר שהזכיר חצי הרעב אמר אספה עליכם הרעב . כעסם אספה עלינו רעות חצי אכלה בם :

. 7 .

(ב) שים פניך . אין הכוונה שיהפוך פניו ממש לדר ההרים . אלא כדרך מליצה הוא . והכוונה שידבר אליהם כאילו עומדים לפניו . וכיוצא בזה למטה שים פניך אל גוג (ל"ח ב') : אך הרי ישראל . לפי שהיו עובדים האלילים על ההרים ותחת כל עץ רעק הנמצאים בגאווה ואכל אפיקי מים . לפיכך הסב הדבור נגד המקומות ההם ונבא עליהם החרבן כמפורש למטה פסוק י"ג (רד"ק) :

(ג) ראפיקים . לרעה קלינעבערגער הוא Défilé בין שני הרים :

(ד) והפלתי חלליכם לפני גרודיכם . המתים מעמאים כל המונע בם . והנה נבא שיהיו האלילים מתחללים ושעלמות המתים יתפזרו סביבות המזבחות שהוא חלול גדול (ע' מ"ב כ"ג י"ו) . ונבא ג"כ הרג רב לעובדיהם :

(ו) תישמנה . הו"ד יתרה והסי'ן היתה ראויה לדגש . וכן ויאשמו משפטו וישמו ובאו יסס ואסס במקום שמש :

(ח) והותרתי וגו' . הרי זה מאמר מורכב משני מאמרים אשר הראשון

מהם בלתי נשלים. ושיעור הכתוב כך הוא. והותרתי לכם פליטי חרב ואז
 בהיות לכם פליטי חרב בנזים ובהזרותיכם בארצות אז יזכרו פליטיכם אותי.
 ואולי נ"כ מלת בהיות יתרה והסופר אחר שכתב וידעתם כי אני ה' בא לעיני
 פסוק י"ג וידעתם כי אני ה' בהיות חלליהם (אולי היו שניהם בראש העמוד)
 ואח"כ הכיר שטעה וחזר למקומו וקרה מקרה שכתב בהיות בראש השטה
 ועשה סימן עליה וכתב בגליון והותרתי והעתיקים העתיקו והותרתי בהיות. כזה:
 וידעתם כי אני י'

והותרתי בהיות לכם פליטי . . .

בהזרותיכם. ב'ו'ד הרבני על דרך בנזותיך נבך (למטה י"ו ל"א).
 (ט) אשר נשברתי את לבם. עשיתי שיהיה לכם נזכר ומדע; והנה
 הילל שברתי ואמר שברתי לרמוז על מלילת לב נזכר: ונקטו בפניהם.
 וכן למטה (כ' מ"ג) ונקטום בפניהם. משרש קטע. ועינו כשרש קוט והוא
 כשרש קוץ. יקולו בפניהם. יהיו קנוץ מכאיב לעצמם מרוב חרפתם על עונותיהם
 שגרמו להם הרעות האלו:

(י) וידעו כי אני ה' לא אל חנם דברתי. יראו שדבורי נחקיים (ר"ק).
 ודון יחזק' פ' לא לחנם אלא מפני רוע מעלליהם. ואר"ג מפרש לא לחנם
 אלא כדי שישבו ולבם יהיה נזכר ונקוטו ויתחרטו מחטותיהם. ודוד חזק
 מקשה שח"כ לא היה לו לומר לא אל חנם דברתי לעשות. אלא לא אל חנם
 עשיתי להם הרעות האלו:

(יא) ורקע. ענין הכאה. ע' פירושי בבראשית ח' ו'.
 (יב) עבתה. לשון וענק עץ עבות. שענפיו מרובין (רש"י).
 (יג) ממדבר דבלתה. מן המדבר שהוא לדרוס ח"י עד דבלה שהוא בקצה
 הצפוני לח"י הכל יהיה שממה: דבלתה כמו רבלתה ברי"ש. רד"ק.
 (יד) מיכאלים וגו' :

ז

(ב) קץ. אחר שנבא המרבץ להרים. נבא המרבץ לכל ח"י: קץ. הוא
 דרך קריאה. ואח"כ פירש בא הקץ וגו': כנפות הארץ. של ח"י:
 (ג) ונתתי עליך את כל תועבותיך. כאלו המעשים הרעים שאדם עושה
 הם עצמם עושים אותו. והנה יתן עליהם תועבותם והם תגדלנה להם
 רע ועונש. וכיוצא בזה בירמיה (י"ד י"ו) ושפכתי עליהם את רעם: ועל
 הדרך הזה אמרו גדול עוני מנשוא. ומשא חטאו. וכבר עליה פשטה (ישעיה
 כ"ד כ'). ואח"כ אמרו עון והטאת להוראת עונש ולרה ומלוקה. כגון ויגדל
 עון בזה עמי מחטאת מרוב:
 (ד) בתוכך תהיון. המעשים הרעים מביאים הפורענות ואמר שלא ימנעו
 מחובה. ויביאו העונש הכרוך בעקבם:

קרה

יחזקאל ז

(ה) רעה אחת רעה . הנכון רעה אחר רעה . וכן חרגס יונתן וכן נמלא בקצת ספרים כ"י . גם בנביאים עם חרגוס ורש"י כ"י על קלף שבידי וברפוס ברישא ובתנ"ך גדול שנת רע"ח . והנה ידוע כי כל שתי תבות שסוף האחת כתחלת האחרת יבא פסק ביניהן . וקרוי הדבר כי מן הרי"ש והפסק מולד במקרה ובט"ס ת :

(ו) הקיץ . מי שהיה כנרדס הקיץ לבא אליך . והוא לשון הטפל על ל' קץ ; ואולי הקריאה בקיץ . והוא זמן לקיטת הפירות רמז להשחתה . וע' בפסוק שאחר זה . ונראה כי מעמדם לקחה יחזקאל . כי כן בעמדם (ח' א') והנה כלוב קיץ . ואח"כ כתוב בא הקץ אל עמי ישראל :

(ז) באה הצפירה . עמין סבוב כדעת ר' יונה (וגי') כעסם לעטרת נבי ולצפירת חפזיה . וכן ישוב וינפור (שופטים ז' ג') . אלא שר' יונה וגי' מפרשים הניע אליך גלגול המאורעות . והקשה רש"י כי לא יתיישב פירוש זה למטה (פסוק י') ילאה הצפירה . לפיכך נ"ל טעם לפירה כמו תקופה . תקופת הימים (Stagione) . וזה מתיישב מאד למה ששיערתי למעלה לקרוא בקיץ אליך ומתפרש יפה ג"כ ילאה הצפירה ואחריו נץ המטה פרס הזרן . הכל על זמן נתיחת הצמחים ויציאתם ובוא עת כריתתם : דה . הוא מלת הקריאה לשמחה . כמו הדיד . והכוונה לא יהיה עוד רנה בשרים אשר שם הכרמים . כענין ובכרמים לא ירנ וגו' (ישעיה יח') (ר' שמואל דעטמאלר) ודע כי בנביאים כ"י על קלף : שבידי ה"א במלת היום בלא נקודה לאות שג"ל יום . וכן התביר שבמלת קרוב גם הוא עד שג"ל קרוב יום מהומה . והיותר קרוב לדעתי הוא שהנמחה האמיתית כך היא . בא העת קרוב היום . יום מהומה ולא הר הרים . וקלינעבערגער אומר לא"הר על דרך לא"טוב : לא"חכם . impius, insipiens והוא כאלו אומר קול יללה בשרים :

(ח) החמם הם למטה רשע . החמם שישראל עושים נץ ופרח וגבה ונעשה מטה . והמטה הזה הוא מטה רשע ולא יעשה פרי טוב : לא מהם . אין לקוות שום דבר טוב מהם ומהמונם (וקרוב לזה פירש רש"י) : לא מהמהם . ל"ל מהמהם . מאומם שמהם . כל' מכל היוצא מהם . וקרוב לזה ת"י ולא מבניהן . ה"א הידיעה מחוברת למלת הטעם . והוראתה אשר . כמו והעליה (ש"א ט' כ"ד) שענינו ואשר עליה : ולא נה בדם . נמלא בקצת ספרים ובנביאים כ"י על קלף שבידי ובד' ברישא נח בחי"ת : וכן בב"ר (מוצא בילקוט נביאים רמז שמ"ה) אמרו לא נח בהם לא היתה לבריה נחת רוח מהם ; וכן היה קורא המתרגם הסורי שחרגס ולא אחתניח בהן . וכן יירוניתום שחרגס requies והכוונה לדעתי שאין בהם אפי' איש אחד שיהיה לדיק ראוי להמלט מן הפורענות כמו נוח שנמלט מן המבול (ע"ד שא' למטה סימן י"ד ונח דניאל ואיוז בתוכה) :

(י) הקונה . שדה :

(יג) כי המוכר אל המסכר לא ישוב . אחר שאמר הקונה אל ישמע

והמזכר אל יתחבל. הוסיף כי גם המזכר אל ישתחבב כמקו שבה לידו (עין פסוק י"ט). כי גם הוא חזן לו תקוה שישוב אל אחוזתו בשנת היובל. כי יגלו ואין עוד יובל: ועוד בחיים חיתם. ולא בחיים חיתם. לא שזכר משך אחר עמו: ואמר חיתם בל"ר כלפי המזכר וקוה. כלומר כשישובו מן הגלות מקץ ע' שנה לא יהיו בחיים לא המזכר ולא הקוה: כי חזון אל כל המונה. זמן ארוך הוקצב להמון ישראל לשבת בגלות והם ע' שנה: חזון. זמן ארוך. כמו כי עוד חזון למועד (חבקוק ב' ג'). ולפי שפעמים הרבה היו הגלויות לימים רבים ולעמים רחוקות קראו לזמן ארוך חזון: לא ישוב. באופן שהמון הגולים לא ישובו לארצם: ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו. הכה קצת מן הגולים יתחזקו ויגיעו לגבורות ויחיו עד סוף הגלות. אך כל האנשים שחיהם בעון לא יתחזקו ולא יגיעו לגבורות ולא ישובו מן הגלות. ולדעת מזהר"ר יא"א לא ישוב חוזר אל החזון כל' גזרת ה' לא תשוב אחר. ואמר כן לומר ל' הנופל על הלשון עם לא ישוב שאמר תחלה (כי המזכר אל המזכר לא ישוב). ויא"א כי לא ישוב השני יתר הוא. והסופר כפל שתי הגלות בטעות. ולדעת מזהר"ר דח"א ל"ל (כמו בפסוק הקודם ובפסוק שאמר זה) כי חזון. ולא ישוב הוא על דרך לא ישוב חזון אף ה' (ירמיה ל' כ"ד):

(יז) תלכנה מים. מויעת אימה (רש"י). ויירחימום פי' ישפכו מי רגלים מרוב הפחד וירדו המים על ברכיהם. ורד"ק פי' תלכנה מים דרך משל. כאלו נמשו. שלא יהיה בהם כח מרוב הבהלה ודעת רש"י ל"ל עקר:

(יט) כי מבשור עונם היה. הכסף והזהב היה להם מכשול עון ע"ד וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב' י'). (ר"ש דעטמאלר):

(כ) וצבי עדיו לגאון שמרו. הכסף והזהב שהיה לבי עדים הם נשתמשו בו לרעה להחנאות בו. והנה ראוי היה שיאמר בל"ר וצבי עדים לגאון שמו: ואולי היתה מליצת לבי עדיו לגאון שמו משל הדיוט בקרב העם. על כל מי שהיה משתמש לרעה במה שהיה אפשר שיהיה לו לכבוד ולתפארת: (כא) וגתתיו. כספם והזבם: וחללוה. ל"ל נכון הכתיב. והוא חוזר לא"י או לעיר ירושלים. וכן במקרא שאמר זה:

(כב) וחללו את צפוני. מפוני וממדי הוא בית המקדש. או ירושלים: ובאו בה. בא"י או בירושלים:

(כג) עשה הדרתוק. הוא לווי ע"ד השיר בלי שיהיה שם מי שיקבל הלווי. וכמהו רבים בגלויות. והכוונה ראוי להבין שלשלאות לרבי הגולים. ור' טוביה בן אליעזר בס' לקח טוב פירש עשה מקור. והכוונה עשה יעשה מלך בבל. ויהיה עשה ע"ד למען היה לה ברכ (למטה כ"א ט"ו): הדרתוק. שלשלאות. כמו ברתוקות. וזה (מ"א ו' כ"א) ורתוקות כסף (ישעיה מ' י"ט). ובסרבי רתק עניו סגר: מלאה משפט דמים. עברו עברות שנתחייבו עליהן מיתה:

(כד) ונחלו. נפעל משרש חלל: במקדשיהם. כמו מקדשיהם. וכן פי' המפרשים
וסנכון כדעת רש"י שהכוונה על בני היכלי הבמות ובניינים כ"י
שלי מקדשיהם. ולדעת חלמידי שלום שמעון מדינה בעלי הסקוד דע להבדיל
בין הקדש ובין הסול :

ח .

- (ח) בשנה השישית . לגלות יויכין :
- (ג) שער הפנימית . שער החצר הפנימית . והיא העזרה . ונקראת חצר
הפנימית במ"א ו' ל"ז . ו' י"ב . והשער הזה נקרא למטה . (ס') שער
המזבח שהיה מכון כנגד המזבח : המקנה . כמו המקנה . הגורס קנאס ; נמי
ל"א ול"ה מתחלפים : סמל הקנאה . משפטן במרכא עפחא . וכן הוא בנביאים
כ"י על קלף שבדי :
- (ה) סמל הקנאה . משפטן בדרגא חביר :
- (ו) תועבות גדולות וגו' . שיעורו הרוחא חתה תועבות גדולות וכו' :
- (ז) והנה חר אחר בקיר . כך נדמה לו במראה הנבואה . כאילו הוא רואה
מה שהיו עושים במחבא :
- (ח) חתר נא בקיר . והרמב"ם החזיר (רש"י) : והנה פתח אחר . דרך
החזיר ראיתי פתח לשכה אחת (רש"י) . ובתחלה הייתי מפרש שהחזיר
נעשה פתח :
- (י) מחקה . עיין למטה כ"ג י"ד :
- (יא) ויאזניהו בן שפן . לא חזר במקום אחר : ועתר . עשן בסורי פטורא .
- (יב) איש בחדרי משכיתו . מה שאלה עושים כאן האחרים עושים בביתם
בסתר : בחדרי משכיתו . בחדרים הפנימיים . כמו וכחומה נשגבה
במשכיתו (משלי י"ח י"ח) שענינו העשיר יש לו בחדרו כחומה נשגבה . הוא
הוא ועשרו הלפון באלורו : את הארץ . ח"י :
- (יד) מבכות את התמוז . אומרים שהוא Adonis אוהב Venus שנהרג .
ועיין בפירוש רד"ק דעת הרמב"ם . ולשני הפירושים קשה שאין שם
פרטי מקבל ה"א הידיעה :
- (טו) עוד תשוב תראה וגו' . הטעמים מועטים ומשפטים עוד תשוב תראה
תועבות גדולות מאלה . כמו למעלה פסוק ו' :
- (טז) והמה משתחיתם . בקלח כ"י משתחיתם . וכן נכון . ויש מפרשים
משתחיתם . השתחוויה שלהם :
- (יז) והנם שלחים את הזמורה אל אפס . לדעת יד"מ ור"ו וגו'
ולפניהם Walter הוא מנהג ע"ז שהיו כהני פרס עובדי השמש והאש
הובאים לאחוז בידם בשעת התפלה אגודת מטות (יקראו לה בלשונם Barsom)
שהיתה מועילה לפי דעתם להרחיק השרים . ולדעת Lightfoot ודערטרליי

הכוונה שהם מוסיפים זמורות אל האף והחמה אשר הכניסו כי אדם מוסיף פחם על הנחלים ועלים לאש. ובמדרשים נמנה מקרא זה בכלל י"ח מלין תקון מופרים כאלו היה ראוי שיאמר אל אפי. ואני בילדותי פירשתי שהוא משל הדיוט שהיה בקרב ישראל לומר פלוגי שולח את הזמורה אל אפו לומר שהוא עושה דבר מה חוץ למקומו. שאם היה עושהו על מקומו הראוי לו היה נהנה ממנה ועכשו הוא מוק. כאשר הלוקח בידו זמורה ואשכול ענבים אחד. ומכניס הזמורה בחוטמו וניזוק. כך ישראל משתחווים לשמש ולא לאל. ובזה קבלו עונש ולא שכר:

(יח) וקראו באוני קול גדול ולא אשמע אותם. מדה כנגד מדה. כנגד מה שהם הופכים אלי אמריהם:

ט.

(א) קרבו. זווי מבין פעל. והוא זווי על דרך השיר. כמו למע' ז' כ"ב; גם היה אפשר לקרוא קרבו בבנין הקל. וכן הוא במדרגות איחקרב: פקודות. אנשי פקודות:

(ב) שער העליון. אחד משערי בהמ"ק: כרי מפצו. לשון נפץ ושפירה. וקרו בו מפץ (ירמיה כ"א כ'): וקסת הסופר במתניו. הוא כלי הדיו. ועוד היום מנהג הסופרים והחכמים בארצות המזרח לשאת הקלמריין בחגורתם:

(ג) מעל הכרוב. איננו אחד מן הכרובים שעל הארון כדעת המפרשים. אלא החיות הנושאות כסא הכבוד נקראות כרובים ונקראות כרוב. וכן למטה (י"ד ב') אל תחת לכרוב. מבינות לכרובים. וכן נקראו בל' היה כאמרו (י"ד כ') היה המיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כצר ואדע כי כרובים המה:

(ד) תו. סימן ורושם כהוראת הפעל שלפניו והחיות (רש"י רד"ק) וכן נכון. ולא חש להגביל מה יהיה הרושם; וקלת מן הקדמונים פי' על אות התי"ו (ע' רד"ק). וכן קדמוני המזרים פי' שהוא שתי וערב כלורת תי"ו יונית (T). וכן בקלת מטכנות הכנענים (Phoenicii) לורת התי"ו כזה X אמנם בכתובת הכותים שהיא בכתובת לה"ק ביתי קדם אין לורת התי"ו כזה אלא כך א. ואף במלכת אבן אשר נמצאה במרסיליה בכתובת פניית אין התי"ו שתי וערב: אלא כך א:

(ז) טמאו את הבית. דרך זירו חזר ואמר להם זה אחר שכבר טמאו להכות באנשים הזקנים: ומלאו את החצרות חרלים. טמאו את הבית ע"י שתללוהו חללים: צאו. מהרו והכו את היושבים בחצרות. ואח"כ לאו בתוך העיר: ויצאו. נקוד כך (ולא וילאו) מפני והכו שאמרו שהוא עבר: (ח) ונאשאר אני. נראה שיחזקאל כתב ונשאר אני בל' נשאר. לא נשאר

אלא חזי. והיה מי שהיה - קשה בעיניו מליה זו - שתחילתה לנסתר
(שאר) וסופה למדבר בעדו (אח) וכחב בגליון א לומר שראוי להיות ואשאר
ובא אח"כ מעתיק שלא הבין וכחב בגליון ואל"ף ונאשאר. ולדעת מוהר"ר
שש"א נשפז הסופר כחבו ושאר ושכח השי"ן וכחב האל"ף שאחר השי"ן
ומקף ומיד ראה שטעה וכחב השי"ן והאל"ף והרי"ם. והסופרים שבאו אחריו
העתיקו כמו שמצאו כחב באל"ף אחר הו"ן ונאשאר. והנה בכל האמשים
שהיו בבית ה' לא היה אחד שיהיה עליו חסו ויהיה ראוי להגל רק הנביא
לבדו. ודע כי בנביאים כ"י על קלף שבידי מוקד ונאשאר ובגליון לא
קרי אל"ף :

(ט) ותמלא הארץ רמים. בד' ברי"ש חמם. וכן נרפס בגליון חר"ך
שנת רע"ח. וכן היה נסח רד"ק. אך יונתן ושאר קדמונים חרגמו
רמים : מטה. משפט מוטת. משפט מעוקל : הארץ. (כל ערי א"י) מלאה
חמם (שם כולל גבה גולה ור"ח). והעיר (ירושלם) מלאה דין מעוקל.
כשהגזל בא העירה ללעוק לפני השופטים מטיס את דינו. וזה מתיישב יותר
על נסח חמם. ולמעלה ז' כ"ג לא הזכיר הטיית הדין כי משפט רמים ענינו
עבירות שחייבין עליהן מיתה :

(י) וגם אני. הנימל בקדמא. והחובה מחוברת במקף (רע"ח וכן בד'
פיזארו עם פירוש רד"ק. ובשמי כ"י ערפורט. ובקלף דפוסים אחרים).
ואם לא חסיה החובה מוקפת היה וגם במוח :

(א) עריהם. על הכרובים :

(ב) לגלגל. הם האופנים. כמפורש למטה פסוק י"ג :

(ג) מימין לבית. בדרום. לפי שבצפון היה סמל הקנאה (ח' ה') :
בבואו האיש. הגוי מיותר. ע"ד בנו בעור. ורבים כן בל' ארמית :
מימין לבית בבואו האיש. חץ הכוונה על האיש לבוש הכדים שאינו נקרא
בשום מקום האיש טחם. אך טעמו מימין הנכנס. כי מימין לבית משתמע
לתרי אנפי. על כן פירש שהוא מימין לאדם הנכנס ; ודוגמת הלשון הזה מצאנו
(מ"ב י"ב) ויתן אותו אלל המצבא מימין בבוא איש בית ה' (מוהר"ר דח"א).
וכן פי' שם רש"י מימין ביאת האנשים. וכיוצא בזה משמאל איש בשער העיר
(מ"ב כ"ג ח') :

(ד) וירם כבוד ה' מעד הכרוב על מפתן הבית. הוא הסילוק עצמו
האמור למעלה ט' ג' (רש"י). והנה נסתלק מחלה הכבוד בלא המרכבה
ובא אל המפתן. ואח"כ יאלה המרכבה. כמ"ס (למטה ט"ו) וירמו הכרובים
ואח"כ יאל הכבוד מעל מפתן הבית ועתד על המרכבה (פסוק י"ח). ואח"כ
(פסוק י"ט) נשאו הכרובים כנפיהם ועמדו פתח שער בית ה' הקדמוני :

(ט) והבדאה האופנים בעין אבן תרשיש . אומר קלינבערנער שנקרא
בין הגוון המיוחד וטבעי לאחד דבר . כגון השלג לבן . ונקרא מראה
מה שאחז מקריי ומשחנה . כגון מראה הנגעים . ומלבד זה מראה נאמר ג"כ
על מה שיש לו יותר מגוון אחד . כגון מראה הקשת . וכולל כל דעות הדבר
ועורמו . כגון כמראה אדם :

(ח) הראש . ראשה של חיה שהיה האופן אללה :

(ז) וכל בשרם . של החיות . והנה לפי הטעמים הרי זה מקרא קצר .
וכל בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם מלאים עינים סביב . וכן האופנים
מלאים עינים סביב . וע' ברא' ז' י"ג . ול"ד כ"ח . וירמיה ט' כ"א :

(ו) קורא הגלגל . למעלה פסוק ב' באמרו ב' אל בינות לגלגל . ויר"ם
וגי' אומרים שנקראו האופנים בשם גלגל שהוא מורה ג"כ רוח מערה .
כמו גלגלא בסורי ועלולא בחרגוס . וכך הם מפרשים קול רעמך בגלגל
(תהלים ע"ז י"ט) :

(ד) פני האחר . כל פני הצד האחד פני הצד השני . וכן כלם : פני כרוב .
הכוונה פני שור . וכל שדרך נחות קרא לשור כרוב ע"ס שהוא חורש .
כי כרוב בארמי וערבי כמו חרש בעברי ; וכבר היה אפשר לפרש כל כרובים
מל' זה ולומר שהכוונה תמיד 'שורים' אלמלא מליצת וארע כי כרובים המה
(למטה כ') שמראה ממנה כי 'סחם כרובים עינים מרכבה :

(ט) ויעמוד . הכרוב . לפעמים הכרובים והחיות נקראים כרוב וסיה בל' יחיד :
(כ) וארע כי כרובים המה . כל ל' מרכבה . ידעתי שהם מרכבת האל .
ע"ד וירכב על כרוב :

(כב) מראיהם ואותם . שיעורו אשר שם על נהר כבר ראיתי מראהם של
הכרובים האלה ואותם . כלומר עצמם :

י א

(א) עשרים וחמשה איש . אינם הסברים למעלה ח' י"ו . גם ותשא
אותי חין עיניו וכבר נשאה אותי אלא ענין אחר הוא (רח') :

יאזניה בן עוזר ופלטיהו בן בניהו . לא חזרו במקום אחר :

(ג) לא בקרוב וגו' . המפרשים פירשו לא בקרוב יבואו דברי הנביאים
עלינו ואין לחוש להם . אלא ראוי לנו לבנות בתים . כי כשם שאין הנבחר
יולא מן הקדרה עד גמר ביסולו . כך לא נלא מעירנו עד יום מותנו . ויפה
הקשה רז"ל כי מפקוק ח' חרב ירחס משמע שהיו ירחים מן האויב . והוא
רו' פ' חין ראוי לנו לשבת בעיר הזאת ואף כי לבנות בתים בה . כי יבאו
הכשדים וישרפו את העיר ואנחנו נהיה כבשר בתוך הקדרה . אבל ראוי לנו
שנעלה מלאכים מארמיה כמפורש למטה י"ז ט"ו . אך לפי זה העיקר משהוא
ענין שליחות המלאכים למרים . ועוד אם היו בוטחים בחיל פרעה למת יעזבו

את עירם ולא יבנו בה בתים? ועוד למטה פסוק ט"ו מפורש שהיו יושבי ירושלם אומרים לנו היא נחנה הארץ למורשה. ח"כ לא עלתה על לבם לעזוב עירם. ואייכהארן ולפניו Flacius פירשו בהפך ראוי לנו לבנות בתים בעיר הזאת (ומלת לא כמו הלא) כי אין ראוי לנו לזוז מקדרכתנו אלא כמקרה הסיר בן יהיה מקרה הבשר; ואמנם אפילו היה כתוב הלא. כמה המליצה דחוקה ומשחתת לומר הלא בקרוב בנות בתים תחת אשר היה ראוי לומר בן בתים ושבו. או הבה נבנה לנו בתים וכיוצא. — ול"כ כי הנביא רומז כאן על ענה עמוקה שיענו שרי העם אשר בירושלם. שאמר שהיו יועלים ענת רע בעיר הזאת. וענתם היתה כי בראותם מלחמת הכשרים ורבים מיושבי הפרזים והערים הקטנות העזו בקרב ירושלם. נזרו שלא לקבל עוד שום אדם בתוך ירושלם כדי שלא יחזק הרעב בעיר; והענה הזאת מפורשת למטה (פסוק ט"ו) אחיך אחיך חנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה אשר אמרו להם יושבי ירושלם רחקו מעל ה' לנו היא נחנה הארץ למורשה. והנה בהתרבות הבאים משאר הערים לירושלם אין ספק שהיו צריכים לבנות להם בתים חדשים. לפי היו השרים אומרים לא בקרוב בנות בתים אלא ראוי להמתין עז יעבור זעם המלחמה ואח"כ נבנה בתים ויבא מי שירצה. ואמנם היה הסיר ואנחנו הבשר ענינו. אם לא נעשה בן להרחיק מעלינו חנשי שאר הערים. אז נהיה כבשר בתוך קלחת. כלו' יאורו האויבים סביבותינו כמו האש הסובב את הקדרה ולא תהיה לנו פלגיה. ומלת אם לא בן הושמטו כמו בפסוק יכשילך האללים לפני אויב (ד"ה ב' כ"ה ח'). ואתה הסבות את לבם אחרית (מ"א י"ח ל"ז). ואמנם הענה הזאת שהיו השרים יועלים היתה ענת רע. כי היה להם להשתחף עם כל אחיהם המפוזרים בארץ יהודה והיו ראוי שיתחברו עמהם ובלב אחר ילחמו באויביהם. ואם לא היה להם בטחון להתגבר על הכשרים היה להם להשלים עמם ולהעלות להם מס. והם נסגרו בעירם ולא חשו רק לעצמם והניחו כל שאר האומה ביד האויבים:

(ה) ומעלת רוחכם אני ידעתי. לדעת מלגדי שלום שמעון מדינה ידעתי שהוא לשון יחיד חזר לרוחכם וחסרה מלת אשר. רוחכם אשר אני ידעתי:

(1) הרביתם חלליכם בעיר הזאת. ושקר הוא מה שאתם מתפארים שכוונתכם לעונה להלל את חנשי העיר:

(2) הבה הבשר והוא הסיר. לא לבס לומר שאם יתקבצו בירושלם חנשי שאר הערים אז תהיו אתם הבשר והוא הסיר; אך האנשים אשר הרגתם על לא חמס עשו. הם היו ראוי שיאמרו שער ירושלם היתה להם כמו סיר. והם היו בתוכה כבשר בתוך הקלחת. כי אתם שרי העם תחת אשר אתם מתפארים שאתם משגיחים לעונות חנשי מדינתכם. הנה אתם חומסים אותם והורגים בהם: ואתכם הוציא מתוכה. תחת שהייתם יועלים להשגב בעירכם ולהרחיק ממנה כל שאר ישראל תמותו בחרב חוץ לירושלם: הוציא. מקור

ועעמו צריך להליץ. כמו זכור את יום השבת. ובקלח ספרים כתוב ארצא:
(ח) חרב יראתם. ולפי' יעצתם להסגר בתוך העיר ולשבת במצור. ולא
בחרתם ללכת לקראת נשק:

(י) על גבול ישראל. ברבלה בארץ חמת שחט נבוכדנאצר את כל שרי
יהודה (ירמיה כ"ב י'). וארץ חמת היא גבול צפוני לא"י (רש"י ור"ק):
(יא) היא לא תהיה לכם לסיר וגו'. כי תלאו ממנה ותמותו חוץ לעירכם
אל גבול ישראל: ואתם תהיו בתוכה לבשר. רוח' אומר כי מלח
לא שב ראש הפסוק מושכת אחרת עמה ואחס לא תהיו בתוכה לבשר. ואי
אומר ואחס תהיו בתוכה לא בחוץ ירושלם אלא בתוך הסיר (ומלאנו סיר ל'
נקבה למטה כ"ד ו'). כלומר אחס תהיו כבשר בתוך הקלחת אך לא בחוץ
ירושלם. כי אל גבול ישראל אשפוט אתכם:

(יב) בתי. כך נדמה ליחזקאל במראה הנבואה. לאות על מה שיהיה:
(טו) אחיד וגו'. עד שאתה לווה על פלטיהו בן בניה שמת. היה ראוי
לך לנעוק ולהאנח על אחיך אנשי גאולתך ועל כל בית ים' היושבים בערי
יהודה שאמרו להם יושבי ירושלם רחקו מעל ה'. ואל תבואו ירושלימה כמו
שפירשתי למעלה פסוק ג'. והמפרשים פ' על גלות יהויכין. וא"כ למה אמר
יושבי ירושלם והי"ל יושבי יהודה. כלומר כל היושבים בארצם שלא הגלו בבבל;
ואיך אמר וכל בית ישראל כלה? והלא הגולים לא היו רוב האומה?

(טז) כי הרחקתם בגוים. גם אחר שארמיקס מעל ארמיתם לא יהיו
רחוקים ממני ומהשגחתי כי גם בגלותם כשלא יהיה להם מקדש אני אהיה
להם למקדש. ע"ד והיה למקדש (ישעיה ח' י"ד). והשגחתי תהיה עליהם.
והנה נשוא התפארו יושבי ירושלם היותם בעיר הקדש: מעט. לא אליהם
מכל מק. כי סוף סוף לך אגלה אותם כדי שיקבלו עונם חטאתם. אך הגלה
פורחא מיהא להוי שאס יעמוד המן להשמידם לא יוכל להם. והמפרשים
פ' מקדש מעט על בתי כנסיות. אך לפ"ז היה ראוי שיאמר במקדש לא למקדש
ומליצת ואהיה להם למקדש אינה אלא כמליצת והיה למקדש:

(יז) לב אחד. שזה לטובה. ואולי הקריאה אחר. וענינו כמו לב חדש
האומר למטה ל"ו כ"ו: ובקלח ספרים גם כן. כאן לב חדש: בקרבם.
כן נכון. ועיין מנחת שי. ובר' ברישא בקרבכם. מבשרכם. שניהם לנכח.
ומלת להם שלא לנכח. ועל כל פנים אין מנוס מהודות שדבר יחזקאל לנכח ושלא
לנכח. כי הנה פסוק י"ז הוא לנכח ופסוק י"ח שלא לנכח:

(כא) ואר לב שקוציהם וגו'. אמנם הרשעים הגמורים אשר לבם הולך אחרי
רצון שקויהם ותועבותיהם דרכם בראשם נתתי ואענישם; ושיעור המלות
ואשר אל לב שקויהם לבם הולך. הן חמת כי מלת לב נראה יתרה. ותלמיד
אליעזר אליה אינל אומר כי אחר שהזכיר למעלה את לב האזן ולב הבשר אמר
כאן שלבם הולך אל לב שקויהם ואליהם שלבם לב אפן או לב כסף וזהב או
לב עץ. לא לב בשר:

(כג) על ההר אשר מקדם לעיר. הוא הר הזיתים הנקרא ג"כ הר המעשה :

יב.

(ג) יומם . interdiu והוא כנגד בערב שבפסוק ד' : וגלה יומם . ממקום למקום בחותה העיר : אולי יראו . שמא יבינו :

בי בית מרי המה . לפיכך עדיין הוא שמא (רש"י) . או כדעת ר"א להיותם בנים מורידים לא יתפעלו מהדברים הנשמעים . ואולי יתנו לב על מה שיראו בעיניהם ממעשה הנביא :

(ד) והוצאת בריך . אין זו יציאה חוץ לעיר אלא הטעם כי ביום יציע ממנו בחרגו או בשקים ויוציא כליו (הם השקים או הארגו) חוץ לביתו כדי שיראוהו כאדם המכין עצמו לכניעה . ובערב יעשה עצמו כנוסע ויוציא מן העיר :

(ה) לעיניהם חתר דך בקיר . לעשות עצמו כבורח מתוך העיר סוגרת ומסוגרת . שהאויב סביבותיה :

(ו) פניך תבסה ולא תראה את הארץ . כענין בושנו מאד כי עזבו ארץ (רד"ק) . וכן מפורש למטה פסוק י"ב :

(ז) חתרתי לי בקיר ביד . לא בכלי ברזל שחותרים בו כדי שלא ישמעו קולו (רד"ק) האויבים אשר חוץ לחומה :

(ט) הלא אמרו אליך . משמע שכבר שאלו אותו מה היה עושה . אך בשעת מעשה לא הותר לו להפסיק פעולותיו ולדבר אליהם ובנקר שאמריו פירש להם הענין :

(י) הנשיא וגו' . יונתן רש"י רד"ק ורש"י פי' על הנשיא הוא המשא הזה . וזה דמוק מאד . ואולי ראוי לקרוא הנשיא והוא דרך שאלה . ע"ד התשפוט אוחם התשפוט בן אדם (למטה כ' ד') . התשפוט התשפוט את עיר הרמים (כ"ב ז') . והנה האל עושה עצמו כשואל את פי הנביא אם יש את נפשו לשאת המשא הזה על ירושלם ואח"כ מנוח אותו שיעשה כן ויאמר אני מתחייב וגו' : הנשיא הפעיל . והיה משפטו בקל הנשיא : ע"ד וה' נשא עליו את המשא הזה (מ"ב ט' כ"ה) . ומפני מלת "הנשיא" שבפסוק י"ב בא גם כן הנשיא : ובר בית ישראל אשר המה בתוכם . שיושבי ירושלם הם בתוכם ובחמצת של כל בית יש' . כי עיר הממלכה היא כמרכז לכל הממלכה והיא עיקר הממלכה (יח"ק) :

(יב) בעלמא ויצא . לפי הפשט בעלמא חוזר למלת ישא . חמנא בה"ט ממנו חותה למלת ויצא להשוות הענין למה שנאמר למעלה בעלמא תוציא . בעלמא הוצאתי ; ובנביאים כ"י על קלק שבידי כתוב יצא בלא וי"ו : יען אשר לא יראה . משפטו למען :

(יג) ואותה לא יראה : כי עורו את עיניו :

(יד) אנפיו . חייליו . זהמלה לי כנף ר"י קמחי (ורח' וניז') :
(טז) וידעו כי אני ה' . מראה שהכוונה שהגוים יכירו כי ה' הענישם כאשר
שמעו מהם את כל התועבות אשר עשו . וכן מלאו ביחזקאל וידעו הגוים
כי אני ה' (ל"ו כ"ג ול"ו ל"ז כ"ח . ל"ט ז') . וכן ונודעתי לעיני הגוים רבים
וידעו כי אני ה' (ל"ח כ"ג) . וכן בסיומן ל"ט אומר תחילה (כ"ב) וידעו בית
ישראל כי אני ה' אלהיהם . ואח"כ (כ"ג) וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל
דומה ממעל למעל שאומר כאן וידעו (ישראל) כי אני ה' בהפילי אותם בגוים .
ואח"כ למען יספרו את כל תועבותיהם בגוים אשר באו שם . וידעו (הגוים)
כי אני ה' :

(יט) למען תשם ארצה . יאכלו לחמם בדאגה מרוב והלרות . הלרות תרבינה
כ"כ עד כי לבסוף תשם הארץ . בנביאים כ"י על קלף שבידי כתוב
ארס . וכן נכון :

(כד) חזון שוא . הראוי חזון . וכן מקסם . לא תהיינה עוד הנבואות לשוא .
כלומר בלתי מתקיימות . ולא יהיה כל מקסם הנביאים חלק . כל'
ריק . ול' קסם אינו תמיד הבלי הקוסמים ע"ז . כי מלאו קסם על שפתי
מלך במשפט לא ימעל פיו (משלי י"ו י') . שהכוונה זו הגדה נאמנה . ובפלי
הנקוד והטעמים (ואחריהם המפרשים) היה קשה אללם שהיה הנבואה נקראת
קסם . וגם שיאמר הנביא שלא תהיה עוד הנבואה שוא כאלו עד הימים היתה
שוא . ולפיכך עשו חזון ומקסם סמוכים כאלו הכוונה לא תהיה עוד בישראל
נבואת שקר . ולפיכך נתנו התביר תחת מלת עוד (לא יהיה עוד | כל חזון
שוא ||) . והיה ראוי להגות תחת חזון . ולפיכך אומר אני כי מה שנמצא
בר' ברישא ובנביאים כ"י על קלף שבידי חזון ומקסם שניהם בקמץ . אע"פ
שהוא נכון לפי הפשט . אינו לפי דעת בעלי הנקוד . ואינו אלא ט"ס . גם
יונתן עשה חזון סמוך לשוא (נבואת שקר) . כן הוא בשני תרגומים כ"י שבידי
ובדפוס רע"ח . ולא נבואה שקר) ; ודע כי במקום וכוז כדבין בשני תרגומים
כ"י שבידי כתוב וקסם כדבין :

(כה) לא "תמשך עוד: כל שהאמת ראוי במלת עוד . ואח"כ ראוי לקרות
כל דברי אשר אדבר דבר ויעשה :

יג

(ג) הוי . במקום אוי . כי אחריו על :
(ד) בשועלים וגו' . תחת שהיה לנביאים לגדור פרצות העם . כלומר להזהירם
כדי שיחזרו למוטב . הנה אין לבס כ"א על צנעם . ולפיכך הם מחזירים
את הרשעים . והנה הם כשופלים בחרבות שאינם נכנסים שם לגדור אלא
לאכול ולחבל :
(ה) לעמוד . כדי שיוכל בית ישראל לקום לפני אויביו :

(ט) ואל אדמת ישראל לא יבאו. בשבט גלות צבל (ד"ק) :
 (ז) והוא בונה ח"ן. העם בונים מחילה וקיר. והם. הנביאים. טמים אותו
 בשבט גרוע. ובלתי מתקיים : תפל. גרוע כמו המאכל שאין בו מלח.
 וכן תרגמו יונתן טין פטיר דלא תבן (ויירונימוס). והחמר בלא תבן אינו חזק
 כ"כ לקשר החומה :

(יא) אבני ארגביש. אבני קרח (גבש בערבי נקפא) כלומר אבני ברד :
 תבקע. erumpere. כל ילידה נכה נקראת בקיעה. כמו אז יבקע

כשחר אורח. בצורות יאורים בקע (חיוז כ"ח יו"ד) :
 (טו) ואמר דבם. בקעת ספרים ואמר בקמן האל"ף. וכן ת"י ויתחמר
 לכון. והוא דומה למ"ש למעלה הלא יחמר אליהם. הלא ששם חמר
 אליהם. כי מלות איה הטיח אשר עמחם יחמרו אותן אליהם. אבל מלות חן
 הקיר ואין הטמים אותו לא יתכן לומר אותן אליהם. הלא עליהם : אין הקיר
 ואין וגו'. חן כמו אי ואיה. וחמרו אין במקום אי כמו שחמרו אי במקום
 אין (אי שחר ובל"ח אי אפשר) וכן מאין יבא עזרי (תהלים קכ"ח
 א') : "ובל"ח מאין ולאין בן זומא :

(יח) הוי למתפרות וגו'. המפרשים פ"י שהכסחות והמספחות האלה
 היו מנהג כשפים וקסמים. ור"י ולפינו Theodoretus פ"י משל על מה
 שהיו מחניפות את העם ומחנכאות להם שלום. כאילו היו משכיבות אותם על
 כרים וכסחות רכים. ואני בראותי מלות לצודד נפשות ומלות אשר אתנה
 מצודדות שם את הנפשות לפורחות וקרעתי אותם מעל זרועותיכם ושלחתי את
 הנפשות אשר אחס מצודדות את נפשים לפורחות : וקרעתי את מספחותיכם
 והללתי את עמי מידכן ולא יהיו עוד בידכן למצודה. כ"ל ברור שאין הכוונה
 כאן אלא על מין ממניי לידת העופות : והכסחות והמספחות הן מין ממניי
 הרשמות שהעופות נלכדים בהן בראשן. וממליצת וקרעתי אותן מעל זרועותיכם
 נראה שהיו הכסחות חפורות על אצילי ידיהן של הנשים המצודדות. וא"כ
 למתפרות כסחות על כל אצילי ידי עינו שמדביקות הכסחות על זרועותן ;
 אמנם המספחות על ראש כל קומה נראה שעינו שהמספחות היו מחוקקות
 בשביל כל ראש מאיזו קומה שיהיה. כלומר שאותן המספחות היו מהן גדולות
 ומהן קטנות כפי שיעור העופות שהיו רואים לצודד : אצילי ידי. בענין מלת
 אצילי. עיין ירמיה ל"ח י"ב : הנפישות וגו'. הה"א לחמיהם. כמו הדרכי
 לא יתכנו. וע' ד"ק :

(יט) בשערי. מלשון מי מדד בשעלו מים :

(כ) לפורחות. ענין עופפות. כמו בל' ארמי ובל"ח :

(כז) הבאות. מן ונכאה לבב :

יד.

(א) וישבו לפני. לדרוש את ה'. כמו למטה כ' א'. ודרישת ה' היא

שאלת העתיד עם בקשה שהעתיד יהיה טוב ולא רע. והיו נותנים שחר לנביא כדי שיתפלל בעדם. באופן שיחן ה' בפיו נבואה כפי רצון הדורש. עיין למטה פסוק ט' :

(ג) וכבשור עונם. מה שהוא להם למכשול עון. מה שהם נכשלים בו. אינם מרחיקים אותו מהם לבלתי הכשל בו. אך נותנים אותו נכח פניהם לנרות בעמם ילך הרע: האדרוש. האל"ף במקום ה"א. כי כבד על הלשון לקרוא שם הה"ן זה אחר זה (רד"ק). ובנביאים כ"י על קלף שבידי מלאכי האדרש אדרש. והוא על דרך החשפוט החשפוט את עיר הרמים (למטה כ"ב) :

(ד) נעניתי. כ"ל כמו עניתי בקל. והוא ע"ד שאומרים על האל מדבר. ואולי ג"כ אמרו נענה בפעל ע"ד שהיו אומרים נדרש. ואח"כ מפרש פסיתי עמתי עונה לו: אני ה' נעניתי לו. כ"ל גם כאן דרך תמיהה. וכן דעת ר' שמואל דעטמאלר: בזה ברוב גלוליו. ברוב ספרים בא קרי. וכן נראה דעת יונתן ולפ"ז הטעמים קשים מאד כי אינם מסכימים עם הקרי. והיה ראוי להטעים כך: אני ה' נעניתי לו בא ברב גלוליו. ואמנם הטעמים מסכימים עם הספרים שאין בהם קרי 'וכתיב'. וכן הוא גירסת בעל מנחת שי. אלא שהה"א בלא מפיק. ולפי גירסא זו צריך לפרש אני ה' נעניתי לו באותו ענין. כל' ברוב גלוליו. וכן פירש רש"י. וגירסת בא קרי כ"ל עיקר. וכן פירשו רש"י ורד"ק. וי"א כי ל"ל בי. כמו למטה ז' ויהיה ברב גלוליו עינו עם כל גלוליו. אע"פ שגלוליו רבים :

(ה) למען תפוש. בדרך הזה אני רוצה לתפוש אותם במה שיש בלבם ולהענישם על הכסתור בכליותיהם: נזורו. נפעל משרש זור שעינו בארמית טור: בגלוליהם בלם. ברצוני גלוליהם (עיין בירמיה י"ח וי"ח וי"ח). ולמטה פסוק י"ח; ואם היה כלם חוזר לבני ישראל היה מעלי בטעם תביר :

(ו) והשיבו. את לבבם (רש"י): מעד גלוליהם. בנביאים כ"י על קלף שבידי מכל גלוליהם :

(ז) אני ה' נענה לו בי. כ"ל גם זה דרך תמיהה. וכן דעת רש"י דעטמאלר: בי. בדברי. ומוהר"ר קלינצברגר אומר. לא אענהו בדברים. אבל בי. בנחי הגדול. כלומר אענישהו. כמו שמפרש והולך :

(ט) והנביא בי יפוצה. אם יתפתה הנביא לתקית שחר שיחן לו הדורש. וידבר לו דבר בשם ה'. אל יתברך האיש ההוא לאמר שלום יהיה לי. כי אמנם אני הוא שפיתתי אותו. סבבתי שיתפתה. כי לא היה נביא אמת. ורציתי שתתפרכס שקרתי. ואח"כ אטע ירי עליו והשמדתיו :

(יד) נח דניאל ואיוב. הזכירם בסדר הזה שלא כסדר זמניהם. כי רצה להזכיר תחלה נח שניצל בשעה שכל שאר בני העולם נכרתו. ואח"כ דניאל שניצל מן השביה ועלה לגדולה בזמן שכל בני עמו היו בשביה. ואח"כ איוב שניצל בזמן שכל בניו ובנותיו ורוב עשרו חבד וגם הוא הוכה מכף גלו ועד קדקדו רק נפשו נשמרה :

(כא) אף כי וגו'. אם בשלמי אל ארץ אחת אחד מארבעה שפטי לא יעלו
הלדיקים בנים ונזות. ק"ו בירושלם ששלחתי בה שפטי ארבעתם היה
מן הראוי שלא ינצל אף אחד מהחוטאים ; ואעפ"כ רחמתי עליה. והנה נותרה
בה פלטה. ואין להשיב כי הפלטים הם הלדיקים שהיו בתוכה. כי באמת הם
רשעים. כמו שחראו בעיניכם כשיבאו לכאן (לכבל) בגלות :
(כג) כי לא חנם. נביאים כ"י על קלק שבידי כתוב לא אל חנם. וכן
בקלת כ"י ורפואים קדמונים אחרים :

שו .

(ב) מה יהיה. כ"ל מה הוא ומה נחשב הוא עץ הנפץ בתוך שאר כל העצים.
ופירש ואמר מה הוא ומה נחשב הנזורה אם תהיה בעלי היער. כלומר
אם תעריך אותה עם שאר עצי היער :
(ד) הנה ראש נתן לאברהם. הלא אין בו תועלת חלא לשרפו. ועתה
הנביא מצייר כאילו כבר נתן לאש וכבר נאכלו שתי קצותיו ותוכו נחר.
והוא שואל הילל למלאכה. ובנמשל הכוונה כדברי רד"ק על מה שכתוב ארס
מקדש ופלשמים מאחור ויאלכו את ישראל בכל פה (ישעיה ט"ז). זה הוא
את שתי קצותיו אכלה האש. ואמר ותוכו נחר על ירושלם עצמה שירדה מגדולתה
על ידי רוב הכסף והזהב שלקחו ממנה מלכי הגוים :
(ו) בעין היער. בגליון רע"ח בעצי :
(ז) מהאש יצאו. על דרך הלא זה אור מוצל מאש (זכריה י"ב).
והכוונה הובאו באש לנרוף אותם ולא נשרפו. כלו' נמלטו ממסכנות גדולות.
ולא הטיבו דריכהם. ואין להם תקנה חלא להחזירם לאש עד שתאכלם לגמרי :

שו .

(א) מבורותיך. משרש כור מענין שרש כרה כעשם אל צור חזבתם ואל
נקבת כור נקרתם (ישעיה כ"א ח') (רוח' וגו') ולפניהם נוסטיוס : חלא
שלדעתו המלה משרש כרה. והכוונה זקניך וראשי משפחתך. וכן מולדותיך
ענינו משפחותיך. עיין מה שכתבתי בבראשית י"ב ח'. ולפ"ז עולה יפה מ"ס
מארץ הכנעני. ואמנם הכוונה לרעת רד"ק ודון יצחק (ורו') היא לומר.
אחם כאילו אינכם בני אברהם יצחק ויעקב חלא כאלו אחם מזרע כנען שמעשיהם
מתועבים. ול"נ שהכוונה אבותיך היו אחרים כמו הכנענים שהיו שורפין את
בניהם באש. ומלבד זה אביך היה אמורי ואמך חתית. ומולדת בזמנים. ומלב
זה נמשך שלא חסה עליך עין ולא כרתו שרך וגו'. וכל זה משל על מלכ
האומה בתחילת היותה. כלומר בגלות מלכים. כעשם ימלאהו בארץ
מדבר וגו' : והנה למטה פסוק מ"ה מפורש שהאמוריות והחתיות נעלו ראשיתן

ובניהן כלומר שהיו מואסות אוחס ומתאחרות עליהם . הן אחת כי שם הכניא ממטיל הכח לאס ואומר כאמה נחה . אך עתה נחלת הכנאות נראה שלא נתכוון לכך אלא לזייר איך לא חסה עין על הכת ביום הולדת אוחס :

(ד) למשעי . משרש משע ענין טהרה ונקוי בערבי . ר"י קמחי הביאו רד"ק בשרש שוע (ורו' וניז') :

(ה) בגער נפשך . מלינה קסה . ואולי כמו נשפך . שהיה הדם נשפך ויוצא ממנה לכלל :

(ו) מתבוססת . לפי ענינו פירושו מלוכלכת ומתגלגלת בטינוף : ברמ"ך ח"י . אע"פ שאת מתבוססת בדמ"ך רזוי שתח"י ולא תמותי . וחזר ואמר בדמ"ך ח"י כל' השארי בתוך דמ"ך וח"י . כי עדיין לא רחץ אוחס מדמיה אלא אח"כ כמפורש בפסוק ט' . והיה אפשר לפרש ג"כ (נגד הטעמים) ואמר לך בהיותך בדמ"ך ח"י . כל' אז כשהיית מתבוססת בדמ"ך אמרתי לך ח"י : ותלמדי יח"ף ז"ל אומר כי בפעם ראשונה ראוי לחבר מלת בדמ"ך למעלה ובשניה למטה . כלומר אז כשהיית בדמ"ך אמרתי לך ח"י . ואמרתי לך ח"י בדמ"ך . השארי מתבוססת בדמ"ך וח"י ולא תמותי . אכן :

(ז) רבבה . הוא לפי הנמשל . כי במצרים פרו ורבו לרבות . ולפי המשל צריך לפרש גדלה ורבה :

(ח) סדת ורביש . ושמן . לחם עשוי משלשה דברים אלו . וכן נראה למטה פסוק י"ט . ומאלנו מאלל שהיה חביב מאד לסוריים . ונקרא חביאל . והוא מורכב מקמח שומן ודבש :

(טו) ותשפכי את תזנותיך על כל עובר דו יחי . מקרא קצר : ושיעורו ותשפכי את תזנותיך על כל עובר באופן שכל עובר לו יהי יסיד הסכר בתחילת הפסוק . ולדעת מוהר"ר אליעזר אליה אינל אל חקרא לו אלא לא יסי . כמו בפסוק שאמריו . לא באות ולא יהיה . וכן יונתן היה קורא לא באל"ף : (טז) לא באות ורא יחיה . מלשון ולא יהיה הדבר ולא יבא . כל' דברים שאינם רגילים לבא ובלתי רגילים להיוחס :

(יט) ונתתיהו . הו"ו כמו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו . ואם היה כתוב האכלתים (ר"ל האכלת את הללמים לחמי) היה עולה יפה . גם הנדש שעל מלת לך שהוא מפסיק " פחות מהפסוק שעל ודבש אינו מתיישב אלא לפי קריאה ^ט זו : שאל"כ היה ראוי להפסיק לך ברביע . לחמי אשר נתתי לך . כלומר סלת שמן ודבש שהאכלתיך . גם יונתן שחרגס אכילתיך ולא חרגס דאכילתיך נראה שהיה קורא האכלתים וחרגס אכילתינו . והמעתיקים הגיהו להשוות התרגום אל העברי . וכבר ידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות במכתב שמוני : (כ) המעט מתזנותיך . חזר למטה . וכי כל תזנותיך לא הספיקו לך והיו מעט בעיניך . עד שהוצרכת לשחוס את בני ולתת אוחס למאבהיך ?

(וכן דון יצחק) :

(כג) אוי אוי לך נאום ה' מאמר מוכגר . ושיעור הכתוב ויהי אחרי . כל רעמך וחבתי לך נב (רו') :

(כד) גב. מקום גבוה. כמו רמה שאחריו: וכן נף. על גפי מרומי קרת
(משלי ט' ג'). ולפי המשל הוא מקום לזנות. ולפי המשל הוא על

המזבחות:

(כו) ותזני אל בני מצרים. לפי המשל הכוונה לדעת המפרשים עשית
במזבחותם ועבדת את אלהיהם. ולדעתי הכוונה על בואם בבית פס

המצרים כגון כשלקח שלמה את בת פרעה. ואח"כ אחז שלח מלאכיו אשורה
להביאם לעזרו ואח"כ חזקיה נפתח למלאכיו מלך בבל. וכל זה היה כעין זנות
מתחת אלהי ישראל בהתחברם לעובדי אלילים ושימו בשר זרועם. וכל זה
מפורש למטה ט' כ"ג. ושם גם המפרשים פי' לעין כריתת ברית:

(כז) בנות פלשתים. זה היה בימי אחז. ככתוב בד"ה (ב' כ"ח י"ח)
ופלשתים פשטו בערי השפלה והגגז ליהודה וילכדו את בית שמש ואת

חילון וגו'. ואחר זה שלח אחז אל מלך אשור לעזור לו. ואח"כ שניין הפלשתים
מכר בד"ה אחר שליחת המלכים אשורה נראה שהיה הענין קודם לכן. אלא
שהסופר הזכיר תחלה מלחמות אחז עם מלך ארם ומלך ישראל לחחק שני

המלכים ההם אשר הניעו את לבבו כנוע עלי יער מפני רוח. ומפני פחדם
קרא למלך אשור. ואח"כ הזכיר כי מלכד מלחמות שני המלכים הנזכרים האלה
עוד מכות אחרות הוכה אחז קודם לכן כי אדומים באו וגו' ופלשתים פשטו

וגו' והמכות האלה היו סבה לחולשתו ולמוראו בבוא עליו מלך ארם ומלך ישראל:
(כט) ארץ כנען. ארץ רוכלים. וכן למטה (י"ז ד') יחזקאל קורא לארץ
בבל ארץ כנען ועיר רוכלים (רס"י):

(ל) אמונה. ל' אומלל. כל' גרוע ונבוס. והכוונה איך את גרועה בסיומן
מבקשת אזהרים בכל הארצות בבמותיך בך בראש כל דרך ואת נתת את

מדין לכל מאהבין: לבתך. עשה הלב ל"ג לגרועות (רד"ק): שלמות.
כל' ערבי ענינו בלתי ביישנית:

(לא) בבנותיך. לפי שהמקור דומה לשם עשה אותו ל"ר. וכן למעלה ו'
א' בהזרותיכם (רד"ק): לקדם אתנן. ע' רד"ק. אבל ל' קלום שכל"ח

הוא מל' יונת שענינו יפה:

(לב) האשה. דרך קריאה את האשה המנאפת אשר תחת אישך וגו' (רס"י).
והוא דבק לפסוק שאחריו: ותלמידי שלום שמעון מדינה עושה אותם שני

דבורים האשה המנאפת! האשה הלוקחת זרים תחת אישה! וכיון:

(לג) גדה וגרן. שני משקלים הם ועין אחד. וכל"ח נדויה מה שהאשה
מביאה לבעלה (רד"ק): נתת את גרניך וגו'. הכוונה על השכר

שהיו מלכי יהודה שוכרים מלכי האומות לבא לעזרתם:

(לד) ותהי להפך. משפטו ותהי. אז הוא לנסתרת. והכוונה הדבר היה
הפך המנהג: ואחריו לא זונה. יונתן ואחריו המפרשים פירשו אחריו

לא הייתה שום אשה שחזנה כמותך. אך פשט הכתוב הוא שאת זנית אחרי
דוים רבים. ולא היה שום אדם שחזנה אחריו. וכמו שמפרש וסוף (תלמודי

- יחזק (קל ונגערגר). ואח"כ מלאחי כן גם לרוח' וגו' :
- (לו) גחשתך. חמיתך. דוגמת רוקמתי בחמיותי ארץ. והוא כתי לערות אשה. וטעם השפך שנתנה עמה לכל עובר. ע"ד שפך חמתך. זה הוא לפי מה שכתוב בספרינו. אבל רואה חזני את דברי החכם ר' נפחלי מעמדעל שור אשר בלעמבערג (המוצאים בחולדות רש"י להחכם מה"ר שמשון בלאך הלוי דף ל"ה ולי'). האומר כי ט"ם נפלה במלת השפך. ולי' חשך. והוא כפל לשון של ותגלה ערותך. דוגמת גלי למתך חשפי שכל (ישעיה מ"ז ב'). וגם יונתן חרגס חלק דאגליחת : וכדמי. הנכון ובדמי. נקריאת רש"י. וכן נמצא בספרים הרבה ובנביאים כ"י על קלף שבידי :
- (לח) ונתתיך דם חמה וקנאה. אתך נהרגת במיתה של חמה וקנאה. במיתה שימית בה אדם את אשתו הנואפת כאשר יחס לבו בקנאתו. כי קנאה חמת נבר ולא יחמול ביום נקם. והנה במשל יהרנו מאהבים בקנאתם כי בגדה בהם. וכן במשל הנה נבוכדנצר המאכזר על זרקאו על אשר הפר את בריתו אתו :
- (מ) ובתקוך. לי חתיכה בערבי. ולדעת יד"ס הוא כמו הדמין תחעבדון (דניאל ב' ה'). והוא מיתה שחוטכין הגעש חתיכות חתיכות :
- (מג) ותרגזי לי. הראוי ותרגזי בגין הפעיל בלא יוד. ע"ד לי ארמית. כמו וידבקו. וכן לי : : : במקום אותי. ע"ד לי ארמית : דרכך בראש : : : נתתי : : : ולא עשית וגו'. יונתן רש"י רד"ק (ורו') פירשו ולא עשית מחשבה על כל תועבותי להחכם מאשר עשית ולשוב בתשובה. ודון יחזק פי' ולא עשיתי מדבר בעדו. האל אומר הנה נתתי דרכך בראשך והעשיתך מדה כנגד מדה. אמנם את עשית זימה ואני לא עשיתי זימה. והיותך פשוט הוא לפרש ולא עשית עבר במקום עתיד. באופן שלא תעשי עוד את הזימה. וכטעם והשבתך מזונה וגם אתך לא תחני עוד : וגם אני הא. בנביאים כ"י על קלף שבידי וגם"אני הא"דרכך :
- (מד) באמה. ה"א בלא מפיך. כמו האם לכן בתה (רש"י). ולפי"ה ה"א יתרה. גם היה ראוי לנקד באמה. ולי' לקרוא כאמה במפיק. ואע"פ שאין הדבור מדוקדק שהיל"ל : : : כאמה כן היא. לא כאמה בתה. הנה אינו רחוק בעיני שיהיה משל הדיוט בלתי מדוקדק כראוי. ואולי ג"כ שתי המלות בלא מפיך. והיו ההמון אומרים אמה ובתה במקום אס ובת. והוא ע"ד לי ארמית :
- (מה) ואחות אחותך. הראוי אחיותך. וכן בשני כ"י. וכן משמע ממלת געלו. וכן חרגמו האלכסנדרי והסורי וירונימוס. וכיוצא בזה למטה (פסוק נ"ב) אשר פללת לאחותך במקום אחיותך. ושם ג"כ (בסוף הפסוק) חיותך במקום אחיותך. והשמטה היו"ד האחרונה היא ע"ד לי ארמית. כגון בתקוך :
- (מו) ובנותיה. לפי הנמשל הם הערים ששומרון מערופולין להן :

על שמאלך. לנר נפון. כי נפון נקרא שמאל. ודרוס ימין :
(מז) במעט קט. כאלו היה זה מעט ונקל : קט. משרש קוט. כמו אשר
יקוט כסלו (ח' י"ד). שעיניו כריסה. והוא קרוב לקטע וקטף.
ואמר קט. כלומר דבר קטוע. להוראת המעט :
(מט) גאון שבעת לחם. הראוי גאון בסמיכות : גאון הנמשך מפני השבע
והעשר. ולפי הנקוד הם ג' דברים שהיו לה גאון ושבע ושלום. ואעפ"י
כן יד עני וחביון לא החזיקה. ולפ"ז יפורש גאון בענין כבוד והללסה. והראשון
י"ל עקר :

(כ) כאשר ראיתי. כמ"ס חרדה נא וארסה (רש"י). ויירושמים תרגם
לנכח sicut vidisti. כאלו היו"ד יתרה. כמו בפסוק שאחר זה אשר עשיתי :
(כג) אשר פלדת לאחותך. י"ל ענין הללה בעד אחרים. כמו ויעמוד
פמחם ויפלל בקנאתו אשר קנא לחלהו ויכפר על בני ישראל. נעשה
כמליץ בעדם. וכן כאן בחטאתיך אשר התעבת מהן האדקת אותן ונעשית
כמליץ בעדן. וכן בהשפטו ילא רשע. ותפלתו תהיה : לחטאה. פירושו
ההללה שיליץ בעד עניו מחספך לו לחובה :

(נג) ושבתי את שבותהן. לי השבת הרבר לקרמותו לעונה : כמו
שמפורש למטה תשבו לקרמתן. ואיננו לי שבים. וכן וס' שב את שבות
חיוז (מ"ג י"ד). ודע כי בניחאס על קלף כ"י שבידי כתוב שבותהן ביו"ד
וקרי ביו"ו : בתוכהנה. הכתוב הוא על דרך לי ארמית בתוכהן כמו שבותהן
ובס"א נוספת בסוף. והנקוד הוא ע"ד העברי. והוא כמו בתוכה :

(נד) בנחמך אותן. גם אחר הגאולה תבואי מכל אשר עשית כי הרבית
חטאותיך יותר משומרון ומסדום. עד שביכול היית מבה ששיב ה' את
שבותהן. והנה אף סבת גאולתן ונחמתן (מוהר"ר מרדכי מורטרה). וכן
מפורש למטה בסוף הכנראה הזאת כי הכלימה תהיה גם אחר הגאולה :

(נו) רשמועה בפיד. לקחת מוסר ממנה שאירע לה :
(נז) במרם. ע' רד"ק : השאמות. שרש שוט בארמי ענינו בזה וחרף.
והאלף ע"ד הבינוני צנח ע"ו בארמי. כמו קאמין. דהרין. ודוגמת
זה למטה (כ"ה כ"ד וכ"ו) השאטים אותם. ומזה שם שאט. כמו בשאט
בנפש (כ"ה ט"ו). בשאט נפש (ל"ו ה'). בכל שאטך : בנפש (כ"ה ו') :
(נח) נאם ה'. בניחאס כ"י על קלף שבידי גאס : אדני ה'. וגם בתרגום
ה' אלסים :

(סא) בקחתך את אחותיך וגו'. שאר כל האומות אני חתן אותן לך
לננות. ואח תהיי כאס ומטרופולין לכל העולם בשוב כל האומות לעבודת
ה' באחרית הימים. ואז תבואי מדריךך. כי מדעי שאין הגדולה הזאת לך
מזכותך (רו') : ולא מבריתך. ולא משמך את בריתך. אלא מפני שאני
אקיס את בריתי אחר אשר נשבעתי לך בימי קדם :

(ב) חזר חידה. חידה בארמי חסידה (דמאל ה' י"ב). והוא עשרה אחר
 שעיניו סגור. מאמר סגור. וחוס: משל. הוא מאמר שמדמין
 בו דבר לדבר: אד בית ישראל. על: הגשר הגדול. הוא נבוכדנאצר:
 ארך האבר. אבר ואברה נבדל מן כנף. כי אבר ואברה באמרים על פנים
 הכנף (ר' ראובן בן אהרן הלוי בספר ענף עץ פירות דף כ"ב). ולפיכך נגזר
 תמנו תאר אביר שעיניו חזק. כי כח גדול יש לעופות באותו ענף; ושם
 כנף כולל הענף והמטה. ושם כנף מורה בערבי כסוי והסתר. וכן בלה"ק
 ולח יכנף עוד מורק (ישעיה ל' כ'): אשר לו הרקמה. מלתו באה
 ובעלת גוונים הרבה כאלו היא מרוקמת: בא אד הרבנון. משל לאי
 וירושלם. והמשיל אותן אל הלבנון דרך כבוד וגדולה. כי הוא הר גבוה ונשא
 וכבוד בעבור ארצו: צמרת. לא נמצא רק ביחזקאל (למעט פסוק כ"ב וסימון
 ל"א פסוק ג' ו"ד ו"ד). ופירש"י כל נוף האילן. ור"ק הענף הגבוה שבפני.
 וגז' פי' עלה האילן מלי צמר. ורח' פי' כר"ק. וגזר המלה מל' ערבי
 דמר gracilis fuit. ול"נ גזרת המלה מהארמי עמיד שעיניו חזיר וירק
 (גלה חזיר. משלי כ"ז כ"ה תרגומו שום עמירא. וכן בסורי כל הבשר
 חזיר. כל בשר עמירא). וידוע כי במלות "הרבה האר"י בעברי היא
 הע' בארמי. ויהיה צמרת כנוי לראש הארץ אשר הוא חמיר
 עומה מעט ירק. ואמנם צמרת הארץ הוא משל ליכניה הוא יהויכין מלך
 יהודה שהגלה אותו נבוכדנאצר בבבלה:

(ד) את ראש יניקותיו. יניקותיו כמו יונקותיו (למעט פס' כ"ב). וכמוהו
 ועל כיוצא בפניו (ישעיה כ"ג ב'). ויניקתיו לא תחדל (חיוב י"ד ז').
 ועל גנתו יונקתו תלא (שם ח' י"ו). אלא שיונק הוא "ע"ד לה"ק. ויניקותיו
 הוא מן יניק שהוא ע"ד ל' ארמית. והוא כנוי לנטיעות הילדות והרכות.
 ונקראו קן על שם בעלי חיים שבימי ילדותם הם יונקים חלב. והמשיל יכניה
 ליונק כי נער היה בן י"ח שנה במלכו ושלשה חדשים מלך. ונקראו ראש היונקות
 להיותו המלך: ארץ כנען. ארץ מסחר כמו כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג
 ח'). אספי מארץ כנען (ירמיה י"ד ז'). ונקרא כל סוחר כנען ע"ש
 הכנענים שהיו מפורסמים ואולי היו הראשונים במלאכת הסחר על הים:
 וכאן (כמו למעלה י"ז כ"ט) כנה צבל בשם ארץ סחורה מפני שהצבליים היו
 מושלים בימים ההם בארצות הרבה. והיו מביאים לעירם את עושר כבוד
 מדינות רחוקות. כמו הסוחר שמביא בארצו מוצאות ארצות רחוקות: דוכרים.
 סוחרים. כמו למטה (כ"ז י"ג) המה רכליך. ומזה רכלה ומרכלת. והכל נגזר
 מן רגל. כי מתחלה היו הסוחרים סובבים ברגליהם
 מעיר לעיר. וקרוב לזה רכיל הוא הסוחר ומספר דברים מזה לזה:
 (ה) ויקח מזרע הארץ: לקח נטיעה מאותן המזמנות באותה הארץ. והוא

משל על זרקים שמתלכזזו נ"ל. וקראו מזרע הארץ להיותו מזרע המלוכה : קח עד מים רבים . לקח אותו אלל מים רבים : כלומר הביאו אלל מים רבים (כמלינת קחם כל חלי) ; קח כמו לקח . כמו קחם על זרעיותיו (אשע י"א ג'). ועל נמו אל : צפצפה שמו . שם הנטע . ההוא כאלו לפנפה . היא הערבה . הגדלה על המים . אף הוא הביא אותו נטע אלל מים רבים . והנה "הנטע ההוא לפי מה שמפורש אח"כ הים גפן . וחשב ד"ס כי להיות שהגפנים אין רבוי המים טוב להם . הנטע הזה בשומנו את הגפן אלל מים רבים נתכוון שלא יללח הנלחה גדולה . ושזה רמז כי מלך בבל כשהמליך את זרקים נתכוון שתהיה ממלכה שפלה ושלא יתנשא למרד בו כמפורש למטה פסוק י"ד ; ואולם מהאמור למטה פסוק ח' נראה ברור שלא היתה כן דעת יחזקאל . אך היות הגפן אלל מים רבים הוא אללו מועיל לעשות גפן אדרת עושה ענף ונושאת פרי ; וכן למטה י"ט י' אגף כגפן ברמך על מים שתולה פוריה וענפה היתה ממים רבים ויסיו לה מטות עו וגו' ותגבה קומתו וגו' . ואחרים פירשו לפנפה על פי ל' ערבי מקום מישור . אך לפ"ז בלפנפה היל"ל . מלבד כי רחוק הוא שתהיה זאת הוראת ל' לפנפה . כי כמה פעמים נזכר במקרא מקום מישור ועמק ובקעה וגיא ונחל . ובשום מקום לא מצאנו ל' לפנפה :

(1) סורחת . מתפשטת . כמו וסרח העדף . יהיה סרוח : לפנות דליותיו אליו . באופן שיטערו דליותיו לפנות ולשאת עיניהם לאותו נשר למען ישגיח עליהם וילחם . ושרשו ג"כ יהיו משועבדים תחת הנשר לעשות בהם כדלונם . והכוונה שהיה רצון מלך בבל שיהיה זרקים ממלכה שפלה שיטעור להשען על מלך בבל ולהיות לו עזר עולם :

(2) וירי נשר אחר . הוא פרעה חפרע מלך מצרים המכר בירמיה מ"ד ל' : כפנה . רש"י (ורח' וגו') פירשו ל' רעב . הגפן צמאה ונכספה לאותו נשר . אך לפ"ז היל"ל כפנו שרשיה . כי לא יתכן שיהיה כפן פעל יולא . הרעיבה שרשיה . גם מלת עליו לא תחשב יפה . ובחוספת צפ"י רש"י כפנה כמו הפוך כנפה ל' כנפיה וקבוצ . וכן דעת רד"ק . וי"ת ל' כפיה . וכן כ"ל שבאה הנו"ן במקום אות הכפל . כמו במלת מעזניה . והטעם הסתם שרשיה ללד הנשר ההוא ושלחה דליותיה לאותו נר . כלומר "הנטע" נשענה עליו למען ישקה אותה . והכל משל למרירת זרקים ששלח מלכים אל מלך מצרים לתת לו סוסים ועם רב : מערונות מטיעה . אין המלות האלה מת"שנות יפה אם נדביק אותן למלות להשקית אותה כהוראת הטעמים . וג"ל שזריך להדביקן למעלה ולליותו שלחה לו מערונות מטעה להשקות אותה . כלומר מן המקום אשר היתה נטועה שם שלחה דליותיו לאותו נשר . ולפיכך בפורענות אחר על ערונות צמחה תיבש . וכיוצא בזה למטה פסוק ט' למשאות אותה משרשיה דבק למעלה ולא עם בזרוע גדולה ובעם רב :

(ח) אל שרה טוב . והלא היתה שתולה בשדה טוב וכו' באופן שהיתה

יכולה להלל לעשות ענף וכו'. ומה צורך היתה לפנות לאותו נשר? כלומר והלא לדקיהו היה צפון וכבוד פס ל"כ. והיה מלל עמו. ולמה מרד בו ועבר על שבועתו? והלא לא עשה כן היה עושה ענף ועושה פרי: אדרת. חזקה: מן הדיר:

(ט) תצלח. התלל? את שרשיה ינתק. הנשר הגדול. שהוא ל"כ: יקום. ל' קצוה: כל מרפי צמחה תיבש. תיבש הגפן מר טרפיה שייבשו. ע"ד כאלה נובלת עלה: מרפי. תרנוס של עלה טרפא: למשאות. להשיא. ע"ד ולמטע. את המחוות שעינו להשיע רד"ק (ורו'). והוא ע"ד ל' סורי שאומרים למקטלו במקום להקטיל. והנה המקרה הזה יש בו כל האלפא ביתא. ורש"י תמה שלא נמנה זה במסורת. אמנם נראה שמדמנה לפיו מסרה בלתי מדויקת. כמו שהיא הנדפסת במקראות גדולות ביחזקאל ל"ח. כי מוכר זה פסוק הלא כנעת זה רוח הקדים (שהוא המקרה שאח"כ) במקום אמור כה אמר אדני ה'. ובחומש כ"י על קלף אשר ל' מלאתי המסרה הזאת בפרשת ואתחנן על פסוק או הנסה אלסיה. ושם יפה נמסר אמור כה אמר ה' תלל ולא מוכר זה פסוק הלא כנעת זה. ודע כי ברש"י כ"י בנביאים על קלף שבידי ענין האלפא ביתא איננו. וכן הדבשה לשונות שברש"י בדפוס אינם בכ"י זה. וכן נכון. שאין אלו דברי רש"י. אלא תוספת שהוסיף ארס בגליון:

(י) והנה שתולה התצלח. הנה עתה היא שחולה ומושרשת בקרקע וסוף חושבת שתלל. אך התלל? לא כן. אלא מיד שיגע זה רוח הקדים תיבש יבש: על ערוגות צמחה. במקום שהיתה לומחת וגדלה שם. שם תיבש:

(יב) הנה בא מלך בבל וגו'. כאמור במ"ב (כ"ד י"ב — י"א). ויאל יהויכין מלך יהודה על מלך בבל וגו' ויקח אותו מלך בבל וגו' והגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל וגו' ויגל את יהויכין בבלה וגו':

(יג) ויקח מזרע המלוכה. הוא חתניה בן יאשיהו. אשר הסב את שמו לדקיהו (מ"ב כ"ד י"ז): ואת אילי הארץ לקח. כן כתוב במלכים (שם שם ט"ו). ואילי ל"ל ל' חיל שהם הגדולים בלל. ע"ד כל עתודי ארץ (ישעיה י"ד ט'): (יד) לעבודה. מפיק ה"א. והכניו חוזר לממלכה. כדי שחתקיים הממלכה. ע"ד לעבדך בבית. ויונתן תרגם כאלו כחוב לעבדו: (טו) ויברוד בו. ככתוב בד"ה (ב' ל"ו י"ג) וגם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים: לשירות מלאכיו מצרים. כאמור בירמיה (ב' ל"ו) גם ממזרים חבויי כאשר בושח מאשור. ושם מוכר עוד (ל"ז ה') כי חיל פרעה יאל ממזרים לעזור לדקיהו והיו לו לתשועה כמעט רגע: הוצרך וגו'. לדקיהו היה כפי טובה למלך בבל שנתן לו המלוכה ע"מ שיהיה נאמן עמו והוא דקיהו קבל הממלכה מידו ושבע לו. ואח"כ מרד בו:

(טו) חיי אני. דרך כנוי. והכוונה. אינני חי לעולם אם לא יהיה הענין כן. שימות לדקיו בעירו של נבוכדנאצר. אחר בחוך צבל. וכן היה שהיה אחר שעורו את עינו והביאוהו צבלה לא חזר עוד דבר על אודותיו :
 (יז) ורא בחיל גדול וגו'. פרעה לא יעשה פס לדקיו בחיל גדול לעזרו כמו שהבטיחו. בשעה שהכשדים ישפכו סוללה ויבנו דיק להכרית בירושלם. נפשות רבות. ככתוב בירמיה ויאל חיל פרעה ממזרים וישמעו הכשדים הצרים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל ירושלם (ל"ז ה'). ואע"פ כן שבו הכשדים וזרו על ירושלם ולכדוה. נראה שפרעה הי"א מארצו חיל בלתי גדול לעזור לדקיו. וכשהוא כי חיל הכשדים גדול מחילו השיב את חילו מזרמה ולא יאל עוד אל הכשדים : יעשה אותו. עמו : סללה ודיק. עין למעלה ד' ב' :

(יח) והנה נתן ידו. אחר שנתן ידו והשתעבר למלך צבל ואח"כ כל אלה עשה ומרד צו. לא יתכן שימלט : נתן ידו. השתעבר. כמו מזרים נתנו יד (איכה ה' ז'). נתנו יד תחת שלמה המלך (ד"ה א' כ"ט ז"ד). ויתנו ידס להוליך נשיהם (עזרא י' י"ט) :
 (יט) ובריתי. ברית הניעשית בשבועה נקראת ברית אלהים. כמו ואח ברית אלהים שכחה (משלי ב' י"ז) :

(כא) ואת כל מברחיו. רבים פירשו הבורחים. ואין טעם למה יזכיר ביחוד מיתת הבורחים. ואומר אני כי אחרי שמלת מברח לפי משקלה היא שם דבר. כמו משכן מקלט. מפלט. משגב. ולא שם המאר. קרוב הדבר שיהיה טעם מברחיו האגשים שהיה לדקיו חושב לברוח אללס ולהמלט על ידס. והם הם אנפיו כלומר חיילותיו ; ולזה הסכים יונתן שחרגס ניברוהי ; ורז' אומר שהיה יונתן קורא מברחיו. ואין לירך : בבל אגפיו. מברחיו אשר בכל אנפיו :
 (כב) ולקחתי אני. הלקימה שלי לא תהיה כלקחת כ"ג שלא הלחיחה : ונתתי. אתן במקום אחר : רך. יונק רך. והוא זרובבל בן שאלתיאל בן יהויכין (רד"ק) : על הר גבוה ותדול. א"י נקראת הר. כמו ההר הטוב הזה (דברים ג' כ"ה) ארץ הרים ובקעות (— י"א י"א). ולפי המשל אחר שנטע הנטיעה בראש הר גבוה כדי שנהייתה במקום גבוה יהיה גובה קומתה נראה יותר : תדול. מן חל :

(כג) בהר מרום ישראל. הוא הר ציון כאמור למטה (כ' מ') כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדוני כל בית ישראל : ושכנו תחתיו כל צפור. ישראל יהיו תחתיו בשלום :
 (כד) עץ גבוה ועץ דח. משל לדקיו : עץ שפר ועץ יבש. משל ליהויכין :

יח.

(כ) מה לכם וגו'. יושבי א"י היו אומרים המשל הזה המובא ג' בירמיה ל"א כ"ט) כנגד הנביאים שהיו מוכיחים אותם שישובו בתשובה והם היו

לומרים אם נשוב בחשוכה לא יפיל לנו. כי כבר נזרח עלינו הרעות במחלאת אבותינו. לפיכך יחזקאל מודיעם כי שקר הוא המשל הזה. ושחמנס רחוי להם לשוב בחשוכה ואז לא תבאנה עליהם הרעות כמו שמפורש בסוף הפרשה. כן כ"ל. ועיין פירושי בשמות כ' ה' : על אדמת ישראל. אתם היושבים על אדמת ישראל אתם מושלים את המשל הזה :

(ג) אם יהיה לכם עור משול המשל הזה בישראל. כי בנח הרעות כלכם תראו שחבאנה על הרשעים אף אם הם היו אבותיהם לדיקים. והלדיקים ימלטו אף הם היו אבותם רשעים :

(ד) הן כל נפשות לי הנה. אני אב לכל נצר ולא יתכן שיהיה לפני משול פנים לעות אדם בריבו. אלא איש כדרכו חשפטו אותו : היא תמות. מקבל ענשה. החיים והמות משל על הטוב ועל הרע. הזכרה והקללה :

(ה) וצדקה. לפנים משורת הדין מצד אהבת המין האנושי :

(ו) אך ההרים לא אבד. לא אכל זכמי מתים על ההרים אשר היו עובדים שם את האלילים : ועיניו לא נשא. כעטם אליך נשאתי את עיני. עיני בטחון : אך גדולי. אלילי. והנה לא הזכיר מעבירות שבין אדם למקום אלא ע"ז. ואח"כ האריך בעבירות שבין אדם לחברו. אלא שאחר הניחוח שמך לו בעילת הנידה לחומר איסורה. ואע"פ שהיא מן המלות השמעיית הזכירה אבב הניחוח. ואין ספק כי הכובש את יצרו ומחר מן הגדה יקל לו להזכיר מא"ח. ואשר לא ידע להזכיר מביאת הגדה יקשה לו מאוד להשמר מהכשל בשאר עריות ומזה הצד איסור הנידה (וכן ג"כ כל איסורים שבחורה) הוא נכנס בכלל המלות שבין אדם לחברו :

(ז) חבולתו חוב. חבולתו שהיא חבולת חוב שקבל אותה מיד בעל חוב : ישיב : אם סלוח פני ונותן לו שמלתו במשכון : גזרה דא יגזול. הצדיקים ממונס חביב עליהם מפני שאין פושעים ידיהם בגזל. ובספק בגזלים והרמאים עושים לפעמים טובה בממונס יותר מהצדיקים כי יבטחו בגזליהם שימלאו תמיד די מחסורם ; לפיכך אחר שאמר שייב חבולתו מה שהוא לפני משורת הדין. הוסיף ואמר שעם כל זה בולה לא יגזול. וכן אחר שאמר לחצו לרעב יתן וערוס יכסה בגד הוסיף ואמר בנשך לא יתן ותרבית לא יקח מעול ישיב ידו. כי מלוי ברבית ועושי עולה פעמים הרבה מפזרים ממונס לעניים. והאל שומא גזל בעולה. והטובות שאדם עושה בתמון שלא בא לידו בהיתר לא לראון חסינה לפני אלהי המשפט :

(ח) בגשך לא יתן. נשך כסף : ותרבית לא יקח. נשך אכל. מותן לעני סאה חטים בימות הסתיו כדי שייב לו סאה וחצי בימי הקציר :

(ט) בחקותי יהדך ומשפטי שמר. הם שאר מלות שבין אדם לחברו. כמו שפירש ואמר לפשות אמת :

(י) ועשה אמת. יונתן ואחרים פירשו ועשה לאחיו. והוא דמוק מאד.

ורד"ק ואחרים פירשו אח כמו אחד והביאו ראיה ממלת אחת שמסרה זה הדל"ת. אך אין משם ראיה שיאמר אח במקום אחד: כי שם שמטה הדל"ת מפני החי' שאחריה. כמו במלת ללת שהיא במקום ללדת. גם היה אפשר לדחוק ולפרש אח ל' חוי. כמו " ואמר אח (למעלה ו' י"ח). וגם זה רחוק מאד. והנכון כדעת גי' שמלת אח יתירה שהתחיל הסופר לכתוב אחד במקום מאחד. ואחר שכתב שתי אותיות ראש שטעם וחזר וכתב מאחד. ולדעת מוסר"ר יא"ח אח כמו אך כל' ועשה רק רע. ועמה (ניסן תרכ"א) נראה לי נכון לפרש אח ענין חוי. כי כן למטה (כ"א ד') מנינו יחזקאל מכנים הסבה הזאת בתוך דבורו דרך נעקה. אח! עשיתם לברק: מאחד מאד. נגד כל אחד מאלה המעשים הנזכרים למעלה: מאחד. המ"ם להוראת נגד. כמו ולא רשעתי מאלהי. וחטאת בשגגה מקדשי ה'. ואת אשר חטא מן הקדש. עיין פירושי לס' ויקרא ד' ב'. ומלת אחד להוראת כל אחד. כמו וארבעה פנים לאחת (למעלה א' ו'). והייתי כאחד האדם (שופטים י"ו ז' וי"ח): מאחד. בספרים הרבה כ"י ובדפוס רע"ח ובנביאים כ"י שבידי כתוב. מאחת. וכן נכון:

(יג) יומת. בידי שמים:

(יד) וירא ולא יעשה בהן: קרי ויראה להבדילו מן וירא שלפניו שעיניו ראיה נמש. וזה ענינו המבוננות. כמו למטה כ"ח ויראה וישב מכל פשעיו אשר עשה. וכן פי' כאן רש"י ראה בלבו שאין טוב לעשות כן: (כא) מכל חטאתיו. הספרים מוסיפים הם בלא ספק. במה שמטאחיו בזקף. וז"ל בפשטא, כמו ישוב. אלא שהראשון מפסיק יותר מן השני כי ישוב || מכל חטאתיו אשר עשה ||| וכן מלאתי אח"כ בדפוס ברישא ובנביאים אחרונים עם רד"ק ובנביאים אחרונים עם דון יצחק שניהם דפוס פיזארו ובדפוס רע"ח ובנביאים כ"י על קלף שבידי. וכן הוא ג"כ בנביאים אחרונים עם פירוש דון יצחק דפוס אמשטרדם (אעפ"י שהוא מלא שבושים). מפני שהיה לפני המדפיסים דפוס פיזארו להעתיק ממנו פירוש דון יצחק: (כה) שמעו נא בית ישראל. בנביאים כ"י שבידי במונח רביע. רא יתכן. שרש חקן נופל על ידיעת כל דבר בצמאוס. יהיה זה במדה. במשקל או במספר או בדרך אחר. כמו ותכן לבנים חתנו (שמות ה' י"א) הוא במספר. ובמתכונתו לא תעשו (שם ל' ל"ב) הוא במספר ובמשקל. אח הכסף המחקן (מ"ב י"ב י"ב) הוא במספר. ומיס חקן במדה (איוב כ"ח כ"ה) הוא במדה. ותכן לבות ה' (משלי כ"א ב'). ותכן רוחות ה' (שם י"ז ב'). ולו נתכנו פלילות (ש"א ב' ג') ענין ידיעה בצמאוס. ועיין מה שכתבתי ב'שעיה מ' י"ג. וכן כאן לא יתכן דרך ה' הטעם אי אפשר להבינו. כלומר אינו מתיישב על הדעת. ואין שום יחס לשרש חקן עם שרש חקן. חקן משלים הרבה (קהלת י"ב ט'). הידוע בארמי ובדברי רז"ל. וממנו חקנת שבת בקלף.

יהזקאל יח יט

קנה

ספרים כ"י הוא בקוף . וכן צריך להיות . וקרוז לשרש חכן שרש סכן אשר מתמם סוכן :

(כו) ועשה עול . מעשי עול . לפיכך אמר ומת עליהם בלשון רבים :
(כט) הדא דרביכם לא יתכן : בנביאים כ"י על קלף שבירי לא יתכנו .
כמו למעלה כ"ה . וכן הוא ברע"מ וכן בנביאים עם דון יצחק דפוס פיזארו .
ודפוס אמסטערדם :

(ל) והשיבו . את פניכם . עיין י"ד ו' : ולא יהיה רכם למכשול עון .
לפי הטעמים במנחת שי שום עון לא יהיה לכם למכשול . וגם היה אפשר
לסדריק מכשול לעון (וכן הוא בנביאים כ"י שבירי) . ולפרש לא יהיה להם
שום דבר למכשול עון . אל תתנו כח לשום דבר להכשיל אתכם ולהפיל אתכם
בחטא . ולדעת אח"ס אליהם לכם המשל הזה (אבות אכלו בסר וגו') למכשול
עון להחטיא אתכם באמנם הרי אין לנו תקנה . כי בעונות אבותינו יענישנו
האל אף אם נשוב בתשובה :

(לז) והשיבו . היה נ"ל שחסרה מלת שובו . ועתה (תמוז חר"ך) תלמידי
יצחק קלינצברגער אומר כי באמרו השליכו מעליכם וגו' כבר נכלל עין
שובו . וכאן לא הולך להוסיף אלא והשיבו . (את אחרים) . אבל לפי מה
שכתבתי למעלה פסוק ל' והשיבו אין ענינו את אחרים . אלא את פניכם ומלת
והשיבו . כוללת בקיור מליצת שובו והשיבו פניכם מכל פשעים :

יט

נשיאי ישראל . מלכי ישראל שמלכו אחר יאשיהו :

(כ) מה אמך . מה היתה אמך . כלומר למה היתה דומה . והשיב היתה
לביא . והאם היא משפחת בית דוד . וגוריה הם מלכי בית דוד . ואתאר
כפיר הוא כאן כנוי למלך : לביא . הנכון לקרוא לביא . והנה השם הזה לאמר
לזכר ולנקבה בשוה . כמו גמל ואחרים . ובסוף . החקינו לקרוא לנקבה
לביאה . ולפיכך נקרו כאן לביא : בין אריות רבצה בתוך כפירים . אין
לבקש בלמנוס הוראת המליות . האלה שאין אלא לתפארת המשל . כי בוונת
הנביא לומר שהיא נמשלת ללביא וביה לכפירים . ואמר דרך משל שהאם
היתה רובצת בין האריות . ובינה נתגדלו עם בני האריות :

(ג) ותער . בנין הפעיל : אחד מגוריה . רמז ליהואחז בן יאשיהו : וידבר
לדרך טרף אדם אבל . הכוונה פרק מעליו כל עול ונהג בחפשויות
כאריה . וכן יהואחז נראה שלא רצה לתת מס לפרעה . ולפיכך בא עליו
והביאו מגרימה :

(ד) וישמע אליו . האספו עליו . על דרך וישמע שאל את העם (ש"א ע"ו)
(ד' ר') שמואל דעטמאלר) . על דרך וזעק . מה לך כי חזקת .
אשר יקרא עליו מלוא רועים : בשחתם נתפש . עושים חפירה בקרקע .

ומפילים בה החיות בלדיה רש"י (ורו') : ויביאורו בחחים . כמין טבעת שמעבירים באף החיות ומושבין אותן בה רש"י (רו' וגו') על דרך ושמתי אחי באפק (ישעיה ל"ז כ"ט) : אל ארץ מצרים . רמז ליהואחז שאמר אותו פרעה נכה והביאו מצרימה (מלכים ב' כ"ג ל"ג ול"ד) :

(ה) נזכרה . הפך תחולת כלומר נשאהר בלי תחולת . ופירש ואמר אברהם תקומה (ר' יוסף קאמי) . ורש"י (ורו') פירשו לי חולי . נחלה במקום נחלה . ודון יצחק וגו' פירשו כפירוש שני של רד"ק ענין תחולת כמשמעו רחמיה כי עמדה ימים רבים בתחולת אולי ייטב עיניה והנה אברהם תקומה : וזה לא יתכן אם המלך השני האמור כאן הוא יהויקים . כי לא עברו ימים בינתיים בין יהואחז ליהויקים : ונתקח אחר מגוריה . הוא יהויקים (כדעת רש"י ורד"ק) . ואינו יהויכין כדעת קוליוס (ורו') כי לא מלך אלא שלשה חדשים . ולא יתכן לומר עליו ותשם ארץ ומלואה מקול שאגתו : כפיר שמתהו . המליכה אותו :

(ו) ויתהלך בתוך אריות וגו' . נעשה מלך ונהג בחפשויות כאריה . ופרק מעליו עול מלך בבל :

(ז) וידע ארמנותיו . כמו ארמנותיו . כמו וענה איים באלמנותיו (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן תרגם יונתן : וידע . הרגיל עצמו לבוא בבתי . מה שאינו מדרך החיות . ועי"כ ועריהם החריב . וכל זה רמז למעשים רעים של יהויקים . שנאמר עליו ותעבותיו אשר עשה (ד"ה ב' ל"ו) . ואולי ל"ל וירב ואלמנותיו כמשמעו . אדם אכל והרבה האלמנות והחריב הערים :

(ח) ויתנו עריו . אולי פירושו ^ו נתנו עליו בקולס . כדעת רד"ק : גוים סביב . כאמור במלכים (ב' כ"ד ב') וישלח ה' בו את גדודי כשרים ואת גדודי חרס ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון :

(ט) בסוגר . מאמר שסוגרין בו החיות : בחחים . משכווה בחמים לתמו בסוגר : ויביאורו אל מלך בבל . אינו אומר אל ארץ בבל . אלא אל מלך בבל . ומלך בבל היה אז בארץ ישראל . כי עלה על יהויקים (מ"ב כ"ד א') . ואמר אותו בנחשתים להוליכו בבבל (ד"ה ב' ל"ו ו'). אך מת בדרך (ירמיה כ"ב י"ט) קרוב לירושלם . ולפיכך כתוב במלכים וישב יהויקים עם אבותיו וימלך יהויכין בנו תחתיו . כי מיד שלא מירושלם שמעו עליו שמת והמליכו את בנו . לא מפני שאביו בשביה אלא מפני שמת : ויביאורו במצורות . לא אמר הביאורו אלא יביאורו : כלו' היה בדעתם להביאו במצורות . אלא שבמחנה כך מת והסליכוהו על הדרך . והיתה נבלתו מושלכת לחרב ביום ולקרח בלילה (ירמיה ל"ו ל') :

(י) עמך בגפן . משל אחר : בדמך . מלה קשה מאד . והמפרשים פירשו לשון דמות והוא רחוק מאד . כי חפ' יונח שיהיה בדמך כמו בדמותך מה טעם אמך כגון בדמותך ? ולדעת Calmet וגו' אולי הקריאה ברמך . והוא ג"כ רחוק . כי מה טעם אמך כגון כרמך ? וגו' מפרש בחסרון ^ו :

כנפן כנרמך . והוא נ"כ דחוק . ונ"ל כנרמך כמשמעו . והוא קרוב למליצת כנפן חיי . והטעם בתוך הדמים והנרות שעברו עליך . בכל זאת חמך היתה כנפן שמולה על מים : והכוונה כי אחר שנהרג יאשיהו והגלה יהואחז . וכשה ומה יהויקים . עדיין נשארו בבית דוד יהויכין ולדקיהו שהיו הגוים למלכות . ואם היו זוכים היו יכולים להאריך ימים על ממלכתם הם וצניהם . והנה אחר שהזכיר את הממים : דבר עתה על החיים . והם יהויכין ולדקיהו ורמז עליהם במשל הנפן :

(יא) עד בין עבותים . ל"ל עבותים כמו עבים . ודרך הפלגה חומרים על עץ גבוה שהוא מגיע אל העננים . והמפרשים פירשו מלשון עץ עבות ואלה עבות . חילומם שענפיהם מרובים . חמם כשהוא חומר למטה (ל"א ג') הנה חשור ארוז בלבנון יפה ענף וחרש מלל וגבה קומה ובין עבותים היתה למרתו . מה חרוש הוא שיאמר על "הארוז הגבוה שהיתה למרתו בין שאר חילומם עבותים ? — והנה מלאנו בקר לא עבות (ש"ב כ"ג ד') . שהוא לשון עב וענן . ויתכן שיהיה לשון יחיד . בקר שאין בו אפי' עב אחד . ומזה בלשון רבים עבותים : וירא בגברו ברוב דליותיו . אחר שהיה כל כך גבוה שהיה מגיע עד שחקים . היה ראוי שלא תשלוט בו העין : אבל הוא עם כל גבוה היה נראה לעין . מפני רוב דליותיו ורוחב ענפיו . כך פרשתי מחלה . ועתה (חמו חר"ך) ל"ל כמשמעו . מפני גבוה היה נראה מרחוק :

(יב) מטה עזה : ה"א במקום יו"ד : א"ש אכדוהו . הכנוי מוסב על הנפן . שהוא זכר ונקבה . ככתוב למעלה ויהיו לה . קומתו . וירא בגבוה דליותיו :

(יד) וחצא אש במטה בדיה . מדקיהו שמד . ינאה אש לאכול כל פרי הגפן . כלומר הוא במידתו גרם לה כלים : ותהי לקינה . מפני שלא יתכן לקוק על צרות שעדיין לא היו . וכשאמר יחזקאל לקינה הזאת עדיין היה לדקיהו על כסא ממלכתו . לפיכך אמר ותהי לקינה . שהיא מוכנת להיות לקינה כשיחייים מה שגרמנו בה :

כ

(א) לדרוש את ה' . לשאל ממנו העתיד . עם בקשה שהעתיד יהיה טוב ולא רע :

(ט) אשר נודעתי אליהם לעיניהם . חוזר למעלה . ואעש למען שמי (לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בחוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם) להוסיף מארץ מצרים (רו') אעפ"י שהוא נגד הטעמים . וטעם אשר נודעתי אליהם לעיניהם . שהשגחת ה' נראתה בישראל לעיני המצרים . וזה ע"י מה שפרו ושרצו וירבו ויעלמו במאד מאד : ורש"י ושאר מפרשים

פירשו אשר נודעתי אליהם והבטחתי להוציאם. אבל אין מלת לעיניהם מתיישבת על ההבטחה. אלא על נסים ונפלאות. ותלמידי מוהר"ר יצחק פאדרו מפרש ואע"פ למען שמי מה שעשיתי שנודעתי להם לעיניהם והוצאתים מארץ מצרים: (כג) גם אני נשאתי את ידי וגו'. הוא מה שאמר המסורר (תהלים ק"ו) וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות. וכן בתלמוד (תענית כ"ט) אמרו על פסוק ויבכו העם כלילה ההוא (במדבר י"ד) אחס בניתם בניה של חס ואני קוצב לכם בניה לדורות:

(כה) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים וגו'. הרי זה ושלאחריו שני מקראות קשים מאד. יונתן ורש"י ואחרים מפרשים הנחתי להם שיעשו להם חקים לא טובים ושיטמאו עצמם במתנותם בהעביר בכוריהם באש. והקשה רז"ל כי ראוי שיהיה מליצת נתתי להם חקים האמורה כאן דומה בענינה למליצת ואתן להם את חקותי. וגם את שבתותי נתתי להם. הכתובות למעלה (פסוק י"א וי"ב). ורד"ק פירש מסרתי אותם ביד אויביהם ששימו עליהם חקים שלא יהיו טובים להם. והם המסים והעבודות ושאר גזירות. ודון יצחק פירש בפסוק ראשון שני פירושים. האחד שמלות ה' הם חיים ומות. ברכה וקללה. חיים לעושיהם ומות לעוברים עליהן. והנה נהפכו להיות להם חקים לא טובים אחרי אשר לא היו שומרים אותם. והשני הוא שהחקים והמשפטים האמורים כאן הם הקללות שבפרשת בחקותי שכתוב בסופם אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. וקרובה לזה דעת Deyling ורז"ל שהחקים הבלתי טובים הם הנזרות והמשפטים שהביא ה' על ישראל להענישם. והפסוק השני פירשוהו רד"ק ודון יצחק ואחרים הרחקתי אותם מעלי בעבור מתנותם. מפני שהיו מעבירים באש כל פטר רחם; ורז"ל וגי' פירשוהו כרש"י הנחתי להם שיטמאו עצמם. ולדעתי נראה שהפעלים האלו נחתי ואטמא נאמרו כאן להורות לא על מה שהיה. אלא על מה שהיה ראוי להיות. כמו דבר ידברו בראשונה: שאל ישאלו באבל (ש"ב כ' י"ח). אכול תאכלו אותה בקדש (ויקרא יו"ד י"ח). וכמו ואל תרא ביום אחיך (עובדיה י"ב) וחבריו. וכמו הלא האן ירעו הרועים (למטה ל"ד ח'). וכמו שפרשתי כי עתה שלחתי את ידי (שמות ט' ט"ו). והכוונה אחרי שאינם שומרים חקי שהם טובים ומשפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כי להיותם מועילים לתקון המדינה והם מתיישבים על הדעת. לכך הם קלים בעיניהם. הנה היה ראוי לי שאתן להם חקים ומשפטים בלתי מתיישבים על הדעת ובלתי מועילים לתקון החברה. והיה ראוי שאטמא אותם במתנות שאנוה להם להקריב לפני על ידי שאנוס להעביר ולזנוח כל פטר רחם. באופן שאתן אותם שממה על ידי זבחת בניהם. שאם הייתי עושה כן אז היו מכבדים אותי ויראים ממני והיו יודעים שאני ה' מקור הטובות והרעות. הראוי להיות נעבד. שהרי הם עובדים את גלוליהם ומעבירים להם בניהם (במפורש למטה פ' ל"ח). לא מפני שראו בהם ממש. ולא שמשפטיהם טובים ומשפטי. חלל

תפני שהם מכבדים פלס על עובדיהם. בהיותם מציים שרפת בניהם : לכך הם נכבדים אלס * יותר ממני . והנה מליצת פסוק ל"ח ובשאת מתנתיכם בהעביר בניהם באש אתם נטמאים . היא סיוע גדול לפירושי . כי כאן וכאן לשון שומאה ולשון מתנות ולשון העברת הבנים . והדעת נותנת כי מה להלן הכוונה על העברת הבנים באש אף כאן כן . וכל זה אמנם כמו שהוא סיוע לפירושי . כך הוא סיוע לפירוש יונתן ורש"י ; אלא שפירושם הוא דחוי מפני קושי רז"ל שהוכרתי למעלה . ודע כי בשלשה תרגומים כ"י מלאתי כחוב ומסרתינו ביד ירמיהו טפשא . וכן כתוב בהם ביד סגאיהו ; וגם רש"י ז"ל כך היה גורם ומסרתינו ביד ירמיהו טפשא :

(כט) ויאמר אליהם מה הבמה וגו' . הנביא מהתל ומלעיג על מלת במה . והוא עושה אותה מורכבת משתי מלות בא מה . מה אתם באים שם ? מה תועלת יש לכם לבוא שם . כן השכיל לפרש * המקרא הקשה הזה תלמידי מוהר"ר עשה הלוי עהרענרייך . והנה דרך מליצת שיר ולעג יחזקאל אומר כי מלת במה הונחה מעיקרה להורות רק מקום נבזה בכלל . ואחר שאמר להם הנביאים מה אתם באים שמה . נשאר השם הזה מיוחד לגנאי למקומות עבודת האלילים . ובעלי הטעמים שנקדו אתם הבאים במרכא טפשא אולי נתכוונו לדעת התרגום דחתון חתן לאישתתאה תמן . עיין שגעון . מלשון דברי הבאי ;

(לא) בהעביר בניהם באש . בדפוס ברישא בהעביר בניהם ובמתניכם באש : (לב) נהיה בגוים . ללאת מרשותי ושלח תהיו לי לעם . ולעבוד כרצוניכם אלהות הרבה . מבלי שתהיו משועבדים לאדון יחיד :

(לה) והבאתי אתכם אל מדבר העמים . כמו שביצית מלרים היוצאים לא באו מיד לא"י . אלא נתעכבו במדבר . ושם מתו כל החוטאים . כן בלאתם מבבל יתעכבו במדברות שבין א"י לבבל . ושם יתמו החוטאים . והלויקים יבאו אל הארץ . וקרא אותו מדבר העמים כנגד מדבר ארץ מלרים שהזכיר אח"כ . כי לאותו מדבר באו בלאתם ממלרים . ואל המדבר הזה יבאו בלאתם מן העמים . ואולי הכוונה הזאת גרמה שלא שבו מבבל אלא מעט . כי פחדו שמה יתמו בדרך . והישרים בלבותם הלכו ולא חירע להם שום מק בדרך :

(לו) תחת השבט . כדעה המונה את לאו : במסרת הברית . כ"ל במאמר הכרירה (וכמו שמתפרש וברותי מנס) . כמו הרועה המכניס את עדו למקום סגור ומוליאם נשם אחת לאחת לבדר חיו ראויה לשחיטה וחיו רחיה לרעות עוד :

(לח) לא יבא . שום אחד מהם . ואולי ז"ל לא יבאו . ושםטה הו"ו מפני הו"ו שאחריה במלת וידעתם . עיין מה שכתבתי בירמיה כ"ג י"ד . ובראשית כ"ז מ"ו :

(לט) איש גלוי לכו עבדו וגו' . יעשה איש איש מנס הישר בעיניו : כי לבסוף כבר חזרו מנס המורדים והפושעים בי . ואז אם לא תשמעו אלי לשוב בתשובה . דעו כי לא תחללו עוד את שם קדשי במתנותיכם (היא

שרפת הבנים) ובגלולתם. כי לא אביא אתכם אל ארצי. כי אשר יבאו שמה כלם יעבדוני בלב שלם (דון יחזק). והיו"ו שבמלת ואת שם קדשי היא לתשובת התנאי. כמו אם תלכי עמי וסלכתי (שופטים ד' ח'). נתינת הבנים למוֹלך נקראת חלול שם קדשו ית' ככתוב כי מורעו נתן למוֹלך למען עמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי (ויקרא כ' ג').

(מ) משאותיכם. יונתן ורש"י תרגמו ופירשו כאלו כתוב משארותיכם. ואמנם רחוק הוא שיפרט הנביא דווקא החלה. והנכון לשון מנחה ומשאת : (מג) ונקומותם. עין למעלה ו' ט' :

כא

(ג) דרך תימנה. א"י בדרומה של צבל (רש"י) או של ארם נהרים שהיה זה יחזקאל (רו'). והמשך : העיף עיניו הוֹל והגיר. והושאל על הדבור. שהדבור נוטף מפי המדבר מלה אחר מלה כמים מטיפים טפה אחר טפה : יער השורה. על דרך חית השדה. איש שדה. גפן שדה : (ג) הגני מצית בך אש. לפי הטעמים שיעור הכתוב הוא. הגני מצית בך אש נהבת שלהבת. ומאכל בך כל עץ לח וכל עץ יבש ולא תכבה. ולרבו זה וגו'. ונכון יותר לתת האתחא תחת מלת יבש : מנגב צפונה. מנגב לדר לפון. כל ארץ ישראל :

(ה) ממשיך משלים הוא. כל דבריו בלתי מובנים : ולפיכך פירש לו הדבור צבל משל. שם פניך אל ירושלים :

(ו) אל מקדשים. כמו בירמיה (כ"א כ"א) כי באו זרים על מקדשי בית ה'. והם האולם וההיכל והדביר :

(ח) צדיק ורשע. כמו שיקרה בהכרח צבל לרת הרבים : צדיק ורשע. הוא עץ לח ועץ יבש האמורים למעלה במשל (רש"י) עץ לח עושה פרי והוא משל לצדיק. ועץ יבש אינו עושה פרי והוא משל לרשע :

(ט) יען אשר הברתי סמך. וידעתי כי ישמחו האומות לאידכם אקטוף עליהם ואגרה את נבוכדנאצר בכלם (רש"י ודר"ק) :

(יא) בשברון מתנים. כאדם שמרוב אונתו אין בו כח אפילו לעמוד על רגליו כאלו מתניו שבורים :

(יב) ובהתה בד רוח. כמו תחת רוח כהה (ישעיה ס"א ג'). והוא פעל עומד אע"פ שהוא פעל. כמו והנה " כהה הנגע : תדכנה מים. עין למעלה ז' י"ז :

(טו) מרטה. הדגש שבטי"ת הוא לרעת ר' תנחום (בפירוש כ"י בל' ערבי) במקום הדגש שהיה ראוי לבא באות הרי"ש. והקשה דוד חזק. כי דגש הטי"ת כבר יש לו תשלומין בתלוף השלם נקרות בחולס. והנכון שהוא לתפארת הקריאה בעבור ההפסק. כמו מרלן. ועין דקדוקי § 248 : או נשיש וגו'. הרי זה ושלמטה פסוק י"ח מן " המקראות היותר סתומים שבמקרא. ומה

שיקשה מאד בפסוק הזה הוא ראשונה מלת בני. כי לא יתכן לפי ענין הפרשה שיקרא את ישראל בכנוי של חציבות כזה; גם מלת נשים קשה מאד; גם מלת מואסת נראה שהיא חוזרת לשבט. ושבט הוא תמיד לשון זכר; גם מלת או"ל לא יובן קשורה; וסוף דבר לא יובן דבר מכל המליצה הזאת. וזה ושלמטה [י"ח] הם מן המקראות שאמר עליהם בן זאב במבוא שלו שאין להם הבנה וכוונה ולא קשר ענין כלל. ואבדו עשתונות המפרשים והמבארים לחתור אל המכוון במאמר. והוא. בכל הדחקים אשר נלחמו ונדחקו ליטבו. כשאר זר כאשר היה. כסו עין וערפל ומשכה גדולה נפלת עליו וימש חשך. ובלי שאחריך להביא דעות המפרשים. אחזה דעי ואומר כי מואסת כל עץ אינו לדעתי קשור עם שבט. אך הוא כנוי לפרה סוררה אשר לא שמעה בקול. והיתה מואסת כל עץ שיכו אותה בו. כלומר שלא היתה מפחדת מן המכות; ומלת בני ראוייה לדעתי להקדד בני (וכן מלאתי אחר זמן בדפוס ברישא) וכנה את ישראל בזה בני פרה. סוררה המשחקת למכות; ומלת שבט איננה דבקה עם בני. אלא עם נשים. ומלת או ענינה לפי מקומה אם לא כן. וכשמט פעל האמירה. כמו שהושמט במקומות רבים. וענין הכתוב כך הוא לדעתי. למען טבוח טבח הוחדה וכו'. שאם לא אעשה כן. ואם לא אשחיתם. אך אענישם בשאר מיני עונש שאינם של כליה. אז העם הזה שהם בני פרה סוררה המואסת כל עץ. יאמרו בלבם נשים נשחק לשבט. ולא יקחו מוסר כלל — הן אמר כי עדיין נשים שבט היא מליצה קשה מאד. כי ה"ל נשחק לשבט. נשים לשבט. לא נשים שבט. ע"כ [היום שנת תר"ב] ל"ל כי שרש שוש (כדברי גי') מורה מתחלתו דלוג וקפילה (ומזה שום). ואח"כ הושאל לתנועות השמחה. וכאן ל"ל שהוא לפי הוראתו הראשונה. יאמרו נשליך השבט. נעשה בלופן שידלג מעלינו. כתיבוק הלוקח שבט מכהו וזורקו באויר. ואח"כ מלעיג על מכהו ואומר עשיתי לאחיו שבט שידלג יפה. ואולי מואסת כל עץ ענינו מואסת כל עול ומוטה ואינה מקבלת עליה שום עץ. ומלת מואסת מתאיישת יותר על דרך זה. וגיו' מניה אל נשיא שבט בני:

(י') מגורי. לשון וכסחו לארץ מגרתה (תהלים פ"ט מ"ה). כן דעת ר' יונה (ורח' וגיו'):

(יח) בי בחן. וכי עדיין היה לי לעשות צוהן ונסיון ליסרם ולצלתי שחתם? ומה יהיה הנסיון הנשאר לי לנסותם. אם גם השבט הקשה שמכים בו הפרה המואסת כל עץ. גם הוא לא הועיל להם כלום. כלומר בכל המכות הקשות שהכיתי אותם עד היום לא שבו אלי. והנה לא נשאר לי לבחון אותם עוד: ואצטרך להפיל אותם ביד מלך בבל. וכמו שמפרש והולך:

(יט) ורקך כף אל כף. כאדם המחזק את חברו במעשהו (applaudere). על דרך נהרות ימחאו כף: שלישית. גדולה וחזקה. כמו ושלשים על כלו (רד"ק בשם יש מפרשים). כי הדבר המשולש היה בחזקה גדול וחזק. ומה קדום קדום קדום וכן למטה (פסוק ל"ב) עיה עיה עיה:

חרב חלל הגדול. חרב המפלת חללים גדולים. ואולי נריך לומר חרב חלל הגדולה מדרת להם. כלומר החרב הגדולה שהיא חרב חלל כלומר חרב חללים : החוררת. המוכנת. חדר במורי סבב. וכן בארמי הדר ובלשון חכמים חזר (וכן גז'). כלו' העתידה להקיפם מכל צד. וכמו "שפירש על כל שעריהם נתתי אבחת חרב :

(כ) אבחת. כל כפירוש רש"י ענין נביחה. ולא שיהיה משרש נבח. אלא שיהיה שרש אבח קרוב בענינו לשרש נבח ; ולדעת גז' כל טבחת. ולא כל : אח. לי נפקה כמו למעלה ו' י"א : מעטה. שרש מעט בערבי. ענינו כמו מרט. והנה ענינו מרוטה. והוא שם : התאר בפלג אדם ארמה (רו' וגז') :

(כא) התאחרי. אחר שאמר על כל שעריהם נתתי אבחת חרב. הפך פניו אל החרב ואמר לה בתלינה שירית : הנה את החרב מתהפכת לכל צד בלי שנוכל להכיר אנה פניך מועדות. התאחרי : חיפוא למקום מיוחד או לימין או לשמאל (כפירוש רש"י) : השימי השמימי. פרכי ענמן אל השמאל. שים לשון מערכה. כמו שימו ושימו על העיר (מ"א כ' י"ב) :

(כב) שים לך. הנהיגו במאמרו כאלו הוא נותן הוייה אל הדברים. והנה סכוונה אמור שהיו לחרב מלך בבל שני דרכים : ויד ברא. מקום פנה מן הקוליס והברקיס (ומן האבנים). ודוגמתו בספר יהושע (י"ז ע"ו וי"ח) : פלה לך היערה ובראת לך שם. כי יער הוא ובראתו (רש"י) : בראש דרך עיר ברא. המקום הזה שתעשה פניו לצורך חילות מלך בבל יהיה בפרשת דרכים שהולכים משם לעיר : ראש דרך. מקום ששם מתחילים ונפרדים הדרכים. וכן למטה (כ"ו) בראש שני הדרכים :

(כג) את. כל נגר. כמו ויערכו אחס מלחמה : ואת יהודה בירושלם בצורה. ונגד יסודה שהיא במבצר ובמשגב בתוך ירושלם. בצורה חוזר ליהודה (נגד העינה). כי אנשי יהודה העיו בירושלם :

(כד) קלקל בתצים. לשון נעמו בערבי. וכמהו וכל הגזעות התקלקלו. ר' חנניס (רו' וגז'). והוא מין ממני הגזלות וכן היה מנהג הערביים

כשהיו מתופקים לעשות או שלא לעשות דבר מה. היו לוקחים שלשה חגים על אחד הם כתוב אמרני רבי (אדוני לוני). ועל אחד הם כתוב נהאני רבי (אדוני מנעני). והשלישי היה חלק. והיו עורפים

אותם בקלפי. אם פלה הראשון היו עושים. ואם השני היו נמנעים. ואם השלישי היו מחזירים אותו לקלפי עד שיעלה אחד מהשנים האחרים. וכאן אמנם מראש שכן אחד הוכח להורות על ירושלם. והשני על רצת בני עמון : ראה בכבוד. של הנהגה הזכורה וכן כתב ליעזרא בספרו de divinatione : בימינו היה הקסם ירושלם. הקסם הוא החץ וכל דבר שמסליכים או שמוציאים אותו דרך גורל. והנה הקסם שעלה בידו הוא אותו שהוכח להורות על ירושלם. לא על רצת בני עמון באופן ששים כרים וגו' :

כלומר שהוא מכין עצמו למלחמה בלא פקפוק : ברים . מוללה : ודיק . ע' למעלה ד' ב' : ברצח . כמו בצרח דומה למה שכתוב אחריו בחרושים (רח' וניז') . וכן בישיעה (מ"ב י"ג) "יריע אף יצריח . ולא יתכן לפרש כמשמעו . כי אין לשון רצחה נופל על הריגה במלחמה :

(כח) והיה דהם בקסם שוא . ישראל לא יאמינו שיבא מלך בבל על ירושלים . וקסם זה של נבוכדנאצר הוא להם כקסם שוא . כי יש להם שבעי שבעות . הם נביאי השקר הנשבעים להם שלא יבא י"ג עליהם : והוא מזכיר עון . זה שהם מאמינים לדברי נביאי השקר . זה עצמו מזכיר לפני המקום עונם . באופן שיחפשו וילכדו בו ולא תהיה להם תקומה :

(כ) ואתה : נדקיה : חלל . ל' חללה : בעת עון קץ . בזמן העון האחרון הממלא את הסאה (רש"י) . " " וכן למטה ל"ד . גס ל"ה ה' :

(לא) זאת דא זאת . עטרה אחרת תתנשא . וזאת תפול . וסכוונה על יהויכין שיאל מבית הכלא . וזרובבל בן בנו היה נשיא ביהודה : השפלה הגבה . יהויכין שהוא פתח צבית הכלא :

(לב) עוה . ענין השמחה וקלקול . אמר שישים עטרת נדקיה למפלה גדולה . ושגס היא לא תתקיים . כמו שלא נתקיימה עטרת יהויקים ויהויכין : עד בא אשר לו המשפט . הוא זרובבל . ומתן לו העטרה : ונתתיו . ונתתי לו . כמו כי ארץ הנגב נתתי (יהושע ט' י"ט) :

(לג) אל בני עמון ואל חרפתם . י"ל כפירוש שני שכתב רש"י שהנבואה הזאת מתאן עד סוף הסימן על נבוכדנאצר היא . וטעם אל בני עמון ואל חרפתם מפני שבני עמון (השכנים הרעים של ישראל) היו מחרפים את ישראל על שהחריבם י"ג . הנביא מודיעו שהוא לא היה אלא מטה זעמו של הקב"ה (כעין דברי ישעיה יו"ד ה' ו') . ושכתב ושוא היו הקסמים שיעצוהו ללכת על ישראל . כי על מה שהרע להם יענישוהו ה' לבסוף בארצו היא ארץ בבל : חרב חרב . לשון קריאה . עס החרב מדבר . והוא ממשיך מלך בבל לחרב : פתוחה למבח . כאלו החרב פותחת פיה לאכול חללים : מרוטת דהביל למען ברק . מרוטת כדי לבלוע ולהכיל בקרבה חללים הרבה בשיעור מתייחס לברק שלה : למען . מן מענה משרש ענה . ענינו ביחוס . לפי מה שפונה ומתייחס אל הדבר (בוסיליוס) :

(לד) בחזות דך שוא . אף חרב . האל מרט אותך להכיל ע"י ששלח לך חזון שוא וקסם כוז . כלומר מאת ה' היה מה שבא לך הקסם ירושלים . כדי לתת אותך אל צוארי חללי רשעים . כדי שחורגי צוארי רשעים שהם חללים . שהם כבר נגזרים למיתה . אשר בא יומם בעת עון קץ כמפורש למעלה בפסוק ל' . כן נכון . וכן פירש רש"י צפירוש שני שהוסיף בסוף הסימן . אחר ימים רבים שפירש בדרך אחרת ; והפירוש השני אינו נביאים כ"י על קלף שבידי . גס הוא חסר כה וכה קצת לשונות . נראה שהוא מועתק ממהדורה ראשונה של רש"י . והקשה רח' על פירוש זה . איך יקרא הקסם שהוא קסם כוז ?

והלא מלך בבל הנליח במלחמתו והחריב ירושלם. וזו איננה טענה. כי נבוכדנאצר הבין מן הקסמים ההם שמלחמתו על ירושלם תהיה לטוב לו והוא לא ידע שאע"פ שילח במלחמה ההיא. הנה לבסוף תהיה לרע לו. כי עתה יענש על מה שהרע לישראל:

(ל) השב אל תערה. מקור מבנין הפעיל. והוא דרך טווי לאחרים. שיחזירוהו לתוך מדנה: מכורותיך. ע' למעלה י"ז ג':

(לו) אפיה עדיך ונתתיך וגו'. כדרך שטפחים על המתכת לעשות ממנה כלי. ותהיי נתונה ביד נפחים שונים שהם חרשי משחים. שיבאו לחדד ולמרקך כאשר גאלו וישחיתוך (רש"י). כלומר בבל תעמוד לעשות מלחמות אחרות ולכבוש שאר ארצות. ולא תלחם. כי תפול ביד פרס ומדי:

(לז) תהיה. משפטו תהיי. והכוונה האש תשחית אותך. ולא ילחמו הנפחים לחדדך ולמרקך: דמך יהיה בתוך הארץ. בסוף המשל פירש ענינו. והודיע כי מה שער כה דבר כנגד החרב היתה הכוונה כנגד אומת בבל. שימותו אנשיה בארס. ושם הממלכה הגדולה ההיא לא יזכר עוד:

כב.

(ג) עיר שופכת דם בתוכה. עיר דרך קריאה. כאלו אמר הוי עיר. ואמר בתוכה לשון נסתר ע"ד מה שפירשתי ב"שעיה א' ד': לבוא עתה. באופן שבאעת פקודתך: עליה. כנגד בתוכה. בתוכה שופכת דם. ותושבותיה עליה. על דרך כי עונותי עברו ראשי ולדעת תלמידי מוהר"ר אח"ס ראשי העיר עשו גלולים עליה. כאלו הוא מונח להקריב עליו לגלילים. ועל יד כן נטמאה:

(ד) אשמת. נעשית חייבת עונש: ותקריבי ימך. ימי הפקודה. כמו למטה (פסוק י"ד) לימים אשר אני עושה אותך: ותבוא. משפטו ותבאי. כמו (בסוף הפרשה הקודמת) תהיה במקום תהיי: ותבוא עד שנותך. עד שנות פקודתך:

(יז) ותבצעי. ע' רש"י ורד"ק:

(יח) הכיתי כפי. כמו למעלה ו' י"א: ועד דמך אשר היו. היה משפטו דמך אשר היו. או דמך אשר היה. ולדעת רד"ק בא דם על דרך שם כולל:

(טו) והתימותי שמתוך ממך. הפיר חטא ממומאחה בגלות ממנה יושביה אשר היו ממומאים אותה במעשיהם הרעים:

(טז) ונחלתי. לי חלול וקלון: תהיי לבח לעיני גוים: כך. אחת תהיי סבת קלון. שמוש הבי"ת על דרך ואכבדה בפרעה. ותימה על יונתן שחרנס ואיתקדם בך. אך מלאחי כי גם החרגוס האלכסמרי (השבעים) וסומכוס ותיאודוליאון ויירונימוס תרגמו המלה כאלו היא למדבר בערו. א"כ אולי גם

יונתן היה קורא ומלתי. ודרך חקון תרגם ונקדשתי :
(יח) לסוג. זה לשון האנליקליפטרע על מלות Scories : C'est ainsi qu'on nomme dans la fonte des mines métalliques les parties étrangères aux métaux qui comme plus légères nagent a leur surface pendant qu'ils sont en fusion, et y forment une espece d'écume ou de matiere vitrifiée qui varie pour la forme et pour le tissu, étant tantot plus ou moins compacte, et plous ou moins de la nature du verre. Les scories varient en raison des différentes mines ou des differens métaux que l'on fait passer par la fonte; elles sont produites par les pierres, les terres, l'arsenic, le fer, le soufre etc. qui se trouvaient combinés dans la mine; comme les métaux varient pour la pesanteur, les plus pesans tombent au fond du fourneaux, et les plus légers nagent à leur surface ; de là vient que souvent les scories contiennent une portion des metaux. Il y a des metaux que l'action du feu convertit promptement en chaux, ce qui arrive surtout au plomb, à l'étain, au fer etc; alors ces métaux calcinés se mêlent avec les scories .

ועיין ג"כ ישעיה א' כ"ה וירמיה ו' כ"ט. והנה אמר כי ישראל כלם נהפכו להיות לפגיו כסג וכלם כמו נחשת וברזל וכו' בתוך כור. כי קודם שתבוא הממחכת בתוך הכור אין הסגים נפרשים וניכרים. ובתוך הכור יורדו הסגים והנה הם סגים של כסף. ולכן יען היות כלם לסגים הנגזז קובץ אחתם אל תוך ירושלם. וכמו שקובצים כסף ונחשת וכו' אל תוך כור. כן אקבץ אחתם באפי ובחמתי ואכרית אחתם בתוך ירושלם. ומעשה ההחכה אינו כאן להורות על הנידוק להפריש הטובים מן הרעים. אלא להורות על הכליון. ולכן טיט כהתוך כסף בתוך כור. כן תותכו בחוכה. ואע"פ שהכסף אינו נכרת בהחכה. אך ישאר כסף לרוף. הנה באמרו תותכו כוונתו שיעשה בהם כליה באש עברתו : (כ) והנחתי. כמו והפחתי. לשון באש עברתי אפיך עליך (למעלה כ"א ל"ו). והנה בחצי הראשון מהפסוק הזה הזכיר שלשה פעלים : קבץ. נפח. נחך. וכן בחצי השני אקבץ והפחתי והנחתי. וכן במקרא שאחריו וכנסתי ונפחתי ונחכתם (יח"ף). וכן בכחב שומרוני הנו"ן והפ"א קרובות בצורתן. ועדיין קשה. כי לא מלאנו כאן נפח בהפציל. גם מלת אחתם קשה כי היל"ל עליכם : ואולי הכוונה כדעת רד"ק והנחתי אל תוך כור. ומלות אל תוך כור הכתובות בראש הפסוק מושכות אחריהן אל תוך כור אחר מלת והנחתי. ומלמדי חזקים פואה מפרש והנחתי אחתם ביד אפי וחמתי

שהזכיר קודם לכן. ולדעת חלמידי שלום שמעון מדינה והנחתי והנחתי ענינו
 אחת אחתם להחכה :
 (כד) את : ארץ לא מבוהרת היא. שאינה מקבלת טהרה לעולם :
 לא גשמה. השי"ן רפה. והה"א במפיק. והנה הוא שם נשם ובכנוי
 גשמה. ואינו לשון נשם. אלא לשון גשם. בארמית גשמה. ועינו
 בוק : גשמה בוק שלם. ולריך : לפרש כי : מטוהרת מושך
 עלמו : ואחר עמו לא מטוהרת גופה ביום זעם. שאין גופה מקבל טהרה
 בשום מין תמיני הירוק והזקוק :
 (כה) חסן. תרנוס נחלה אחסנתא. ואפשר לפרשו לשון חסון (ישעיה ח'
 ל"ח) כלומר חזק. כמו שנקראו הנכסים חיל :
 (כו) חמסו תורתו. הכוונה שהוא נגד הדין להחזיק לעשירים. וגרמו על
 ידי זה חלול הקדשים. ודונתמו בצנפיה (ג' ד') כהניה חללו קרש חמסו תורה :
 (כז) מחו להם מפל. ע' למעלה י"ג י"ד :
 (ל) איש גורר גור וגו'. כמו למעלה (י"ג ג' ה') הוי על הנביאים
 הנבלים. לא עליהם בפרצות ותגדרו נדר על בית ישראל. והכוונה איש
 שיסתדר להחזירם למוטב : ועומד בפרץ לפניו. אין הכוונה שיסתכל בערס.
 אלא שיעבד פרצת העונות על ידי שיחזירם למוטב. ויעניש אשר לא ישוב ;
 וכן לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים ק"ו כ"ג). הוא כנגד מה
 שהרג עובדי העגל. וגרס לנשאים שישובו בתשובה :

כג.

(ב) שותים נשים. משל על מלכות יהודה ומלכות ישראל :
 (ג) שמה מעכו שדיהן ושם עשו דרי בתוליהן. המפרשים כלם פירשו
 שתי המלכות האלה על משמעות השדים דרך חבה וזנות. ופירשו עשו
 לשון כתיסה ומעוך. כמו שהוא לדעתם הכני עושה את כל מעיך (צפניה ג'
 י"ט). וקרוי ללשון ועסותם רשעים (מלאכי ג' כ"א). ופירוש זה רחוק בעיני
 מאד. וראשונה קשה בעיני שהמשמעות דרך חבה יקרא בלשון המורה כתיסה.
 ואשר לא מלאוהו אלא לרעה ; ואין להשיב תמה : שמלאו בלשון חכמים
 דרוסת איש. שהוא קרוב ללשון כתיסה. כי אמנם לשון זה יפול על המשגל
 שהזכר מתמודד על הנקבה וכאלו ידרסנה. אך לא יתישב לשון זה על המשמעות
 דרך חבה. ושנית אעפ"י שבהרבה מקומות ספרי הקדש מדברים בעניני
 הניאוף והזנות. הנה בשום מקום לא מוזכר מעוך השדים זולתי ומחבק חיק
 נכריה שהוא לשון נקיה. ואינו דומה כלל ללשון האמור כאן. ואין להביא ראיה
 ממליצת דדיה יחזק בבל עת. כי שם משל הוא כאלו החלב היוצא מדדיה
 ירוה למאנו. ועוד שלישית אפי' יעלה על הדעת שרצה יחזקאל להזכיר משמעות
 השדים. הנה לא יתכן שיזכירוהו אחר שכבר הזכיר מה שהוא קשה ממנו.

שהוא הזנות . באמרו ותזרנה במצרים בנעוריהן וזו שמה מעכו שדין . וכן למטה (פסוק ח') . הזכיר אותו אחר שהזכיר השכיבה באמרו כי אותה שכבו בנעוריה והמה עשו דדי בתוליה וישפכו תזנותם עליה . על כן לבי אומר לי שאין כוונת יחזקאל כלל על מה שחשבו כל המפרשים . וגם אומר אני שאין דדים כמו שדים כלל . אלא דד הוא בלשון מקרא מה שנקרא בלשון חכמים ראש הדד . והוא העוקץ שהתינוק מוצץ בתיקתו ; ולפרש כוונת מליצת הכביא אקדים ואומר כי על הרוב שדי הגפרות הבחולות הם יותר עגולים . קטנים וקשים משדי הבחולות . וכמו שכתב החכם הרופא Etmüller חלק ב' עמוד 825 . גם בדבר אחר הבחולות נבדלות מן הבחולות . והוא שהבחולה אין לה ראש דד אלא מטען מזער . והוא מתרבה בבחולות ככתוב בספר אנליקלופידע ערך Mamelon מעתה נ"ל שאין כוונת הכביא אלא להזכיר סימני אבדת הבחולות וסימני הזנות בבחולות . והוא שיתמעכו שדין ויתרככו בדבר המעוך וכמות . ודדי בתוליהן אשר היו כלל היו . ניכרים ונעשים . ויקנו שלמותם אשר לא היתה להם מתחלה :

(ד) אהלה . לפי שקרא לירושלם אהליבה על שם שהיה בית המקדש בחוכה : קרא לשומרון אהלה . כלומר אהל שלה . ולא שלי (ד"ק) . והיה ראוי לקרוא אהלה ואהליבה במפיק . על דרך חפזי — בזה (מ"ב כ"א ח') . ויחזקאל כתב אהליבה תיבה אחת . לפיכך הניחו הס"א בלא מפיק . כמו שלהבתה (ע"ן מנחת ש' בסוף שיר השירים) :

(ה) ותעגב . לא נמצא פעל זה רק בסמך זה ובירמיה ד' ל' וממנו השם עגבים (למטה ל"ג ל"א ל"ב) . וענינו לפי מקומו אהבה של זנות : אל אשור . זה מנחם בן גד' שנתן אלף ככר כסף לפול מלך אשור להיות ידיו אחו להחזיק הממלכה בידו (מלכים ב' ע"ו י"ט) (רש"י) : קרובים . נ"ל אנשי מלחמה . ע' למטה פסוק י"ב :

(ו) ובבר אשר עגבה וגו' . בכל האומות אשר נשתחפה עמם למדה דרכיהם ונעמאה בגלוייהם (רש"י) אע"פ שהוא נגד הנגימות :

(ח) ואת תזנותיה ממצרים : אע"פ שלמדה מעשה ע"ו מאשור . לא עזבה מה שלמדה בנעוריה מבני מצרים (רד"ק) . והיא עובדת העגלים (רו') :

(ט) לכן נתתיה וגו' . הם חגלת פלאסר ושלמנאסר : (יב) אל בני אשור עגבה . זה אחו ששלח אל מלך אשור לעזרה (מלכים ב' י"ז) (רש"י) : קרובים . לא יחק שיכנים בין הכנעניים האלה פחות וסגנים לבושי מכלול וגו' הסודעה שהיו קרובים לארץ ישראל . לפיכך נ"ל שהכוונה אנשי קרב ומלחמה :

(יד) אנשי מחקה . נ"ל נגד העימות אנשי סמוך למחקה . ומחקה שם דבר כמו במלכים א' ו' ל"ה . וענינו צור . אנשי צור . כלומר אנשים מזויירים . חקה ענין דמיון . כמו בל"ח שלא יחקה את המינים (חולין מ"א ב') . וכל זה

משל (כמו שפירש רש"י) על מלאכי צבא שצאו אל חזקיהו. לפי שמאריך חזקיהו
באו ולא היו בני כשדים רגילים אלם. ונשכיל ראות פניהם פעם אחת נתחבבו
עליהם. אמר דרך משל כאלו ראו דמותם מזויירת וחשקו בה:

(טו) חגורי. ל"ל חגורי בשורק. הם חגורים במתניהם באזור (פיין רד"ק)
והם סרוחים בראשיהם בטבולים. וכן בנביאים כ"י על קלף שבידי חגורי
בשורק: סרוחי. ל' סרח העודף: יהיה סרוח: טבולים. שם מין לניף
הנכרך על הראש. וכן בלשון כושי טבלל ענינו כריכה (סימונים וגו'): דמות
בני בבל. כפל ענין של כלמי כשדים האמור למעלה. כלומר ראש דמות
בני צבא: כשדים ארץ מולדתם. כן ל"ל נגד הנגימות. וכן חרגס ר"ש
דטמאלד:

(טז) ותשדח מלאכים אליהם בשדימה. אין ספק כי זה ה"ס.
אע"פ שלא חזר במלכים ובד"ס:

(יז) ותקע נפשה מהם. כי יהיוקים ולדקיהו מדרו בני (מ"ב כ"ד ח'
וכ') [רש"י]. ולענין מלת ותקע עיין ירמיה ו' ח':

(יט) וחורבה וגו'. הוא מה ששלח לרדקיהו מלאכיו מנרים [רש"י]:

(כ) פלגשיהם. ל' זכר רד"ק (וגו'):

(כא) למען. ל"ל כמו למעך:

(כג) פקוד ושווע וקוע. נראה שהם חארי גדולה ושררה. פקוד לשון פקד.
שווע ענין שררה כמו בישיעה ל"ב ה'. ואיוב ל"ד י"ד. וקוע לא נודע.
ואולי מן קועא בלשון חלמוד שפנינו נואר. כי על דרך שנקרא השמים ראשם.
יתכן שנקרא מי שהוא תחת הראש בשם נואר. והקרב יותר שהם שמות שררה
בלשון אשור. והם דבקים למה שאחריו. אע"פ שאין כן דעת בה"ט. ולדעת
יונתן ושאר הקדמונים חוץ מיירונימום שלשתם שמות מדינות. ויש מביאים
ראיה לזה מדברי ירמיה (כ' כ"א) ואל יושבי פקוד. ואלי חושש שמא הקריאה
הנכונה ואל יושביה פקוד חרב. כי חרב אינו פעל יואל: קרואים.
קריאי ערה:

(כד) הוצן. כמו חוץ (ישעיה מ"ט כ"ב). שפנינו זרוע. וזרוע נאמר על

חיל וכנף (דניאל י"א ט"ו כ"ב ול"א). וענינו בצנח (ר' יוסף קמחי).

וכן הוא ברש"י בפירוש שני. חשר אמנם אינו בכ"י שלי. ורוח' וגו' פירשו
פל פי לשון כושי. שקוראין לברזל חצין. יבאו עליך בכלי ברזל:

(כה) אפך ואוניך יסירו. הזכיר Caelius rhodiginus (Sect. antiq.

21 45) שהיו המנרים כורתים החוקים לחסה מנאפת. וכאן הוא משל לגדולי

העם. המלך והשרים. ונמצא בדברי הימים למלכי פרס כי Amestri אשת

אחשורוש (Serse). כשידעה כי צעלה היה מנאף עם אשת אחיו כרתה אפה

ואזניה. ואולי כך היה המנהג בצבא ופרס לעשות כן למנאפות:

(כז) ורא תשאי עיניך אליהם. לא תוכלי עוד להשען על מלך מנרים

כאשר עשה לרדקיהו. כי לא יהיה עוד כך מלך וממלכה:

(לג) תהיה לצחוק ולרעג מרבה להביר. ל"ל (היום י"ט חיייר תרכ"ה)
 תהיי לצחוק וללעג כאיש המתפאר שהוא מכיל יין הרבה. שהוא יכול
 לשחות הרבה בלי ששתכר. כי בשמותך הכוס הזאת שכרון ויגון תמלאי ;
 ותהיה הקריאה מרבה (איש המכיל הרבה) או מרבה (איש המכיל הרבה) :
 (לד) תגרמי. עיין רש"י : ושריך תנתקי. ל"ל שאין הכוונה שדים
 שלך. אלא שדים שאת מוצאת ויונקת מהם. כי אחר שהזכיר משל
 המליצה ונשיכת הכוס למצוץ המשקה הנבלע בתוכו. אמר כל כך תמלי עד
 שתנתקי השדים אשר מהם תמלי. וקרוב הדבר שהיתה זו מליצה נהוגה בהמון
 לומר שהיונק מנתק שרי חמו לומר שהוא מוצץ בכח. ואל תחמה על היותי
 מפרש שריך השדים שאת יונקת מהם. כי אמנם הסמיכות נאמרת להורות על
 כל מיני יחוס והטרפות בין שם לשם. כגון זעקת סדום (בראשית י"ח כ')
 העסקה שזועקים נגד סדום. ברית ראשונים (ויקרא כ"ו מ"ה) הברית אשר
 נכרתה עם הראשונים. חמור לחם (ש"א א' י"ו) חמור נושא לחם. וכאלה
 רבים :

(לו) ואת גלוליהן נאפו. הו"ו לפירוש. והאמת ראוי להיות תחת בדיקתן :
 (מ) תשרחנה. אהלה ואהליבה : ראשר. אשר להם. כמו. עם אשר
 תמלא את אלהיך :

(מא) וישבת. כדרך אשה זונה : ושלחן וגו' וקטרתי וגו'. משל על
 הקרבנות וההקטרות שהיו מקטירים לע"ז. ולפי המליצה הכוונה (כמו
 שפירש רד"ק) על המונמר שהיו מקטירים אחר הסעודה. ושמי הוא שמן טוב
 שהיו מושחין את בשרם :

(מב) וקול המון שלו בה. היה ל"ל להגיד בא באל"ף. וכן בתרגום סורי
 וקלא דמדותין אזל הוא. ומלמדי חזקיה מיכאל יצחק פואה מפרש בה
 על המטה המזכרת בפסוק הקודם. והמטה היא
 הדיואן סביב סביב בכל החדר. ויש בכללה החדר כלו. והנה כנוי בה חוזר
 למטה. והכוונה על החדר. ורד"ק פירש בה באהליבה. ואליעזר אברהם פואה
 אומר כי לא יתכן. שהרי מסיים בלשון רבים. אל ידיו ועל ראשיו : ואל
 אנשים. ובשביל אותם האנשים. ובשביל אותו רבוי של בני אדם. שהיו באים
 אלה ממדבר סובאים ושכורים. היו אהלה ואהליבה נוחות למידיס אל ידיו
 ועטרת תפארת על ראשיו להחייפות בעיניהם :

(מג) עת. אולי הקריאה עת. כלומר הגיע העת שיפסקו תזנותיה : והיא.
 יאבדו תזנותיה ויהא עמהם (רד"ק). ואמנם לא מלאנו שרש זנה להוראת
 האבדון וההפסק. לכך ל"ל שהראוי יזנח. והוא פעל עומד. כמו זנח עגלך
 שומרון (יושע ח' ה'). והואיל ושרש זנח כשהוא פעל יולא ענינו שחמה ועזיבה.
 יתכן שבהיותו פעל עומד יהיה ענינו נשכח ואבד :

(מד) אשת הזמרה. לא נמלא אשת אלא כאן. ולהיותו חסר וי"ו ל"ל
 הקריאה אשת הזמרה. והוא על אהליבה. ושיעור הכתוב כן. באו אל

אחלה מקדם. וכן באו עמה אל אהליבה אשת הזמא :
 (מו) העדה .. ונתן . מקור . כלומר כך ראוי לעשות לכן :
 (מז) וברא . עיין למעלה כ"ח כ"ד :
 (מח) ונוסרו . עיין דקדוקי § 379
 (מט) ונרגנו . אחס שירגמו אחסן באזן :

כד.

- (א) בשנה התשיעית . לנלות יהויכין ולמלכות נדקיהו . ע' מלכים ב' כ"ה
 ח' . וירמיה כ"ב ד' :
- (ב) כתב לך את שם היום . כדי שידעו אנשי הגולה כי נביא היה בתוכם .
 שבהיותו רחוק הרבה מירושלם ידע את עמם היום שהחל המצור עליה
 (רד"ק) : סמך מלך בבל . בתלכים וזירמיה כתוב בחדש העשירי בעשור
 לחדש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחן עליה ויבנו עליה
 דין סביב :
- (ג) שפות הסיר . ענינו שפיתח הקדרה על הכירה . והמשל הזה הוא
 מתחם (כמו שהעיר רש"י) למה שאמרו למעלה (י"א ג') היא הסיר
 ואנחנו הבשר :
- (ד) אסוף נתחיה אליה . משל על המלך והשרים וכל גדולי העם אשר
 בירושלם :
- (ה) דור העצמים תחתיה . לשון מדורה . והיא הקפת העצים תחת הקדרה :
 ואין ספק כי מלת העצמים מוטעית . ונ"ל העצים : רתחיה . כמו
 נתחיה . והחליף הנו"ן ברי"ש (כמו טמן טמר) לומר לשון המפל על הלשון :
 (יב) תאגים . נ"ל לי תאגתה נני ישיבה (ירמיה ב' כ"ד) : באש חלאיתה .
 נ"ל באוש ונ"ל כי גם בעלי הנקוד לא נתנו צירי תחת האל"ף . אלא
 שאח"כ קצת הקוראים בראותם האל"ף בלי נקוד . כי החולם הוא עצמו נקוד
 הש"ן הימנית (כמו משה) . חשבו שהסופר השמיט בשגגה הצירי הראוי במלת
 אש ; וזה אני אומר מפני שאל"כ היה ראוי לנקד באש בה"א הידיעה . וענין
 הבאש אלל המלה אינו חדוש כי כן מצאנו נאלל . ענינו ובאש והוא הפוך
 מן חלה . ע' רד"ק שרש חלה . ולפי קריאת הספרים הנכון כפי' דון יצחק
 שכתב , וכיון שאין בה תקון . באש חלאתה . ר"ל כשתשרף באש תלא ממנה
 ולא באופן אחר " והכוונה כפירש"י לכן לא ילאו ממנה רשעים שבחוכה . אלא
 באש פורענותה יכלו :
- (ז) ולחם אנשים . סעודת הזרה שהציל אוכל משל אחרים :
- (ח) את מקדשי . נ"ל שהכוונה על ירושלם עיר הקדש . שהיושבים עם
 יחזקאל בגולה היו חומדים לראותה : אשר עזבתם . שהנחתם שם בא'
 כשגליתם ממנה :

יחזקאל כד כה

קצר

- (כב) ועשיתם באשר עשיתי. לא יעשו מנסגי אבנות לפועם היגון שיבלבל דעתם. כי לרת הנזכר משכחת לרת היחיד :
- (כג) משא נפשם. מה שהם נושאים את נפשם אליו ובוטחים בו. תלשון אליך ה' נפשי אשא. כי אליו הוא נושא את נפשו : בנייהם. וגם של בניהם :

כה.

- (ד) לבני קדם למורשה. נבוכדנאצר יחריבך. ואח"כ יבאו הערביים וישכו בך :
- (ו) סחאך. ל' הכאה. כמו נהרות ימחאו כף. והוא לשון חרמית : ורקעך. הכאת הרגל על הקרקע. כנו למעלה ו' י"א : שאמך. שרש שוט בחרמי ענינו בזוי. לפי הטעמים בנפש דבק עם ותשמה. ותשמה שמחת נפש בכל שאמך. אבל למטה פסוק ט"ו וינקמו נקם בשאט בנפש מורה באכזב כי שאט דבק עם נפש :
- (ז) לבג לגוים. יש מפרשים לפי הכתיב בג בלשון פרסי מאכל. וממנו פתבג. ונז' מפרש לפי הקרי זו. כי כן מלאנו מליכת זו לגוים למטה כ"ו ה' ול"ד כ"ח. וכן נכון :
- (ח) ברש"י וקפלו. ל"ל וקלפו :
- (ט) הגני פותח. דבק למטה. הגני פותח לבני קדם : בתף. מה שהוא לאחר. כלומר הנבול : מהערים. ואח"כ פירש מעריו מקלסו. ואולי הכוונה במלת מהערים על ערי ערוער (ישעיה י"ז ב') :
- (י) לבני קדם : אפתח אותם לבני קדם שיבאו על בני עמון דרך ארץ מואב (רש"י). כי מואב בדרום ארץ עמון. והערביים דרומים למואב :
- (יב) בנקום נהם. על מה שעשו להם בימי דוד שהכרית כל זכר בחדו (מ"ה י"א ט"ו וי"ו) : ויאשמו אשום. כשישראל היו אשמים אז נקמו בהם : ויאשמו אשום. ישראל היו חייבים עונש מפני חטאותיהם. ולפיכך עלתה בידם של בני אדום להנקם מהם. יחזקאל משתמש בשרש אשם להוראה זו למעלה כ"ב ד'. ויותר ל"ל ויאשמו אשום ענין צרה ושממה. על דרך שאמר למעלה יען אמרך האח אל מקדשי כי נחל ואל ארמת ישראל כי נשמה וגו'. וכן מפורש בעובדיה ביום עמדך מנגד. ושאר הענין. וכן בתהלים זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם וגו'. וכן בקינות שיש ושמחי בת אדום וגו'. והנה יחזקאל מגדיל לומר רשעת בני אדום שניקמו בישראל בזמן שהיו בצרה גדולה. וזה על דרך מה שג' בעמלק אשר קרד וגו' ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים. כי החמם מנוגה ומתועב יותר כשהוא נעשה לאדם חלש ומדוכה. כי זה מורה טבע קשה ואכזרי :
- (יד) וידעו את נקמתני. ידעו בפועל מה היא וכמה היא קשה נקמתני.

ע"ד וידעתם את תנחלתי (במדבר י"ד ל"ד) :

- (טו) בנקמה. על מה שעשו להם בימי דוד שהכה אותם מנבע עד בואך
גור (ש"ב ה' כ"ה וח' א'). גם עזיה נלחם בהם (ד"ה ב' כ"ו ו').
גם חזקיה הכה אותם (מ"ב י"ח ח') :
(טז) את ברתים. כנוי לפלשתים. וכן בלמיה ב' ה' ובש"א ל' י"ד (פיין
שם פסוק י"ו). ודעת Lakemacher ואחריו רז"ו ונח' שנקראו כן על
שבאו מאי Creta :

כו.

- (א) בעשתי עשרה שנה. לצדקיהו. והיא שנת המרצן: באחר לחדש.
ולא מחר החדש. אולי הסופרים השמיטוהו בטעות. וי"א שהוא החדש
הראשון. ויש אומרים חדש אב. וברוך הירדע. ובני אהוב גר אומר שהיה
כתוב בא' בא' לחדש. כלומר בראשון באחד לחדש. והמעתיק השמיט אחד
מהשנים בא' :
- (ב) החרבה. הפעל והה"א מן הבנין ולא לדיעה. והם שני מאמרים.
אני חתמלא. ה"א נחרבה. ויונתן היה קורא המלכה בה"א הידיעה :
(ג) לגליו. במקום את גליו. ע"ד ל' ארמית :
(ד) וסחיתיו. לא נמצא אלא כאן. והוא קרוב לשרש סחב וסחף. ובלשון
סורי סחחא scopa :
- (ה) משטח חרמים תהיה. על הסלע ישעמו הצידים את חרמי מעמדותם
לנגבם (רש"י) :
- (ו) ובנותיה. הערים הקטנות אשר תחת עיר הממלכה. והיא לכן כאם :
אשר בשדה. ביבשה. ששם שדות יושבי עיר הממלכה. וכן א"ש
עיר ווינציאה אומרים על פאדובה ושאר המקומות אשר סביבותיה ביבשה
in campagna ומוסר"ר משה הלוי עהרענרייך אומר כי גם בזולת זה קוראים
ערי השדה לערים הקטנות. או לכל הערים חוץ מעיר הממלכה הנקראת
citta provinciale כמו שמאלכו בשמואל א' (כ"ז ה') יתנו לי מקום באחת
ערי השדה ואשבה שם ולמה יש עבדך בעיר הממלכה עמך :
- (ז) בדרך מלכים. כך היה כנוי מלכי צבל. וכן במטבעות מלכי פרס
נמצא מלכאן מלכא. ועד עתה מלכי פרס נקראים שאהן שאה. ומלכי
אוטומאן נקראים שלטאן שלטין (רוח) :
- (ח) צנה. אש. המלחמה הצרים על עיר היו עושים על ראשם
מכסה של מנינים מדובקים זה בזה. והוא נקרא testudo (גרוליוס) :
- (ט) ובחי קבלו. נראה שכן נקרא האיל המננח. או כלי אחר שמכים בו
החומות. מני קבל. כלומר מכה כנגד. וכן מלחמי אח"כ שהיא דעת
ר' שמואל דטמאלר : בחרבותיו. כלי ברזל. ולא חרבות ממש :

יהזקאל כו כז

קצו

- (י) במבואי עיר. שערך יהיו כמבואי עיר מבוקפה. יתנו החומה אלל השטרים להרחיב להם הפתח (בני ח"ג) :
- (יד) תהיה. תבנה. משפטס תהיי. חבני. ועיין למטה כ"ט י"א :
- (יז) מימים. הוא נקוד בכל הספרים בפתח ודגש. לשון יס וכן ח"י. חתום העיר רש"י שיש מוקדים רפי (מימים) לשון יוס. וכן הוא בדפוס ברישא. וכן בנביאים כ"י על קלף שבירי. וכן נכון. וכן מלאנו בישעיה (כ"ג ז') מימי קדם קדמתה יוציאה רגליה. ולדעת זאת הסכים Döderlein אשר נתנו חתימתם לכל יושבי הארץ (בני ח"ג) . על דרך מליצת יהזקאל אשר נתנו חתימתם בארץ חיים. וכנגד זה אמר אח"כ ונתתי לבי בארץ חיים : (יח) מצאתך. על לכתך בגולה :
- (יט) בהעלות עדיך את תהום. יונתן ואחרים מפרשים ד"מ על מלך בבל. וי"א שאחר שלכדה ל"ג עלה עליה הים וטבעה. וכן נכון. כי כשחין שם ממלכה ויושבים העומדים בפרץ ומחזקים הגדרות. הימים עולים מעט מעט ומכסים את העיר המיוסדת במוך הים :
- (כ) בחרבות. בכ"ף ע' מנחות ש'. וכן בדפוס ברישא ופיזארו ובדפוס רש"י. וכן בנביאים כ"י על קלף שבירי. וכן נראה שהיה קורא גם רש"י : ונתתי צבי בארץ חיים. אחזיר ההללחה לכל יושבי הארץ. תחת כי יושבי לור נתנו חתימתם בארץ חיים :
- (כא) ותבקשי. עיין דקדוקי § 41

כז

- (ג) רוכלת העמים אל איים רבים. רוכל הוא המביא סחורה ממקום למקום. ושיעור הכתוב רוכלת העמים. רוכלת (ומביאה סחורה) אל איים רבים :
- (ד) בניך. בקלת ספרים כ"י ובדפוס ברישא נמצא בניך. וכן בתרגום אלכסנדר :
- (ה) ברושים. המשיל לור לספינה. עיין רש"י : משניד. הר קרוב ללבנון. ועיין דברים ג' ט' וד' מ"ח : לוחותים. לשון שנים. אולי שכבר המליאו אנשי לור המלאת הספינות העשויות תחתיים ושניים. והוא מה שקוראים a due ponti. ואולי זאת כוונת יונתן שחרגס ית כל גישרך. גשר pons. והיומר נכון הוא שז"ל לוחותיך. ע' למעלה ג' י"ב :
- (ו) קרשך. פירשתי כרש"י להיותו ל' יחיד : בת אשורים. הלכנו מלה אחת בתאשורים (כדעת יונתן ורש"י) ל' חדרה ותאשור. שהוא buxus וכן וירגיל מנצח השן הגמון במוך האשכנז (Aeneid. X. 137) :

מא' כתיים. כתיים הוא קיפרוס. וא"י כתיים שם כולל לכל א"י הים התיכון.
 והנה באי Corsica נמצא האשכנזי היותר משוכח מפאת עביו: בתרגום בית
 מופאח לא יתגהרן (כן הוא ברש"י כ"י). ופירש רש"י: כסויה לא יכול:
 (ז) מא"י אלישה. הוא Elis או Peloponesus (בשארט). והיה
 למלא שם הרגמן משוכח אלל הקדמונים. ואעפ"י שהרגמן היה נמצא ב"כ בלור
 חץ זו קושיא. כי יתכן שהיונים היו חכמים במעשה אורג יומר מן האוריים.
 והיו לוקחים הארגמן מלור והיו עושים ממנו בגדים משוכחים: מבסך. האהל
 שעל הספינה למכסה ולמסתור מחורב וממטר:
 (ח) ארוד. אי צפיניאח. ע' ברא' יו"ד י"ח. ונקראת בלשון ערבי רואר:
 היו שטים דך. מלאכת עבודה היית עושה ע"י אחרים. אבל מלאכת
 מחשבת (חבלך) היו עושים אנשיך שהם חכמים:
 (ט) גבל. עיר צפיניאח. נקראת בל' יוני Biblos. ובלשון ערבי נבל
 ענינו הר: מחזיקי בדקך: מחזיקי נדקי האניות שלא יכנסו בהן המים
 (רש"י): בדרק. סדק. בדרק תרגם רש"י בלשון צרפת ta crevasse:
 (י) דור ופוז. ע' בראשית יו"ד ו' וי"ג:
 (יא) וחידך. בני ארוד ועמם חילך והם אנשי צור. ואולי הקריאה חילם.
 ועיין למעלה ג' י"ב: וגמדים. גמד הוא חלי חמה. לפיכך פירשו
 רבים גמדים נסים. והוא רחוק. וכל כדעת גרועים שענינו אנשי עיר צפיניאח
 הנקראת בלשון יוני Aneon שענינו גמד (cubitus). וסומכוס תרגם אנשי
 מדי. אולי פירש כאלו כתוב וגם מדים. ולדונקוס די דיו וגיו' פירשו
 מלשון סורי גומדא audacia. בגמרא audax. אגמא audax fuit. ולרעס
 גמדים ענינו גבורי חיל. וזה רחוק. כי כמה פעמים נזכרו גבורי
 חיל בתנ"ך. ולא נקראו בשם זה. גם מהמשך הפרשה נראה שאינו אלא שם
 מקום. ברש"י אמרוש. ל"ל Sondeurs:
 (יב) תרשיש סחרתך. ארץ ספרד היתה עושה עמך סחורה. כלומר אח
 היית הולכת שם ומביאה משם סחורה:
 (יג) תובר ומשך. ע' בראשית י' ב':
 (יד) מבית תורגמה. היא ארמיאח. וכן הם קוראים עצמם בית תרגם:
 ופרשים. סוסים לרכיבה. ונבדלים מסתם סוסים שהם למשיכה (גז'):
 (טו) בני דרן. הוא דרן בן רעמא (בראשית יו"ד ז'): קרנות שן. הוא
 שן הפיל. ונקרא כן כי יש קוראים אותו קרן: כגון בלשון כושי נקרא
 קרן נג. גם פליניוס (18. 1.) קרא אותו cornua. ואין זה בלא טעם.
 כי שן הפיל אינו יוצא מן הלחי כמו שאר השנים. אלא יורד מן הקדקד.
 וגם הוא נמצא לזכרים לבד ולא לנקבות. כמו שהוא הענין בקרנות האיל
 (רו'): והבנים: עץ שמור הנקרא בערבי אפנים. וברומי ebenus:
 (טז) מרוב מעשיך. מרוב מעשה נוי ומכשית שהיית עושה (רש"י). כלומר
 מרוב עושיך. שהיו אנשיך משתמשים בכל מיני מכשית. והנה יחזקאל

מזייר צור כעיר עשירי מאד וכלו רוב מסמרה לא היה כדי להעשיר אלא
לזרקה ולהשמיטה :

מבאן ואיך מלאכת בני אורה גר :

(יז) מנית. שם עיר בארץ בני עמון. והיא מכרת בספר יהושע (י"א ל"ג) :

פנג. י"ת קוליא והיא מלה יונית *πολια*. ומשמעו עונות דבש.

וקוליא מלאה בדברי רז"ל מערבין בקוליא והוא מירקות השדה הנאכלים ופי'

בעל הערוך שהוא עשב ששורפין אותו ומשימין אותו בצורית; ויוסף בן גוריון

פירש פנג שמן אפרסמון הנקרא בלסאמו (רד"ק). ורז"ל פירש מאכל מתוק

מארמי פנק שענינו ענוג. וחפניקא מאכל טוב המעורר למשגל :

(יח) בין חרבון. חלבון שם עיר מהללה בארץ ארם. והיא

נקראת עוד היום חלב (Aleppo) : וצמר צחר. לחם לבן כמו

חמוטת לחורות (רש"י) :

(יט) ורן. שם מקום בארץ ערב : ויון. אינו יון המזכר למעלה (פס' י"ד)

ובס' דניאל : שהוא Grecia. אבל הוא שם מקום בארץ ערב הדרומית

מזכר מאד בספרי השרשים למחברי ערב : מאוול. היא מלה אחת ולא שתי

מלות כדעת המתרגמים הקדמונים וקצת האחרונים שתרגמו מ[עיר] אוול. והיא

אוול המכרת בצראשית (י' כ"ז) ; שאם כן היה ראוי לנקד המ"ס בצי"רי.

אבל מאוול הוא משרש אוול דומה לשרש עול שענינו בארמי ובערבי כמו טוה

בעברי : ברזל עשות. ברזל בעשת. כת"י בערקין דברזל. מן עשת שן

(שה"ש ה' י"ד) והוא ידוע בלשון חכמים :

(כ) בבגרי חפש. כת' יונתן בלבוש דיקר :

(כג) בנה. היא עיר כלנה המכרת בצראשית (י' י'). ובעמום (ו' ב') :

ערן. איננה ערן המכרת בעמום שהיא על הר לבנון. אבל היא ערן

המכרת במלכים (ב' י"ט י"ב). והיא בארץ ארם נהרים : בלמד. לדעת

בוסארט היא עיר נקראת כלמרא בארמי. ואפשר שהיא הכרמלה של קסיופון :

(כד) מבלרים. כמו מכלולים. עיין למעלה כ"ג י"ב : בגדומי תבלת

ורקמה. טליתות של חכלת מרוקמות (רש"י) : ובגנוי ברומים. ע'

רד"ק : בחבלים. כמו ובחבלים : ארזים. משרש ערבי ארז. וענינו חזק :

במרכלתך. המלה הזאת אינה מצוייה אלא כאן. ולכך דעתי נטתה לקרוא

בס (בחבלים וגו') רב'לתך :

(כה) אניות תרשיש. חיות גדולות וחזקות כאותן שהולכות לתרשיש. כלומר

לארץ רחוקה מאד : שרותיך. שיירות הולכות בסמורתך. כלו' רבות

ביחד כמו שירא (רד"ק) :

(כו) במים רבים הביאוך השמים אותך : מזייר צור כאניה ואומר לה.

חובליך ומלחיך היו מוליכים אותך במים רבים. כלו' צים גדול. כדי

ליך לארצות רחוקות לעשות סחורה ולהעשיר. וזה היה סבת שזרקך. כי צים

גדול מאד רוח קדים כלו' חזק מאד. אשר הפיל אותך בתוך הים :

- (כח) מגרשות . כמו מגרשי העיר (רש"י) . אלא שהוא משקל אחר . כי הרי"ש בחולס (ע' מנחת שי) כמו מכסול :
- (כט) אל הארץ יעמורו . מה לנו עוד באניות להיכן נולך שמורה עוד (רש"י) :
- (ל) יתפלשו . יתגלגלו (רש"י) :
- (לא) קרחא . ע"ד ל' ארמית במקום קרחא :
- (לב) בניהם . בנסי שלהם (רש"י) : מי בצור ברמה בתוך הים . מי היתה כלור צימי אשרה עיר הומיה מרוב אנשים שבאים שם לעשות שמורה ועסה אשר הונה" ומערכה נפלו בתוך ימים והיא נחרבת מי כמוה דומיה בתוך הים. כלומר אין עוד קול מלחיה וסומריה בתוכה והנה היא דומיה כמת :
- (לד) עת נשברת . כמו בעת אשר היית נשברת . וכן צירמיה (מ"ט ח') עת פקרתיו במקום בעת אשר פקרתיו . וכן למטה ביחזקאל להחריד את כוש בטח (ל' ט') טעמו להחריד חז. כוש אשר היא יושבת לבטח : בתוכך . כלומר עמך כדעת רד"ק ואינו כחרנוס רז" (ונגד הטעמים) דבק עם וכל קהלך (וכל קהלך אשר בחוקך) :
- (לה) שערך שער . ע' ירמיה צ' י"ב : רעמו פנים : ענין פחד ורעדה . וכל זה כי יפחדו על עמנם שלא יקראם כמקדך (רד"ק) :
- (לו) שרקו עליך . כמו כל אויבך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו . כי הסומרים שמחים במפלת צור . כי יאמרו כל רכלתה ומערכה יבא אלינו :

כח .

- (ז) אל אני . כלומר כמו אל אני שלא יוכל אדם להזיקני ולהרע לי (רד"ק) ועוד חני חכם כמו אל ויודע כל תעלומות : מושב אלהים יושבתי בלב ימים . כי אני יושבתי במקום חזק כי אני בלב ימים שהימים מקיפים אותי ומי יוכל לגעת בי כמו אלהים שיושב בשמים (רד"ק) :
- (ג) לא עממוך . לא עממו . כל' לא החשיכו ממך והוא לשון רבים . כמו מגלגלין זכות על ידי זכאי. והכוונה על השמים. כלומר האל. השמים לא העלימו ממך שום דבר. מלת שמים נוהגת הרבה בל"ח להורות על האל (ירמיה שמים . מלכות שמים) . וכן בדניאל (ד' כ"ג) די שליטין שמיא :
- (ד) על יפי חכמתך . על יפיך אשר עשית לך ברוך חכמתך : יפעתך . וזהך מן הופיע מהר פאחן (רד"ק) :
- (ה) מותי ערלים . כת"י ממת רשיעין :
- (ו) חותם . כמו חותם . כן תרגמו הסורי היוני והירונימוס . וכן כתוב "בכמה ספרים" כ"י ובדפוסים קדמונים : חבנית . כתרוננו לדורתא ; ופירוש חותם תכנית הוא אהה היית יפה כחותם תכנית אשר הוא תמיד באלכע

בעליו. והוא חביב לו ואינו מניחו לעולם. ודומה לזה לשון ירמיה (כ"ב כ"ד) כי אם יהיה כניסו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימני כי משם חתקך: מלא חכמה. החותם אשר לו דמה מלך נור הוא מלא חכמה וכליל יופי. ומלא חכמה ענינו כתרונתו די מחקן בחוכמא:

(יג) כל אבן יקרה מסוכתך. אחת ובגדיך וביתך הייתם כלכם מכוסים באבנים יקרות: מלאכת תפיד ונקביך בך. תופים ונקבים הם כאן שמות למקום הנקוב בטבעת אשר בו משימים האבנים היקרות. ויירומוס חומר שקוראים in quo infixi sunt lapides (תוף) tympanum: ביום הבראך כוננו. כלל ימי חיך היו לך. ביום היותך היו גם הם. כלומר אינם נדלים ממך:

(יד) את כרוב ממשח הסוכך. דמה אותו לכרוב לרוב מעלתו (רד"ק): ממשח. שם ממשקל משגב. והוא מענין שרש משח בארמי ענין מדה. ע' רש"י: כלומר כנפיו גדולות ופרשות הרבה וסוככות עם רב: אבני אש: הם אבנים יקרות אשר זכר למעלה. והן מזהירות כאש:

(טו) תמים אתה בדרכיך. מיוס הבראך היית הולך תמים ופועל לרק. אבל בנוכח לך על יפך שחת חכמתך. כלומר הסכלת והרשעת לעשות. ומאז נמלא עולתה כך:

(טז) מדו. כמו מלאו (רש"י).

(יז) דראוה בך. כמו לראות בך. כלומר לראות בך הפך מה שהיית וחשבת ברוב גאות לך. ולתמוה עליך. ומלת לראות מקור שלם מן הקל בחמורת למ"ד הפעל בוי"ו נראית. ומשקלו לאהבה את ה' אלךך (רד"ק): (כג) ונפלדל. כמו ונפל. אלא שנכפלה בו למ"ד הפעל (רד"ק):

(כד) סדון. כמו סדון ע' למעלה ב' ו': ממאיר. כמו זרעו ממארת פוניינט בלעז (רש"י): השאמים אותם. עיין למעלה י"ו נ"ו:

כט.

(ג) הנני עריך פרעה מלך מצרים. ידוע הוא כי פרעה אינו שם מלך מיוחד. אבל הוא שם כללי לכל מלכי מצרים. והוראת המלה הזאת בלשון מצרי שמש. ואח"כ הושאלה להוראת מלך. ונראה כי שם זה הובא אל ג"כ בלשון מצרי להוראת החנים הגדול הרוץ בחוך יאורי מצרים. הוא הקרוקודיל כי פרעון (או פרעה) אצל הערביים ענינו ג"כ קרוקודיל. ולפי זה דמה הנביא את פרעה ר"ל את מלך מצרים שהיה בימיו אל הקרוקודיל הזה כי שניהם בשם פרעה נקראו. ולדע השם האמתי של מלך מצרים אשר בו דבר יחזקאל לריך לזכור דברי ירמיה אשר אמר (מ"ד ל') כה אמר ה' הנני נותן את פרעה הפרע מלך מצרים וגו' אשר מקם נראה כי פרעה המולך במצרים צימי לרקיה וצימי נבוכדנאצר הוא הפרע. ודע כי באמת המלך הזה

נודע לקדמונים כותבי תולדות מצרים בשם *Ouaguis* או *Anqis* והוא מלך
 בזמן נבוכד' כפי חשבונותיהם: הרובץ בתוך יאוריו. הסתים או הקרקוריל
 הוא חיה יושבת בארץ ובמים: יאוריו. יאור שם מצרי ועינו בלשון זה נהר:
 לי יאורי. יאורי שלי הוא ואין לאחרים עמי. כלומר אין בכל העולם כלו
 נהר דומה ליאורי: ואני עשיתיני. כמו אני עשיתי (אותו) לי. ידוע הוא
 כי בארץ מצרים לא ירדו הגשמים ורק היאור שוטף את הארץ בזמנים מיוחדים
 ומסקה אותה וע"ז הארץ מלמחת ונותנת פירותיה. אבל חס המצרים לא
 יעשו גדר למי היאור ותעלות כדי שילכו המים בכל ארץ מצרים ולא יכסו
 את הערים הנה האדמה לא תלמח. ולפי זה אמר פרעה מלך מצרים אני
 עשיתיני כלו אני עשיתי באופן שיאורי יזון את עמי בלי לורך עמים אחרים.
 וגם בלי לורך מטר מלמעלה. ומלך זה היה פרעה מדמה עצמו לאל:

(ה) וגש'שתיך. אי אטנדריון בלעז (רש"י): ורא תקבין.
 בקלח כ"י. וכן בכ"י שלי תקבר. על דרך לא יאספו ולא יקברו
 (ירמיה ח' ב' וכו' ל"ג):

(ו) משענת קנה. כקנה זה שהוא רך ואינו סומך את הגשפן עליו (רש"י):
 (ז) ובתפשם בך בכף תרוץ וגו'. ואחז הי"ת סבה לישראל שימרדו
 במלך בבל ולא ישמעו אל דברי הנביאים שאמרו להם יוס יוס לשמור
 בריתו ולהיות משועבדים לו. כי אמרת להם לעזרם במלחמה. אבל בבוא
 מלך בבל עליהם לא בחיל גדול באת לסמכם ומלך בבל הכה אותך וגם המה
 יאבדו בשבילך: והעמדת להם כל מתנים. והעמדת כמו והמערות מל'
 ומתניהם תמיד המעד (תה"ל ס"ט כ"ד):

(י) ממגדול סונה. מגדול שם עיר בארץ מצרים בלך לפוני מזרחי חלל
 גבול מצרים. והיא חכרת שתי פעמים בחומש (שמות י"ד ב'). במדבר
 ל"ג ז' וגם בירמיה (מ"ד א' מ"ו י"ד) שתי פעמים. וידועה היא בספרי
 קדמונים: סונה. שם עיר בגבול דרומי לארץ מצרים. שמה סון. ועינו
 בלשון מצרי פתח כי הוא כמו פתח מצרים מלך דרום ונקראת עתה אסואן:
 עד גבול בוש. הארץ הנקראת בספרי הקדש כוש היא החלק הדרומי של
 ארץ נוביה אשר עיר מלכותה בימי קדם Meroeo. והיא עתה נחרבת ומרבתייה חלל
 המקום הנקרא היום בשם Shendi. והנה כל הארץ שבין סונה גבול מצרים
 ובין ארץ כוש היתה גם היא תחת ממלכת מלכי מצרים ולפי זה אמר הנביא
 עד גבול כוש:

(יד) ארץ פתרום. פתרום היא מלה מצריית ועיניה ארץ נב כחשך כתב
 האכס יאבלונסקי. אבל איננה כאשר אמרו האחרונים שם חלק דרומי
 של ארץ מצרים. כי בירמיה (מ"ד א') ארץ מצרים לחוד וארץ פתרום לחוד.
 ח"כ לריך לומר כי ארץ פתרום היא הארץ הדרומית למצרים כלו החלק הצפוני
 מארץ נוביה אשר אמרנו שהיתה תחת ממלכת מלכי מצרים. ואשר משם ילאו
 המצריים: על ארץ מבורתם. ע' למעלה י"ו ג': אמר שר"ל מירמיה מ"ד

יחזקאל כט ל

קכב

א' חֵן לַעֲמֹד שְׂאֵרְךָ מִנְּרִים לְחֹד וְאַרְץ פְּתוּרִים לְחֹד. אֲךָ יִחַק (כְּדַעַת בִּסְט) שְׂחִיָּה אֶרֶץ פְּתוּרִים וְכָלֹל בְּאַרְץ מִנְּרִים:

ז. (לְשִׁדְּל)

(כא) וְהִנֵּה לֹא חֲבִשָּׁה. לְדַעַת תְּלַמִּיד שְׁנוֹס מַדְרִיגָה מֵלֵת לֹא יִתְרֶה. וְהַכּוֹנֵה הֵם הַשְׂתַּדְּלוּ לַחֲבוֹשׁ מִכֶּסֶּם: לֵכֵן כֹּה אָמַר ה' הִנֵּי וְשִׁבְרֵתִי אֶת זִרְעוֹתָיו וְגו'. אֲךָ כִּי שֶׁאֵין צוּר לַמַּחֲסֵה מֵלֵת לֹא. כִּי אָמַר כִּי ה' שָׁבַר א' מִזִּרְעוֹתָיו. וְאַחֵר שֶׁלֹּא חֲבִשָּׁה. כְּלוּמַר לֹא הֵיטִיב דְּרָכָיו. הִנֵּה עָתָה יִשְׁבֹּר שְׁתֵּי זִרְעוֹתָיו. אֶת הַחֲזָקָה (הַבְּרִיָּה) וְאֶת הַשְּׁבִירָה (יִוִּסֵּף לַשְּׁבִירָה בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָּהּ תִּקְוָה): לְחֲבִשָּׁה. מִפִּיק ה' א. כִּי חֲבִשָּׁה פֶּעַל יוֹלָא. אֲבָל לַחֲזָקָה כִּי שֶׁהָא' נִרְיָה לְהִיט נָחֵם. כִּי חֲזָק בָּקָל חֲיָנוּ אֲלֵא פֶּעַל עוֹמֵד. וְהַכּוֹנֵה בְּאֹפֶן שְׂחִיָּה הַזֶּה חֲזָקָה לַחֲפֹשׁ בְּמַרְבֵּ. וּמֵלֵת וְלֹא חֲזָקָה (דְּבָרֵי הַיָּמִים ב' כ"ח ז') עֲנִיָּה לֹא נִלְחַם אִתּוֹ בְּכָל כָּחוֹ. אֲבָל נִתְּפִיִּים בְּמַמָּן שֶׁנָּתַן לוֹ. (י"ז סִיּוֹן תַּרְכִּי"ס):

לא.

(ג) עֲבוֹתִים. ע' לַמַּעֲלָה י"ט י"א:

לב.

(יט) מִמֵּי נַעֲמָת. מִמֵּי אֶתָּה חֲשֹׁב שֶׁאַתָּה יוֹמֵר יִפֶּה וּמַשׁוּבָּח? מֵאִי חֲזִית דְּדַמָּא דִּידָךְ סוּמַק טַי? לֹא כֵן. אֲבָל אֶתָּה כְּשֶׁאַתָּה מַלְכֵי הָאוֹמֹת וּמִקְרָה אֶחָד יִקְרָה אוֹתָם וְאוֹתָךְ (סִיּוֹן תַּרְכִּי"ס):
(י) מִשְׁכּוֹ. ל' עֲבַר. ע' דְּקִדְּקִי § 390
(לב) אֶת חֲזִיתוֹ. כְּחִיב וְכֵן נִכּוֹן וְע' דְּדִק:

משלי ואיוב

הפה

משלי א

(י) כי רגליהם וגו'. ולבסוף יסרגו גם אומך :
(לב) כי משובת. עין שלום. כמו בשוכה ונחת. ועין חרומי בהפערות וילא :

ב

(ד) חן ושכר טוב. חן בעיני אלהים. ושכל טוב בעיני אדם. יראת ה'
היא חכמה. וכשתעשה רק טוב תלית בכל דרכיך. והרואים יאמרו
שאתה בעל שכל טוב. ולפיכך בטח אל ה' ואל בינתך אל תשען אל תאמר
אעשה עול וחמס ומעשה רמיה. ובבינתי וחכמתי אסתיר גנותי. אל תשען
בזה על בינתך. אך בטח אל ה' שיתן שכרך ויליתך בדרך ישרה :
(לה) מרים קלון. דרך לעבד אחר מרים במקום משפיל. חכמים ינחלו כבוד.
אבל הכסילים לא יהיה להם אלא קלון :

ה

(ו) ארח חיים גו'. שרם המקרא ודרשהו. נעו מעגלותיה לא תרע ארח
חיים פן תפלם. כלו' מעגלותיה נראים ישרים ומעט מעט בלי שיודע לך
הם נוטים מהקו הישר אל העקלקלות. באופן שאי אפשר לך לפלם ארח חיים.
אחר שהחלות ללכת במעגלותיה : תפלם. שרם פלם עקר הוראתו עשה שיהיה
הדבר ישר. כמו למעלה (ד' כ"ג) פלם מעגל רגליך והנה אמר באופן
שלא תישר ארח חיים והכוונה כאלו אמר באופן שלא תישר דרכך בארח חיים :

ו

(יא) ובא כמהלך. הוא משרת בלתי מתפיד מארצו הגבור. וכן איש
מגן הוא נושא הנזה ההולך לפניו. וכן בזכרים נ' ז' ונחת לך מהלכים
כעטס כי תלאכיו יוה לך לשמך בכל דרכיך :

ז

(כ) באורח צדקה וגו'. החכמה תהלכת בדרך לרקס ומשפט. והכוונה
שהיא מלמדת לרקס ומשפט. כי אחר שאמר כי פריה טוב ויקר רזה

משלי ט י יא יב יג

הפ'

לסודיע שחפלותיהם חק נקמות על ידי ערמה ומרמה . כי כל דרכיה דרכי
לדקה ומשפט. ואפ"י כן להאחיל אזהבי יש :

ט .

(ח) חצבה . המתרנס היה קורא הליכה עין מתורגמן ערך עמד :

י .

(טו) הון עשיר . הנכון כמו שפירש הרמ"ק (ראב"ע) למטה י"ח י"א הון
עשיר מדומה בעיניו כקריית עזו ויחשוב שיהיה נשגב זו :
(כט) התמימים יש להם מעוז (והוא דרך ה') ופועלי חק שאין להם
המעוז הזה אין להם חלא מחסה :

יא .

(כט) עובר ביתו ינחל רוח . המפזר ממון אביו למוק ינחל רוח . והבן
האחיל המפזר ממון ובזה את אחיו שהוא חכם לב למוק בהתמעט
נכסיו הבית ינטרך להכניע אליו ולקבל עלתו ומלואו כעבד ול"ע אם חכם לב
הוא האח או העבד עין למטה י"ז ב' :

יב .

(כד) ורמיה . עין עלות ע' נח' :
(כה) ראנה בלב נו' . דבר ראנה ישמה נפשו :
(כז) לא יחרך נו' . הנכון נס כאן רמיה עין עלות :

יג .

(ח) בן חכם כוסר אב . הנכון כפירוש רלב"ג ורש"י בשם י"א נסביל מוסר
האב הוא חכם ומפני שלא שמע גערה הוא לץ :
(יט) תאווה נהיה . כשארס ממלא תאוותו יש לו הנאה גדולה . אך החכם
אינו עבד לתאוותו . והוא מר מרע אף אם תהיה נפשו מתאוה לאותו
דבר לא כן הכמילים הם עבדים לתאוותיהם . ומועבה היא להם לפור מרע
אם תהיה נפשם מתאוה לו :

(ט) אוילים יליץ אשם. האשם יעזב דרכם של אוילים :
 (יג) גם בשחוק גו'. גם רוב השחוק גורם כאב לב כי רבוי חממת השחוק
 מזיק לבוץ וכן לפעמים השמחה אחריתה וסופה מתהפכת לחונס :
 (כה) ויפיה כובים מרמה. מי שירגיל לדבר שקרים גם שלא בכוונה להזיק
 אלא דרך החול. לבסוף יהיה איש מרמה. וקרוב לזה למעלה
 פסוק ה' :

טז

(ד) מרפא לשון. בריאות הלשון היא עץ חיים היא מבה שאדם יחיה חיים
 ארוכים וטובים. ואם יש סלף ומוס ונגע זה הוא שבר ונגע ברוח כל'
 בכל האדם והכוונה מוח וחיים ביד לשון :
 (ו) ובתבואת רשע נעברת. המתרגם היה קורא ומבואת. תבואת הרשע
 אין לה קיימא וכן נכון :
 (יט) דרך עצל במשכת חרה. דרך עלל היא בדמיון מלאה קוליס ע"ד
 אמר עלל ארי בחוץ (למטה כ"ב י"ג) כי דמיון ועלולות מנדילים בעיניו
 כל דבר המתנגד להללחת מעשהו ועל ידי כן יושב ובטל ; אבל הישרים אשר
 נפשם חשקה לעשות הטוב. אינם נסוגים אחור מפחד רע מדומה לך נראה
 להם שדרכם טולה ואין בה מכשול. חלחל גם כן דעת רש"י בקולר עליו :
 (כד) ארח חיים. המשכיל (המתנהג בדעת והשכל ויראת ה') יש לו ארח
 חיים העולה למעלה (המוליך אותו לחיים ולהללחה) כדי שיתרחק מדרך
 שאל היורדת אל חדרי מות ; השאול שהוא בתחמיות הארץ הוא משל למיתם
 ולאבדון (כי הוא מקום המיתם) ומה שהוא למעלה (על הארמה) משכן
 החיים וההללחה :
 (ל) מאור עינים. כשבא לאדם מה שהיה מתאווה הוא פותח עיניו ומראה
 לו כאלו אור עיניו זה ישמח לבו. וגם שמוסה עובד השמחה ותעשהו
 דשן ושמן :

טז

(ד) וגם רשע דיום רעה. על דרך מרשע חרבך. הקב"ה משחמש בו
 כשירה להביא רעה :
 (ו) וביראת ה' סוד מרע. אין הכוונה לסוד מהמסכים הרעים אלא להמלט
 מן הרעות (בחסד) ואמת יכפר עון וביראת ה' האדם מתרחק מן הפגעים
 הרעים) וכיוצא בזה למעלה (י"ד י"ו) חכם ירא וסוד מרע. וק' למטה
 (י"ו י"ז) מסלת ישרים סוד מרע. הכוונה שהיא גורמת להתרחק מן הפגעים
 וכני שמרש נור דמו :

קפת

משלי מז יז יח יט

(יא) פלם . הכוונה ה' שופט בצדק ושוקל כל מעשי בני אדם לתת לאיש כדרכיו . כי הנה מעשהו המה כל אבני כים. על דרך היוצר עין הלא יביט :
(כ) איש בריעל בורה רעה . הוא כורה שחת להפיל בו רעהו. ועל שפתיו כשהוא מדבר עמו הוא מראה לו חבה יתרה כאש בוערת. והוא ע"ד (למטה כ"ו כ"ג) שפתים דולקים ולב רע :

יז

(ד) שקר מזין . האיש רשע הוא מטה און לאיש שקרן והוא מאזין בדברי שקר אשר לשון הוות כל' לדברי שקר היוצאים מפי רשע בעל לשון הוות :
(טו) למה זה מחיר . מצייר את הכסיל כאלו לוקח בידו כסף וזהב ומבקש לקנות חכמה . והוא אומר שכל כסף וזהב שבעולם לא יועיל לו לקנותה מאחר שהוא כסיל ואין לו לב ושכל. וכסעס לא יותן סגור תחתיה (איוב כ"ח) :
(יז) בכל עת : הרע האמתי הוא אוהב בכל עת . גם בעת רעה . והאח נולד להיות לעזר לעתות בצרה ואם לאו איננו ראוי להקרא אח :
(כו) גם ענוש לצדיק לא טוב . מדבר במלכים שאין טוב להם לענוש מי שיודעים שהוא צדיק ולרוב צדקתו הוא לפעמים מתנגד למלכו . ופירש ואמר להכות נדיבים על ישר. לא טוב להכות השרים אם אמרו דברי ישר ולא נשאו פנים למלך (תלמיד יוסף ירא) :

יח

(ב) לא יחפוץ גו' . הככו כרלב"ג :
(ג) בבוא רשע גו' . הככו כרמ"ק :
(יז) וחקרו . הוא מבחין את הראשון ומגלה מה הוא (אם אמר דברי מרמה) וכמוהו ודל מנץ יחקרו (כ"ח י"א) :
(כא) ואוהביה יאכל פריה . אוהביה הוא השומר אותה (כמו שומר פיו ולשונו כ"א כ"ג. נולד פיו י"ג ג') ודוגמת המליצה הזאת נולד תאנה יאכל פריה כ"ז י"ח יאכל פריה כנגד יאכל פריה . ונולד כנגד אוהביה (יוסף ירא) :
(כד) להתרועע . הוא עתיד לשמוח ולעלות כמו יתרועעו אף ישירו :

יט

(א) והוא כסיל . ולמטה כ"ח ו' והוא עשיר כ"ל מל' ויעש פיעה עלי כסל (איוב ט"ו כ"ז) :
(ב) גם בלא דעת . גם המחשבה והחפץ אם הם בלא דעת ובלי התבוננות הם דבר רע. אבל מי שהוא מוציא הדבר לפועל ועושה מעשיו בלי השכל

הוא יומר רע ונקרא חוטא. נפש הוא החפץ והראון. ומלת גם דבקה נפש. גם נפש (אפי' החפץ לבדו) בלא דעת לא טוב :

(ז) מדרגה אמרים לו חמה. הרעים אינם לרש. אבל הם למי שאינו צריך לשוט ולצר. ושהוא בעל שיטה ומשפט חבריו צדקו :

(י) לא נאווה לבסיל תענוג. אין רחוי שיהיה בידו להתענוג ולעשות העונות בעיניו וכן אין ראוי לעבד להיות מושל. כי על הרוב לא יתנהגו בשכל ויעשו רעות גדולות :

(טו) רמיה. ענין עללות ע' למע' יו"ד ד'. וי"ב כ"ד וכו' :

(טז) בזה דרכיו. של הקב"ה (רלכ"ג) והוא נרמז בשומר מלוא שהכוונה בלא ספק מלוא ה' :

(כו) חדר בני לשמוע מוסר. חדל בני להיות זקוק לשמוע כל יום דברי מוסר. בהיותך כל יום שונה מאמרי דעת. כל' למע' תכרימי לחדש יום יום תוכחותי ? (יוסף ירא). מלאנו שמע שאין הכוונה בו שמע צרזון אלא שמע בעל כרחו. כגון אלה ישמע ולא יציר. אשר לא תשמע את עבדך מקללך :

כ

(ו) רב אדם. רוב בני אדם מפרסמים הסדר שעשו וגם מה שלא עשו. אך מי ימלא איש חמונים שלא יוסיף על האמת בספור מעשיו :

(ט) מי יאמר גו' (י) אבן ואבן וגו'. דבקים זה לזה. מי יאמר זכתי לבי. לפיכך אין ראוי למתן דופי באחרים ואל תדין את חברך עד שחגיע למקומו. אבל כשמחמירים על זולתם ומדברים רע עליהם על כל דבר קל שנכשלו בו. הם מקילים לעצמם ולא יחסרו להם טענות להצטרף על מעשיהם המגונים והנה יש להם אבן ואבן איפה ואיפה. וזו תועבה לפי ה' :

(יז) חציץ. כאלו הקמח ההוא היו בו גרגרי אבן שנפלו מן הריחים בשעת טחינה :

(כו) מזרה רשעים. (*) דומה למע' שאמר למע' מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע. והכוונה שהוא מבחין בין לריק לרשע מי הוא שדבריו אמתים ומי הוא טוען טענות כוזבות ואמר שהמלך החכם מזרה ומרחיק מעליו הרשעים : ולא יתעו אחיו בשקריהם. ומוסיף ואמר וישב עליהם אופן והוא משל לקוח ממלכת הדישה שהיו דשים התבואה באופן עגלה (ישע' כ"ח כ"ז) כדי להפריד החבן מן הבר. וכן המלך החכם ממציא תחבולות כדי לברר האמת מן הכוזב וכמו שעשה שלמה באחריו גזרו את הילד החי לשניים. ואין הכוונה כלל שימית הרשעים במיתה משונה (כמו שחשבו גז' ופירשט) שאלו הוא מזרה אותם איך ימיתם ? ור' משה קמחי בפירושו המיוחס לראב"ע אמר

(*) פי' בסוק זה כבר נדבק בלופה למניד בנה שמינית עמוד 101 .

כי תחלה ידכא אותם ואח"כ יסירם מפניו ואם היה כתוב שיכה אותם בשבט .
 היה זה אפשר . אבל אם יעביר עליהם אופן עגלה . אין ספק שימותו . ובמשל
 הזה מהעצרת האופן נכלל גם כן הלחץ והאצער שהשופט החכם לוחץ את הרשעים
 בתחבולותיו לא בייסורים . אבל בחקירות ובריקות ואיומים . ואם במעשה שמים
 הנשים מאמר גזרו את הילד החי לשנים היה כמדקרות חרב בלב אותה שהאמת
 אתה . הנה על הרוב יהיה הדבר בהפך שהחקירות מלערות ודוחקות הרשע
 עד שיודה ; וגם בענין שמים הנשים אין ספק שגם אמו של הילד המת
 נלעטה בשמחה הזוי ההוא כי רטונה היה שינתן לה הילד אלא שהחברה על
 עצמה ואמרה גזרו . כדי שלא להודות שהיו דברים שקר ואולי גם כן השמחה
 שהיה לה בלדת חברתה גברה על גער אצרת הילד שהיתה מתאוה לקנות
 (י"ב חייר תרכ"ג) :

(כ) גר ה' גו' . נשמת אדם היא נר שנתן לו האל . ובה הוא חופש כל
 חדרי כליות בני אדם ומכיר מה בלבבם . וזה דבק עם הפסוק הקודם
 מזרה רשעים מלך חכם (כ"ח אב תרכ"ג) :

(כח) חסד ואמת גו' . שתי המדות חסד ואמת (ההפכה ועשות משפט)
 שומרות המלך . אך החסד יועיל לכוון כסאו יותר ממדת הדין . ותלמיד
 יהודה לולאטו מוסיף כי החסד מועיל גם אחרי מות המלך והוא סבה שישארו
 כסאו לבניו . כי החסד שעשה האב הוא סבה שכל העם יאהבוהו ויהיו נאמנים
 גם עם יולאי חלציו :

(ל) חבורות פצע גו' . חבורות פצע ומכות חדרי בטן הן תמרוק לאדם
 רע . כי תמרוק הייסורים יוסר וישוב טוב ויפה [מלשון תמרוקי הנשים]
 (גיז' וקב ונקי בפירוש שלישי) :

כא

(א) פלגי מים גו' . הגכון כרלב"ג . והכוונה להביא בני אדם להיות נאמנים
 עם המלך . כי כל מה שהוא עושה אינו אלא רצון האל (יוסף ירא) :

(ב) כל דרך איש גו' . עיין למעלה י"ו ב' :

(ד) רום עינים ורחב לב . (הנאווה ורוחב התאוות) הן ניר הרשעים
 (מה שהם חורשים ומושבים בלבם) והם לחטאת להם (הם לרע להם .
 כמו לחטאת לבית ירבעם) :

(ו) פועל אצרות גו' . האוצרות העשויות בלשון שקר אין להם קיימא אך
 הם כהבל נדף והם ג"כ מוקשי מות לבעליהם . מוקשי . כך היה קורא
 רש"י וכן תרגמו קלח קדמונים :

(ז) יגורם . מן גרר כמו יגורו בהרמו (חבוקק א' ט"ו) . ימשוך אותם
 לאכזרון . ופירש הכתוב כר"ש דעטמאלר . כשיבא על הרשעים שור אין
 להם תקומה . כי אין להם הללה ממקום אחר . יען תמיד מאנו לעשות משפט :

קצא

משלי כא כב

- (ח) דרך איש. דרך רוב בני אדם הוא הפכפך ור. אבל מי שהוא זך חן פעלו הפכפך. אלא ישר תמיד. (יוסף ירא) :
- (ט) מאשתי מדינים ובית חבר. הנכון כרלכ"ג. עיין פירושו למטה כ"ה כ"ד. והכוונה טוב לשבת יחידים במקום מסוכן שאין תקוה שיבא אדם שם. מלשבת עם אשת מדינים אעפ"י שתהיה דירתו בבית שיש בו חברה בני אדם :
- (י) נפש רשע גו'. הרשע נכסף לעשות רע. ולהזיק ואין לו חמלה וחמינה על זולתו :
- (יב) משכיל צדיק גו'. הצדיק אינו נפתה בראותו הללמת הרשע. אבל הוא מתבונן על ביתו ועשרו וכבודו. והוא גוזר על הרשעים הסלוק (המהפכה והמפלה) מחמת הרע שהם עושים : מסלף. על דרך וטמחו הכהן. יאמר שהוא טמא. אף כאן הצדיק אומר 'שהרשעים מעותדים לסלף ולמפלה (כ"ג מרחשון תרכ"ד) :
- (טז) אדם רחוק גו'. אולי כפי' ראשון של רמ"ק כיון שנטה אדם מדרך השכל והתחיל לתעות בדרך רע. הוא הולך ותופה כל ימי חייו. ואין לו מנוחה עד שימות :
- (כ) אוצר נחמד וגו'. והיותר כסיל שבמין האדם הוא לא לבד לא יאסוף אולם נחמד. אבל אם נמלא בידו מאבותיו. הוא מאבדו :
- (כו) וצדיק יתן : כרש"י : ופי' יתן יתן לתאווה. ימלא תאוותיו ולא ימנע ממנה. ותאוותיו לא תמיתו : כי אינו מתעצל וס' מברך את כל מעשה ידיו :
- (כז) זבח רשעים וגו'. אף כי בזמנא יביאנו. וכל שכן שתועבה הוא כאשר יביאנו במחשבה רעה לרמות את הצדקיות כדי שיחשיבוהו לנדיק (מלכות דוד) וכן מלינו בקהלת כטוב כחוטא כזבח כאשר אינו זבח :
- (כח) ואיש שומע לנצח ידבר. האיש המציד ומעיד באמונה מה ששמע וראה. הוא יוכל תמיד לדבר והכל יטו און לדבריו. בהיותם יודעים שאינו צודק דברים מלבו :

כב.

- (ב) עשיר ורש נפגשו. הם זה כנגד זה. הם שני הפכים. עיין בה"ע חקפ"ט עמוד 86 87 :
- (ד) עקב ענוה. (שהיא יראת ה'). כמו שמלאנו ענוים להוראת לריקים) עושר וגו' :
- (ה) צנים פחים. בדרך העקש (הפך דרך ישרה) יש צנים ופחים. כלומר הדרך העקלתון הוא מלא סכנות. ומי שרואה לשמור עצמו ילך בדרך ישרה ומתוך כך ירחק מאותם צנים ופחים :

משלי כב כג

הצב

- (ו) חנוך דנער . ironia כדעת רלב"ג . ובא בלמ"ד כמו הלאל . ילמד דעת (חיוב כ"א כ"ב) :
- (יא) אוהב טהר לב וגו' . מי שהוא אוהב בלא לב ולב אצל לבו טהור . שפתיו חן . דבריו אהובים לכל . ואפילו המלך נעשה רעהו (וקרובין לזה דברי טמאירי) :
- (יב) עיני ה' . נצרו איש דעת (ויראת ה' היא חכמה) עיין פירושי ליטעיה י"ח ב' :
- (יד) שוחה עמוקה . כמו כ"ג כ"ז :
- (טז) עושה דל . חושב להרבות לעצמו . ואח"כ הוא נותן שחר לשופט עשיר . כדי שידיקו בריבו . ונמצא מפסיד יותר ממה שהרויח במה שעסק :
- (כז) למה יקח משכבך מתחתך . כל שאע"פ שאין לוקחין המשכב מבטל חוב . מן הערב לוקחין ואין מרחמין עליו . כי לא היה לו לערוב ערובה . כי בערובתו רמה את רעהו שבזולת הבטחתו לא היה מלווה :
- (כט) מהיר . עיין ישעיה י"ו ה' :

כג

- (א-ג) את אשר רפניך . הוא המושל . החבון תמיד לפני מי אתה עומד . כי המושל החכם בודק אותך באכילתך ואם אתה רעבון אתה אוכל סכנים . אתה גורם רעה לעצמך . לפיכך אל תתאו למטעמותיו . כי הוא לאס חבים כי הוא רוצה לנסות אותך אם אתה להוט אחר התענוגים ואז לא יבטח בך ולא יעלך למעלה רמה :
- (ד) מבינתך חדל . כמו חדלו לכם מן האדם (ישעיה ב' כ"ה) עיין שם פירושי :
- (ה) התעוף . הנכון כרש"י . וכפלת תרומו ותיעוף . ומזה מגלה עפה . כפולה :
- (ו) אל תדחם . כאן מדבר ברע עין . ולא במושל כמו למעלה א—ג . והסמוקים קרובים ועניייהם רחוקים מאד :
- (זא) יתהלך במישורים . הנכון ingreditur blande כירוימוס . והוא דבק למטה . אצל אחריהו וגו' :
- (זב) הבוני וגו' . דרך מליצת השיר הוא נותן דברים אלו בפי השכור . אעפ"י שהוא לא יוכל לאמרם . והכוונה לומר . האיש השכור איננו מרגיש אפילו כשמכין אותו . ואחרי הקינו . לא יאחר לשוב ולשחות . כאלו בזמן תרדמתו היה מתאווה להתעורר כדי לחזור ולשחות (ר"ח כסלו) :

כד

- (י) התרפית . ביום נרת חבך . כדעת רש"י ורמ"ק :

- (יט) אל תתחר. non gareggiare. אל תקנא non emulare. להיות כמוהו. כפי' רש"י :
- (כ) עם שונים אל תתערב. אולי הכוונה אם שני בני אדם השונים זה מזה בדרכיהם ומזגם ודעותם הם בחברה ושותפות. אל תתחבר להם ואל תשתתף עמם. כי פחאוס יקום אידם: כי זה מושך לכאן וזה לכאן. ופיר שניהם יבא פחאוס בטרם יודע בואו (ד' כסלו) :
- (כו) שפתים ישק וגו'. ישק הוא נפעל כמו יגש. עיין דקדוקי § 448 והכוונה כפי' רש"י. ועיין פי' אחר בחוספות גיטין ט' :
- (כז) ובנית ביתך. תקח אשה. כרש"י :
- (כח) והפתית בשפתוך. לשון ויפתוהו בפהו וה"א התימה להוראת לא. אל תפתה בשפתוך. והכוונה אל תעיד שקר בננות רעך. וגם אל תדבר שקר בשבחו בדברי חלקלקות :
- (לד) ובא מתהדך. עיין ו' י"א :

כה

- (א) גם אלה וגו'. שלמה אמר שלשת אלפים משל. כל שעה שהיה בא לאזינו חיזה מעשה מיוחד. היה אומר עליו משל ולמוד חכמה. ועבדיו היו כותבים אותם. ונשארו בבית המלך ג' אלפים מאומם המשלים. ובזמן מן הזמנים (או גם בחי' שלמה) הועתקו קצת מהם ונחפרסמו בקרב ישראל. ואח"כ אנשי חזקיה חזרו ללקט וביררו מחוך אותם ג' אלפים עוד קצת משלים והם הכתובים מכאן ואילך והוליואם לאור :
- (ב. ג) האל הגדיל כבודו על ידי שעשה כמה דברים נסתרים מהבנתנו. וכבוד מלכים הוא בחקרים בעומק הדברים להוליוא המשפט לאור. וכשהם עושים כן אין חקר לשכלם :
- (ז) מהשפירך לפני נדיב אשר ראו עיניך. שמתוך להשפיל עצמך ולהניח מקומך לפני גדול הנכנס. מיד כשאתה רואה אותו נכנס בבית אתה צריך לחלוק לו כבוד ולתת לו את מקומך :
- (ט) וסוד אחר. אינו סמוך. והכוונה כרלב"ג. פן יחסך שומע. בעל ריבך בשמעו שאתה מגלה חרפתו יחרף גם הוא אותך. וקלוקל יתגלה בלי חקנה :
- (יט) רעה. עיין דקדוקי § 515 בהערה :
- (כ) הנותן עדי זהב וכסף על בגדו ביום קרה אינו מועיל כלום להגלל מן הקור. וכן הנותן חומץ על נחר. וכן שר בשירים על לב רע ונעלב :
- אבל דוד היה מנגן בידו לפני שאל. והנגון פועל בנפש הרבה יותר מהשירים :
- (כה) קרים. נוזלים מן המקור (לא זנוניים) עיין פירושי צינעיה ל"ז כ"ה :
- (כו) הנכון כפי' חנן יחיא :

כו.

- (ב) לא חבוא. לפי הפשט. הנכון לא באל"ף :
 (ו) מקצה רגלים. אולי מבקשה כמו לקצות בישראל (מלכים ב' י' ל"ב) מענין
 שרש קוץ. השולח דברים ביד כסיל הוא מייגע כמה רגלים. עיין רש"י:

כז.

- (ג) בעם אויל. הצער שהאוייל גורם לפעמים לזולתו בדבריו או במעשיו.
 אף בזולת כוונה רעה. כעם אין ענינו חמה :
 (כנ—כו) חמשה פסוקים ראו מראין בעיני מכתב "שלוח למלך מואב שהיה נוקד
 ועוסק במרעה הבהמות והוא משבח ומברכו. וזה אני אומר מפני
 מלח מזר (ואם מזר לדור ודור) :

כח.

- (ב) רבים שריה. אינם המלכים והמושלים. אלא שרי המלך אנשי עצתו.
 וכוונת הכתוב כי כשהארץ מלאה עונות יש למלך שרים רבים. וכשיהיה
 למלך שר ויועץ אחד מבין יודעי יאריך המלך ימים על ממלכתו :
 (ג) מי שטושק דלים ועכ"ל הוא נשאר עני. הוא דומה למטר סומך שהוא
 מזיק ולא מועיל :
 (ה) יבינו כל. בעיני המשפט. להרשיע רשע ולהצדיק צדיק :
 (ו) טוב. גליקליכער. כפי"י אייבעל (וכן למעלה י"ט א') ולפניו בעל שנות
 חיים :
 (יב) יחפש. יתחפש. כמו למטה פסוק כ"ח יסתר אדם :
 (כ) לא ינקה. מקללות :
 (כא) הכר פנים לא טוב. אבל כמה הוא יקר למצוא מי שלא ישא פנים
 לעשיר. כי על הרוב על פת לחם יפגע גבר :
 (כב) איש רע עין שאינו מביט לדלים. הוא נבהל ואץ להעשיר. ולא ידע
 כי זה יגרום לו חוסר ועניות :

כט.

- (ו) בפשט איש רע יש מוקשים שיפול בהם. כלומר פשעיו גורמים לו שילכד
 בפח התלחות. והצדיק בהפך ידון ושמח. כי בטוח הוא שאין לו מוקשים :
 (ט) ורגז ושחק. האויל. כדעת רלב"ג :

קצה

מישרי כפ ל לא

- (י) יבקשו נפשו. ידרשו דמו לנקום נקמתו. כפי' ראשון של רמ"ק. וכן
 גי' . וקרוכ לזה אין דורש לנפשי (תהלים קמ"ז ה') :
 (יג) נפגשו. כמו שפירשתי למעלה כ"ב ב'. הם זה הפך זה :
 (יח) באין חזון. תוכחה. עיין פירושי על חזון ישעיה :
 (כ) חרדת אדם יתן מוקש. חרדתו גורמת לו מוקש. כרלצ"ג ואכן יחייא :

ל.

- (ג) קרושים. האל הקדוש. כמו ביהושע כ"ד י"ט :
 (ד) מי עדה שמים וגו'. מי הוא בן אדם שיוכל לדעת החכמה הכללית.
 מי הוא שעלה שמים וירד. ויהיה כח בידו לאסוף רוח בחפניו וגו'
 כלומר להנחית העולם וכל חלקיו. כמו שהאל עושה ? מה שמו של איש כזה
 אם ידעת. או מה שם בנו אם היה בדור הקודם וגשאר בחיים אחד מבניו .
 והכוונה בכל זה כי אין בנו כח להבין החכמה המנהגת את העולם. וכעין
 מה שאמר ה' לאיוב. ואין לנו להרהר אחר מדותיו. אך ראוי לנו לבטוח בו.
 כי כל אמרת אלוה נרופה. וכל מעשהו באמונה :
 (כח) בידים תתפש. אולי צ"ל תתפש בנפעל. היא קטנה ונתפשט ביד .
 ועכ"ז היא בהיכלי מלך. כי עם כל השתדלות המשרתים לנקות הבית
 ישאר תמיד איזה עכביש באחד מן הסדרים הנשכחים. או כדעת אייכל תתפש
 נכח שאתה יכול לתפוס אותה בידיך :
 (לא) ומדך אדקום עמו. כפי' רש"י. אין לעמוד לנגדו. כמו הליש שלא
 ישוב מפני כל. והסוס האזור למלחמה (זרזיר כפי' גי') והתיש שאינו
 ירא מפני כל. ועל שם שהוא עז נקרא עז :

לא.

- (ב) מה ברי. ענינו' אל בני. כמו ומה אחזקן על בתולה. וכן למי
 שלמה. דילמא. וכן בל' ערבי מא נאמר להוראת לא. עיין גי' :
 (ג) רמחות מלכין. לנשים שגורמות אבדן המלכים (כפי' אייכל וראו').
 ונריך לקרוא רמחות (י"ד כסלו תרכ"ד) :
 (טו) וחק. ערך. כפי' רש"י וכמו כי חק לנהגים מאת פרעה :
 (כה) ותשחק ליום אחרון. איננה דואגת לראות האפשריות לבוא. כי מאד
 אחד היא משתדלת בכל כחה להצלחת ביתה. ומאד אחר היא אשה יראת
 ה' (פסוק ל') וכפה פרעה לעני וחורת חסד על לשונה. ולפיכך היא בועטת
 באלהיה. ולא תירא משור כי יבא. המאמין בה' איננו יושב ובטל. אבל הוא
 בועט שיהיה ברכת ה' במעשה ידיו (ט"ו כסלו) :

קצו

מישרי רא

(כו) ותורת חסד עד לשונה. לימוד של חסד על לשונה. ר"ל מלמדת ומזרזת לעשות חסד עם הבריות (מלודת דוד). וכן פיה פתחה בחכמה. כל דבריה מלמדים החכמה (והחכמה היא החריפות ויראת ה'). והנה למוד הבנים (האידוקאציון) לא נשכח בפרשה הזאת. אעפ"י שעקר החובה הוא על האב ולא על האם :

(מ"ו כסלו תר"ך)

ברוך רחמנא דסייען

שר'ר

הצו

איוב א.

(1) שפן. נ"ל תחלת קריאתו שפן. משוטע בארץ. והיה כעין מרגל המשוטט בארץ להגיד לאל מה שיש בה מן הרע. והנה בהכרח היה הוא במחשבת בני אדם כאויב ושוטן להם. לפיכך חזרו לקרותו שטן בס"ן. והנה השטן היה מלאך המשוטט בארץ. אבל שאר המלאכים לא היו משוטטים בארץ. אלא באים בשליחות האל לעשות מה שיזווס. ואח"כ חוזרים למרום :
(כא) וערום אישוב שמה. אל בטן אמי. אלא שבטן אמי האמור למעלה הוא כמשמעו: וכאן הוא משל אל הארמה והקבר; וזה דרך נחות שגור בשירי הקדש :

ב.

(ג) אי מזה תבא. ראב"ע. דברה תורה כלשון בני אדם :

ג.

(ג) יאבד יום. נ"ל שאין הכוונה על היום שגולד בו ממנו. כי הוא כבר חלף. אלא (כמו שפירש רש"י על פסוק היום ההוא יהי חשך) הכוונה כשיגיע אותו היום בכל שנה ושנה. כי היה דרכם לחוגג ביום לדתם ולעשות זכר לכל מאורע טוב. וכן היו מתאבלים בכל יום שאירעו בו מאורעות רעות. והנה הוא אומר כי היום שגולד בו איננו יום טוב אלא יום רע. וראוי שיהיה יום חשך ולא אור בכל שנה ושנה: כי הוא יום מוכן לפורענות. ויש ראיה ברורה לפירוש זה. כי אמר יחשכו וגו' יקו לאור וגו' כי לא סגר דלתי בטני. הוא מתאווה שיהיה היום ההוא נענש על שלא סגר דלתי בטן אמו. א"כ היום שהוא מקלל איננו יום שעבר. כראב"ע וראו'. אבל הוא יום נמצא עדיין באופן שיוכל לקבל ענשו: הורה. ענינו נולד. והוא הפעל מן ירה. שענינו השלכה בכח. וכן הוגלד הוא מושלך בכח הטבע מבטן אמו :
(יב) מדוע קדמוני. מלשון במה אקדס ה' :
(טז) או כנפל טמון. שטומנים וקוצרים אותו בלא כבוד: בעורלים לא ראו אור. שלא נהנו מן העולם הזה. כמעט ולא יראה כי יבא טוב: (כג) לגבר אשר דרכו נסתרה. הסיר מעליו השנאתו :

- (ג) הנסה דבר אריך. מלשון אשר לא נסתה כף רגלה. ופירושו למטה כי עתה תבא אליך ורפא :
 (י) שאגת אריה וקור שחר. מקרא קצר. שאגת אריה וקול שחל. לא תעמוד לנחש : ושני כפירים נתעו. נתעו כמו נחשו. כמו מלתעות כפירים נתון ה' :
 (יב) יגוב. כמו (ש"ב י"ט ד') ויתגב העם ביום ההוא לבוא העיר כאשר יתגב העם הנכלמים :
 (יז) האנוש מאלוה. כעטם והייתם נקיים מה' ומישראל (במדבר ל"ב כ"ב). המעט מכס (במדבר י"ו ט'). כי לא דבר רק הוא מכס (דברים ל"ב מ"ה) :
 (כא) יתרם. הנכון יתרם. כמו כל יסע יתדותיו לנחש :

- (ח) קרא נא. מאחר שלא יצק אנוש כלפי האל חפילו תאמר שאתה כדאי לא יחוש האל לעקמתך - ואף לא המלאכים. כי כלם יודעים כי שוא צדקה אנוש. ושהאלים מקבל תמיד מיד האל כגמול מעשהו בצדק ובמשפט. כי אמנם אויל ופתי הוא מי שכוועם בראותו האלמות הרשעים. כי לא ידע כי לבסוף ישמחו עדי עד :
 (ג) ואקוב. מיד פללתי כ' ודאי יהיה נוכח ארורי. ואיננו לשון קללה אלא ל' נבואה. כמו מה אקב לא קבה אל :
 (ה) אשר קצירו רעב יאכל. למה ירחקו בניו מישע. מפני שהוא (אביהם) היה אוכל קצירו של רעב (על דרך בני צעור). והיה לוקח קצירו ולחמו של עני חפילו מתוך האלים שהם הסלים שנותנים בהם הלחם. (כנא בערבי ובל' תלמוד כמו טנא בעברי. וכן באיטלקי Zana). וגם היה שואף חילם בצמים ופחיס כל' במדינות ומוך. ע' למטה י"ח ט' :
 (ו) כי לא יצא מעפר און. אלא הכל צדן ומשפט מאת האלהים :
 (ז) כי אדם. הן ידעתי שהאומות כי אדם לעמל ילד. ושהוא מעותד בטבעו אל סרעות (כמו שהעופות בטבעם מעופפים) ואין דין ואין דיין ; אולם אני אדרוש אל אל :
 (ח) אשים דברתי. כמו גוף על ה' דרך. דברה לשון ההנהגה. והג תרגומו דבר. ודברתי כמו דרכי. הם אומרים. עולם כמנהגו נוהג. אבל אני פונה מחשבותי אל אל. וידעתי כי הכל בהשגחתו :
 (כ) אבני השדה. על דרך פן כמנוף באבן רגל :
 (כד) ולא תחטא כמו קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' ט"ז).

הטעם senza fallire il colpo לא יחטיא קליעתו . וכן כאן לא חטא לא תהיה תולתך נכזבת ותמצא כל דבר על מקומו בשלום :
(כה) בברכה . לשון לחות . כמעט ולא נס לחה (רמב"ן) :

. 7

- (ג) לען . כפי' רש"י וע' נז' שרש לעה :
(ה) הינהק פרא . עיין רש"י :
(ו) חיאכל תפל ברי מרח . כך אין טעם בדברי חברי :
(ז) בדוי . ענין זיבה . כמו נדת דותה . ע' רש"י . והכוונה הלחם שהיה בפי יוזב ממנו ריר מאוס כדברים המאוסים אשר לפנים מאנה נפשי לנגוע . וזה מפני החליים שהיו לו גם בפיו :
(י) ורחי עור נחמתי . דבק למעלה : ואסדרה וגו' . ובהיותי סולד בחיל ותלחלה איך לא יחמול האל עלי . אחרי שלפנים כושל יקימון מלי ולא הייתי מנחד חסות לשוני אחרי קדוש . והייתי מוכיח חטאים :
(יא) ומה קצי . כמו הודיעני ה' קלי . כמה היא מרת ימי . כמה אוכל לחיות . באופן שאוכל לקוות עוד שיהפוך ה' לי הקללה לברכה : בי אאריך נפשי . נשיתי . מלשון נפשו נחלים תלהט . והטעם שאוכל להיות ארך חיים ולהמתין עד יעבור זעם :
(יג) האם אין עזרתי בי . הוא כמתקן דברי עלמו . אחר שאמר אס כח אבנים כחי אומר עתה : באמת גדול כחי . כי יש בי תושיה . ומעתה . וכי מפני שאחי ורעי בגדו בי אין עזרתי בי בקרבי ובנפשי ? וכי תושיה נדחה ממני ? וכי אין עזרה למס (לאיש הנדחה ונמס מרוב צרותיו) אשר בגדו בו אחיו . ומרעהו יעזוב חסד ויראת שדי :
(יד) ילפתו . האורחות שהן השיירות מתלפתות ונעקשות בדרכן . אחרי שלא ימצאו מים בנחלים . נמשך להם שיהיה דרכם עקש ונפתל . כי הוא מוליך אותן לאבדון . ל"ל ילפתו ארחות דרכם . ארחות בטעם מפסיק . ושיעורו . האורחות . ילפתו דרכם . והוא על דרך נזבלת עלה . ילפתו מלך דרכם :
(כה) מה נמרצו . ל"ל מרץ כמו מרט . מעיין "ח" חרב מרוטה . והטעם דבר חד הנכנס בנפש . בין לטובה כמו כאן . ובין לרעה . כמו קללה נמרצת . וחבל נמרץ (מיכה ב' י') . או מה ימריץ (למטה י"ו ג') :

. 7

- (טז) חדל ממני כי הבל ימי . על דרך השע ממני ואבליגה בטרם אלך ואיני (סוף מזמור ל"ט) :

ה.

(ו) נות צדקך. תחת אשר חטאו לה' כזה צדק ומקום אבותיהם ה' (ירמיה נ' ז') ה' נמשל לזוה צדק שהלחץ נשמרות בו היטב. והוא מקום מוצלח ומבודק; הצדק הוא הצלחה החזרה. על כן לפעמים קראו להצלחה צדק. וע' ירמיה ל"א כ"ג. רס"י :

ז.

(ג) לא יעננו. לא יוכל האדם למנוח חסודה לחת מאלף טענות שיטעון עליו האל (ספורנו וראו') :

(ה) המעתיק הדלים. זה היה לפעמים על ידי הרשע. עיין Colletta ספר שני סימן כ"ז :

(ח) ודורך עד במתי ים. לא נמצא במתי ים בכל התנ"ך. ובמקרא גדולה שנת רפ"ה ודורך על במתי עב. ובשאר מקראות גדולות כתוב בגליון. ובספר מונה כתוב במתי עב. וכן נראה ככן. כי לפניו ואחריו מדבר בשמים. וכן בישיעה י"ד ט"ו אעלה על במתי עב אדמה לעליון. הרי שהאל הוא על במתי עב :

(יב) הן יחתה. הוא עושה מעשיו בהרף עין. לשון כחמק תארוז (משלי כ"ג כ"ח). עיין אהב גר עמוד 109 :

(יג) עזרי רחב. הבאים לעזור לרשעים שהוא מעשים :

(יד) אבחרה. אבחר. בחר-בחר :

(יט) מי יועידני. הראוי יועידנו. וכן הוא בחרנוס יוני וסורי. ועינו מי יקבע לו זמן לבא למשפט. וכדי שלא לשלוח יד תרגמתי ואם למשפט הנה יאמר מי יועידני : אם לבח אמיץ הנה : הטעמים מדביקים אחיץ לאם כח. וכן נכון. והכוונה אם לכל גדול. הנה. כבר זה ידוע. וכבר הגדתי למעלה עולם גבורתי. (אהוד) :

(כא) חם אני. אני צדיק תמים. ואע"פ כן איני מכיר את עצמי. כי אני מולא עצמי מדוכה ביסורין כאלו אני רשע. עד שאצטרך למאוס בחיי : למסת. כתרונמו כד מתמסמסין זכאין : אם שושן. פירש' לשונו של שטן ; ביד רשע. כלפי שטן. ולפי זה פני שופטיה הכוונה על האלהים. ולפי זה המכוון במ' איוב הוא ללמד כי השטן הוא תחת יד האל :

(כו) אעזבה פני. מלשון עזוב חסוב עמו. עיין פריקת משא. אפרוק מעל פני משא לערי : ראב"ג. אעשה פנים להובות :

(כח) יגדתי. אם אחזק ולא אתרעם נגד ה'. ולא אבא עמו במשפט. לא חסור מעלי יראת היסורים. כי ידעתי שלא חנקי :

(כט) אנבי ארשע. על כל פנים חרשיעי וחייסרני. א"כ למה הכל איבד לסבול בלא תרעומת :

רא איוב ט י יא יב יג

(לא) אז בשחת . אפילו אני אטהר את עצמי בכל יכלתי . אחת תטבלני
בזית הקברות . ואהיה טמא עד שאפילו שלמותי יתעבוי . וכל זה
(כדברי אהוד) הוא משל . והכוונה אף אם אהיה נקי אחת תרשיעני (כמו
שאמר אנכי ארשע) והטבילה בשחת היא להביא עומאה . וכן נראה דעת רש"י :
(לג) לא יש . בתרגום יוני וסורי לו יש :

(א) נקמה . נפעל מן קטע . מן ונקטתס . והוא כמו קוף :
(ד ה ו) העינוי הבימי . כי תבקש . הכל על דרך מה אנוש כי תגדלנו
(למעלה ז' י"ז) :
(ז) כי לא ארשע . כמו והוא יסקיט ומי ירשיע (איוב ל"ד כ"ט) :
(יא) תשובכני . מענין שכת בעדו . ויסך בדלתים יס לשון סייג . העצמות
והנידים שומרים הלכ הריאה והמוח אשר בהם עיקר החיות :
(יז) ויגאה : ראשי שאמר למעלה לא אשא ראשי :
(כ) וחדל . ושיית . לפי הכתיב הפך הדבור מנכח האל ואמר לנסתר יחדל
ישית ממני :

יא

(ד) ובר הייתי בעיניך . אחת אומר אך לקחי ובר הייתי . אבל אין זה
אלא בעיניך :
(יח) וחפרת . תחפור באר . ולא תירא שיגזלו אותה ממך או יריבו עליה
(תלמידי מוהר"ר אברהם חי ריג"ו) :

יב

(ה) עשותות . שם דבר מענין שמו עשמו (ירמיה ה' כ"ח) . וענינו שזמן .
עשר והלחה . עשותות השאק . שומן האיש המצליח וסלו . כלומר האיש
השמן ושאקן יש לו לפיד הבז נכון למועדי רגל . אותו לפיד" בז אשר לאיש
השאקן הוא מזמן לכל מי שתמעד רגלו ויפול בצרות . כטעם הלעג השאקנים
הבז לגאיונים . אחר שאמר שחוק לרעהו אהיה אמר כי כן דרך השאקנים לבז
וללעג על המדוכאים . ובז שלהם הוא לפיד אש המכאיב ושורף כל אשר
יפול עליו :

יג

(ד) מפלי שקר . תפל בל' ערבי רקק . וכן טפלו עלי שקר זדים . רקקו

עלי דברי סקר . כמו שהרוק יולא מן הפה . והרוק אין בו טעם .
כן קראו להולאת דברים שאין בהם טעם . רקיקה :

(יב) עד מה אשא . אחר שאמר ואדברה אני ויעבור עלי מה . חזר בו
ואמר למה אסכן עצמי להטיח דברים כלפי מעלה פן יהיה עלי קלף
יותר ויותר : אשא בשרי בשני . כמו נפשי אשים בכפי . מליצה מורה מכנה
גדולה . כאלו אדם נושא גופו בין שני (ככלב הנושא בפיו צמר שגנב) שבקל
חוטפים אותו מפיו . וכאלו ישים נפשו בחור כפו . שבקל תלקח מידו . אחר
כן הוא חוזר בו שנית ואמר הן יקטלני לא איהל . כמו שאמר למעלה (י' י"א)
מה כחי כי איהל . הנה הוא הורג אותי ואין לי עוד תקוה (וכן למטה י"ד
י"ד כל ימי צבאי איהל) ח"כ אדברה ולא אירא . ולפחות (אף אם לא אטיח
דברים נגדו) אך דרכי אל פניו אוכיח ואבאר צדקתי . ובדבר הזה גם הוא
עצמו יהיה לי ליטועה כי ה' אזהב צדיקים ולפניו חקף לא יא . או יהיה על
מה אשא וגו' תשובה שאיוב נותן בפי חבריו . כלומר ואם תאמרו מה לי לסכן
עצמי (כמו שאמר ויעבור עלי מה) ומה אועיל אם אטיח דברים נגד האל ?
לזה הוא תשיב הן יקטלני וגו' (נתחל הלוי) :

(יג) עד שרשי רגלי תתחקק . אחת שומר כל אורחותי לדקדק עמי כחוט
השערה . ואחת הולך אחרי בכל מקום שאלך . ואחת מתחקק . אחת
נותן רגלך ומניח דפוס רגלך על שרשי רגלי . על כל מקום ששם דפוס רגלי :
שרשי . דפוס הפסיעות :

יד.

(א) שעה מעליו . כמו למעלה י' כ' הלא מעט ימי וחלף ואף כאן ראוי
להיות וחלף :

(ב) ויחדש . ויגוע (אבוד) :

(ג) ותטפל עד עוני . זה מענין טפול בל"ח . שענינו טיחה . וטעמו כמו
חחס בצרור פשעי . אחת נותן על עוני טיח וכיוצא בו דרך חתום :

טו

(ד) ותגרע . בשלשה מקומות בס' זה (כאן ולמעלה פסוק ח' ול"ו כ"ז)

כ"ל שרש גרע מענין גר ונגר ענין הגרה והזלה . וקרוצין לזה דברי רש"י :

(ה) ראשון אדם . ראשון . שבאדם . קודם לכל אדם . כמו וכסיל אדם
בזה חמו . ואזינוי אדם . ופרץ חיות : חודלת . כמו הן בעון חוללתי :

(ו) ותגרע אליך חכמה . כאן גם ר' אהרן וואלפוזאן וגם הכורס מפרשים
ענין חילה :

(יא) תנחומות אל. כוונת אליפו על דבריו בסימן ד' וה' ואלו דבר יגב ונו' האנוש מאלה ידק ונו' (כמו שהוא אומר כאן מה אנוש - כי יזכה ונו' ונו') וסוף הענין נחמה. הנה אשרי אנוש יוכיחו אלוה ונו' כי הוא יכאיב ויחבש וכו' וכו' (ראו'): ודבר לאט עמך. לאט הוא פעל עבר מן לאט. אך הפעל הזה נגזר ממלת לאט שהיא משרש חטט. וענינה בנחת. כמו ואני חתנהלה לאטי. והכוונה מה שהאל הודיעך בנחת על ידי. אך בלאט הוא משרש לוט:

(יב) מה יקחך לבך. לשון ולוקח נפשות חכם. הנהו ברב לקחה. כלומר מה יסיחך לבך: ומה ירומז עיניך. פירשוהו - לשון רמיה. אך איוב היה מדבר דבריו בפירוש ולא היה רומז בעיניו. וכמו שמפרש מיד כי תשיב אל אל רוחך והוא את מפך מלין. לפיכך נראה לי שהז"ן טעות סופרים. ול"ל ירומזן לשון עינים רמות. ולא רמו עיני. והמקראות שאחר זה מוכיחים שכוונת אליפו להוכיח איוב על רוס לבבו:

(טז) שותה במים. כענין וחבא כמים בקרבו (תהלים קט) והכוונה שהוא מלא עולה:

(יט) דהם לבדם ונו'. הרי זה מאמר מוסגר. אחר שהזכיר החכמים. אחר. הם היו נדיקים ולהם לבדם יפן לשכון בארצם לבטח. ואח"כ מתחיל מה הגידו החכמים. והוא כל ימי רשע ונו' ונו' כלומר שאין הללחת הרשעים מתקיימת:

(כד) במלך. עיין ישעיה כ"ט ג':

(כו) ירוץ אריו בצואר. הרשע שונא ה' היה (כביכול) רץ אליו בלואר זקוף להלחם בו: בעבי גבי מגניו. משל לקוח מאנשי המלחמה. שוקחים בידם מנן שגבו עב. שלא יעברו בו החלים:

(כז) פימה. לשון פום חרוט פה. ומזה הפעירה פים (שמאל א' י"ג כ"א). והנה רבוי השומן גורם לבשר שיתכפל ויעשה כמין שפתים. והנה הוא כעין פה:

(כח) וישכון. בימי הלחמו. כטעם (ג' י"ד) עם מלכים ויועלי ארץ הבונים חרבות למו:

(כט) לא יעשר. עוד אחרי נפלו: מנדם. עיין ישעיה ל"ג א'. והנכון בעיני שז"ל מגלס. כטעם שלחו מגל כי בשל קציר. חילו ונכסיו לא יבשילו ולא יגיעו לשיוכל. המגל לנטות לארץ לחרות אוחס. וכמו שאומר למטה בלא יומנו תמלא. יחמם כגפן בסרו ונו':

(לא) אל יאמן ונו'. לפי קריאתו פירושו אל יאמן בשוא ועול אשר תעשה אחריו כי שוא והבל תהיה תמורתו; אך כ"ל שהנכון פשו (פשוט) כמו בשוא גליו) ופעה אל יאמן אם יגבה ויתנשא נטעה של יונקתו המכרת. כי שוא תהיה תמורתו של הנטע שהוא כי בלא יומנו תמלא ונו':

(לב) תמלא. תיבש לשון קקש יבש מלא (חום א' י')

טז .

- (ג) ימריצך . עיין למעלה ו' כ"ה :
 (ה) יחשוך . הטעם יחשוך כאבכם :
 (ו) אם אדברה . לו יש נפשכם תחת נפשי הייתי יכול לדבר ולשתוק
 כרזוני שהרי אם אדבר ודברי יקלו כאבכם הנה לא כאבי הוא אשר יקל
 אלא כאבכם ואם אחדל מה אפסיד ? והמפרשים כלם פירשו כאלו איוב מדבר
 עתה על עצמו לפי האמת כלומר עתה שאני נגוע אם אדבר לא יקל כאבי
 וגם אם אחדל לדבר לא ילך ממני שום חלק מהכאב . אך נ"ל כי מלות אך
 עתה שצפסוק הסמוך מוסיחות כי עד כאן לא היה דברו לפי האמת אלא לפי
 הדמיון לו יש נפשכם תחת נפשי :
 (ז) כל עדתי . כמו למעלה כי עדת חנף גלמוד ואם אכלה אהלי שחד
 הכוונה על ביתו של אדם ועבדיו וקניניו :
 (ח) ותקמטני . זה הוא מה שהלכתי וגדול מנשוא כי אתה השמות כל עדתי
 וזה שקמטת אותי עד עלי וכחישותי יקום ויענה נגדי . כלומר מכאובי
 ונרותי הם (לרעת חברי) עדים על רוע דרכי . זה מה שלא אוכל לסבול . —
 (ט) אפו טרף . באפו . כמו טורף נפשו באפו : טרף . לרי הזכר אח"כ
 והוא אליפו וכל אחד מחבריו :
 (י) בחרפה הכו לדתי . ע"ד יתן למכהו לחי ישבע בחרפה :
 (יא) ירמני . נ"ל משרש רעה שממנו כל חכמים רעים והוא לשון שטיחה
 ורקיע כטעם בטיט חולות אדקס ארקעס ומלות ויפררני ויפצלני שאחר
 זה סיוע לפירושי :
 (טו) ועלדתי . ענין הכנסה כהוראת שרש עלל בארמית . קרני דרך משל
 לקוח מן הבהמות והכוונה ראשי וכבודי :
 (יז) ותפרתי זכה . אחר שאין חמם בכפי אם אני מתפלל . חפלתי טהורה :
 (יח) אל תבסי דמי . כי הדם המנולה נראה כלוטק נקמה על השופכו ועיין
 ישעיה כ"ו כ"א . —
 (כב) כי שנות מספר וגו' . כמו למע' ו' י"א זכרון המיתה מחזק את לבו
 לומר טענותיו בלי מורא . —

יז .

- (ג) שימה נא . מדבר עם האל : ערבני עמך . כדי שאוכל לריב עמך
 בלא מורא : מי הוא . מי הוא החוקק כפי לכפי דרך שבועה וערבון :
 (ד) כי לבם . חברי אלה לבס מוכסה ואין להם שכל וכל דבריהם דברי
 שוא . לפיכך לא תחרומם (אתה האל) על ידיהם . וכל מה שילינו

בפרך לא יהיה לך לכבוד : לא תרומם . ל"ל תרומם . ע"ד עתה תרומם
עתה אנשא (שעיה ל"ז י') :

(ו) והציגני . ואיש נבל כזה . הוא מחרף אותי ונתן אותי למשל ולשנינה :
ותפת . וזה מכעים אותי כל כך עד שתבער אש בקרבי . ואני בפנימיותי
כחפת שהוא מקום שריפת הבנים למולך : לפנים . כמו לפניס כמו (מ"א ו'
כ"ט) מלפניס ולחיון .

(ט) ויאחו . אעפ"י שבראותו איש נבל מנדה איש נקי היה אפשר
שירפה מדרכו הטובה . אל נא יחוש לגל זה . אבל יתחזק בלדקתו . כי
אמנם האנשים האלה אין בהם חכם . ואין ראוי לחוש לדבריהם :

(יא) מורשי לבבי . נתקו וגשברו מחשבותי החציבות לי . שהיו כמו ירושת
לבי וחלק נחלתו כלומר מה שהייתי מקוה להמשיך ימי בטוב ובנעימים
(ראו' וגי' :

(יב) לילה . זמתי מורשי לבבי היו נותנים לילה ליום כי לילה מזומן לי .
ומחשבותי היו מקוות שיבואי יום וכן בזמן שהחשך קרוב לבא היו אומרות
לי שהאור קרוב (תלמיד דמ"א) : מפני חשך . כמו למטה (כ"ג י"ז) כי
לא נלמתי מפני חשך קודם שיבא חשך :

(טז) בדי . בריח : שאור . כלומר אל שערי שאל תדרגה (גי' ואחרים)
התקוות הנ"ל : אם . כאשר יחדו אני ותקותי נרד לעפר : נחת . נרד
משרש מות . להוראת נחת שהוא תרגום ירד :

יח .

(ב) ער אנה תשיכון הנצי למדין . משך חמש שנים נתקשיתי בפסוק זה ולא
נתקדרה דעתי בכל מה שראיתי בו במפרשי עמנו ושלח מבני עמנו .
גם פירוש רבי' חדשנו בו אני ותלמידי ולא שקסה רוחי באחד מהם . ועתה
(ב' שבט תר"ב) ראיתי כי במענה הקודם (י"ז) איוב אמר לחבריו שמעתי
כאלה רבות מנחמי עמל כלכם . הקץ לדברי רוח או מה ימריך כי תענה .
גם אנכי ככם אדברה וגו' הנה מרף אותם ושחק אותם בלעג ובח . ונ"ל כי
בלרר בשמעו את אלה חרה אפו ואמר לחביריו עד הנה תגרמו שיאמר לכם
איוב תשימון קנאי למלין ? הלא כל זה מפני שאתם מדברים בלא דעת ובלא
חבונה . לכן ראוי לכם להתבונן ולשים לבבכם קודם שתדברו . תבינו ואמר
נדבר . ועתה כי באב תר"ז נ"ל שאין צורך להוסיף מלות בפסוק ונ"ל כי
אחר שסיים איוב מענהו נשאלו חבריו כשעה חדא כאלמים בלי דעת מה יענו.
ואז בלרר הוכיחם ואמר להם עד מתי תשימו קץ לדבריכם ? התבוננו מה
שם בו די . אבל סוף סוף ראוי לנו שנדבר ולא נניח לאיוב שידבר גבוהה
גבוהה :

(כ) בעוד שני. אחי כל כך רזה. שהייתי יכול לעבור ולהמלט בעור שכי
והיא נחמה. כאלו תאמר בקופא דמחטא :
(כח) ב'. זו : תרגום ושאר קדמונים וכ"ה הרבה :
(כט) שדין. נכתב ביו"ד שהוא כמו שדי אלא שהוא ל' רבים. וקריאתו
שדין ל' רבים כמו אלפים. וכן אחי הוא בארמי אדין. וכן חזון שדי
עקדם חזון שדין :

(ה) והשמו. הנכון שהוא הפעל (כדעת ר' יונה) כי בהפעיל חינו אלא יוצא ואם הוא הפעל ^{הוא} הלאו כמו רדה והשכבה. והוא לאו במקום עמיד ככל לאו שלפניו לאו כמנו דרשוני וחיו (עמוס ה' ד'). —

(ו) שור. נאמר לזכר ולנקבה עין משתדל דברים י"ד :

(כ) קימנו. רש"י ותרגום עושים קימנו ל' נמחרים :

(כד) דמו . ז"ל דמו וכן בתרבוש אוריו :

(כב) בני אהרן נר מפרש כמעט יסאני עושי כמעט איז מת (אם לא אדבר) כמעט יסאני האל וכדברי רש"י יסלקני מן העולם :

(ז) להסיר אדם מעשה. אדם ממעשה ע' ירמיה כ"ג י"ד :

(כא) יחפדו. רנליו (רמב"ן) :

(טו) ויתן להם אביהם נחלה בתוך אחיהם. לא רצה שמלכנה רחוק ממנו. אבל תשארנה בביתו עם אחיהם ועל ידי שהיו יפות ועשירות לא חסרו אנשים חשובים שנמצאו לקחתן בחנאי זה ללא תמספחחם ולבא לדור אל איוב (א' אב תרי"ח):

תהלים מזמור מ"ט

מפורש ע"י שד"ל (*).

המשורר הקהתי מבני קרח. הלל הוא הימן (ד"ה א' ו' י"ח) (או אחר
מאלףאיו) ראה דברי אסף אחיו הגרשוני העומד על ימיו (שם פסוק
כ"ד) במזמור פ"ח האזינה עמי תורת וגו' אפתחה במשל פי חביעה חידות
מני קדם. ורצה להגדיל מעלת שירו על מעלת שיר אסף. ואמר שמעו זאת
כל העמים האזינו כל יושבי חלד. כלומר הדברים שאני בא לומר אינם מתיחסים
לישראל לבדם אבל הם ראויים שישמעו אותם כל בני העולם; ותחת שאסף
אמר חביעם חידות מני קדם. כלומר שהוא בא לספר ספורים קדמונים שאין
בהם שום חרוש ולא חכמה מלך המשורר. הוא אומר אפתח בכנור חידתי
שהיא כולה שלי ופרי תבונתי וכתו שאמר פי ידבר חכמות והנות לבי תבונות:
גם בני אדם. אותם שאין להם מעלה אחרת אלא שהם מהמין האנושי בני
אדם וזהו: גם בני איש. אותם שאביהם או אחד מזקניהם היה איש מיוחד
ונכבד הגדל ונודע מלך מעלתו. כמו הלל איש אלה ופי כמך בישראל (ש"ח
כ"ו ט"ו). והנה תחלה הזכיר החלוק שבין בני אדם מלך אבותיהם. ואח"כ
הזכיר ההפרש שבניהם מלך הממון. ואמר יחד עשיר ואביון:
פי ידבר חכמות. דברי חכמה. וכן תבונות. דברי תבונה. וכן נדקות מעשי
נדקה: והנות לבי. מה שאדבר בפי אינם דברים אמורים במקרה אבל הם
דברים שהגיתי בהם בלבי ומחשבותי שחשבתי בלבי הם דברי תבונה:
אמרה למשל אזני. אני רוצה לנגן בכנור כדי לעורר בלבי רוח השיר. אבל
הנגון הזה לא יהיה נגון שמחה וששון. או נגון קינה והספד. או נגון
תהלה ותודה. אבל יהיה נגון הראוי לדברי חכמה. משל וחידה; ואני אטה
אזני לאותו נגון למעדיי (מחיקה דידאקטיקה) הנקרא משל. ומתוך כך אפתח
ואתחיל בכנור את חידתי — הפירוש הזה איננו ברור לי למעלה מכל ספק
אך הוא מתאים על מלות אטה למשל אזני יותר מכל מה שמאלתי בדברי
המפרשים. וסוף סוף הבנת המזמור איננה תלויה בהבנת הפסוק הזה:
למה אירא בימי רע. ימי רע הם זמן המגפה כטעם להשקיט לו ימי רע
עד יכרה לרשע שחת (תהלים צ"ד י"ג). וכונת המשורר לומר שאין
ראוי לפחד כשהמות מוטת בני אדם לחלפים ולרצבות. כי אמנם הכל בהשגחה
ובנזרה אלהית. ולא במקרה. וכטעם יפול מלך אלק ורצבה מימיק אלך
לא יגש (תהלים צ"א ו'). עון עקבי יסובני, בזמן שהעונש והחולי הרודף אחרי
הוא תקיף אותי מכל צד. כלומר למה אירא ביזם רעה ומגפה. ביום שסתות
יפול מלדי אלק ורצבה מימיני:

(* פי' שני המזמורים מ"ט נ"א מדפס בלופה להמניד שנה שמינית עמוד 53. 61.
165. 174.

עון עקבי. העון (העושה, המות) הבא אחרי וצמקבותי. על דרך לאי לך
בעקבי האון (שיר השירים א' ח'); והעון הזה הבא אחרי הוא ג"כ
מקיף חותי מכל נד. ואחר שאמר שאין האוי בו לפחד מן המגפה. אמר כי
לא כן הרשעים הזוטחים על חילם וברוצ' עשרם יתהללו. להם ראוי לפחד
בזמן המגפה. כי איש מהם לא יוכל לפדות את אחיו. ולא יוכל למת לחלבים
כפרו. ופדיון נפשם הוא יקר עד מאד. ועם היותם עשירים גדולים אין ידם
משגת לפדות נפשם. ועם כל מה שיאמרו לתת לפדיונם לעולם פדיונם חדל
ונמנע:

ויחי עוד לגנח. דבק למעלה. אח לא פדה יפדה איש לא יחן לחלבים כפרו
באופן שאחיו יחיה עוד לגנח ולא יראה השחת; אבל בהפך יראה חכמים
ימותו וגו'. החכמים האמורים כאן הם העשירים שהצליחו להרבות נכסים.
והם נחשבים כחכמים בעיני חבריהם העשירים והם הם כסיל ובער שהזכיר אח"כ
באמרו יחד כסיל ובער יאבדו. ואח"כ פירש ועזבו לאחרים חילם. כי הכוונה
אינה אלא על העשירים שלא יועיל להם כספם והבס להצילם מן המות. וחלילה
חלילה לפרש יאבדו על אבדן הגשמה. ודברי רש"י כאן בסוף הפסוק. אע"פ
שהם גם כן רש"י כ"י על קלק שבידי. ג"ל שהם מוספת שהוסיפו אחרים שלמדו
כן מן המחפלים השוללים ההשחרות ממי שלא הוציא שכלו מן הכח אל הפעל;
כי אמנם רש"י שלא היו לו לעינים רק דברי רז"ל היה יכול לומר שקצת מן
הרשעים לא יקומו בתחיית המתים. אך לא היה יכול לפרש יחד כסיל ובער
יאבדו שגם הבוגרים והסכלים (אף אם אינם רשעים) תהיה חובדת ונכרתת:
קרובם בתימו לעולם. המשורר מלעיג על העשירים ומגיד מחשבותיהם. ואומר
כי לפי דעתם. פנימיות בתיהם תעמוד לעולם כמו שהיא עתה. קירות
בתיהם ומדריהם ומטותם וארגזיהם וכסאותם וכל כליהם יהיו תמיד כמו שהם.
ולא יעלו על לבם כי אחרי מותם יבאו בתיהם ביד זרים ויעשו בבתיים כרונם.
ולא יהיה עוד זכרון לבעלים הראשונים. וכן הם קושצים כי משכנותם יעמדו
לדור ודור. ותמיד יהיו נקראים על שמם. וכן יהיו שמותם נקראים לעולם
עלי אדמות. על אחוזת נחלתם. ולא ידעו ולא יבינו כי גם משכנותם גם
שדותיהם יפלו ביד זרים ויאבד שמם ולא יזכר עוד: קרובם בתימו. קרובם של
בתימו. על דרך בני בעור. חיתו יער. והכוונה פנימיות בתיהם:
ואדם ביקר כל ילין וגו'. ועוד בגאות לבס הם קושצים כי כל אדם שאינו
עשיר ושאינו מתגהג בגדולה וכבוד הוא נמשל כבהמות. והוא והן דומין.
גלת ואדם היה בטעם מפסיק. ומלת ביקר היא במשרת. כך הדפים ר'
והלקח סיידנהיים בתהלים מדויק שלו וכן הדפים אחריו ר' יצחק בן אריה
ה"ו. וכן מלא יוחן ביינהיך מיכילום בכ"י אחד:

זה דרכם כסל למו. זה שאמרתי ואדם ביקר כל ילין וגו' זה הוא מה שהם
אומרים וכך הוא דרך הנהגתם. כלומר דרך כסילות שלהם. והוא לבקש
העושר והכבוד והתענוגים; ותחת שהם אומרים כי מי שאינו עושה כן הוא
נמשל כבהמות. הנה באמת הם עצמם דומים לבהמות. ואחריהם בפייהם

יראו. אחרי הבהמות וכמו שהבהמות עושות. כך הם צפופים יראו. חפלים
 ושתחתם הוא צפיהם. כלומר במאכל ומשתה: צפיהם. על דרך כל עמל אדם
 לפיהו; צפיהם יראו. על דרך לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש יראה:
 ואחר שהמשילם לבהמות מלך מרוחם. המשילם לבהמות גם בבחינת מיתחתם
 ואמר כלאן (אשר לעצם תובלן בלי שיהיה בהן לא כח ולא שכל להמלט)
 לשאול שחו. הולכים גדודים גדודים לשאולה: שחו פנינו כמו שחו (משרש שית)
 כמו שחו בשמים פיהם. וכאן הוראת המלה כמו אשר סביב שחו עלי. שפנינו
 נאספו ובאו בלבא. והוסיף ואמר מות ירעם. אחר שהמשילם ללאן אמר
 שהרועה שלהם חיו חלא המות. והוא המנהל אותם לשאולה. ואחר שהם
 מתים או ירדו וימשלו בם אנשים ישרים. לבקר. בכל יום תמיד. וזה אמנם
 קשם להבין. איך ימשלו בני אדם באותם שכבר מתו? איך האמת הוא כי
 אחר שאמר קראו בשמותם עלי ארמות. אחר וירדו בם והכוונה ימשלו בבתייהם
 (הנקראים בשמותם) ויעשו בהם כרצונם. להפיל ולהרוס. לבנות ולנטוע — ודוגמת
 זה בדברי ווירגיל *jam proximus ardet Ucalegon* אוקליגון הוא שם בעל
 הבית. והמשורר אומר שאחזה בו האש. והכוונה שאחזה האש בביתו —
 ונורס לבנות שאול וגו'. השאול יבלה נורס וחוקס (ששוא נופס). אפוא לאתו
 מצול לו. הוא הארמון שבנה לו. כלומר העשיר מוכרח לעזוב משכנו אחר
 סקיס לו לכבוד ולתפארת. ולהיות בלה וכלה בשאול:

אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול וגו'. הן אמת כי אין אדם נמלט
 מידת שאולה. אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול מלך שלא ייח לשאול
 שימשכני אליו עם כל העם המתים בימי רע. בזמן המנפה. אבל יקחני הוא
 (האל) כשירצה. בהשגחה פרטית. בזמן הראוי לי לעוצתי. לפי מה שתגזור
 חכמתו: אל תירא וגו' המשורר אומר ללבו אל תירא ואל תאמר אין דין ואין
 דין. כשתראה כי יעשיר איש וירבה כבוד ביתו. כי אמנם כל הכבוד הזה לא
 יקחנו עמו במותו. ולא ירד אחריו כבודו. הן אמת כי הוא מתבדל בלבו
 בחייו. והוא אומר לעצמו אשריך וטוב לך שאתה נהנה מן העולם הזה. וגם
 בני אדם יודין וישבחוך כשאתה מיטיב לעצמך — אבל תבא עד דור אבותיו
 וגו'. המשורר מתעבד דבורו אל לבו ואומר לעצמו. התבונן כמה שאירע לאבותיו
 של זה העשיר. ותבין כי כמותם גם בניהם לא יראו אור (החיים וההצלחה)
 לעולם ועד. אבל ימותו בלא עתם. או יאבד העושר בעיני רע. דור הוא זמן
 חיי האדם. ומלאו עמות ועמים על המאורעות והקורות המולאות את האדם.
 ביד עמותי (תהלים לא י"ו). ותעמים אשר סברו עליו (סוף ד"ה א').
 וכן כאן דור אבותיו הוא זמן חיי אבותיו. והכוונה על עמותם וקורותם. וכן
 ואת דורו מי ישוחח (ישעיה נ"ג ח') רש"י פירש על התלחות שסברו עליו.
 ו"ק פירש על הגדולה שחיה לו אחר הגלות. והנה שניהם פירשו דורו על
 הקורות המולאות אותו ומליצת רבא עד פניהם כאן ביאה והתקרבות שגילת
 אל סגור להחבוק בו. וקחצ לזה אבא בגבורות ה' אלהים (תהלים ע"א י"ו).
 הכוונה שיכנס בגבורות ה' בהתבוננותו ובדבורו. וכן בתלמוד אחרון **לחמא קמא**

והמשורר מסיים ואומר אדם ביקר ולא יבין. והכוונה אדם שהוא עומד ביקר ועוסק וכבוד. ולא יבין. ולא יוכל להיטיב דרכיו. אך יבטח ברוב עשרו ולא ישים לבו רק להנאתו ולחטטתו. הוא נמשל ודומה לבהמות — הפסוק הזה נאמר דרך התנודות למה שאמר למעלה בשם העשירים ואדם ביקר כל ילץ וגו' :

זה הוא מה שנראה לי בכוונת המזמור. הסתוס והסתוס הזה. ומהי השלמה הפירוש הזה היום ל' ניסן תרכ"ד. פה רוויגו Rovigo בבית ידי ותלמידו אחיבי מו"ה אברהם חי מיינשטער נ"י המורה לדרך בקהל הקדוש הזה. אשר באתי לכל קורתו להשתעשע בחברתו קנת ימים ; ה' יברכהו וישמרהו וישביעו שובע שמחות. עם אשתו אשת חיל עטרת בעלה. ועם שלש בנותיו הצנועות והמשכילות. תהי ברכת ה' בכל אשר לו. ונע לא יקרצ באהליו. יאריך ימים על ממלכתו. לטובתו ולטובת בני קהלתו. אמן ואמן :

מזמור בבוא אליו נתן הנביא (תהלים נ"א)

מפורש ע"י שד"ר

האמונה האמתית איננה עורכת לפנינו לאות ולמופת אנשים שלמים בתכלית השלמות. אבל היא מציירת גדוליה וקדושיה עם תומיהם חסרונותם וחסרונותיהם ; והבנים המגדלים על צרכיה למדו יראת ה' טהורה. השומרת אותם בגלוי ובסתר. ואם לפעמים יחטאו. יכירו חטאתם וישובו אל ה'. ובכל כחם וחקנו המעות :

דוד המלך בחירי ה' חטא חטא גדול במעשה בת שבע ואוריה. אך עונו הוסיף עטרת זהב גדולה בראש היורחזמוס. ולא עטרה אחת. אבל שמים. האמת היא התוכחה שהוכיח נתן הנביא את המלך (שמואל ב' י"ב) ותשובת המלך חפזאתי די"י ; והשנית היא מזמור בבוא אליו :

וחטא עצמו היותר גדול. והוא הריגת אוריה. הוא גם הוא עטרת זהב לישראל כלו. כי בשאר גויי הארץ כמה וכמה מלכים אהבו נשים בעולות ולא הוצרכו להרוג את בעליהן. כי לא היה הדבר נמאס ומחועב כל כך בעיני העם. ולא היו מורדים במלכם אף אם יחפרסם הדבר שאשת אחד העם הרתה בבית המלך. אבל דוד היה יודע כי המעשה ההוא יקליף עליו את הגוי כלו. ולהסחיר חטאתו הוצרך להוסיף על חטא הניאוף פשע הרציחה :

ומעשה נתן הנביא. שהפך פניו לבוא לפני המלך ולהוכיחו חללה במסוה המשל. ואח"כ באה ובחמה ובקנף גדול. וכל זה על חטא שעשה בסתר. ושלא היה שום אדם לועק עליו. כי בת שבע וכל קרוביה היו שמחים שגששו קרובים למלכות ; ומעשה דוד שלא קנף על נתן. אבל מיד אדה ואמר חטאתי לה' ; כל זה הוד והדר ליורחזמוס. ומה דמות נערוך לו במפורי העמים עיבדי האלילים ?

אבל למעלה מכל שבת וסלה הוא מה שפסה דוד אחרי כן. והוא שלא די
 שהתודה לפני הנביא: אבל עשה על זה מזמור. והיחזק למשמרת לדוד
 אחרון בדיואן שלו. ואחרי החזונוי במעלה המעשה הזה השגב בעיני מאד.
 נחתי את לבי לפרש המזמור הזה ולבאר תפלותיו. וזה הוא מה שפלה בירי
 בחסד ה': בהתלהבות חרטתו על עונו ועלצת לבו על הייפודים רעים ששמע
 מפי הנביא. לא אחר המלך דוד לשפוך שיחו לפני ה'. להתודות לפניו כמו
 שהתודה לפני נתן. ולקצדיק עליו את הדין על העושים שגור עליו. ולהתפלל
 אליו לא שלא יענישהו. אלא שלא ישליכהו מלפניו ככלי חץ חפץ בו. אך יקבל
 חרטתו וישובתו. ויהי לפניו עהור ונקי מזוהמת חטאתו. וישיב לנפשו הכח
 והנצורה לשורר מזמורים ושירי מוסר ויראת ה'. להשיב רבים מעון:
 והנה פתח ואמר חנני אלהים כחסדך כרוב רחמיך ממה פשעי. ולא אמר שא
 לא את חטאתי. סלח נא לעוני. וכיוצא בלשונות האלה. מפני שלא
 סיתה שאלתו ובקשתו להגלל מן העונש. אלא לשוב לסיוט מרונה לאלהיו וחביב
 בעיניו כאשר בתחלה. ולא מצאנו בשום מקום אחר, שיהי' החוטא שואל שימחה
 ה' את עונו. ואף משה כשהתפלל לסליחת עון העגל לא אמר ממה עונש:
 הרב כבסי מעוני וגו'. הרב הוא צווי מבין הפעיל. מקצר. כמו הרף
 ממני העל את העם הזה. והכתיב הרבה הוא ג"כ צווי. אך
 בלא קיצור. כמו הרפה ממני (שופטים י"א ל"ז). ומליצת הרב כבסי ענינה
 כבסי כיום רב. כי יצאו לפעמים שני פעלים זה אחר זה. והראשון משמש
 במקום תאר הפעל. כמו העמק שאלה (ישעיה ז' י"א) שעיני שאל [לך אות]
 במעמקים. השפילו שבו (ירמיה י"ג י"ח) שבו בשפל: ואם סיתה הקריאה
 הרבה כבסי. הי' הצווי מתחלק בתאר כפעל (שכך הרבה מאד).
 והי' הדבר מפסיד הרבה. והי' משתנה מדבור שירי לדבור פשוט:
 כי פשעי אני ארע וגו'. לכך לא אירא מלבקש ממך שתמחה פשעי. כי אע"פ
 שחטאתי לא תרוע לב חטאתי. אך לחננויות הילר. ואני מכיר עונותי.
 וחטאתי נגדי תמיד. ואני מתחרט ועלצת תמיד על עוני. ומודה ועוזב ירוחם:
 לך לבדך חטאתי. המלך או שר הצבא רשאי הוא לשלוח מאנשי מלחמתו גם
 במקומות שיש בהם סכנה גדולה. שאם לא בן לעולם לא ינצרו על האויב.
 ויפלו כלם חללים לפניו. ואין ספק כי אוריה החתי שהיה האחרון במעלה
 בגבורים אשר לדוד (שמואל ב' כ"ג ל"ט) שמת שמתה גדולה כששלח אותו יואב
 אל המקום אשר ידע כי אנשי חיל שם. והיה מחברך בלצבו כי בהלחמתו במקום
 הוא יעשה לו שם גדול ויפלה למעלה גבוהה. וגם ידע כי אולי ימות במלחמה.
 אף זה דרך כל הגבורים. לחרף נפשם למות ביום קרב. והגם דוד לא חטא
 (בדיני אדם) לאוריה החתי. הן אמר כי חטא לו במה שכח באגרתו אל
 יואב ושבתם מאחריו. כי כשיעזבוהו לבדו. אז ודאי ימות ביד האויבים.
 ודוד צוה לעשות כן. כדי לחוס על דמם של יתר אנשי החיל. אך יואב לא
 חש לצווי זה. ולא רצה להצות את עצמו בעיני אנשי הצבא במזמור אליהם
 שיפזבו אחר מהם יחיד ביד האויב. אבל הניח שיפלו חללים גם אחרים וזלת

אוריה . והנה דוד חטא חטא גדול נגד אוריה בכוונתו הרעה . והנה חייב בזה
 בדרי שמים . אבל בדרי אדם לא חטא לו . כי לא נעשה עמו דבר נגד משפטי
 המלחמה . וכמה אלפים מישראל גרס דוד מיתתם במלחמותיו . והיה הדבר רע
 בפני האל . ולא ראה שיבנה הוא בית לשמו . כי דמים רבים שפך (דברי הימים
 א' כ"ב ח' וכו' ג') . ועם כל זה היה דוד נכבד מאד בחייו ובמותו בקרב
 ישראל . כי אמנם כששאלו ישראל מלך הלא לכך שאלוהו (שמואל א' ח' י')
 והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויאל לפנינו ונלחם את מלחמותינו .
 וכשזיה מלך בני עמון את מלכיו דוד היה דוד מחוייב לנקום כבוד בני עמו
 המחולל . קודם שיבא מלך בני עמון לנקור להם כל עין ימין . כמו שבקש אביו
 לעשות לאשי יבש גלעד (שמואל א' י"ח) . והנה דוד לא חטא לאוריה . אבל
 חטא לה' והיה פטור מדרי אדם וחייב בדרי שמים . ואין לרך לומר שלא חטא
 לבת שבע . כי בלב שמה נהיתה לו לאשה . ובפרט כי אוריה הראה לכל שלא
 היה לבו בוער באש ההבחה . והנה דוד גרס מיתת אוריה . אך לא עשה
 עמו דבר שלא היה ברשותו וברשות כל שר לבא לעשות . ומטאמו לא היתה
 חלא לה' . כי כוונתו היתה רעה . ונעשה עין של מעלה כאלו חונה רואה .
 לפיכך הוסיף ואמר למען תלך בדברך תזכה בשפטך . וטעמו כטעם אם יחטא
 אדם לחים ופללו אלהים ואם לה' יחטא אדם מי יתפלל לו (שמואל א' ב' כ"ה)
 שעינו אם יחטא אדם לחים . השופטים ישפטו . ויענשו את החוטא ממון (על
 דרך ונתן בפלילים) או מכות . והניזק יתפייס וימחול לו . והחוטא ינקה
 מחטאמו ; אבל אם לה' יחטא אדם מי יעשה עמנו פליל ושופט בשבילו ? הלא
 האל לבדו הוא בעל דין והוא לבדו הדין . ואי אפשר לפייסו בממון . אבל
 החוטא לרך שיקבל ענשו ככל אשר יצוה עליו האל . וכן כאן דוד אומר לך
 לבדך חטאתי . בחופן שאתה לדיק על כל העושים שנורת עלי ושדברת לי על
 ידי נתן . מלת למען אין ענינה תמיד (כדעת גזיונים) על הכוונה . אך היא
 באה ג"כ (כדעת רח') להורות על הנמשך מן הפעולה . חף אם הפועל לא
 נתכוון לכך . כגון כבד את אבך ואת אמך למען יאריכון ימך . שעינינו ועל
 ידי כן יאריכון ימך . לא שהאל יזוה לאדם שיכבד אביו ואמו בכוונה שיאריך
 ימים . וכן והיה להם דבר ה' לו לו וגו' למען ילכו וכשלו אחר וגו' (ישעי'
 כ"ח י"ג) . וזולתם רבים . — ודנה"ז פירש לך לבדך . לך שאתה יחיד . ואחריו
 הלכו רמב"ן ויחזק בר"ל . ואין לא זכרו יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך
 (משלי ה' י"ז) . להם לבדם נתנה הארץ (אע"פ ו"ו י"ט) . וישימו לו לבדו ולהם
 לבדם ולמלאים האוקלים אתו לבדם (בראשית מ"ג ל"ב) ? והם הביאו סוף
 מפסוק וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליז על כל הארץ (סוף מזמור פ"ג)
 כאלו לבדך הוא שם תאר לאל . כלומר יחיד ומיוחד ; וזה הכל . אך פירוש
 הכתוב הוא כי אתה שמך ה' . אתה לבדך עליון על כל הארץ :
 הן בעון חללתי וגו' . הנשיה למאשים ולעוונות הים עכשית באדם . ואין [כל
 האדם] נולדתי מעורב בעון . ולא תלדה בלבד אלא גם משעת שהיו
 אני מעורב בחטא . וכשנחשבים כי אני לבד היתה הסיפה ההיא מורכבת מכל

יסודות ובחוכם ג"כ הנטיה אל המעשים המגורים. ב"ת בעון ובחטא כב"ת כלפיחית בדבש. שהדבש מעורב בצליחית בשעת ליטתה :

הן חמת חפלת בטוחות. אבל חמה האל. ה'ודע כי יצר לב האדם רע מלידה ומבטן ומהריון. ואדם אין לריק בארץ אשר יעשה פועל ולא יחטא. אין חמה מבקש שיהיה אדם נקי מכל חטא. אבל חמה מבקש שיהיה האמת בכליותיו. שיאהב האמת בכל לבבו. ואם יחטא יודה שחטא. וכן עשיתי אני. כי האמת היא בחדרי לבי. ואע"פ שחטאתי לא הייתי מעולם איש נשחית ונחשב כאותם שאברהם מהם הרגשת האמת והיושר. כי אחם אלהים למדתי מנעורי. ובסתום חכמה חודיעני. חמה היית תמיד תלמד אותי החכמה (אהבת הדרך והאמת). ועשית שארע אותה בסתום. בפנימיות לבי וגפשי. ולפיכך ראוי אני לסליחה. ולכן אבקש ממך שתחטאני באהב ואטהר וגו'. ומלת תחטאני ענינה הזאה. וכמו שכתבתי במשחל (ויקרא ד' ג') בפני קרבן חטאת. עיין שם. והנה המקרא הזה כלו משל ומליצה. והמפון בו אינו אלא שהאל ישיב לו אהבתו בקרם. ויהיה בפניו כאיש נקי וטהור. זכאלו מעולם לא חטא :

תשמייעני ששון ושמחה. תבשרני על ידי הנביא ששלחת לפני. וזה יהיה לי לששון ולשמחה. ותגלגל ענמותי שהיו מדוכאות מפני הדברים ששלחת לי ביד נתן הנביא ; וזה על דרך ושמועה טובה תדען פנא (משלי ט"ו ל') : וחזור ומחלל על הסליחה. הסתר פניך מחטאי וכל עונותי מחה. ואח"כ מתפלל שיליחו מהכשל בחטא. לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי. רוח נכון ענינו ישר וגאון. ובלתי נוטה לכאן ולכאן. כמו ולבס לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (תהלים ע"ח ל"ז) :

ועתה מפרש עיקר בקשתו. שאינה להמלט מן העונשים שאמר לו נתן. אלא אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני. שלא יהיה עונו סבה שתשפל רוחו. ולא יהיה עוד חזק ואמץ לשורר שירי קדש לכבוד האל ולהוכיח החוטאים : השיבה לי ששון ישעך. השיבה לי השמחה שהייתי שמח בכל עת שהייתה לי ישועה מצרותי. כי השמחה ההיא הייתה גדולה מאד. כי בכל ישועה שהיית נותן לי היה לבי מתחזק באמונתי שאני חביב לפניך. ורוח מדינה חסמכני. ענינו וברוח. חמה ה' חסמכני ותאמלני ברוח גדולה וחזק. שאוכל לשורר בגבורה כאשר במחלה : מדיב אין ענינו מי שידו פתוחה. אלא שר וגדול. עיין פירושי בישעי' ל"ב ה' :

אלמדה פושעים דרכיך. כשתשיב לי רוח אמץ וגבור אוסיף לחבר מזמורי מוסר ויראת ה' : וארגיל הפושעים ללכת בדרכיך. וחטאים אליך ישונו ואין הכוונה חודיע לפושעים דרךך שאתה מרבה למלח. כי שרש למד נאמר על ההרגל במעשה. ועיין מה שכתבתי בצבורי העתים תקפ"ח עמוד קמ"א : הצידני מדמים אלהים. הצילני שלא אחטא עוד בשפיכות דמים. לבלתי ירום לבבי מאחי. ולבלתי אסגר מן המטה גמין ושמאל. כי להיותי מלך יש בידי למלא כל תאוות לבי. ולהפטר מן התרעומת בהריגת מי שחטאתי לו. כמו שעשיתי לאוריה ; ואז כשלא אחטא עוד. תרן לשוני לרקתך. אשוב לזמר

שיר חודם ותסלה כקדש . ואז ס' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך . אחת תה
 בי הכח והנצורה לשורר . ואני אומר תהלתך :
 ועתה צבואו לגמור תפלתו הוא אומר כי לכך הוא מקוה שהאל ימלא שאלת
 וימחה את חטאתו . מפני שלבו נשבר ומדכה . וכמו שאמר ברחש דב
 כי פשעי אני אדע וחטאתי עדי תמיד . והאל לא יבזה לב נשבר ומדכה . אז
 בספק הוא רצוי לפניו יותר מכל קרבן . כי לא תחפוץ זבח וגו' זבחי חלה
 רוח נשברה . והנה מאמר כי לא תחפוץ זבח וגו' אין להבינו כמשמעו . ולא
 אלא לומר שלב נשבר ומדכה רצוי לפניו יותר מזבחים ועולות כי החרסה והתשוב
 רציה גם בלי זבחים . והזבחים אינם לרצון אס לא ישתתף עמהם הלב הטו
 ולא הזכיר חטאת ואשם . כי אין חטאת בזה על המזיד (רש"י) והאשם
 יבא רק על אותם החטאים והשגגות המפורשות בחורה ; אבל הזכיר זבח ועול
 כדרך שנאמר לשמואל (ש"א ג' י"ד) אס יתכפר עון בית עלי בזבח וזמנו
 כי גם בני עלי לא היו בני חטאת ואשם . אבל אס יחשבו לתת שחד ל
 בהרבותם זבחים ועולות . לא יעילו מאומה . ומלת ואתנה כ"ל שחזרת למע
 (גד הנגינה) . ואס אתן עולה לא תרצה . ואחר שהזכיר הזבחים בא לר
 על ענין אחר . עיקרי מאד בלבו של דוד . והוא בנין בית המקדש . וס
 ירושלים מטרופולין לישראל . כי יודע היה שלא סכון הממלכה ביד זרעו אס לו
 יתחילו כל ישראל לבוא מכל עריהם ירושלימה למג אח חניהם ולזבוח או
 זבחהם . והנה בל ימירוד סיה היבוס בירושלם או בחלק מה ממנה . ואח
 לא נדע איך סיה שלא גירשם דוד מעס . אך ידענו כי שלמה בנה את חומת
 ירושלים סביב (מ"א ג' א') . והוא העלה למס עובר כל העם הנותר מ
 החמורי החתי הפרזי החוי והיבוס (סס ט' כ' וכ"א) . לפיכך סיים דוד תפלת
 בחמרו היטיבה ברצוק את ציון (שתהיה מטרופולין לכל האומה) . תבנה חומת
 ירושלים (שנהיה שליטים בכלה . ונוכל לבנות חומותיה בכל מקום שנרצה . ו
 סיה ליבוס שלטון בה) . אז תחפץ זבחי נדק עולה וכליל אז יעלו על מזבח
 פרים . כלומר אז יעלו כל ישראל לראות את פני ה' ולהקריב שם עולות רא
 ושלמי חגיגה . וזה סיה לרצון לפניו . כי בזה תחקש האומה כאש אחד
 ויהיה לכלם לב אחד לעבודתו — דוד עבדו חרעו נשיא לעולם . ומי של
 הבין כלל מחשבות דוד חשב כי שני המקראות האלה האחרונים נוספו בגלות בב
 וקלח מחכמי העמים בדור הזה אמרו כי המזמור כלו נכתב בבבל ופסוק בב
 אליו נתן האביא אינו אלא שקר וכזב . ואין ראוי לאבד זמני להשיע
 עליהם . ודי לי אס מי שיקרא פירוש יראה ויבין כי ראוי הוא המזמור הזה
 לדוד המלך . וכל דבריו מחשבים יפה על טבעו ומעמדו . ודרכיו ומחשבותיו .

1234567

אוצר החכמה

סאדובה ט' שבט תרכ"ד

שד"ר

שד"ר